

87

treatises and documents

Journal of Ethnic Studies

razprave in gradivo

Revija za narodnostna vprašanja

December 2021

Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies

Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja

UDC/UDK 323.15.342.4 (058) ISSN 0354-0286 (Print / Tiskana izdaja) ISSN 1854-5181 (On-line edition / Elektronska izdaja)

Editor-in-Charge / Odgovorna urednica
Sabina Zorčič (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana)

Guest Editors / Gostujoča urednika
Miran Komac (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani)
Boštjan Udovič (Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani)

Editorial Board / Uredniški odbor

Romana Bešter (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana), **Sara Brežigar** (Univerza na Primorskem), **Milan Bufon** (Znanstveno-raziskovalno središče, Univerza na Primorskem), **Sean Byrne** (University of Manitoba), **Jadranka Čačić-Kumpes** (University of Zadar), **Fernand de Varennes** (University of Moncton), **Rainer Hofmann** (University of Frankfurt), **Will Kymlicka** (Queen's University), **Avguštin Malle** (Slovenski znanstveni inštitut, Klagenfurt/Celovec), **Mojca Medvešek** (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana), **Joseph Marko** (University of Graz; European Academy Bozen), **Francesco Palermo** (University of Verona; European Academy Bozen), **Srdja Pavlović** (University of Alberta), **Janez Pirc** (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana), **Tom Priestly** (University of Alberta), **Albert Reiterer** (University of Vienna), **Barbara Riman** (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana), **Petra Roter** (Univerza v Ljubljani), **Sherrill Stroschein** (University College London), **Patrick Thornberry** (Keele University; Oxford University), **Boštjan Udovič** (Univerza v Ljubljani), **Zaira Vidau** (Slovenski raziskovalni inštitut, Trieste/Trst), **Vladimir Wakounig** (University of Klagenfurt), **Colin Williams** (Cardiff University), **Daniel Wutti** (University of Klagenfurt), **Jernej Zupančič** (Univerza v Ljubljani), **Sabina Zorčič** (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana), **Mitja Žagar** (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana).

Technical Board / Tehnično uredništvo

Sonja Kurinčič Mikuš, Antonija Todić

Translations and proofreading / Prevajanje in lektoriranje

Nina Barlič

Published by / Založil in izdal

© Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana
Tel.: +386 (0)1 200 18 70, website: www.inv.si, e-mail: inv@inv.si

Legal representative / Predstavnica **Sonja Novak Lukanović**
Co-financed by the Slovenian Research Agency / Revijo sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.
The published articles express authors' viewpoints. / Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev.

Printed by / Tiskarna

Demat d.o.o

Number of copies printed / Naklada

160

Abstracting and indexing services / Vključitev v baze podatkov

CSA Sociological Abstracts, CSA Worldwide Political Science Abstract, International Political Science Abstracts (IPSA), FRANCIS, Internationale Bibliographie der Zeitschriften (IBZ), International Bibliography of the Social Sciences (IBSS), Scopus.

Editorial correspondence and ordering information / Naslov uredništva in naročila

Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana
E-mail: editortd@guest.arnes.si
Website / Spletna stran: <https://rig-td.si>

The Journal was published as follows / Revijo smo izdajali:

1960 – 1986: Razprave in gradivo (Treatises and Documents) ISSN 0034-0251
1987 – 1989: Revija za narodnostna vprašanja – Razprave in gradivo (Journal of Ethnic Studies – Treatises and Documents) ISSN 0353-2720
1990 – Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja (Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies) ISSN 0354-0286

Table of contents / Kazalo

ARTICLES / ČLANKI

- 5 **Uvodnik**
- 7 **Robert Devetak**
Trije vidiki javnega delovanja slovenske skupnosti v Italiji ob osamosvajanju Slovenije
Three Aspects of Public Activity of the Slovene Community in Italy at the Time of Slovenia's Independence
- 25 **László Göncz**
Varstvo avtohtonih narodnih skupnosti v Ustavi Republike Slovenije
Protection of Autochthonous National Communities in the Constitution of the Republic of Slovenia
- 47 **Vasilka Sancin, Maša Kovič Dine, Domen Turšič**
(Ne)primernost uporabe kriterija avtohtonosti za urejanje položaja pripadnikov romske skupnosti v Sloveniji
(In)Appropriateness of the Criterium of Autochthony in the Regulation on the Status of Roma Community Members in Slovenia
- 69 **Ksenija Šabec, Metka Mencin, Nina Perger**
A Dry Branch on the Nation's Body: The Nation's Biological Reproduction between Gender and Sexuality
Suha veja na telesu nacije: Biološka reprodukcija naroda med spolom in seksualnostjo
- 87 **Sara Brezigar, Zaira Vidau**
Mladi govorci slovenskega jezika v Italiji in njihov odnos do Republike Slovenije
Young Slovene Speakers in Italy and Their Attitudes towards the Republic of Slovenia
- 107 **Gorazd Kovačič**
Pragmatizem in anacionalno pojmovanje domovine pri mlajših generacijah slovenskih izseljencev
Pragmatism and Non-national Perception of Homeland by Younger Generations of Slovenian Emigrants

- 127 **Anja Moric**
Are the Gottschee Germans in Diaspora a Part of Slovene Emigration?
Ali so kočevski Nemci v diaspori del slovenskega izseljenstva?
- 151 **Ivana Naceva**
Vloga jezika pri ohranjanju etnične identitete med slovenskimi priseljenci v Severni Makedoniji
The Role of Language in Preserving Ethnic Identity: The Case of Slovene Immigrants in North Macedonia
- 173 **Barbara Riman, Sonja Novak Lukanović**
Trideset let učenja slovenskega jezika na Hrvaškem
Thirty Years of Slovenian Language Learning in Croatia
- 195 **Anja Zorman**
Bilingual Education as an Instrument of Ethnic Minority Protection: The Case of Italian L2 in the Slovene Littoral
Dvojezično izobraževanje kot instrument varovanja narodnostnih manjšin: Primer italijanščine J2 v slovenski Istri
- 211 **Suzana Todorović**
Istrobeneščina med pripadniki italijanske narodne manjšine v slovenski Istri
Istrian-Venetian Dialect among the Members of the Italian National Minority in Slovene Istria
- 233 **Jadranka Cergol**
Čustveni vidiki pri izbiri jezikovnega koda slovenskih literarnih ustvarjalcev v Italiji
Emotional Aspects in the Choice of the Language Code among Slovene Writers in Italy
- 253 **Andrej Leben, Felix Oliver Kohl**
Literatura in nacija: Kako slovenska je slovenska literatura?
Literature and Nation: How Slovene is Slovene Literature?

Uvodnik

Zahtevo, "da hočemo živeti v suvereni državi slovenskega naroda", so volilni upravičenci preverjali na plebiscitu o osamosvojitvi Republike Slovenije (23. december 1990), na katerem so odgovarjali na vprašanje, ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? Glasovanja se je udeležilo 1.361.738 volivcev, tj. 93 % od vseh 1.457.020 glasovalnih upravičencev. Za samostojno in neodvisno Slovenijo je glasovalo 88.5 % vseh volilnih upravičencev.¹ Ob razglasitvi rezultatov plebiscita je tedanji predsednik Skupščine Republike Slovenije dr. France Bučar v slavnostnem govoru² izjavil, da je odločitev za samostojno državo dejanje,

ki ga lahko sprejme le dozorel narod, ki se v polnosti zaveda svoje lastne individualnosti, ki ima odločno voljo do življenja v zavesti svojih življenjskih zmogljivosti, narod, ki je sposoben in pripravljen soočiti se z izzivi časa in okolja, v katerem živi.

V svoji izjavi, ki je ni mogoče obravnavati brez konceptualnih zadržkov, je dr. France Bučar slovenski narod predstavil kot organizem, kot nekaj, kar ima lastno dušo, lastno identiteto. Nekaj, česar ni mogoče deliti, nekaj, kar je enkratna in neponovljiva kreacija.

Iz dokumentov, ki so nastali pri osamosvajanju Slovenije, je mogoče razbrati, da je temeljna vloga države Slovenije ohranjanje, uveljavljanje in razvoj slovenskega naroda v vsej njegovi državni večplastnosti (tako imenovani matični narod, slovenske manjšine v sosednjih državah, zdomci in izseljenci). O preostalih delih slovenske nacije je mogoče najti le omejene zapise. Ustava Republike Slovenije³ je v pravno normo prelila dovršen del narodnostno obrambne vizije, ki se je izkristalizirala iz dolgoletnega procesa razreševanja slovenskega narodnega vprašanja. V preambuli je med drugim zapisano:

Izhajajoč iz [...] temeljnih človekovih pravic in svoboščin, temeljne in trajne pravice slovenskega naroda do samoodločbe, in iz zgodovinskega dejstva, da smo Slovenci v večstoletnem boju za narodno osvoboditev izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost, sprejema Skupščina Republike Slovenije Ustavo Republike Slovenije.

Pomembno določilo je zapisano tudi v prvem odstavku 3. člena Ustave, ki govori o tem, da je Slovenija "država vseh svojih državljanek in državljanov, ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe". Omenimo še 5. člen Ustave:

Država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine. Varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti. Skrbi za

avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, za slovenske izseljence in zdomce, ter pospešuje njihove stike z domovino. Skrbi za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije.

Slovenci brez slovenskega državljanstva lahko uživajo v Sloveniji posebne pravice in ugodnosti. Vrsto in obseg teh pravic in ugodnosti določa zakon.

Pripadnikom drugih narodov je bila v slovenski Ustavi določena le obrobna vloga.

Navedeno je predstavljalo okvir našega razmišljanja v procesu snovanja posebne tematske številke revije za narodnostna vprašanja *Razprave in gradivo*. Ključno vprašanje, ki smo ga želeli raziskati, se je glasilo: Kaj se je, če sploh kaj, spremenilo v preteklih tridesetih letih na področju narodnega vprašanja? Smo kaj bližje uresničitvi Prešernovega mondenega vzklika, "Živé naj vsi narodi", ali še vedno ostajamo zgolj in samo navdahnjeni janzenisti?

Tematik, ki bi jih bilo treba na novo osmisлити, je (pre)mного. Ne nazadnje je od nastanka države Republike Slovenije minila cela generacija. Varuhi svetega grala slovenskega narodnega vprašanja so po večini odšli, ostajajo pa njihova dela. Prišli so sodobniki, ki v svojih delih mislijo sodobnost. Ali je ta boljša ali slabša, je ideološka kvalifikacija, zato po njej ne bomo posegali. Ugotavljamo le, da je. Da obstaja. In to je izhodišče našega razmišljanja.

Uredniki posebne številke *Razprav in gradiva* menimo, da smo izbrali zanimiv, tehten, včasih tudi provokativen nabor razmislekov o narodnem, nacionalnem, narodno-manjšinskem (vse v širokem pomenu besed), ki so ga pripravili pripadniki različnih znanstvenih področij. Za poznavalce tematik, ki se jim je Inštitut za narodnostna vprašanja profesionalno zavezal pred dolgimi desetletji, bodo prispevki gotovo zanimivi, vredni pozornosti. Uredniki srčno upamo, da bodo raziskovalcem predstavljeni razmisleki v spodbudo za kritično pretresanje vprašanj iz naslova narodnega vprašanja v letih in desetletjih, ki še pridejo.

Red. prof. dr. Miran Komac

Izr. prof. dr. Boštjan Udovič

Dr. Sabina Zorčič

uredniki tematske številke

¹ Poročilo Republiške volilne komisije o izidu glasovanja na plebiscitu, dne 23. 12. 1990. Poročevalec Skupščine Republike Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije 17 (1), 7. januar 1991, 6.

² Govor predsednika Skupščine Republike Slovenije dr. Franceta Bučarja. Poročevalec Skupščine Republike Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije 17 (1), 7. januar 1991, 6.

³ Ustava Republike Slovenije. Uradni list Republike Slovenije 33 (1991).

Robert Devetak

Trije vidiki javnega delovanja slovenske skupnosti v Italiji ob osamosvajanju Slovenije

Slovenska skupnost v Italiji je budno spremljala dogajanje v Sloveniji ob razglasitvi samostojnosti junija 1991 in napadu Jugoslovanske ljudske armade, ki ji je sledil. Prispevek se na podlagi časopisnega poročanja osredotoča na predstavitev nekaterih osrednjih javnih dogodkov, dobrodelne pomoči in aktivnosti mladih, ki so bili plod skupnega nastopa in delovanja slovenske skupnosti v Italiji ob dogajanju v Sloveniji. S tovrstnimi dogodki so predstavniki manjšine poskušali vplivati na odločitve italijanskega in evropskega političnega vrha, da bi intervenirala ob vojaški agresiji in podprla slovensko osamosvojitve. Hkrati so v svoje delovanje uspeli vključiti širšo javnost, ki je množično sodelovala na javnih manifestacijah in v dobrodelnih akcijah za pomoč Sloveniji.

Ključne besede: osamosvojitve Slovenije, osamosvojitvena vojna, Slovenci v Italiji, Krizni štab za pomoč Sloveniji, Pomoč Sloveniji '91.

Three Aspects of Public Activity of the Slovene Community in Italy at the Time of Slovenia's Independence

The Slovene community in Italy paid the utmost attention to the events in Slovenia at the time of the declaration of independence in June 1991 and the subsequent attack of the Yugoslav People's Army. Drawing from newspaper reports, the article focuses on some major public events, charities and youth activities that were the result of cooperative activities of the Slovene community in Italy during the events in Slovenia. Thereby, the Slovene minority tried to influence the decisions of the Italian and European political leaders to intervene in the event of military aggression and support Slovenia's independence, while also involving the public and successfully encouraging it to participate en masse in public events and charity campaigns to help Slovenia.

Keywords: Slovenia's independence, war of independence, Slovenes in Italy, Crisis Unit in Aid of Slovenia, Aid to Slovenia '91.

Correspondence address: Robert Devetak, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana, e-mail: devetak.robert@gmail.com.

1. Uvod

Proces osamosvajanja Slovenije, ki je doživel vrhunec z razglasitvijo samostojnosti 25. junija 1991 in desetdnevno vojno, ki je sledila, ima pomembno mesto tudi pri slovenski skupnosti v zamejstvu in po svetu (Klemenčič 2017, 731–742). Slovenci izven meja domovine so aktivno spremljali dogajanje in se množično vključili v pomoč ob agresiji Jugoslovanske ljudske armade (JLA). Prispevek se podrobneje posveča nekaterim vidikom delovanja slovenske skupnosti v Italiji v času osamosvojitvene vojne in tednih, ki so ji sledili. Samostojno delovanje in povezave z matico so na različne načine krepile organizacije in stranke tako levega (npr. Slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ), slovenska komponenta Demokratske stranke levice, slovenska komisija Stranke komunistične prenovе) kot desnega političnega pola (npr. Svet slovenskih organizacij (SSO), Slovenska skupnost (SSk), Slovenska prosveta) (Bajc & Klabjan 2008, 28–31; Pahor 2012, 339–348), ob dogajanju v Sloveniji junija in julija 1991 pa je prišlo do skupnega nastopa in akcij, ki so pomembno vplivale na osamosvojitveno dogajanje tako v Italiji kot v Sloveniji. Angažma Slovencev v Italiji je bil široko zastavljen, obsegal pa je tako diplomatsko in politično delovanje, predvsem v smeri vpliva na odločitve in poglede italijanskega političnega vodstva v zvezi z dogajanjem v Sloveniji, kot tudi različne oblike javnega delovanja, v katere so manjšinske organizacije poskušale vključiti vse generacije slovenske in italijanske skupnosti v deželi Furlaniji - Julijski Krajini (FJK). Prispevek na podlagi časopisnih virov, ki so intenzivno spremljali in poročali o dogajanju, predstavlja tri vidike delovanja slovenske skupnosti v Italiji v času slovenskega osamosvajanja. Prvi vidik predstavljajo javne manifestacije v urbanih središčih (Trst, Gorica) in manjših krajih, s katerimi je skupnost izrazila podporo Sloveniji ter poskušala vplivati na javno in politično mnenje v Italiji glede procesa osamosvajanja. Posebna pozornost je namenjena dobrodelni akciji, ki je bila eden pomembnejših rezultatov manifestacij. Na ta način je bilo zbrano večje število finančnih in materialnih sredstev za žrtve osamosvojitvene vojne. Tretji vidik predstavlja javno aktivnost mlade generacije slovenske manjšine, ki je množično podprla manifestacije in dobrodelne dogodke, hkrati pa delovala tudi samoiniciativno.

2. Kratek pregled dogodkov in odnosa slovenske skupnosti v Italiji do sprememb v Sloveniji pred osamosvojitvijo

Slovenska skupnost v Italiji je aktivno in pozorno spremljala proces osamosvajanja Slovenije¹ na prehodu iz 80. v 90. leta 20. stoletja, pri čemer so imeli glavno vlogo številni politični, kulturni in gospodarski stiki ter redno obveščanje. Pri slednjem so bili pomembni predvsem mediji (časopisi, radio, lokalna televizija), ki so

seznanjali Slovence v Italiji z dogodki, ki so sprožali demokratične spremembe v matični domovini in so v začetku 90. let vodili do osamosvojitve. Časopisje je objavljalo intervjuje s slovenskimi politiki in kritične članke o političnem dogajanju ter bralstvu predstavljalo razmere v Jugoslaviji.² Za širjenje informacij in poglobljanje odnosov so bili pomembni tudi različni javni dogodki, okrogle mize in predavanja.

Stiki so se dodatno krepili in poglobljali z obiski političnih predstavnikov, tako v smeri Slovenija–zamejstvo kot tudi obratno. Nove politične stranke, ki so se oblikovale ob koncu 80. let in se kasneje združile v opozicijo Demos, so Slovencem v Italiji predstavile svoje poglede in politične programe že pred prvimi demokratičnimi volitvami v Sloveniji aprila 1990.³ Eden vidnejših obiskov takrat še opozicijskih strank je potekal 19. januarja 1990 v Trstu in Gorici. Srečanja s predstavniki SSk in vodstva dežele FJK so se udeležili voditelji strank, združenih v Demos, tema pogovorov pa so bile spremembe v Sloveniji in Jugoslaviji, predstavitev političnega programa pred prihajajočimi volitvami ter razmere pri slovenski manjšini v Italiji (Pahor 1990, 2). S političnim obratom, zmago Demosa na prvih večstrankarskih volitvah in vzpostavitev vlade, ki jo je vodil Lojze Peterle, so se stiki z zamejstvom še poglobili (Šušmelj 2018, 151–153). S tega vidika je bil pomemben predvsem nov ministrski resor za Slovence po svetu, ki ga je prevzel dr. Janez Dular (Pesek 2012, 422–432), s čimer so Slovenci v Italiji dobili pomembnega sogovornika, Slovenija pa je tako nakazala, da je položaj manjšine v zamejstvu eno od njenih osrednjih zunanjepolitičnih vprašanj (Stergar 2003, 116). Minister se je po uspešno izvedenem plebiscitu o osamosvoboditvi, ki je potekal decembra 1990 (Pesek 2007, 201–274), obrnil neposredno na predstavnike slovenske izseljenske skupnosti po svetu ter na slovenske manjšine v Avstriji, Italiji in na Madžarskem za podporo pri procesu slovenskega osamosvajanja (Klemenčič 1996, 402).

Nov slovenski politični vrh je v mesecih do razglasitve samostojnosti opravil več srečanj in se pogosto udeleževal dogodkov, ki so jih pripravili organizacije, politična društva in politične stranke Slovencev v Italiji ali politično vodstvo dežele FJK (Šušmelj 2009, 153; Šušmelj 2018, 162–168). Zamejstvo je večkrat obiskal tudi predsednik Predsedstva Slovenije Milan Kučan. S predstavniki manjšine se je na primer srečal januarja 1991 ob obisku Čedada (Novi Matajur 1991a, 1), za enega njegovih vidnejših nastopov v Italiji pa lahko označimo govor na proslavi ob 50-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte 10. maja 1991, ki jo je v Trstu organizirala SKGZ. V svojem nastopu je izpostavil dogajanje v Sloveniji ob skorajšnji razglasitvi samostojnosti (Šušmelj 2018, 123–126). Aktivne so bile tudi opozicijske politične stranke (Stranka demokratične prenove, Zveza socialistične mladine Slovenije), katerih predstavniki so se udeleževali različnih dogodkov v organizaciji njihovih sestrskih ali ideološko sorodnih političnih organizacij v zamejstvu (Obit 1990a, 1). V obratni smeri so se vrstili tudi obiski predstavnikov manjšine v Sloveniji. 26. oktobra 1990 so se na primer predstavniki

slovenskih organizacij in strank v Italiji srečali z vodstvom Predsedstva Republike Slovenije v Ljubljani (Novi list 1990a, 1). Na tovrstnih dogodkih je vprašanje osamosvojitve zasedalo osrednjo mesto (Novi list 1991a, 2).

Na krepitev odnosov so vplivali tudi številni kulturni dogodki, ki so jih organizirale različne skupine z obeh strani meje. Predstavniki slovenske politike so tako na primer sodelovali in nastopali na Benečanskih dnevih kulture februarja in marca 1990 (Obit 1990b, 1) in na Študijskih dnevih Draga '90 septembra 1990 (Novi list 1990b, 1).

Poleg srečanj na državni ravni je prihajalo tudi do organizacije lokalnih, obmejnih pobud. Ena vidnejših je bila poglobljanje stikov med obema Goricama in številna srečanja med predstavniki obeh lokalnih skupnosti (Šušmelj 1997, 23–24). Skupne dogodke in srečanja so pripravljale lokalne izpostave političnih strank in organizacij z obeh strani meje (Katoliški glas 1990, 3). Dobro so na primer sodelovali Slovenci na Tolminskem in v Videmski pokrajini, ki so prirejali vsakoletna skupna srečanja (Novi Matajur 1990, 1).

Vse to je pripomoglo, da je bila slovenska skupnost v Italiji dobro seznanjena z dogajanjem v matični domovini, hkrati pa so se številni posamezniki, društva in politične organizacije aktivno prizadevali za politične in družbene spremembe v Sloveniji ter za pozitiven odnos Italije do teh vprašanj. Pogled na osamosvajanje med manjšino sicer ni bil enoten. Eden vidnejših slovenskih politikov v Italiji, Bojan Brezigar (1996), je kasneje izpostavil tri skupine glede na odnos Slovencev v Italiji do osamosvojitvenega procesa Slovenije. Prvo skupino so sestavljali tisti, ki so na razpad Jugoslavije gledali z zadržanostjo ali negativno, zaradi vloge, ki jo je država imela med drugo svetovno vojno in v povojnem času ter zaradi navezanosti na jugoslovansko idejo. V drugo skupino je Brezigar vključil tiste, ki so nasprotovali jugoslovanskemu političnemu sistemu in so z veliko mero nekritičnosti spremljali in podpirali proces osamosvajanja Slovenije. V tretjo skupino je vključil večino slovenske manjšine, ki je osamosvajanje spremljala načelomapozitivno,azdoločenomerobojazniprednegotovostjo,kibijihspremembe prinesle (Brezigar 1996, 178). Podobno je ugotavljal tudi Janez Stergar (2003), ki je izpostavil, da je osamosvojitve Slovenije pozitivno vplivala na Slovence v Italiji v psihološko-identifikacijskem pogledu. Veliko se jih je aktivno vključilo v prizadevanja in akcije za pomoč pri osamosvajanju. Manjši del pa je obžaloval razpad Jugoslavije in njene družbene ureditve (Stergar 2003, 116). Do razpada so bili zadržani tudi nekateri gospodarstveniki, ki so bili povezani z jugoslovanskim trgov ali pa so bili od njega odvisni (Šušmelj 2018, 188).

3. Osamosvojitve Slovenije

Do večinskega poenotenja pogledov na osamosvojitve je prišlo z vojno in agresijo Jugoslavije nad Slovenijo junija in julija 1991.⁴ Bralce Primorskega dnevnika je 26. junija 1991 pričakala naslovnica Dober dan Slovenija, pod njo pa komentar

dopisnika Vojmirja Tavčarja, ki je izpostavil tudi pomen osamosvojitve, ki jo je ta imela za Slovence izven matične domovine:

23. december in 25. junij sta zato za ves slovenski narod – za tisti del, ki živi v samostojni in suvereni Republiki Sloveniji, za tiste dele, ki živijo v sosednjih državah in za tiste, ki živijo drugod po svetu – praznik. Praznik slovenstva in praznik Slovencev, ki hočejo kot gospodarji samih sebe odločati o lastni prihodnosti in obenem s svojim delom in s svojim zavzemanjem prispevati tudi k prihodnosti drugih v demokratični in svobodni človeški družbi (Tavčar 1991, 1).

Čestitkam in podpori, ki jih je izrazila slovenska skupnost v Italiji ob razglasitvi osamosvojitve 25. junija 1991 (Samsa 1991, 1–2), sta sledila šok in zaskrbljenost ob vojaški agresiji JLA, ki je zasedla nekatere ključne točke in mejne prehode ter izvedla več napadov na slovenske cilje. Slovenska skupnost v Italiji je lahko aktivno spremljala dogajanje, ki je bilo dobro medijsko pokrito, hkrati pa so se boji odvijali tudi na več mejnih točkah z Italijo. Do napetosti, spopadov in smrtnih žrtev je med drugim prišlo na mejnih prehodih Rožna dolina, Vrtojba, Škofije in Fernetiči (Švajncer 1993, 99–104, 128–130).

Reakcija vodilnih predstavnikov slovenske manjšine in tudi širše javnosti je bila hitra, učinkovita in orientirana v več smeri. Novinar in literat Marij Čuk je v zapisu z naslovom Ohraniti uresničeno slovensko utopijo!, ki je bil objavljen v Primorskem dnevniku, izpostavil: "Rojakom v okupirani domovini moramo biti ob strani kot eno telo!" (Čuk 1991, 14). V prvi vrsti je prišlo do poenotenja in skupnega nastopa slovenskih političnih teles pri izvedbi političnih in diplomatskih potez, usmerjenih predvsem na italijanske in širše evropske odločitve, ki bi lahko pozitivno vplivale na dogajanje v Sloveniji. Pri tem so se lahko naslonili na medijski aparat (časopisje, televizijo) (Kosin 2000, 39) in razvejano društveno mrežo (Kacin Wohinz & Pirjevec 2000, 169). Pomembni so bili tudi neposredni stiki posameznikov s Slovenci v matični domovini (Pahor 2003, 237). Takoj po pričetku spopadov je prišlo do različnih pobud in akcij (srečanja, manifestacije, posveti, odprta pisma), s katerimi so Slovenci v Italiji poskušali vplivati na italijansko javno mnenje ter na diplomatske in politične odločitve državnih oblasti. V Novem Matajurju je neznani dopisnik pozval bralce: "Vplivanje na javno mnenje, informiranje o Sloveniji, je namreč bistvenega pomena, saj to prispeva k pogojem za priznanje samostojne Republike Slovenije" (Novi Matajur 1991b, 2). Podobno je SSk pozvala bralce v časopisu Novi list:

Slovenska skupnost je v vseh izvoljenih svetih, kjer ima svoje svetovalce, predlagala, da bi prišlo do izrednih zasedanj krajevnih uprav in deželnega sveta na dan, ko bo proglašena osamosvojitve Republike Slovenije. Na zasedanjih naj bi s posebnimi resolucijami zahtevali od osrednjih oblasti italijanske republike, da vzamejo na znanje novo nastali mednarodni položaj in da priznajo novo državo – Republiko Slovenijo (Novi list 1991b, 1).

Italijanska javnost je bila o dogajanju in razmerah v Jugoslaviji v obdobju pred vojno slabo obveščena, zaradi česar je bilo javno mnenje, z izjemo severo-vzhodnega dela države, v začetku krize naklonjeno ohranitvi in enotnosti vzhodne soseske (Šušmelj 2009, 139–140). To se je skladalo z delovanjem italijanskega političnega vrha, ki je do teženj in samega procesa osamosvajanja Slovenije zagovarjal negativno stališče in se je zavzemal za ohranitev Jugoslavije.⁵ Zaradi tega so politični predstavniki Slovencev posvetili posebno pozornost informiranju in iskanju stikov z vodilnimi italijanskimi politikami tako na ravni dežele FJK, kjer sta bila javnost in politično vodstvo, z izjemo nekaterih nacionalističnih skupin in strank, bolj naklonjena osamosvojitvenemu procesu Slovenije (Šušmelj 2009, 152–158; Kosin 1998, 58–59), kot tudi v državnem vrhu.

Takoj po začetku agresije so se pričeli vrstiti pozivi in sestanki različnih političnih strank, organizacij in deželnega sveta FJK, katerih namen je bil seznanitev z dogajanjem v Sloveniji in vpliv na višje politične inštanice v Italiji in drugod po Evropi (Primorski dnevnik 1991a, 5). Izvršni odbor SKGZ je tako že 26. junija 1991 na izredni seji pozval Italijo, naj prizna Slovenijo (Primorski dnevnik 1991b, 3). Enotna slovenska delegacija je dva dni kasneje predsedniku Evropske gospodarske skupnosti Jacquesu Poosu, predsedniku italijanske vlade Giuliju Andreottiju in italijanskemu zunanjemu ministru Gianniju De Michelisu poslala pismo z željo, da bi italijanska vlada posredovala za takojšnji konec agresije JLA in priznanje neodvisnosti in suverenosti Slovenije in Hrvaške. Poleg tega so predstavniki manjšine na izrednem zasedanju deželnega sveta sprejeli resolucijo, s katero so pozvali italijansko vlado k aktivni vlogi pri reševanju nastale krize. Zahtevo so podpisali vodilni slovenski predstavniki vseh političnih strank, v katerih so delovali Slovenci v Italiji (Kristen 2007, 280–281). Slednji so iskali podporo tudi pri predstavnikih drugih narodnih manjšin v Italiji ter slovenske manjšine v Avstriji in na Madžarskem (Klemenčič 2017, 733). Angažirale so se tudi posamezne občine v Italiji, ki so na zasedanjih občinskih svetov podprle slovensko osamosvojitve (Pelhan 2009, 321–322; Kristen 2005, 63–68). V rimskem senatu je senator Stojan Spetič na italijanski politični vrh naslovil interpelacijo z vprašanjem glede takojšnjega začetka postopka priznanja Slovenije in Hrvaške (Kristen 2007, 280–281). Manjšinske organizacije so tudi v naslednjih dnevih pošiljale pisma podpore in solidarnosti slovenskemu vodstvu in pozive k priznanju italijanski vladi ter organizirale srečanja med političnimi predstavniki z obeh strani meje. S svojim delovanjem so uspeli pomembno vplivati na politične odločitve in poglede političnih strank v Italiji in širše javnosti, ki so se v tednih po vojni obrnili v prid priznanja samostojnosti Slovenije (Kristen 2007, 283–287).

Izpostaviti je treba še finančno pomoč Sloveniji, saj sta Tržaška kreditna banka v Trstu in Kmečka banka v Gorici s svojimi sredstvi omogočili, da je Slovenija lahko nemoteno poslovala s tujino in dostopala do deviznih sredstev

(Kosin 1998, 59). Kot bomo videli v nadaljevanju, je bila vloga obeh bank, v povezavi še z nekaterimi drugimi finančnimi ustanovami v Italiji, pomembna pri dobrodelni pomoči Sloveniji.

Slovenska skupnost se je intenzivno angažirala za podporo Sloveniji na italijanskem in evropskem političnem in diplomatskem parketu, pri čemer so jo podprle tudi številne italijanske politične stranke, organizacije in del javnosti. Vzporedno pa je delovanje Slovencev v Italiji zajelo še nekatere druge oblike pomoči. Slovensko vodstvo je k omenjenim prizadevanjem dodalo še različne oblike obveščanja in predvsem mobilizacijo širše javnosti in civilne družbe. Med slednjimi so posebno pozornost in množično udeležbo dosegli z organizacijo manifestacij in dobrodelne akcije, veliko mero aktivnosti pa so pokazali tudi mladi Slovenci.

4. Javni shodi in manifestacije

Ena od pomembnejših in vidnejših oblik javnega delovanja, ki so bile plod skupnih prizadevanj in nastopa različnih slovenskih organizacij v Italiji, so bile manifestacije, izvedene konec junija 1991 ob vrhuncu vojaških spopadov v Sloveniji. Tovrstni dogodki so bili pomembni tudi iz vidika javne predstavitve razmer v sosedstvu in mobilizacije širše javnosti, saj so imeli številni pripadniki manjšine pomisleke do procesa osamosvojitve. To je izpostavil tudi dopisnik Čuk v že omenjenem zapisu, objavljenem 28. junija 1991:

Zato me na poseben način vznemirja in preseneča nekakšna medlost velikega dela našega prostora v sprejemanju zgodovinske (to pot res Zgodovinske) odločitve slovenskega naroda. Vsepovsod slišim pomisleke glede osamosvojitve Slovenije, [...] da je bila osamosvojitev prehitro izpeljana, da ni mogoče kar tako rušiti Jugoslavije, da se s tem izničuje partizansko gibanje, da Slovenija ne bo mogla sama preživeti. [...] Najbrž so taki pomisleki sad večdesetletne zamegljenosti, v katero nas je pahnila povojna politična misel, ki je vodila v nekakšen umetni internacionalizem in "nadnarodnost". Bojim se, da smo zaradi tega izgubili intimni čut narodne pripadnosti, srčno vez do slovenstva, sicer bi morali biti ob nastanku slovenske države evforični, ob njeni okupaciji pa ogorčeni! (Čuk 1991, 14).

Hkrati so s sodelovanjem širokega spektra političnih organizacij in strank hoteli prikazati enotnost pri tem vprašanju. Največja shoda sta potekala vzporedno 30. junija 1990 v Trstu in Gorici.

Tržaška manifestacija, ki je potekala pod geslom Za mir in spoštovanje samoodločbe slovenskega naroda, je bila plod skupnega nastopa italijanskih in slovenskih manjšinskih organizacij – Zveza slovenskih kulturnih društev, *Associazione Ricreativa Culturale Italiana* (Italijansko rekreativno-kulturno združenje), *Associazioni cristiane lavoratori italiani* (Združenje italijanskih katoliških delavcev), Združenje za mir in Mladinska levica, ob sodelovanju in udeležbi

osrednjih slovenskih organizacij in strank: SKGZ, SSO, SSk, slovenska komisija *Partito Socialista Italiano* (Socialistična stranka Italije), slovenska komponenta Demokratične stranke levice, Kmečka zveza, Slovenska prosveta, Združenje slovenskih športnih društev v Italiji (Kristen 2007, 282). Na osrednjem mestnem trgu Unità se je zbrala večja množica, ki je s svojo prisotnostjo in transparenti izkazala podporo Sloveniji in Hrvaški. Glavne točke, ki so jih poudarili italijanski in slovenski govorniki, so bile sodelovanje med Italijani in Slovenci, skupni nastop pri obsodbi nasilja ter poziv k upoštevanju demokratičnih odločitev in načel (Primorski dnevnik 1991c, 4). Med govorniki je nastopil tudi pesnik Miroslav Košuta, čigar govor je objavil Primorski dnevnik. Izpostavil je pomen manifestacije:

Zato je pomembno samo dejstvo, da smo se zbrali – to je naš skupni govor in odgovor. S svojim govorom izpričujemo zavezanost miru, bratskemu sožitju, demokraciji in spravljivemu reševanju problemov in sporov, s svojim odgovorom pozdravljamo rojstvo samostojne Republike Slovenije in ji želimo moči in razsodnega premoščanja težav, s svojim govorom obojamo kakršno nasilje in preklinjamo vojno (Košuta 1991, 1).

Svoje mnenje so podali tudi nekateri udeleženci dogodka, med katerimi so poleg obsodbe spopadov vidne tudi nekatere razlike v odnosu do razpada Jugoslavije in dogajanja v sosedstvu. Javni funkcionar Sergio Romanelli je poudaril povezave s Slovenijo in željo po mirni rešitvi konflikta:

Mi Tržačani, ne govorim seveda o tistem delu Trsta, ki cinično uživa ob razpadu Jugoslavije, sledimo tej drami bolj čustveno in boleče, ker imamo onstran meje veliko prijateljev, veliko jih ima tudi sorodnike. Poznamo in ljubimo te kraje. [...] Problem izvirne kulture in njene nadnacionalne organizacije mora biti rešen: pojem države, ki nasilno vpenja narode v jarem, v sodobni zgodovini nima več prostora (Filipčič 1991, 4).

Član pokrajinskega vodstva Gibanja za komunistično obnovo Fausto Monfalcon je videl možnost v preoblikovanju Jugoslavije: "Z udeležbo sem hotel izpričati svoje prepričanje, da ima slovenski narod pravico do avtonomije in suverenosti v okviru nove Jugoslavije" (Filipčič 1991, 4). Upokojenka Graziella Gregorčič pa je izpostavila propad idealov, ki so definirali njen pozitiven pogled na nekdanjo Jugoslavijo.

Načelno nisem za odcepljanja, pa naj bo na kateremkoli koncu sveta. Sem pa tudi odločno proti vojni. Zelo hudo mi je, ker vidim, da gredo ideali moje generacije, to so mir, bratstvo in enotnost, po vodi. Pa ne samo na tem kraju sveta. Res, zelo težko mi je pri srcu (Filipčič 1991, 4).

Študentka Tanja Ukmar je izrazila pretresenost nad dogajanjem in podporo osamosvojitvi: "Zelo sem pretresena ob dogodkih v Sloveniji, za katero sem

vsekakor stoodstotno prepričana, da ima pravico do odcepitve. Čeprav sem načelno proti vojni, začenjam v teh dneh razumevati, da se za svojo zastavo lahko žrtvuje tudi življenje” (Filipčič 1991, 4).

Istočasno je shod potekal tudi v Gorici, na Travniku/Piazza della Vittoria, kjer se je zbrala večja množica, večinoma Slovencev iz Goriške pokrajine. Tiha manifestacija, kot so jo poimenovali, je bila osrednji javni dogodek na Goriškem, povezan z osamosvojitvijo Slovenije (Komel 2011, 16). Teme, ki so jih izpostavili govorniki, med katerimi so bili poleg lokalnih političnih funkcionarjev tudi župana Gorice in Nove Gorice ter poslanec slovenske skupščine Borut Pahor, so sovpadale s tistimi v Trstu. Po zaključku uradnega dela so se udeleženci odpravili proti državni meji, da bi na ta način izrazili podporo Sloveniji (Marinčič 1991, 6).

Glavna rezultata manifestacije v Trstu sta bila ustanovitev Kriznega štaba za pomoč Sloveniji, ki bo podrobneje predstavljen v nadaljevanju, in skupen dokument, ki so ga pripravili organizatorji dogodka. V slednjem so povzeli glavne točke, ki so bile izpostavljene v govorih, in jih združili v pet zahtev – prekinitev spopadov in umik JLA; vzpostavitev dialoga za mirno rešitev krize v Sloveniji in na Hrvaškem; intervencija mednarodne skupnosti pri reševanju krize; aktivna vloga Italije pri reševanju krize; spoštovanje Osimskih sporazumov in solidarnost z italijansko manjšino v Sloveniji in na Hrvaškem. Pod dokument so se podpisali predstavniki strank in organizacij, ki so pripravili shod (Primorski dnevnik 1991d, 5).

Dogodke so prirejale tudi manjše občine in kraji, kjer se je organiziralo lokalno prebivalstvo. Vzporedno z manifestacijama v Gorici in Trstu je isti dan potekal še shod v Doberdobi, ki so ga pripravili tamkajšnji člani SSK (Katoliški glas 1991a, 5). 5. julija 1991 so zborovanje priredili tudi v Dolini pri Trstu. Z več govori in krajšim kulturnim programom so izrazili solidarnost s Slovenijo v času vojaških spopadov in kritiko do postopanja Italije, Evropske skupnosti in Združenih držav Amerike zaradi zadržanosti ob dogajanju (Novi list 1991c, 4).

Tovrstni dogodki so imeli več namenov. Z njimi so politične organizacije Slovencev v Italiji izpostavile pomen skupnega delovanja in nastopa, uspešno mobilizirale širšo skupnost, vplivale na javno mnenje ter dosegle medijsko pokritost in odmev tako v FJK kot širšem italijanskem prostoru. Dogodki so dosegli tudi italijanski politični vrh, hkrati pa so ustvarjali pritisk na jugoslovanska dejanja v času agresije. Poleg tega je solidarnost pozitivno vplivala na slovensko skupnost v matični domovini. Kot je izpostavil neznani dopisnik v časopisu Novi list, so javni dogodki pozitivno vplivali na enotnost Slovencev v Italiji:

Treba je še poudariti, da so k vsem tem javnim protestnim manifestacijam proti okupaciji Slovenije pristopile vse slovenske zamejske stranke in organizacije, ne glede na to, kdo je srečanje organiziral. V tem smislu je imel prav eden od govornikov, ki je v svojem posegu poudaril, da nista še nikoli tako zaživela skupni slovenski prostor, skupno slovensko čutenje, kot prav v teh tragičnih dneh (Novi list 1991d, 3).

5. Dobrodelne akcije za pomoč Sloveniji

16

Eden najpomembnejših rezultatov manifestacij v Gorici in v Trstu je ustanovitev Kriznega štaba za pomoč Sloveniji, v katerem so sodelovali zastopniki vseh političnih strank slovenske manjšine – SSk, slovenska komponenta Demokratične stranke levice, slovenska komisija Socialistične stranke Italije, Gibanje za komunistično prenavo, SKGZ, SSO in zastopniki slovenskih organizacij iz Videmske pokrajine. Krizni štab se je sestajal vsak dan na sedežu SKGZ v Trstu, svoje delovanje pa je usmeril na dve področji. Za osrednji nalogi si je zadal zbiranje finančne in materialne pomoči za Slovenijo ter politično delovanje na relaciji s političnimi silami v Sloveniji in Italiji. Svoje delovanje in akcije je koordiniral z vodstvenimi političnimi organi v Sloveniji. Osrednji izpostavi sta delovali v Trstu in Gorici (Kristen 2007, 282–283).

Na političnem področju se je Krizni štab zavzel predvsem za doseg sprememb pri javnem mnenju do osamosvajanja Slovenije, predvsem pri italijanski javnosti in političnemu vrhu, in nadaljeval z delom, ki so si ga slovenski politični predstavniki zadali v prvih dneh po razglasitvi slovenske osamosvojitve. V ta namen je izvajal intenzivno kampanjo, ki jo je podkrepil z dvojezičnimi plakati z naslovom Nočemo več tankov v Evropi, solidarnost s Slovenci, ki so jih namestili na vidna javna mesta in jih uporabljali na številnih dogodkih. Člani štaba so prirejali srečanja in tiskovne konference ter objavljali ključne podatke, povezane z dogajanjem v Sloveniji. S tovrstnimi medijskimi akcijami je delovanje odbora pozitivno vplivalo na odnos javnega mnenja do slovenske osamosvojitve (Šušmelj 2018, 189–190).

Na dobrodelnem področju je krizni štab združil prizadevanja in zbiranje sredstev, ki se je ponekod že izvajalo samoiniciativno (Novi list 1991e, 3). Takšen primer je bil poziv Slovincem v Videmski pokrajini, ki so posebej zbirali sredstva za pomoč prizadetim v vojni na Tolminskem (Novi Matajur 1991c, 2). Sredstva je štab zbiral v okviru akcije Pomoč Sloveniji '91, svoj osrednji cilj pa je izpostavil v medijih: "Krizni štab Slovencev v Italiji poziva slovenske organizacije, društva in posameznike, naj nadaljujejo z zbiranjem denarnih sredstev in naj nudijo vsakovrstno humanitarno pomoč ljudem, ki jih je prizadela vojaška agresija na Slovenijo" (Novi list 1991e, 3). Za zbiranje denarnih sredstev je odprl posebne tekoče račune pri Tržaški kreditni banki v Trstu in Čedadu, Kmečki banki v Gorici in Krminu ter pri hranilnicah in posojilnicah v Doberdobu, Nabrežini, Opčinah in Sovodnjah (Primorski dnevnik 1991e, 5). Denar je bilo poleg tega možno osebno prinesiti tudi na sedeže časopisov in političnih organizacij (Katoliški glas 1991b, 3). Za učinkovitejše delovanje so se po številnih krajih ustanovili lokalni odbori, ki so koordinirali zbiranje sredstev. Zelo aktivna je bila goriška izpostava Kriznega štaba s sedežem v Kulturnem domu Lojzeta Bratuža, kjer je poleg odbora delovalo tudi tiskovno središče za italijanske novinarske hiše, ki so spremljale dogajanje v Sloveniji (Komel 2011, 16).

Zbrana sredstva so bila namenjena ublažitvi posledic, ki jih je povzročila agresija na področju civilne in javne infrastrukture, pri težavah z distribucijo osnovnih življenjskih potrebščin ter pri gospodarski škodi (Kristen 2005, 62). Poleg političnih strank so organizirano zbiranje pomoči izvajale tudi številne druge organizacije in društva, na primer italijanska Caritas, različne zdravstvene organizacije in zamejsko zdravniško društvo (Katoliški glas 1991b, 3). Poleg pripadnikov slovenske manjšine so v akcijah in pri darovanju sodelovali tudi Italijani, za njihovo večjo vključitev pa je štab pripravil dvojezični letak s podatki, vezanimi na zbiranje pomoči (Primorski dnevnik 1991f, 9). V seznamih darovalcev, objavljenih v časopisju, lahko najdemo posameznike, občine, društva in podjetja (Primorski dnevnik 1991g, 3). Med dogodki, ki so potekali tekom celotnega julija 1991, lahko izpostavimo solidarnostni koncert v Gorici, ki se ga je udeležilo 650 obiskovalcev, denar od vstopnic pa je bil v celoti namenjen skladu za pomoč Sloveniji. Nastopili so tako slovenski kot italijanski izvajalci (Primorski dnevnik 1991h, 8).

Poleg denarnih sredstev so zbirali še obutev, hrano, oblačila, zdravila, sanitetni material ter pisarniško in tehnično opremo. Materialno pomoč so Krizni štab, njegove lokalne izpostave in posamezniki pošiljali vsakodnevno čez mejo, zbrana finančna sredstva pa so razdelili v dveh delih. Manjši del so v začetku avgusta 1991 namenili Rdečemu križu in Karitasu (Katoliški glas 1991c, 4), preostalo pa je sledilo v jeseni. Slavnostna izročitev denarne pomoči je potekala 11. oktobra 1991, prevzel pa jo je predsednik vlade Lojze Peterle. V Goriški pokrajini so zbrali 65 milijonov lir, na Tržaškem in v Videmski pokrajini pa 148 milijonov. Dogodek je ob udeležbi predsednika vlade, predstavnikov Rdečega križa, štaba civilne zaščite, ministrstva za zdravstvo in Občine Koper na slovenski ter predstavnikov slovenskih organizacij v Italiji na zamejski strani potekal v Mladinskem zdravilišču in okrevališču Debeli rtič. Večina zbranih sredstev je bila namenjena obnovi in nadgradnji programov v zdravilišču, kar je bilo v danem trenutku še posebej pomembno, saj je gostilo večjo skupino hrvaških begunskih družin, ki so v Slovenijo pribežale zaradi vse hujših spopadov na Hrvaškem. Preostala sredstva so namenili za zdravstveni sektor na območju Gornje Radgone in Ormoža (Novi list 1991f, 3). Solidarnostni odbor na tem mestu ni zaključil svojega dela, ampak je z njim nadaljeval, pomoč pa namenil beguncem iz Bosne in Hercegovine, ki so se umaknili pred vojaškimi spopadi. Poleg finančnih sredstev so na dobrodelnih dogodkih zbrali še za okoli 350 milijonov lir medicinskih pripomočkov in zdravil ter še vsaj tolikšno vrednost drugega materiala (Komel 2011, 16).

6. Aktivnosti mlajših generacij Slovencev v Italiji za podporo Sloveniji

Izpostaviti je treba tudi javno delovanje mladih, ki so se organizirali tako v okviru organizacij kot samostojno. Njihove aktivnosti lahko zasledimo že v mesecih pred razglasitvijo osamosvojitve. V letih 1990 in 1991 je na primer potekalo več srečanj med podmladkoma SSk in Demosa. 17. novembra 1990 je na primer prišlo do srečanja v Trstu, kjer je Mladinska sekcija SSk organizirala dogodek, na katerega so bili povabljeni člani mladinskih organizacij strank, ki so bile vključene v koalicijo Demos. Na srečanju so potekali pogovori o razmerah pri slovenski skupnosti v Italiji in političnem dogajanju v Sloveniji (Novi list 1990c, 2). Obiski so potekali tudi v obratni smeri. Mladinska sekcija SSk se je 28. maja 1991 odzvala na povabilo predsednika Skupščine Republike Slovenije dr. Franceta Bučarja in obiskala parlament v Ljubljani. 30 mladih iz Tržaške in Goriške pokrajine se je srečalo z nekaterimi slovenskimi političnimi predstavniki in člani mladinskih organizacij strank koalicije Demos. Pogovori so potekali o sodelovanju, krepitvi odnosov in razmerah v Sloveniji ob skorajšnji razglasitvi samostojnosti (Katoliški glas 1991d, 4).

Mlada generacija Slovencev v Italiji je bila s tovrstnimi dogodki in obveščanjem posledično dobro seznanjena z razmerami v Sloveniji, kar je razvidno tako iz časopisnih intervjujev kot iz njihovega sodelovanja in organizacije različnih dogodkov, povezanih s podporo Sloveniji. Maturantka Katarina Košuta iz Križa je v intervjuju z Novim listom izpostavila vlogo učiteljev pri vzpodbujanju zanimanja mladih o vprašanjih, povezanih z osamosvojitvijo, kot vir obveščanja pa je navedla časopisje:

pri slovenščini pa smo se sploh veliko pogovarjali o sodobnih dogodkih, predvsem o spremembah v Sloveniji in Jugoslaviji, novi slovenski demokraciji ipd. Ob tej priložnosti želim še posebej pohvaliti profesorje literarnih predmetov, saj so nam posredovali res veliko znanja. [...] Kolikor vem, je velika večina prebiralala časopise. O tem sem se tudi pogovarjala s svojimi sošolci in sovrstniki. Vsi smo v tistih dneh občutili povezanost s slovenstvom. Čutili smo, da smo ogroženi, da je ogrožena naša matična domovina. Nekateri so celo rekli, da bi hoteli takoj v teritorialno obrambo (Jovanovič 1991, 4).

Dijak Martin Sosič iz Devina je v drugem intervjuju k temu dodal: "V našem razredu smo vsi z velikim zanimanjem in tudi zaskrbljenostjo spremljali potek dogodkov. Osebnostno bi si želel, da bi Slovenija postala samostojna in suverena država" (Novi list 1991g, 5). Podobno kot pri splošni javnosti pa so nekateri mladi izrazili bolj previdno držo do dogajanja v Sloveniji in osamosvojitvenega procesa. Na solidarnostnemu koncertu za mir v samostojni Sloveniji, ki je potekal 11. julija 1991 v Nabrežini, je novinarka Alenka Štoka opravila več pogovorov z mladimi, ki so bili objavljeni v časopisu Rast. Lara Vesel je podala svoj pogled na

dogodke v Sloveniji, izpostavila pa je predvsem vprašanje gospodarskih posledic: "Okvirno se strinjam z osamosvojitvijo, vsekakor menim, da so določene stvari in poteze bile storjene prenašlo, tudi s strani Slovencev, npr. prej bi morali povedati, kaj mislijo storiti na ekonomskem področju. Seveda se ne strinjam s posegom armije, ki je bil neumesten in nesmiseln" (Štoka 1991, 2). Gospodarski vidik je izpostavil tudi Mitja Ozbič, ki je k temu dodal še obžalovanje, da ni prišlo do mirne rešitve konflikta:

V začetku se nisem tako strinjal z osamosvojitvijo prav zaradi gospodarskih razlogov in se mi je zdelo, da so se spuščali v pustolovščino, na katero niso bili pripravljeni. Predvsem se mi je zdelo nesmiselno oboroževanje teritorialne obrambe, ker sem bil prepričan, da se lahko z državljansko neposlušnostjo doseže iste cilje. Po napadu Jugoslovanske Armade sem se zavedel, da je bila Slovenija postavljena ob zid in ni bilo več nobene možnosti za dogovarjanje, ker je bila nasprotna stran za to gluha. Še vedno pa se sprašujem, če so bile vse te žrtve potrebne in bi se ne lahko na drugi način doseglo isto. Ne strinjam pa se s tem, da se kot sovražnike slovenskega naroda etiketira celoten srbski narod (Štoka 1991, 2).

Iz tovrstnih zapisov je razvidno, da je slovenska mladina v Italiji aktivno spremljala dogajanje v Sloveniji.

Mladi so množično sodelovali na javnih in solidarnostnih dogodkih, poleg tega pa so različne mladinske skupine organizirale tudi lastne iniciative. Izpostaviti je treba predvsem prvo javno manifestacijo v podporo osamosvajanju Slovenije, ki jo je 29. junija 1991 v Trstu na Borznem trgu organizirala Mladinska sekcija SSK. Delegacijo sta sprejela tržaški župan Franco Richetti in podperfektnja dr. Marta Marrosu (Šušmelj 2018, 196). Na dogodka se je zvrstilo več govornikov, ki so izpostavili pomen podpore Sloveniji in javno obsodili agresijo JLA, sodelovali pa so tudi predstavniki novogoriške sekcije Demosa (Primorski dnevnik 1991i, 6). Prav tako odmevno je bilo tudi zbiranje podpisov za podporo Republiki Sloveniji in delitev letakov Kriznega štaba, ki so ga 12. julija 1991 organizirali predstavniki SSK, SKGZ in Slovenske zamejske skavtske organizacije. V ta namen so v središču Trsta postavili dve stojnici, odziv pa je bil množičen, saj so v enem dnevu zbrali 1600 podpisov, pri čemer so akcijo podprli tudi številni Italijani. Dodatnih 500 podpisov so zbrali še dan prej na solidarnostnemu koncertu v Nabrežini (Primorski dnevnik 1991j, 6). Podpise so organizatorji oktobra 1991 predali predsedniku slovenske vlade Lojzetu Peterletu (Novi list 1991f, 3). Mladinska sekcija SSK je manjšo manifestacijo pripravila tudi 19. julija 1991 ob otvoritvi prve izvedbe mednarodnega kulturnega dogodka Mittelfest v Čedadu, ki so se ga poleg številnih drugih visokih domačih in tujih gostov udeležili tudi italijanski predsednik Francesco Cossiga, Gianni De Michelis in Milan Kučan (Kosin 2000, 43). S transparenti so pozvali k priznanju Slovenije, poleg tega pa so udeležencem in prisotni javnosti delili dvojezične letake s tem sporočilom (Novi list 1991h, 4).

Z javnimi dogodki so mladi pomembno pripomogli k večjemu in širšemu zavedanju o dogajanju v sosedstvu med svojo generacijo, tudi med Italijani, ter k mobilizaciji vrstnikov za podporo prizadevanjem Slovenije.

7. Sklep

Slovenska skupnost v Italiji je v času osamosvojitvenega procesa Slovenije izkazala veliko mero odzivnosti, angažiranosti in solidarnosti z dogajanjem v matični domovini. Njihovo delovanje je zajelo širok spekter različnih aktivnosti. Usmerile so se tako na italijansko kot evropsko politiko in diplomacijo, hkrati pa tudi na lokalno, domače okolje. Pri tem je treba poudariti intenzivno poročanje medijev, enotni nastop različnih političnih organizacij in strank ter vključitev vseh starostnih skupin v aktivnosti, ki so se odvijale v poletnih in jesenskih mesecih leta 1991. Ena od pomembnejših oblik javnega delovanja so bili dogodki, s katerimi so dosegli množično udeležbo in sodelovanje slovenske skupnosti v Italiji. Med bolj izpostavljenimi so bile javne manifestacije, tako v urbanih središčih (Trst, Gorica) kot v manjših krajih v FJK. Med govorniki lahko najdemo vidne slovenske in italijanske javne osebnosti, ki so s svojimi nastopi in prisotnostjo pozitivno vplivale na odnos prebivalstva FJK do podpore Sloveniji. Slednja se je pokazala tudi pri množični udeležbi, darovanju in pripravi dobrodelnih dogodkov za pomoč novi državi. Z veliko mero aktivnosti, sodelovanjem in lastnimi iniciativami se je izkazala tudi mlada generacija zamejcev. Dogodki so pozitivno vplivali na položaj Slovenije in na spremembo odnosa in pogleda italijanske javnosti ter predvsem politike do vprašanja slovenske osamosvojitve, kar je posledično pripeljalo do italijanskega priznanja Slovenije januarja 1992.

Viri in literatura

- Bajc, G., 2012. Italija, razpad Jugoslavije in osamosvojitve ter mednarodno priznanje Slovenije. *Studia Historica Slovenica* 12 (2/3), 379–400.
- Bajc, G. & Klabjan, B., 2008. "Manjšina v gibanju": zgodovinski pregled politično-pravnega položaja slovenske manjšine v Italiji. V G. Bajc, D. Jagodic, B. Klabjan, M. Mezgec & Z. Vidali (ur.) *Pre-misliti manjšino: pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir*. Založba Annales, Koper; SLORI, Trieste/Trst, 20–39.
- Brezigar, B., 1996. Iz ustaljene gotovosti v daljšo negotovost. V T. Dimic & B. Jazbec (ur.) *Na obrobju: ali je Primorska klonila?*. Oko, Nova Gorica; Družba za založniške pobude, Trst, 178–179.
- Češcut, M. & Tavčar, M. (ur.), 2011. *Samostojna Slovenija bodi pozdravljena: osamosvajanje Slovenije v zamejskem periodičnem tisku 1988–1991: Katoliški glas, Novi list, Dom, Mladika*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica.
- Čuk, M., 1991. Ohraniti uresničeno slovensko Utopijo! Kralj Matjaž ne bo spal. *Primorski dnevnik* 47 (115), 28. junij 1991, 14.
- Filipčič, M., 1991. Ko govorijo tanki, ni dialoga. *Primorski dnevnik* 47 (118), 1. julij 1991, 4.

- Jovanovič, H., 1991. Mladi se živo zanimajo za dogajanje v Sloveniji. *Novi list* 40 (1791), 11. julij 1991, 4.
- Kacin Wohinz, M. & Pirjevec, J., 2000. *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Nova revija, Ljubljana.
- Katoliški glas, 1990. Novogoriški DEMOS obiskal goriškega župana. *Katoliški glas* 42 (36), 20. september 1990, 3.
- Katoliški glas, 1991a. Zborovanje v Doberdobu. *Katoliški glas* 43 (26), 4. julij 1991, 5.
- Katoliški glas, 1991b. Pomoč Sloveniji '91. *Katoliški glas* 43 (27), 11. julij 1991, 3.
- Katoliški glas, 1991c. Pomoč Sloveniji '91. *Katoliški glas* 43 (30), 8. avgust 1991, 4.
- Katoliški glas, 1991d. Mladinska sekcija SSK pri dr. Bučarju. *Katoliški glas* 43 (22), 6. junij 1991, 4.
- Klemenčič, M., 1996. Izselske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev. *Zgodovinski časopis* 50 (3), 391–409.
- Klemenčič, M., 2017. Vloga pripadnikov slovenskih avtohtonih manjšin v sosednjih državah in slovenskih izseljencev v osamosvajanju Slovenije. *Annales. Series Historia et Sociologia* 27 (4), 731–742.
- Komel, I., 2011. Dvajset let je minilo: prispevek goriških Slovencev v bitki za osamosvojitve. *Primorski dnevnik* 67 (181), 31. julij 2011, 16.
- Kosin, M., 1998. Slovenska manjšina v slovensko-italijanskih odnosih: (kronološki pregled za obdobje od osamosvojitve 1991 do konca 1995). *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 33, 57–97.
- Kosin, M., 2000. *Začetki slovenske diplomacije z Italijo: 1991–1996*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Košuta, M., 1991. Pošastni stroj mrtvakov v generalskih uniformah. *Primorski dnevnik* 47 (118), 1. julij 1991, 1–2.
- Kristen, S., 2005. Delovanje Slovencev v Italiji za neodvisno Slovenijo. V M. Klemenčič & M. Trebše Štolfa (ur.) *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije)*. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana, 57–74.
- Kristen, S., 2007. Prizadevanja Slovencev v Italiji za mednarodno priznanje Slovenije. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 53/54, 278–287.
- Lusa, S., 2012. Italija od podpore Jugoslaviji do priznanja Slovenije. V A. Gabrič (ur.) *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 317–336.
- Marinčič, M., 1991. Travniki za Slovenijo. *Primorski dnevnik* 47 (118), 1. julij 1991, 6.
- Novi list, 1990a. Sprejem pri predsedstvu R Slovenije. *Novi list* 40 [=39] (1758), 1. november 1990, 1.
- Novi list, 1990b. Jubilejna Draga '90. *Novi list* 40 [=39] (1750), 6. september 1990, 1, 6.
- Novi list, 1990c. Mladi predstavniki DEMOS-a na obisku pri MS SSK. *Novi list* 40 [=39] (1761), 22. november 1990, 2.
- Novi list, 1991a. Predsednik Milan Kučan sprejel predstavnike manjšine. *Novi list* 40 (1787), 13. junij 1991, 2.
- Novi list, 1991b. Pobuda SSK ob proglasitvi suverenosti Slovenije. *Novi list* 40 (1789), 27. junij 1991, 1.
- Novi list, 1991c. Solidarnost iz Doline. *Novi list* 40 (1791), 11. julij 1991, 4.
- Novi list, 1991d. Manifestacije proti okupaciji Slovenije. *Novi list* 40 (1790), 4. julij 1991, 3.
- Novi list, 1991e. Poziv kriznega štaba Slovencev v Italiji. *Novi list* 40 (1790), 4. julij 1991, 3.

- Novi list, 1991f. Zamejska pomoč Sloveniji. *Novi list* 40 (1802), 17. oktober 1991, 3.
- Novi list, 1991g. "Sem za samostojno Slovenijo". *Novi list* 40 (1792), 18. julij 1991, 5.
- Novi list, 1991h. Manifestacija SSK v Čedadu. *Novi list* 40 (1793), 25. julij 1991, 4.
- Novi Matajur, 1990. 20. srečanje Slovencev. *Novi Matajur* 17 (4), 25. januar 1990, 1.
- Novi Matajur, 1991a. Predsednik Slovenije Kučan v Benečiji. *Novi Matajur* 18 (1), 10. januar 1991, 1.
- Novi Matajur, 1991b. Slovenija: svetovni teden solidarnosti. *Novi Matajur* 18 (25), 11. julij 1991, 2.
- Novi Matajur, 1991c. Tolminski na pomoč. *Novi Matajur* 18 (27), 25. julij 1991, 2.
- Obit, M., 1990a. La primavera secondo Bekeš. *Novi Matajur* 18 (12), 22. marec 1990, 1.
- Obit, M., 1990b. Le aspettative del Demos. *Novi Matajur* 18 (10), 8. marec 1990, 1.
- Pahor, M., 2003. Tržaški pogled. *Acta Histriae* 11 (1), 233–240.
- Pahor, M., 2012. Odmev med Slovenci v Italiji na dogajanje v Sloveniji pred osamosvojitvijo. V A. Gabrič (ur.) *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 337–349.
- Pahor, S., 1990. Delegacija DEMOSA v Trstu in Gorici. *Katoliški glas* 42 (4), 25. januar 1990, 2.
- Pelhan, S., 2009. Delovanje kluba staršev. V S. Bačar (ur.) *Njim vsem pripada slava: osamosvojitveno dogajanje Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Tolmin: zbornik 1991*. Goriški muzej, Kromberk, 320–323.
- Pesek, R., 2007. *Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?*. Nova Revija, Ljubljana.
- Pesek, R., 2012. *Osamosvojitvena vlada: kako so gradili državo*. Mohorjeva založba, Celovec.
- Pirjevec, J., 2003. Vojna v Sloveniji. *Acta Histriae* 11 (1), 27–52.
- Primorski dnevnik, 1991a. Osuplost in najodločnejši protest slovenskih organizacij in strank. *Primorski dnevnik* 47 (115), 28. junij 1991, 5.
- Primorski dnevnik, 1991b. Italija naj prizna samostojno Slovenijo. *Primorski dnevnik* 47 (114), 27. junij 1991, 3.
- Primorski dnevnik, 1991c. Za suverenost in mir. *Primorski dnevnik* 47 (118), 1. julij 1991, 4.
- Primorski dnevnik, 1991d. Skupen dokument z manifestacije na Trgu Unità. *Primorski dnevnik* 47 (118), 1. julij 1991, 5.
- Primorski dnevnik, 1991e. Poziv kriznega štaba: pomagajmo Sloveniji!. *Primorski dnevnik* 47 (120), 3. julij 1991, 5.
- Primorski dnevnik, 1991f. Slovenija potrebuje nujno materialno pomoč. *Primorski dnevnik* 47 (123), 6. julij 1991, 9.
- Primorski dnevnik, 1991g. Pomoč Sloveniji '90. *Primorski dnevnik* 47 (142), 28. julij 1991, 3.
- Primorski dnevnik, 1991h. Navdušenje ob kvalitetnemu rocku za mir in solidarnost s Slovenijo. *Primorski dnevnik* 47 (144), 2. avgust 1991, 8.
- Primorski dnevnik, 1991i. Oster protest proti vojaški zasedbi ozemlja suverene Republike Slovenije. *Primorski dnevnik* 47 (117), 30. junij 1991, 6.
- Primorski dnevnik, 1991j. Stojnici za zbiranje podpisov v podporo suvereni Sloveniji. *Primorski dnevnik* 47 (129), 13. julij 1991, 6.
- Repe, B., 2002. *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Modrijan, Ljubljana.
- Samsa, B., 1991. Dober dan, Slovenija. *Primorski dnevnik* 47 (113), 26. junij 1991, 1–2.

- Stergar, J., 2003. Republika Slovenija in zamejstvo 1945–2002. V A. Obid & G. Bajc (ur.) *Pri-spevki z Mednarodnega znanstvenega sestanka Pravni položaj Slovencev v Italiji, 1866–2002: Koper, 8. november 2002*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Univerza na Primor-skem, Znanstveno-raziskovalno središče, Koper, 99–128.
- Šušmelj, J., 1997. Odpiranje meje: sodelovanje med Novo Gorico in Gorico. V Z. Jan (ur.) *Nova Gorica – Gorica: izzivi in možnosti sobivanja*. Mestna občina, Nova Gorica, 9–28.
- Šušmelj, J., 2009. *Trpko soseditvo: nekateri vidiki odnosov med sosednjima državama v obdobju 1946–2001*. ZTT: SKGZ, Trst.
- Šušmelj, J., 2018. *V Trstu ob osamosvajanju Slovenije*. Samozaložba, Nova Gorica.
- Štoka, A., 1991. Samostojna Slovenija. *Rast: mladinska priloga Mladike* 64, 2.
- Švajncer, J., 1993. *Obranili domovino: teritorialna obramba Republike Slovenije v vojni za svobodno in samostojno Slovenijo 1991*. Viharnik, Ljubljana.
- Tavčar, V., 1991. Prelomna odločitev Slovenije. *Primorski dnevnik* 47 (113), 26. junij 1991, 1–2.

Opombe

- ¹ O procesu osamosvajanja Slovenije glej Pesek (2007) in Repe (2002).
- ² O poročanju slovenskega časopisja v Italiji o procesu slovenskega osamosvajanja glej Češčut in Tavčar (2011).
- ³ O volitvah aprila 1990 glej Pesek (2007, 123–178).
- ⁴ O vojni za osamosvojitev Slovenije glej Repe (2002, 286–309), Švajncer (1993) in Pirjevec (2003, 21–52).
- ⁵ O odnosu italijanske politike do slovenskega osamosvajanja glej Bajc (2012, 379–399), Šušmelj (2009, 130–173), Kosin (2000, 17–41) in Lusa (2012, 317–336).

László Göncz

Varstvo avtohtonih narodnih skupnosti v Ustavi Republike Slovenije

Prispevek analizira potek priprave in sprejemanja Ustave Republike Slovenije z vidika varstva pravic avtohtonih narodnih skupnosti v času slovenskega osamosvajanja s poudarkom na madžarski narodni skupnosti. Po sprejetju ustave je bilo stališče krovne organizacije madžarske skupnosti, da so se pristojnosti avtohtonih narodnih skupnosti glede zastopanosti na državni ravni ter na področju gospodarske dejavnosti, kadrovske politike in uporabe lastnih simbolov razširile, financiranje pa je postalo stabilnejše. Obenem pa je ustavnopravni položaj avtohtonih narodnih skupnosti nazadoval, saj niso bile več omenjene kot državotvorni subjekti. Prav tako ni bil sprejet načrtovani ustavni zakon, niti splošni zakon, ki bi strnil najpomembnejše ustavne določbe s tega področja ter vzpodbudil doslednejše uresničevanje sprejetih določb in urejal njihov nadzor.

Ključne besede: avtohtone narodne skupnosti, prekmurski Madžari, Ustava Republike Slovenije, pravno varstvo, Ustavna komisija.

Protection of Autochthonous National Communities in the Constitution of the Republic of Slovenia

The article explores the drafting and adoption of the Constitution of the Republic of Slovenia in terms of protection of the rights of autochthonous national communities at the time of Slovenia's independence, with an emphasis on the Hungarian national community. Once the Constitution was adopted, the umbrella organisation of the Hungarian community noted that the competences of autochthonous national communities in terms of representation at the state level as well as in the fields of the economy, human resources policy, and use of their symbols expanded and financing became more stable, whereas the constitutional status of autochthonous national communities deteriorated as they were no longer listed as entities contributing to the identity of the state. Moreover, the legislature failed to adopt the planned constitutional law or a general law integrating the most relevant constitutional provisions and encouraging a more consistent implementation and monitoring thereof.

Keywords: autochthonous national communities, Prekmurje Hungarians, Constitution of the Republic of Slovenia, legal protection, Constitutional Commission.

Correspondence address: László Göncz, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana, e-mail: laszlo.gonc@guest.arnes.si.

1. Uvod

Demokratizacija slovenske družbe in proces osamosvajanja Republike Slovenije v obdobju 1988–1991, ki sta se časovno in vsebinsko prepletala, dopolnjevala in nadgrajevala, sta bila pomembna tudi z vidika življenja, varstva in razvoja avtohtonih narodnih skupnosti na območju nekdanje, objektivno najbolj razvite jugoslovanske republike. Pripadniki madžarske narodne skupnosti v Prekmurju in italijanske narodne skupnosti na Obali in v Istri so slovensko osamosvojitve sicer doživljali nekoliko drugače. Madžarska narodna skupnost je z navdušenjem sprejela in podprla najpomembnejši zgodovinski korak večinskega naroda in je od tega dejanja pričakovala tudi nadaljnje korake glede svojega razvoja, kar so ji tedanji odgovorni slovenski funkcionarji tudi obljubljali. Tudi italijanska skupnost, ki je predstavljala enotno narodnostno celoto na ozemlju dveh nekdanjih jugoslovanskih republik, Slovenije in Hrvaške, je izrazila podporo slovenski (in tudi hrvaški) osamosvojitvi, vendar je pri tem konstantno opozarjala na vprašanje formalne razdelitve do tedaj ene skupnosti na dva dela, kar so njeni pripadniki – upravičeno – ocenili kot težavno z vidika njenega obstoja in razvoja. Pozivali so k ustrezni rešitvi nastale situacije, vendar jim je bila ta lahko zgolj delno zagotovljena. Madžarska narodna skupnost v Sloveniji tovrstnih težav ni imela, ker je bilo v neposredni sosesčini, v hrvaškem Medžimurju, Madžarov tedaj le še za vzorec (morda nekaj deset ali manj).

Omenjena družbena procesa sta vplivala na nadgradnjo organiziranosti, institucionalno vključenost v bilateralno sodelovanje Slovenije z Italijo in Madžarsko ter na širitev dejavnosti madžarske in italijanske narodne skupnosti. Pravno podlago za omenjeni razvoj oz. spremenjene okoliščine so zagotavljale dopolnitve in spremembe republiške ustave, sprejete še v t. i. jugoslovanskem obdobju, ki so pospešile osamosvajanje Slovencev in sprejetje nove ustave. Proces njene priprave in sprejemanja se je zaključil v času samostojne Republike Slovenije (v nadaljevanju RS) decembra 1991. Prispevek se osredotoča na proces sprejemanja in določbe nove slovenske ustave z vidika pravnega varstva, dejavnosti in razvoja avtohtonih narodnih skupnosti, s poudarkom na madžarski narodni skupnosti.

Uvodoma je treba poudariti, kar je ugotovila tudi Skupščina Pomurske madžarske narodnostne samoupravne skupnosti (v nadaljevanju Skupščina PMNSS), da so se v primerjavi z obdobjem pred letom 1989 pristojnosti avtohtonih narodnih skupnosti razširile že z ustavnimi amandmaji še pred sprejetjem nove ustave – dotedanje posebne pravice (materni jezik, izobraževanje, kultura, informiranje, določen segment stikov z matičnim narodom) so bile dopolnjene z gospodarsko dejavnostjo, pristojnostmi na področju kadrovske politike, uporabo simbolov, o katerih so sami odločali, zastopanostjo na državni ravni – hkrati pa je ustavnopravni položaj obeh avtohtonih narodnih skupnosti, vsaj formalno, nazadoval. V Ustavi Republike Slovenije madžarska in italijanska narodna skupnost, v nasprotju s prejšnjo republiško ustavo, nista bili več omenjeni kot

državotvorna subjekta (Báti Konc 1991a). Ali je bila to posledica slovenske narodne evforije v času osamosvajanja, morebiti zgolj rezultat drugačnega konceptualnega pristopa priprave prve ustave samostojnega slovenskega naroda, vključno z zahtevnim vprašanjem primerne in sodobne ureditve pravnega varstva različnih tipov narodnih manjšin, ali morda plod vseh omenjenih in še drugih potencialnih dejavnikov, so vprašanja, na katera v tem članku ne iščemo odgovorov. Zgolj primerjalno pa ugotavljamo razliko med določbami republiške ustave iz leta 1974 in ustave samostojne Slovenije. Izpostavljeno statusno vprašanje avtohtonih narodnih skupnosti, kar je sicer po interpretaciji tedanjih (in tudi poznejših) voditeljev slovenske države *de facto* ostalo isto kot prej, s čimer pa se ne strinjajo vsi predstavniki omenjenih skupnostih niti strokovnjaki, je – kljub velikemu simbolnemu pomenu – sekundarnega značaja v primerjavi s konstantno težavo uresničevanja v ustavi in zakonih zagotovljenih pravic avtohtonih narodnih skupnosti v praksi ter pomanjkanjem ustreznega nadzora, kar se vse do danes ni ustrezno uredilo.

2. Proces sprejemanja nove slovenske ustave z vidika varstva in zaščite pravic avtohtonih narodnih skupnosti

Predsedstvo Republike Slovenije je v Predlogu, da se začne postopek za sprejem ustave Republike Slovenije (Cerar & Perenič 2001, 63–67), ki ga je sprejelo 25. junija 1990, ugotovilo, da ustava iz leta 1974 in ustavni amandmaji, sprejeti med letoma 1981 in 1990, ne ustrezajo več razmeram, ki so nastale z demokratizacijo družbe, zato je Skupščini RS predlagalo, da začne postopek za sprejetje nove ustave. Med pomembnejše naloge, ki jih bo treba urediti in nadgraditi z novo ustavo, je Predsedstvo RS uvrstilo tudi “ustavnopravno varovanje pravic narodnostnih manjšin v Sloveniji” (Cerar & Perenič 2001, 63–67). Člani Komisije Skupščine RS za narodnosti v novi sestavi¹ so v okviru konstitutivne seje omenjenega delovnega telesa Državnega zbora 12. julija 1990 podprli predlog, da se začne postopek za sprejem nove ustave. Med osnovnimi pristojnostmi komisije so med drugimi izpostavili, naj pripravljavci ustavnega besedila upoštevajo že doseženi ustavnopravni nivo varstva pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti v RS, ter sprejeli stališče, da bodo konkretno spremljali oblikovanje tistih členov besedila nove ustave, ki se neposredno nanašajo na italijansko in madžarsko skupnost, ter sodelovali pri njihovem dokončnem oblikovanju (ADZRS 1).²

Odlok o ustanovitvi, nalogah, sestavi in številu članov Komisije Skupščine Republike Slovenije za ustavna vprašanja (v nadaljevanju Ustavna komisija) je določal, da bosta v komisiji zastopana tudi predstavnika madžarske in italijanske narodne skupnosti ter da lahko omenjena komisija pritegne k delu znanstvene in strokovne delavce z različnih področij, ki bodo pomagali pri oblikovanju

posameznih vsebinskih sklopov (tako je pri delu komisije s strani avtohtonih narodnih skupnosti sodeloval Ferenc Hajós, priznani pravnik iz vrst madžarske narodne skupnosti). Za člana komisije sta bila izmed delegatov oz. poslancev madžarske in italijanske narodne skupnosti v treh zborih Skupščine RS³ imenovana Vilmos Szekeres⁴ in Roberto Battelli (Cerar & Perenič 2001, 17–19). Predstavniki avtohtonih narodnih skupnosti v Ustavni komisiji so že na začetku razprave o delovni verziji besedila osnutka nove ustave opozorili na težave zaradi nedorečenosti oz. splošnega značaja nekaterih določb (npr. besedne zveze “varuje pravice narodnih manjšin in etničnih skupin”, ki jo je na 4. seji Ustavne komisije dne 11. julij 1990 omenjal Roberto Battelli) ter predlagali besedilo, ki bo nedvoumno zagotovilo obveznost države glede zagotavljanja in uresničevanja pravic ter enakopravnega položaja in nemotenega razvoja omenjenih skupnosti (Cerar & Perenič 2001, 193). V uvodnih razpravah se je pojavila dilema in se razvnela živahna razprava glede uporabe terminov prejšnje (takrat še veljavne) republiške ustave iz leta 1974, ki je avtohtoni skupnosti opredelila kot državotvorna subjekta v Sloveniji. Nekateri člani komisije so se zavzemali za načelo recipročnosti pri urejanju pravnega varstva madžarske in italijanske narodne skupnosti, kar je večina članov Ustavne komisije zavračala. Obalna italijanska narodnostna samoupravna skupnost⁵ je predlagala, da se v preambuli nove slovenske ustave omenjeni skupnosti opredelita kot konstitutivni elementi slovenske državnosti. Ciril Ribičič, član Ustavne komisije in strokovnjak za ustavno pravo, pa je poudaril, da je avtohtonima narodnima skupnostma treba zagotoviti, da njihov ustavni položaj ne bo spremenjen oziroma poslabšan ali zožen (Cerar & Perenič 2001, 193–196).

Osrednji člen delovnega osnutka ustave z vidika avtohtonih narodnih skupnosti z naslovom Posebne pravice italijanske in madžarske narodne manjšine (v delovni verziji je imel št. 63) je v Sloveniji živčim Italijanom in Madžarom zagotavljal svobodno uporabo njihovega jezika in simbolov, možnost izražanja in razvijanja njihove nacionalne kulture ter pravico do ustanavljanja organizacij v ta namen (Cerar & Perenič 2001, 665). Zagotavljal je tudi, da se z zakonom določijo način uresničevanja pravic avtohtonih narodnih skupnosti in območja, kjer avtohtono živijo skupaj s pripadniki slovenskega naroda, poleg tega pa se določijo še tiste pravice, ki jih pripadniki omenjenih skupnosti uresničujejo zunaj teh območij. V besedilu so bile skupnosti imenovane narodne manjšine (kar je od začetka burilo duhove v njihovih krogih), pravice pa bi jim bile zagotovljene ne glede na njihovo število. Zagotovljena jim je bila tudi možnost ustanovitve lastnih samoupravnih narodnostnih skupnosti, ki jih RS lahko pooblasti za opravljanje določenih nalog iz pristojnosti države. S konceptualnega vidika je bilo glede tega člena tedaj še veliko nedorečenosti, kar potrjuje dejstvo, da je bil ob omenjenem (osnovnem) besedilu predložen variantni predlog, ki je določal, da bo ta člen črtan, področja oz. vsebine, ki so bile omenjene v osnovni varianti, pa urejene z ustavnim zakonom (Cerar & Perenič 2001, 69–102).

Kljub opozorilom predstavnikov avtohtonih narodnih skupnosti so v dokončnem besedilu osnutka nove slovenske ustave ostale vsebine, ki niso zadovoljile pričakovanj italijanske in madžarske narodne skupnosti. V septembru 1990 sta vodstvi obeh skupnosti v okviru srečanj s predstavniki slovenske vlade izrazili nezadovoljstvo glede določb osnutka ustave, ki so se nanašale na urejanje položaja omenjenih skupnosti ter na njihovo pravno varstvo. Njihove prve ocene so bile, da je v primerjavi z veljavno, z amandmaji nadgrajeno ustavo, osnutek nove ustave pomanjkljiv in zagotavlja nižjo raven zaščite avtohtonih narodnih skupnosti. Pomurska madžarska narodnostna samoupravna skupnost je zahtevala dopolnitev osnutka ustave. Pristojnim so posredovali naslednja vprašanja: Ali avtohtone skupnosti ne bodo več državotvorna skupnost slovenske družbe, kot je to zagotavljala prejšnja ustava? Kakšna bo usoda dvojezičnega šolstva in stikov z matičnim narodom ter narodnostne informativne dejavnosti, založniške dejavnosti, zastopstva v predvidenem enodomnem parlamentu, ker to v osnutku ni bilo konkretno opredeljeno? Ker je bila v osnutku nove ustave zapisana alternativa, da se status in pravice avtohtonih narodnih skupnosti uredijo v ustavnem zakonu, PMNSS tovrstni rešitvi načeloma ni nasprotovala, vendar je jasno zahtevala ohranitev že prej veljavnih osnovnih določb glede posebnih pravic v samem ustavnem besedilu (Novák Császár 1990a). Janez Dular, minister za Slovence po svetu in narodne skupnosti v Sloveniji, se je z zahtevami madžarske narodne skupnosti seznanil ter jih posredoval Ustavni komisiji (Novák Császár 1990b).

Da bi se lahko v skladu z deklariranimi izjavami najvišjih predstavnikov slovenske oblasti, ki so v novi ustavi obljubljali vsaj že doseženo raven pravnega varstva avtohtonih narodnih skupnosti – kar pa besedilo uradnega osnutka v celoti ni odražalo – ugodilo zahtevam madžarske in italijanske narodne skupnosti, je Inštitut za narodnostna vprašanja (INV) na to temo v prostorih Skupščine RS 8. oktobra 1990 pripravil okroglo mizo. Na celodnevnem simpoziju so sodelovali ugledni politiki in pravni strokovnjaki ter predstavniki narodnih skupnosti in sodelavci različnih strokovnih ustanov. Okroglo mizo je pozdravil tudi predsednik Skupščine RS France Bučar, ki je poudaril, da je pri urejanju položaja narodnih skupnosti v novih družbenih okoliščinah iz zornega kota prihodnosti Evrope treba gledati z vidika zatona nacionalnih držav, kjer naj bi bila kompleksnost družbe povezana z notranjo diferenciacijo. Tudi nekateri drugi udeleženci simpozija so razmišljali podobno. Tedanji direktor INV in strokovnjak za narodnostno vprašanje Miran Komac⁶ je v svojem uvodu opozoril na področja oz. vsebine, ki jih je bilo z vidika nadgradnje modela varstva in zaščite avtohtonih narodnih skupnosti v duhu novih družbenih izzivov treba ponovno ovrednotiti. Od pomembnih področij, ki bi jih bilo treba analizirati in ponovno doreči, je izpostavil teritorij (z vidika avtohtonosti in alohtonosti ter migracijskih procesov v okviru tega), številčno dimenzijo pripadnikov narodnih skupnosti ter pomen jezika, identitete, kulture, zgodovinskega spomina, ekonomske strukture

narodnostno mešanega območja, medetničnih odnosov, odnosa narodnih skupnosti z njihovimi matičnimi narodi, njihove zastopanosti na vseh ravneh in obveznosti večinskega naroda pri urejanju in zagotavljanju zaščite avtohtonih narodnih skupnosti (Komac 1990).

Na podlagi razprave so sodelavci INV pripravili pripombe in predloge glede dopolnitve osnutka ustave RS na področju urejanja in zagotavljanja pravic ter stabiliziranja položaja avtohtonih narodnostnih skupnosti v Sloveniji (pod omenjeno besedilo se je podpisal Mitja Žagar). Poudarili so, da morata nova ustava in zakonodaja, ki ji bo sledila, ohraniti vsaj že doseženo raven urejanja in uresničevanja pravic in položaja avtohtonih narodnih skupnosti in drugih etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov, s tem pa tudi odgovornosti širše družbene skupnosti in države za njihovo uresničevanje. Na področjih, kjer bi to bilo mogoče pričakovati in zaželeno, so spodbudili izboljšanje oz. nadgradnjo sistema. Predlagali so, naj se temeljne pravice, s katerimi se pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti strinjajo, zapišejo v novo ustavo RS. Predvideni ustavni zakon in področni zakoni pa naj ustrezno precizirajo ustavne določbe ter določijo način njihovega uresničevanja. Priporočili so, naj se pri uresničevanju pravic in urejanju položaja narodnih skupnosti ter drugih etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov s pomočjo ustave uveljavi t. i. pozitivni koncept, torej da se kot subjekti pravic opredelijo narodne skupnosti in njihovi pripadniki, uveljavljanje tega pa je odgovornost širše družbene skupnosti oz. države in njenih organov. Temeljno sporočilo omenjenega koncepta bi naj bilo, da narodne skupnosti kot kolektivni subjekti in njihovi pripadniki potrebujejo posebne pravice in zaščito, da bi se lahko zagotovila njihova družbena enakopravnost (ARS 1). V primeru, če bi bila preambula nove ustave vsebinsko zasnovana, so razpravljavci okrogle mize predlagali že v njej zapis besedila, da so pripadniki avtohtonih narodnih skupnosti enakopravni državljani RS. Ker sta se izobraževalna modela italijanske in madžarske narodne skupnosti razlikovala, so v okviru zaključkov zapisali, da bo v ustavi treba opredeliti možnost, da narodne skupnosti v skladu s svojimi specifičnimi potrebami in interesi oblikujejo dvojezično vzgojo in izobraževanje ali pa vzgojo in izobraževanje v jeziku narodnosti. Zaradi ohranitve modela dvojezičnega šolstva je bila ta zahteva za madžarsko narodno skupnost zelo pomembna. Definiranje t. i. posebnih pravic so udeleženci simpozija predlagali urediti v okviru ustavnega zakona, ki bi naj definiral tudi območja, kjer se tovrstne pravice narodnih in etničnih skupnosti uresničujejo. Poenotili so se glede stališča, naj pravice narodnih skupnosti ne bodo vezane na število njihovih pripadnikov ter naj bosta italijanska in madžarska narodna skupnost neposredno zastopani na vseh ravneh. V ustavnem zakonu so predlagali urediti vsebine, ki jih v skupščini oz. parlamentu ter na občinskem nivoju ne bi mogli sprejeti brez soglasja predstavnikov oz. poslancev narodne skupnosti. Med predloge so uvrstili tudi pobudo, naj se zaradi doslednega spremljanja uresničevanja pravic narodnih skupnosti vzpostavi ustanova varuha pravic njihovega varstva (ARS 2).

Tako strokovno javnost kot tudi pripadnike madžarske narodne skupnosti je zanimalo, kakšen termin bo uporabljen v novi ustavi pri poimenovanju avtohtonih narodnih skupnosti. V tistem obdobju (tudi v okviru omenjenega posveta) so se največkrat omenjali izrazi narodna skupnost, narodnost, narodna manjšina, etnična manjšina itd. Mnenja glede imena so se v okviru madžarske narodne skupnosti razhajala, vendar so uporabo termina narodna manjšina oz. manjšina praviloma zavračali. Konstantno so omenjali tudi nedosledno izvajanje ustavnih in zakonskih določb v praksi. V članku madžarskega narodnostnega tednika *Népújság*, v katerem so poročali o omenjenem simpoziju v Državnem zboru, so poudarili, da ustava kot taka, četudi je najvišji državni pravni dokument, ne more zagotoviti enakopravnosti pripadnikom avtohtonih narodnih skupnosti, če se pripadniki večinskega naroda ne bodo želeli poistovetiti z načelom sprejemanja drugačnosti. Med pripadniki madžarske narodne skupnosti je bilo dokaj enotno stališče, da je treba – ker v ustavi ni mogoče do potankosti urediti vseh pomembnih vprašanj – najpomembnejše določbe s področja pravnega varstva narodnih skupnosti konkretno urediti v ustavnem zakonu (Novák Császár 1990c).

Večina pripomb in predlogov strokovnjakov in predstavnikov avtohtonih narodnih skupnosti je bila upoštevana v uradnem osnutku nove ustave, ki so ga vsi trije zbori Skupščine RS sprejeli 12. oktobra 1990 (Cerar & Perenič 2001, 103–140). Med splošnimi določbami osnutka je bilo poudarjeno, da RS varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske manjšine. V primerjavi z delovnim besedilom je bila v potrjenem besedilu osnutka ustave dopolnjena tudi določba glede svobodnega izražanja narodne pripadnosti. V 59. členu je bil dodan nov stavek, ki je opredelil, da nihče ni dolžan izjavljati, kateremu narodu ali narodni manjšini pripada, niti se opredeliti za konkretno narodno pripadnost, kar je bilo dobrodošlo zaradi dokaj velikega števila oseb, ki so izhajale iz mešanih zakonov in bi se težko izrekle zgolj za eno možnost. Hkrati pa je tovrstna možnost potencialno spodbujala narodno neopredeljenost populacije, ki je prihajala iz mešanih zakonov, kar z vidika demokratičnosti lahko ocenimo kot ustrezno, glede organiziranja narodnih skupnosti in oblikovanja narodne identitete njenih pripadnikov pa je lahko predstavljalo tudi težavo.⁷ Z vidika interesov madžarske narodne skupnosti je bilo pomembno, da je 61. člen osnutka ustave zagotavljal možnost, da se z zakonom lahko uvedeta tudi dvojezična vzgoja in izobraževanje. Čeprav je imel model dvojezičnega izobraževanja veliko slabosti, kar so organizacije madžarske narodne skupnosti konstantno ugotavljale, je v okviru pristojnih organov skupnosti in strokovne javnosti kljub temu prevladalo stališče, da mora biti v novi ustavi ta oblika izobraževanja konkretno zagotovljena. V osnovnem besedilu 63. člena, ki je urejal posebne pravice italijanske in madžarske narodne skupnosti, se je namesto poimenovanja narodne manjšine prvič pojavila besedna zveza narodne skupnosti. Objavljena je bila tudi varianta, da se zbori Skupščine RS lahko odločijo za

termin narodne manjšine (Cerar & Perenič 2001, 117). V prvem odstavku 63. člena so delovno besedilo osnutka dopolnili s pomembnim vsebinskim sklopom, z možnostjo, da lahko avtohtone narodne skupnosti "razvijajo gospodarske dejavnosti in dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva, da oblikujejo in razvijajo svoje šolstvo ter da gojijo odnose s svojim matičnim narodom. Republika oz. država jih pri tem gmotno in moralno podpira" (Cerar & Perenič 2001, 117). Na koncu omenjenega člena so na zahtevo predstavnikov narodnih skupnosti dodali novi odstavek, ki se je glasil: "Italijanska in madžarska narodna skupnosti morata biti neposredno zastopani v lokalni samoupravi in v državnem zboru" (Cerar & Perenič 2001, 117). Tudi v tem primeru je variantni predlog dopuščal možnost izpustitve citiranega besedila, vendar glede na stališča najvišjih predstavnikov RS tega ni bilo za pričakovati (Cerar & Perenič 2001, 103–140).

Člani Komisije za narodnosti so na seji dne 26. novembra 1990 obravnavali osnutek ustave ter v osmih točkah povzeli svoja stališča in oblikovali predloge v zvezi z omenjenim dokumentom (ADZRS 2). V okviru prve točke so predlagali, da bi morala nova ustava v uvodnih členih izpostaviti skrb države Slovenije za zaščito in zagotavljanje posebnih pravic avtohtonih narodnih skupnosti ter sporočilo, da so omenjene skupnosti državotvorni subjekti Republike Slovenije. V drugi točki so opozorili, da nobena avtohtona narodna skupnost ne more obstajati, če nima jamstva in ustrezne podpore za uveljavitev osnovnih pogojev lastnega obstoja, med katerimi je v zapisniku posebej izpostavljeno jezikovno-kulturno področje. V podkrepitev omenjenega stališča je komisija oblikovala svoj predlog osrednjega narodnostnega člena osnutka ustave, v okviru katerega je – med drugim – izrazila zahtevo po sprejetju ustavnega zakona, kjer bi bilo urejeno uresničevanje zagotovljenih pravic, status, obseg in definicija t. i. narodnostno mešanega območja ter pravice, ki bi jih pripadniki narodnih skupnosti uživali izven območja, kjer avtohtono živijo.⁸ Pod drugo točko svojih stališč je Komisija za narodnosti predlagala tudi svojo varianto 61. člena osnutka ustave, ki je urejala področje izobraževanja (precizno so formulirali tako pravico do izobraževanja v svojem jeziku kot tudi do dvojezičnega izobraževanja, kar je bilo potrebno zaradi zgodovinske pogojenosti različnih modelov izobraževanja madžarske narodne skupnosti v Prekmurju in Italijanov na Obali), in 139. člena, kjer so zahtevali, da država posebej skrbi za gospodarski in splošni razvoj območij, kjer sta živeli obe avtohtoni narodni skupnosti. V 3. točki so predlagali precizno ureditev statusa in pristojnosti narodnostnih samoupravnih skupnosti, pri čem so posebej poudarili zagotovitev takšnih pogojev delovanja, ki bodo omogočali prevzem in izvajanje pristojnosti, ki jih na njih prenese država. V nadaljnjih petih točkah so se člani Komisije za narodnosti opredelili za podporo oblikovanju dvodomnega parlamenta in poudarili, da morajo biti posebne pravice avtohtonih narodnih skupnosti kot pomembni elementi človekovih pravic stabilno urejene v okviru ustavnega zakona (da ne bi bili odvisni od dnevne politike)

ter da se vloga narodnostnih samoupravnih skupnosti na občinski ravni ne sme zmanjšati. Zahtevali so tudi, da se mora italijanska narodna skupnost kljub temu, da bo formalno živela v dveh novih samostojnih državah, obravnavati kot nedeljiva celota.

Vprašanja, stališča in predlogi s področja ustavnih pravic avtohtonih narodnih skupnosti so bili tudi pomemben sestavni del gradiva "Informacija o problematiki italijanske in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji" (ARS 3), ki so jo – pod vplivom sej, razprav in različnih pogovorov o novi slovenski ustavi – oblikovali in uskladili v okviru Komisije za narodnosti, v sodelovanju z Uradom za narodnosti pri Izvršnem svetu RS in Inštitutom za narodnostna vprašanja, zadnje dni novembra 1990. Gradivo je sicer nastalo na osnovi poslanske pobude poslanca (delegata) Andreja Železnika, predstavnika Zbora občin, ki so jo v skladu s poslovníkom Skupščine RS vsi trije zbori Skupščine RS obravnavali v decembru 1990. Sklep, da bosta dokončno besedilo uskladila in pristojnim državnim organom posredovala predsednik in sekretar komisije, je bil sprejet na seji Komisije za narodnosti 26. novembra 1990 (ADZRS 2). Dokončno besedilo je bilo s podpisom predsednika Roberta Battellija na spremnem dopisu omenjene komisije posredovano predsedniku Državnega zbora 27. novembra 1990 (ARS 3). V besedilu dokumenta je bilo – med drugim – izpostavljeno:

Republika Slovenija zagotavlja poleg temeljnih človekovih pravic, ki pripadajo vsem ljudem in državljanom, tudi posebne pravice pripadnikom italijanske in madžarske narodne skupnosti, ki avtohtono živita v RS. Taka ureditev temelji na spoznanju, da je tema skupnostma in njunim pripadnikom treba zagotoviti posebne pravice in položaj, da bi omogočili njihov enakopraven izhodiščni položaj, kar je zlasti pomembno za ohranitev njihove narodne identitete, za njihov razvoj in za dejansko enakopravnost (ARS 3).

V okviru gradiva je pomembna ugotovitev, da je kljub pozitivni naravnosti RS do narodnostnega vprašanja potekal močan proces asimilacije avtohtonih narodnih skupnosti. Člani Komisije za narodnosti so bili mnenja, da so razlogi za tako stanje v veliki meri v razkoraku, ki je že tedaj obstajal med normativno ureditvijo zaščite narodnih skupnosti in konkretnim izvajanjem zakonskih določb. Da bi se ta negativni proces zaježil oz. vsaj upočasnili, so zahtevali zagotovitev pogojev, da bi narodni skupnosti kot kolektivni subjekti postali dejavniki lastnega razvoja. To bi po njihovem mnenju lahko dosegli le v primeru, če bi razvoj narodnih skupnosti postal sestavni del strategije razvoja RS (ARS 3).

Omenjeno gradivo Komisije za narodnosti je obravnaval tudi Izvršni svet RS, ki je poudaril, da se kot najvišji državni organ izvršne veje oblasti njegovi ministri zavedajo svojih odgovornosti glede zagotavljanja pravic avtohtonih narodnih skupnosti in pri tem se Slovenija nikoli ni sklicevala na recipročnost (ARS 4). Komisija za notranjo politiko Skupščine RS pa je v svojem poročilu po

obravnavi dokumenta pripomnila, da bi bilo v prihodnje treba več pozornosti nameniti tudi vprašanju drugih narodnosti in etničnih skupin ter ureditvi njihovega položaja v kontekstu pripravljajoče nove ustave (ARS 5).

Zbori Skupščine RS so na predlog Komisije za narodnosti v zvezi s tem dokumentom 11. decembra 1990 sprejeli sklepe, v katerih so določili, da mora veljavna raven ustavne in zakonske zaščite avtohtonih narodnih skupnosti predstavljati izhodišče njihovega nadaljnjega urejanja ter da v okviru procesa popolne osamosvojitve Republike Slovenije država prevzame nase vse obveznosti, ki so izhajale iz mednarodnih sporazumov, ki jih je sklenila SFRJ, in so se nanašale na italijansko in madžarsko narodno skupnost. Skupščina RS se je zavezala, da se bo Republika Slovenija kot mednarodnopravni subjekt zavzemala za mednarodnopravno varstvo obeh narodnih skupnosti, vključno z dogovorom z Republiko Hrvaško glede nadaljnje enovitosti italijanske skupnosti. Zadnji odstavek omenjenega sklepa Skupščine RS se je glasil: "Republika Slovenija bo sodelovala pri oblikovanju in pozneje tudi ratificirala sodobne mednarodnopravne dokumente evropskega in univerzalnega značaja, ki se nanašajo na zaščito pravic in položaja narodnih manjšin" (ARS 6).

V naslednjih mesecih, ko so se vrstili pomembni dogodki v okviru procesa slovenskega osamosvajanja, je priprava besedila nove slovenske ustave potekala v ožjih strokovnih krogih in delovnih skupinah Ustavne komisije ter na sejah Ustavne komisije same. V to delo so se vključevali tudi predstavniki madžarske narodne skupnosti. Osnutki oz. predlogi določb, ki so se nanašali na avtohtone narodne skupnosti, ter razprave na najvišji ravni (predvsem v Ustavni komisiji) so večkrat izzvali razočaranje s strani organizacij avtohtonih narodnih skupnosti, ker – po njihovem mnenju – vsebina besedila ni sledila obljubam, ki so jih predstavniki najvišjih republiških organov dajali na različnih srečanjih s predstavniki narodnih skupnosti. Na 28. seji Ustavne komisije dne 11. aprila 1991 se je razvnela polemika glede uporabe najoptimalnejšega termina za narodne skupnosti v besedilu ustave. Ljubo Bavcon, sodelavec delovne skupine, ki je pripravljala ustavno besedilo, je v zvezi z uporabo omenjenega termina povedal, da so o tem vprašanju v ožjih strokovnih krogih veliko razpravljali in pokazalo se je, da tudi ob analiziranju mednarodnega izrazoslovja ni bilo mogoče najti splošno veljavne in enotno uporabljene besedne zveze. Nekateri člani komisije in strokovnjaki so se nagibali k rešitvi, da bi za različne tipe narodnih skupnosti, ki so živeli na območju Slovenije, ohranili dva termina, ker se jim je zdelo sporno, da bi položaj italijanske in madžarske narodne skupnosti enačili z drugimi narodnimi skupnostmi. Drugi so predlagali, da se z odločitvijo nekoliko počaka, kar se je tudi zgodilo (Cerar & Perenič 2001, 284–292).

Ker so se v javnosti v okviru javne razprave in tudi s strani nekaterih razpravljavcev na sejah Ustavne komisije pojavile dileme in napačne interpretacije v zvezi z razumevanjem in razlaganjem posebnih pravic ter komu naj bodo te namenjene, je poslanec Roberto Battelli na 28. seji omenjene komisije dne 11.

aprila 1991 poudaril, da gre za nesporazum, če se v primeru pozitivne diskriminacije govori o več pravicah. Pojasnil je, da pripadniki avtohtonih narodnih skupnosti kot posamezniki z zagotavljanjem omenjenih možnosti ne uživajo več pravic kot ostali državljani, saj posebne pravice zgolj omogočajo približevanje enakopravnosti, ki jih kot manjšine z vidika maternega jezika, kulture, ohranjanja svojih običajev sicer ne bi mogli imeti. Retorično se je vprašal, ali pomeni več pravic, da se narodnostnim skupnostim zagotavljajo pravice do šole, do lastnega časopisa, založniške dejavnosti, kar imajo tudi pripadniki večinskega naroda v svojem maternem jeziku (Cerar & Perenič 2001, 667–681).

Glede oblikovanja osrednjega narodnostnega člena (v fazi obravnave osnutka ustave je bil to 63. člen, v dokončnem besedilu pa 64. člen) je potekala pomembna razprava na 32. seji Ustavne komisije dne 9. maja 1991, na kateri so sodelovali tudi nekateri strokovnjaki, ki so v okviru t. i. podskupine omenjene komisije aktivno sodelovali pri pripravi in usklajevanju besedila členov, ki so se nanašali na narodne skupnosti (Cerar & Perenič 2001, 684–696). Roberto Battelli je na seji poudaril, da je bil vložen precejšen napor v oblikovanje besedila omenjenega člena, kljub temu pa je bilo težko strniti in nadgraditi dokaj obsežno besedilo 250. in 251. člena še veljavne ustave iz leta 1974, ki sta nekatere posebne pravice avtohtonih narodnih skupnosti primerno urejala. Pri usklajevanju besedila omenjenih členov je veljalo načelo – kot je Battelli slikovito povedal – da “od že pridobljenih pravic se ne odstopa, vendar smo poskusili tudi kaj izboljšati” (Cerar & Perenič 2001, 684–685). Kot dve bistveni vsebinski dopolnitvi 63. člena v primerjavi z določbami prejšnje ustave je izpostavil možnost zagotovitve gospodarske osnove narodnih skupnosti in obvezo, da se odločitve, ki se nanašajo na avtohtone narodne skupnosti, ne morejo sprejemati brez njihovega soglasja. Glede statusa narodnostnih samoupravnih skupnosti je Ciril Ribičič v zvezi z možnostjo njihovega statusnega ize načevanja z morebitnimi ostalimi narodnostnimi organizacijami, ki so se lahko oblikovale na osnovi obče pravice o združevanju, menil, da to ni mogoče. Poudaril je, da gre v primeru narodnostnih samoupravnih skupnosti za nekaj več kot pri vseh drugih možnih oblikah organiziranja. Povedal je, da so narodnostne samoupravne skupnosti “specifična organizacijska oblika kulturne avtonomije narodnosti, ki ni primerljiva z drugimi” (Cerar & Perenič 2001, 690–691). V okviru razprave o možnosti prenosa določenih pristojnosti države na narodnostne samoupravne skupnosti se je Ribičič zavzel za rešitev, da se glede prenosa določenih pristojnosti na narodnostne samoupravne skupnosti doda beseda “lahko” (Cerar & Perenič 2001, 691), kar po njegovem mnenju ne bi zmanjšalo bistva določbe, torej da omenjene organizacije postanejo pomembni subjekti obstoja in razvoja narodnih skupnosti, hkrati pa bi preprečili prenos nekih obveznosti, ki bi bile narodnostnim organizacijam lahko v breme oz. bi povzročile pravne nejasnosti. Na 32. seji Ustavne komisije je kot zunanji strokovnjak sodeloval tudi Ferenc Hajós, ki je v imenu madžarske narodne

skupnosti izrazil zadovoljstvo, da so se v Sloveniji – čeprav so bile določbe s področja varstva avtohtonih narodnih skupnosti še pomanjkljive – odločili za pozitivni koncept oz. pozitivno diskriminacijo ureditve pravnega varstva avtohtonih narodnih skupnosti (Cerar & Perenič 2001, 693–694). Glede vsebinske obsežnosti 63. člena je menil, da bi bilo kljub pravno-metodološkim zadržkom večino določb, ki so se nanašale na avtohtone narodne skupnosti, smiselno združiti v en člen. Predlagal je, da se status narodnostnih samoupravnih skupnosti ohrani v takšni obliki, kot je bilo zapisano v uradnem osnutku nove ustave, ker gre v primeru omenjenih organizacij za segment oz. sestavni del javnega pravno-upravnega sistema. Glede konkretne omembe dvojezičnega šolstva kot izobraževalnega modela madžarske narodnosti je Hajós poudaril, da je to pomembno pričakovanje madžarske narodne skupnosti, vendar je hkrati tudi opozoril, da mora besedilo ustave jasno opredeliti, da ta model ni zgolj izobraževalna oblika madžarske narodne skupnosti, temveč celotnega narodnostno mešanega območja v Prekmurju, kjer madžarska manjšina živi, torej tudi pripadnikov večinskega naroda (Cerar & Perenič 2001, 693–694).

Ker je model dvojezičnega šolstva v okviru slovenskega izobraževalnega sistema predstavljal specifiko, se je tej vsebini pri iskanju ustrezne formulacije v besedilu nove slovenske ustave posvetilo veliko pozornosti. Na omenjeni seji Ustavne komisije dne 9. maja 1991 je Mitja Žagar (INV), ki je kot strokovnjak sodeloval v razpravi, poudaril, da je predlagani 61. člen osnutka, ki je določal, da “predstavniki avtohtonih narodnostnih skupnosti v Sloveniji imajo v skladu z zakonom pravico do izobraževanja v svojem jeziku oz. do dvojezične vzgoje in izobraževanja”, splošna določba, ki predstavlja osnovo zagotavljanja izobraževalnih sistemov za italijansko in madžarsko narodno skupnost (Cerar & Perenič 2001, 685–686). Kljub temu je bila potrebna tudi določba v 63. členu osnutka ustave, ki se je nanašala na aktivno vlogo narodnih skupnosti pri oblikovanju vzgoje in izobraževanja na narodnostno mešanem območju, ker je omogočila sodelovanje pristojnih organov narodnih skupnosti pri odločanju o vsebinskih in organizacijskih vidikih modelov izobraževanja na narodnostno mešanih območjih v Prekmurju in na Obali. Ker so nekateri strokovnjaki in člani Ustavne komisije menili, da bi lahko šlo za podvajanje omenjene vsebine, je Mitja Žagar svoje stališče glede tega strnil tako: “v prvem primeru bi šlo za zagotavljanje in ustavno garancijo te pravice, v drugem (63.) členu pa bi šlo za zagotavljanje njihove pravice do soodločanja in sodelovanja na tem področju” (Cerar & Perenič 2001, 686).

Komisija za narodni skupnosti je 9. septembra 1991 kot posebno točko dnevnega reda obravnavala problematiko madžarske narodnosti, v okviru katere se je govorilo tudi o položaju avtohtonih narodnih skupnosti v osnutku besedila nove slovenske ustave. Besedilo 63. člena osnutka ustave ni zadovoljilo niti madžarske niti italijanske narodne skupnosti. Posebej so opozorili na določbe o preoblikovanju lokalne samouprave, kar bi bilo po njihovem mnenju treba

definirati s posebnim občutkom glede statusa in funkcije narodnostno mešanega območja oz. narodnostno mešanih občin. Imeli so več pripomb tudi v zvezi z urejanjem izobraževanja narodnih skupnosti, predvsem zaradi specifik, ki so bile pomembne z vidika dvojezičnega šolskega modela. Bile so tudi pripombe in predlogi o zakonski ureditvi stikov avtohtonih narodnih skupnosti z njunima matičnima narodoma. Kontekst slednjega se je po osamosvojitvi v marsičem spremenil. Kot splošno stališče glede priprave nove ustave so predstavniki madžarske narodnosti predlagali takšen pristop k ureditvi varstva pravic avtohtonih narodnih skupnosti, da bodo sprejete določbe omogočale nadaljnji razvoj narodnih skupnosti ter da se pri tem upošteva, "da tudi narodne skupnosti vstopajo v reformo na eni strani, medtem ko vstopanje države Slovenije v Evropo poteka simbolno na drugi strani" (ADZRS 3). Pri tem so mislili na splošno težnjo večine narodov in narodnih skupnosti po vseevropski politični, pravni in ekonomski integraciji, kar je bilo tudi osnovno načelo Slovenije, čeprav se je v njenem primeru hkrati odvijal tudi proces osamosvajanja v okviru jugoslovan-ske države.

Skupščina PMNSS je 22. novembra 1991 razpravljala o delovnem predlogu tistih členov oz. določb ustave, ki so se nanašali na pravice in položaj avtohtonih narodnih skupnosti. Predstavniki krovne organizacije prekmurskih Madžarov so ponovno izrazili zadovoljstvo glede načelnega pristopa pristojnih državnih organov do urejanja ustavnega položaja in pravne zaščite narodnih skupnosti. Ob tem pa so člani najvišjega organa PMNSS opozorili, da sleherna pravica velja zgolj toliko, kot jo je možno tudi uresničiti, ter spomnili na dotedanjo slabo prakso, saj so v preteklosti nekatere ustavno in zakonsko zagotovljene pravice ostale neuresničene. Ker se je predvidevalo, da se bo v Prekmurju namesto dotedanjih dveh velikih občin⁹ ustanovilo več manjših lokalnih enot, je Skupščina PMNSS sprejela predlog, da se naj z ustavno določbo prepreči sleherno spreminjanje mreže oz. organiziranosti lokalnih skupnostih, kar bi negativno vplivalo na zagotavljanje in uresničevanje pravic avtohtonih narodnih skupnosti.¹⁰ Skupščina PMNSS je na omenjeni seji opozorila tudi na veliko nedoslednost v primerjavi s takrat še veljavno ustavo, in sicer da v predlogu besedila nove ustave avtohtone narodne skupnosti niso bile zapisane kot državotvorni subjekti, kar so smatrali za bistveno nazadovanje oz. zmanjšanje ravni že doseženih pravic. Skupščina PMNSS je opozorila tudi na po njenem mnenju ne dovolj precizno besedilo v okviru določb o izobraževanju in predlagala dopolnitve besedila predloga ustave glede dvojezičnega šolskega modela. Zadovoljni pa so bili z rešitvijo, da bo v novi sestavi Državnega zbora zagotovljeno poslansko mesto za predstavnika avtohtonih narodnih skupnosti, ki sta imela na podlagi predloga nove ustave pravico do veta pri sprejemanju tistih zakonov oz. zakonskih določb, ki so se neposredno nanašali na omenjene skupnosti (Báti Konc 1991a). Tudi dokončno besedilo nove Ustave RS je vsebovalo to določbo, kar je bilo z vidika pravne zaščite avtohtonih narodnih skupnosti v evropskem merilu pomemben

dosežek, vendar je treba pripomniti, da v tridesetletni praksi pravica do veta nikoli ni bila oz. ni mogla biti uporabljena.¹¹

Glede dokončnega besedila nove slovenske ustave so bile z vidika avtohtonih narodnih skupnosti negotovosti še neposredno pred njenim dokončnim sprejetjem. Na težave se je opozarjalo na srečanju predstavnikov PMNSS in poslancev madžarske skupnosti s predsednikom Skupščine RS Francetom Bučarjem dne 3. decembra 1991 v Lendavi. Predsednica PMNSS in poslanka Mária Pozsonec je poudarila, da so bile določbe v predlogu ustave, ki so se nanašale na status in pravice avtohtonih narodnih skupnosti, na začetku meseca decembra 1991 iz zornega kota pripadnikov narodnih skupnosti "precej zamegljene" (Báti Konc 1991b). Predstavniki madžarske narodne skupnosti so poudarili, da 64. člen sicer zagotavlja možnost ustanovitve narodnostnih oz. dvojezičnih šol na osnovni ter srednji izobraževalni ravni, vendar predlog ustave ni vseboval nobenih zagotovil glede financiranja in finančne stabilnosti omenjenih ustanov. Tudi vprašanje zastopanosti predstavnikov avtohtonih narodnih skupnosti v organih lokalnih skupnosti je bilo v predlogu ustave po mnenju predstavnikov madžarske skupnosti pomanjkljivo definirano, kot tudi umestitev narodnostnih samoupravnih skupnosti v sistem odločanja na lokalni ravni. Predsednik Bučar je v svojem odgovoru pojasnil, da glede oblikovanja strukture nove lokalne samouprave v nobenem primeru ne želijo posegati v spontanost procesa, zato je po njegovem mnenju predlog ustave zagotavljal možnost ustanavljanja občin po načelu od spodaj navzgor, torej da se je o teh vprašanjih lahko odločalo na lokalni oz. narodnostni ravni. Poudaril je, da se morajo ustanavljanje, organiziranost in delovanje občin ločiti od odločitev, ki so v državni pristojnosti. Kot zelo bistveno določbo nove ustave v zvezi s pristojnostmi organov lokalne samouprave je France Bučar navedel kompetence, ki jih bo država prenesla na občine oz. lokalne skupnosti, pri čem je najbrž mislil tudi na prenos nekaterih pristojnosti na narodnostne samoupravne skupnosti. Predsednik Skupščine RS je svoje mnenje in stališča po pogovoru s predstavniki madžarske narodne skupnosti povzel tako:

Sem mnenja, da ni najbolj primerno govoriti o zaščiti madžarske narodne skupnosti, ker njene pripadnike smatramo za sestavni del naše skupnosti. Bistveno je, da mi zagotovimo možnosti narodni skupnosti, da dejansko postane sestavni del naše cele skupnosti. Po mojem mnenju je izraz "narodna manjšina" neprimeren, čas ga je povozil. V tem kontekstu smo govorili tedaj, torej uporaba tega izraza je bila aktualna takrat, ko smo začeli določati narodne meje. V okviru tedanjega procesa so nastajale narodne manjšine. Mi se pa moramo približati takšnim družbenim okoliščinam, ko manjšin več ne bo. Mi moramo preprosto ukiniti državne meje. Moramo ustvariti takšno evropsko družbo, ki je znotraj ne bodo delile meje. Če želimo namreč doseči popolno harmonijo v družbi, tedaj ne bomo mogli govoriti o prvo- in drugorazrednih državljanih. Zato je tudi naš interes, torej interes slovenske družbe, da se bodo narodne skupnosti počutile kot njen sestavni del. Ko smo ustanovili našo slovensko državo, je ta postala tudi država pripadnikov madžarske narodne skupnosti, če si tega seveda želijo. In če živimo v isti

državi, je normalno, da med državljani mora biti enakopravnost. To je seveda pravno tolmačenje tega vprašanja, dejansko pa moramo za narodne skupnosti storiti bistveno več. Ni dovolj zgolj v ustavo zapisati pravice in posebno varstvo narodnih skupnosti, mi moramo nadgraditi možnosti ohranjanja madžarske narodne skupnosti. Pri tem mora obveljati iskrena želja in pripravljenost, da lahko madžarska narodna skupnost na tem območju ostane subjekt, kot dejansko tudi je. Menim, da to ni zgolj želja narodne skupnosti, temveč tudi širše družbe. Če želimo postati demokratična družba, če želimo priti v Evropsko skupnost, se moramo zavedati, da med nami ne more biti nobenih razlik. Da to dosežemo, za to moramo dejansko narediti določene korake (Báti Konc 1991b).

V okviru določb, ki so se v različnih verzijah delovnega predloga nove slovenske ustave nanašale na narodne skupnosti, je veliko negotovosti povzročalo prav sistemsko urejanje preoblikovanja lokalne samouprave. Na novembrski seji Skupščine PMNSS so imenovali desetčlansko delovno skupino, ki je imela nalogo, da budno spremlja vse aktivnosti na državni ravni, ki so se v okviru razprav o novi ustavi nanašale na to problematiko, vključno s takrat že začetimi konkretnimi pogovori o preoblikovanju lokalne samouprave. Sredi decembra 1991 je omenjena delovna skupina ugotovila, da je stanje z vidika madžarske narodne skupnosti glede načrtovanega preoblikovanja lokalne samouprave zelo negotovo, kajti iz dotedanjih razprav in različic predloga ustave niso uspeli ugotoviti, kaj bo nova organiziranost občin prinesla v kontekstu statusa in obstoja avtohtonih narodnih skupnosti. Razpravljali so o nekaterih konkretnih simulacijah na narodnostno mešanem območju ter analizirali morebitne posledice glede manjših narodnostno mešanih naselij na Goričkem. Mnenje glede slednjega je bilo, da bi bila situacija v primeru razpršenosti madžarske narodne skupnosti po različnih občinah veliko slabša, kot je bilo v primeru enotnega narodnostno mešanega območja v dotedanji občini Murska Sobota.¹² Ker so pristojni državni organi načrtovali, da bo predlog novega zakona o lokalni samoupravi objavljen konec januarja 1992, torej kmalu po sprejetju nove ustave, so se v sodelovanju z vodstvom PMNSS dogovorili, da bodo na to temo po novem letu organizirali okrogle mize na terenu (Báti Konc 1991c). Tudi na 39. seji Ustavne komisije dne 27. novembra 1991 so ugotovili, da je vloga narodnih skupnosti in njunih organizacij v sistemu lokalne samouprave v delovnem predlogu ustave nedorečena in pomanjkljiva, čeprav so v zvezi s tem vsi pristojni narodnostni organi obeh avtohtonih skupnosti pravočasno vložili pripombo na osnutek ustave (Cerar & Perenič 2001, 698–707).

Uradni predlog nove slovenske ustave je bil objavljen v Poročevalcu dne 12. decembra 1991 (Predlog Ustave Republike Slovenije 1991). V 5. in 11. členu sta ostali določbi nespremenjeni; zapisano je bilo, da država varuje in zagotavlja pravice italijanske in madžarske narodne skupnosti oz. da je na območju občin, v katerih živita italijanska ali madžarska skupnost, uradni jezik tudi njun materni jezik (v predlogu je tedaj še bil zapisan termin manjšina). Predlog

ustave je že vseboval osrednji narodnostni člen, tj. 64. člen, ki je bil nadgrajen z vsebinami, ki so se jih predstavniki obeh narodnih skupnosti v okviru pogovorov v času razprave o osnutku in različicah predloga dogovorili s pristojnimi organi in strokovnjaki (razen določbe o zastopanosti skupnosti v Državnem zboru). Omenjeni člen je bil – razen termina narodne manjšine, ki je bil pozneje spremenjen v narodne skupnosti – identičen z dokončno različico besedila Ustave RS. Zastopanost italijanske in madžarske narodne skupnosti v Državnem zboru je zagotavljal 80. člen predloga ustave, ki je urejal tudi sestavo in volitve najvišjega državnega zakonodajnega organa (Cerar & Perenič 2001, 141–174).

Komisija za narodnosti je pred sprejetjem nove slovenske ustave razpravljala o njenem predlogu na svoji decembrski seji dne 16. decembra 1991. Obe avtohtoni narodni skupnosti sta bili v pretežni meri zadovoljni z besedilom 64. člena, ki je vseboval največ konkretnih določb s področja posebnih pravic, razen vloge, položaja in pristojnosti narodnih skupnosti v lokalni samoupravi, za kar so menili, da bo temu področju treba posvetiti večjo pozornost pri pripravi in sprejemanju posebnega zakona o uresničevanju posebnih pravic italijanske in madžarske narodne skupnosti. Kar se tiče formalne omembe državotvornosti madžarske in italijanske narodne skupnosti v besedilu nove ustave, je odklonilno stališče obveljalo že v fazi obravnave delovnega osnutka. Predsednik komisije Roberto Battelli je glede poimenovanja avtohtonih skupnostih povedal: “Termin narodni skupnosti se je s preglasovanjem v Ustavni komisiji spremenil v termin narodni manjšini. Kriteriji za sprožitev postopka spremembe ustave so bili spremenjeni in so postali izredno strogi” (ADZRS 4). Battelli ni izključil niti možnosti morebitnega dodatnega poslabšanja ustavnega besedila z vidika avtohtonih narodnih skupnosti na zadnji seji Ustavne komisije, ki je morala zasedati pred dokončnim sprejemanjem najpomembnejšega državnega akta v skupščinskih zborih. Dogovorjeno je bilo, da bo PMNSS članom Ustavne komisije posredovala pisni predlog madžarske skupnosti glede besedila 2. in 3. stavka 1. odstavka 64. člena predloga ustave, ker je bila formulacija glede dvojezičnega šolstva z vidika madžarske narodne skupnosti še vedno nesprejemljiva (ADZRS 4).

Milan Kučan, predsednik republike, se je ob robu odprtja pomembnega gospodarskega obrata TIO v Dobrovniku 15. decembra 1991 sestal s predstavniki PMNSS ter v zvezi z dokončnim besedilom predloga nove slovenske ustave izjavil, da bo zelo pomembno, kako se bodo v duhu določb nove slovenske ustave oblikovali in sprejemali področni zakoni, v okviru katerih bodo konkretizirane posebne pravice avtohtonih narodnih skupnosti. Menil je, da zaradi velikih sprememb v Evropi, tudi zaradi vojne na območju nekdane Jugoslavije, predstavlja urejanje zaščite avtohtonih narodnih skupnosti poseben izziv, kar mora imeti pred očmi tudi slovenska vlada ter vsi drugi deležniki v RS, ki se s tem vprašanjem ukvarjajo. Posebej je izpostavil pomen vključevanja madžarske narodne skupnosti v načrtovanje gospodarskih projektov v Prek-

murju ter podporo prizadevanjem omenjene skupnosti na področju novih naložb, kajti brez tega – po mnenju predsednika republike – bo težko zagotoviti obstoj in razvoj skupnosti (Szúnyogh 1992).

Ustavna komisija je 19. decembra 1991 opravila zadnjo redakcijo predloga nove ustave in predloga ustavnega zakona za izvedbo ustave Republike Slovenije. Na takratni seji so po sicer žgoči razpravi dokončno sprejeli in določili poimenovanje narodna skupnost v primeru italijanske in madžarske skupnosti v celotnem besedilu nove slovenske ustave (Cerar & Perenič 2001, 175–178). Roberto Battelli je v zvezi s tem na omenjeni seji med drugimi povedal:

Izraz narodne skupnosti ni v tem trenutku hierarhično niti nadrejen niti podrejen drugim variantam. Izraz narodna skupnost le izključuje neko mišljenjsko diskriminacijo glede na številčno konsistentnost samih narodnih skupnosti. Obenem pa tak izraz potrjuje tudi njihovo organiziranost in delovanje na teritoriju, kjer živijo (Cerar & Perenič 2001, 709).

Nova Ustava Republike Slovenije je bila sprejeta 23. decembra 1991. Njene določbe, ki so se neposredno nanašale na pripadnike avtohtone madžarske in italijanske skupnosti ter na sistem zaščite njihovih kolektivnih in individualnih pravic, so v nespremenjeni obliki veljavne še danes. Besedilo, ki se v okviru ustave nanaša na avtohtone narodne skupnosti, se je pozneje dopolnilo zgolj z 62.a členom, ki ureja znakovni jezik in jezik gluhoslepih (Ustava Republike Slovenije 1991; Ustavni zakon o dopolnitvi II. poglavja Ustave Republike Slovenije 2021).

3. Sklepne misli

Že v času sprejemanja nove ustave osamosvojene Slovenije se je omenjala zahteva madžarske narodne skupnosti, da se v zakonu o posebnih pravicah avtohtonih narodnih skupnosti (ali morda celo v ustavnem zakonu o tej vsebini) dosledno uredi nadzor izvajanja določb ustave in področnih zakonov, saj – kot se je velikokrat poudarjalo – je bil glede tega *de facto* daleč od *de jure*. Na osnovi izkušenj iz jugoslovanskega obdobja so predstavniki avtohtonih narodnih skupnosti opozarjali tudi na ohlapnost zakonskih določb z vidika soodločanja občinskih narodnostnih svetov z zbori občinskih skupščin, kar je privedlo do situacije, da se narodnostne samoupravne skupnosti skorajda niso uveljavile kot enakopravni subjekti na lokalnem nivoju pri odločanju o aktualnih zadevah na področju izobraževanja, kulture, informiranja, izvajanja dvojezičnosti itd. Predstavniki madžarske narodne skupnosti so želeli urediti tudi pravila morebitne uporabe veta njenih poslancev oz. narodnostnih samoupravnih skupnosti na državni in lokalni ravni. Skupščina PMNSS je že v času sprejemanja Ustave Republike Slovenije predlagala splošni zakon o zaščiti in pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti, kar je bilo tedaj tudi s strani pristojne

vladne službe (Urada za narodnosti) sprejeto pozitivno (ARS 7). Vendar so se stvari pozneje razpletle drugače in splošnega zakona oz. ustavnega zakona, ki bi urejal področje posebnih pravic avtohtonih narodnih skupnosti ter dodelane mehanizme dvojezičnosti v okviru teritorija (narodnostno mešanega območja), kjer njihovi pripadniki živijo, vse do danes ni, kar celostno – poleg omenjene krčitve družbenega statusa narodnih skupnosti v primerjavi z ustavo iz leta 1974 – pomeni vsaj stagnacijo na področju razvoja oblikovanja njihovega pravnega varstva v Republiki Sloveniji. Omenjeno pomanjkljivost oz. nazadovanje je do določene mere kompenziralo zagotovilo dodatnih pravic na področju gospodarske dejavnosti, kadrovanja, sprejemanja in uporabe simbolov, ureditve financiranja na področju kulture in informiranja ter politične participacije na državni ravni. Tudi zaradi tega se v okviru madžarske narodne skupnosti v preteklih treh desetletjih ni javno govorilo o nazadovanju na tem področju.

Do danes ostaja med najbolj šibkimi točkami varstva avtohtonih narodnih skupnosti v Sloveniji neučinkovit nadzor, kar predvsem na področju jezikovne enakopravnosti oz. funkcionalne dvojezičnosti povzroča precejšnje nedoslednosti. Treba je omeniti tudi korenito spremenjene družbene okoliščine na vseh področjih življenja na začetku tretjega desetletja 21. stoletja, ki imajo velik, morda odločilen vpliv na položaj, obstoj in razvoj madžarske narodne skupnosti v Sloveniji. Zaradi tega je današnja situacija glede obstoja in razvoja omenjene skupnosti v marsičem neprimerljiva s stanjem v obdobju demokratičnih družbenih sprememb in slovenskega osamosvajanja okrog leta 1990. V takih okoliščinah bi bilo treba marsikatero dejavnost avtohtonih narodnih skupnosti, vključno s prenovo sistema njenih organizacij oz. njihovega delovanja ter z analizo pravno-varstvenega položaja slovenskega modela varstva omenjenih skupnostih, ob vključitvi predvsem mlajših generacij pripadnikov omenjenih skupnostih temeljito preučiti in prilagoditi novim okoliščinam in izzivom, podobno kot se je to zgodilo v obdobju 1989–1992.

Literatura in viri

- ADZRS (Arhiv Državnega zbora Republike Slovenije) 1 – Zapisniki sej Komisije Skupščine Republike Slovenije za narodnosti za obdobje maj 1990 – december 1991. Zapisnik 1. seje Komisije za narodnosti z dne 12. 7. 1990. (D. 0610-03/90-1).
- ADZRS 2 – Zapisniki sej Komisije Skupščine Republike Slovenije za narodnosti za obdobje maj 1990 – december 1991. Zapisnik 5. seje Komisije za narodnosti z dne 26. 11. 1990. (D. 0610-03/90-5).
- ADZRS 3 – Zapisniki sej Komisije Skupščine Republike Slovenije za narodnosti za obdobje maj 1990 – december 1991. Zapisnik 9. seje Komisije za narodnosti z dne 9. 9. 1991.
- ADZRS 4 – Zapisniki sej Komisije Skupščine Republike Slovenije za narodnosti za obdobje maj 1990 – december 1991. Zapisnik 11. seje Komisije za narodnosti z dne 16. 12. 1991.
- ARS (Arhiv Republike Slovenije) 1 – SI AS 1115 Skupščina SR Slovenije 1987–1990, t. e. 1416, sign. 018–1, IV. mapa. Sklepno poročilo, predlogi in sklepi Inštituta za narodnostna

- vprašanja na podlagi razprave na okrogli mizi: "Narodnost – manjšina ali skupnost?" o urejanju, uresničevanju in varstvu pravic narodnosti v Republiki Sloveniji v novi ustavi.
- ARS 2 – SI AS 1115 Skupščina SR Slovenije 1987–1990, t. e. 1416, sign. 018–1, IV. mapa. Možno besedilo določb v osnutku ustave Slovenije z datumom 8. 10. 1990. Priloga (št. 1) k sklepnemu poročilu okrogle mize: "Narodnost – manjšina ali skupnost?"
- ARS 3 – SI AS, Vlada Republike Slovenije, Urad za narodnosti, t. e. 39, neoštevilčen dokument, 8/27, 1983–90. Informacija o problematiki italijanske in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji, št. spremnega pisma z dne 27. 11. 1990, 009-01/90-3/2-3.
- ARS 4 – SI AS, Vlada Republike Slovenije, Urad za narodnosti, t. e. 39, d. 018-01/90-5/1-8, 8/27, 1983–90. Mnenje Izvršnega sveta RS k dokumentu Informacija o problematiki italijanske in madžarske skupnosti v Republiki Sloveniji z dne 4. 12. 1990.
- ARS 5 – SI AS, Vlada Republike Slovenije, Urad za narodnosti, t. e. 39, d. 009-01/90-3/2, 8/27, 1983–90. Poročilo Komisije za notranjo politiko Skupščine RS k Informaciji o problematiki italijanske in madžarske skupnosti v Republiki Sloveniji z dne 4. 12. 1990.
- ARS 6 – SI AS, Vlada Republike Slovenije, Urad za narodnosti, t. e. 39, d. 009/-02/90, ESA 217, 8/27, 1983–90. Sklep Skupščine Republike Slovenije v zvezi z dokumentom Informacija o problematiki italijanske in madžarske skupnosti v Republiki Sloveniji z dne 11. 12. 1990.
- ARS 7 – SI AS, Vlada Republike Slovenije, Urad za narodnosti, t. e. 36, 018-03/91 (madžarska narodnost) – 1991, 5/16. Odprta vprašanja, s katerimi se srečuje madžarska narodnost v Republiki Sloveniji. (Urad za narodnosti, 29. 11. 1991).
- Báti Konc, Zs., 1991a. A készülő alkotmány és a kisebbség. *Népújság* 35 (46), 29. november 1991, 5.
- Báti Konc, Zs., 1991b. Megmaradásunkról van szó. *Népújság* 35 (48), 13. december 1991, 5.
- Báti Konc, Zs., 1991c. Egyelőre semmi sem világos. *Népújság* 35 (49), 20. december 1991, 19.
- Cerar, M. & Perenič, G. (ur.), 2001. *Nastajanje slovenske ustave: izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja (1990–1991)*. I. zvezek. Državni zbor Republike Slovenije, Ljubljana, 1–336.
- Cerar, M. & Perenič, G. (ur.), 2001. *Nastajanje slovenske ustave: izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja (1990–1991)*. II. zvezek. Državni zbor Republike Slovenije, Ljubljana, 337–780.
- Komac, M., 1990. Uvod. V M. Komac (ur.) *Narodnost – manjšina ali skupnost: urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji*. (Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja 24). Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 17–19.
- Novák Császár, J., 1990a. Biztosítják-e a nemzetiségi különjogokat?, Szeptemberi alkotmányos kérdések. *Népújság* 34 (36), 21. szeptember 1990, 5.
- Novák Császár, J., 1990b. A miniszter támogatja a nemzetiség követeléseit. *Népújság* 34 (37), 28. szeptember 1990, 2.
- Novák Császár, J., 1990c. A politika, a szakma és az érintettek, vagyis a nemzetiségi talákozója. Néhány szemelvény a kerekasztal-beszélgetésről. *Népújság* 34 (39), 12. október 1990, 5.
- Predlog Ustave Republike Slovenije*. Poročevalec Skupščine Republike Slovenije 17 (30), 12. december 1991, 2–20.
- Szúnyogh, S., 1992. Az a társadalom demokratikus, amely védi a kisebbségeket. *Népújság* 36 (1), 10. január 1992, 6.
- Ustava Republike Slovenije*. Uradni list Republike Slovenije 33 (1991).
- Ustavni zakon o dopolnitvi II. poglavja Ustave Republike Slovenije*. Uradni list Republike Slovenije 92 (2021).

Opombe

44

- ¹ Člani Komisije za narodnosti so bili naslednji izvoljeni poslanci treh zborov Skupščine RS: Roberto Battelli (predsednik), Mária Pozsonec (podpredsednica), dr. Lev Kreft (podpredsednik), János Bukovec, Viljem Szekeres, Isabella Flego, Marino Domio, Anton Horvat, Valentin Prelovec.
- ² Zapisniki sej Komisije Skupščine Republike Slovenije za ustavna vprašanja po letu 1990 se še nahajajo v zbirki (notranjem arhivu) Državnega zbora Republike Slovenije, kjer so razvrščeni zgolj po mandatih, posebne arhivske številke oz. številke ali drugih označb pa nimajo. Zaradi tega sta pri sklicevanju v tem prispevku navedena le zaporedna številka in datum seje omenjenega delovnega telesa v obdobju maj 1990 – december 1991 ter interna številka dokumenta, ki so jo uporabljali v okviru korespondence znotraj Državnega zbora.
- ³ V obdobju pred demokratičnimi družbenimi spremembami v letih 1989–1990 so v skladu s tedanjo družbeno ureditvijo in organiziranostjo državnih organov v okviru Skupščine Socialistične Republike Slovenije delovali trije zbori, in sicer Druženopolitični zbor, Zbor združenega dela in Zbor občin. Ta oblika organiziranosti, torej trije zbori, se je ohranila tudi v prvem mandatu že po večstrankarski metodi izvoljene Skupščine Republike Slovenije; spremenjena oblika organiziranosti se je v skladu z določbami nove slovenske ustave uveljavila šele po letu 1992. Od takrat na zakonodajnem področju v Republiki Sloveniji delujeta Državni zbor in Državni svet.
- ⁴ Že pokojni Vilmos Szekeres (priznani športni aktivist, dolgoletni učitelj telesne vzgoje in v določenem obdobju namestnik ravnatelja na Dvojezični osnovni šoli I Lendava) je bil v mandatu 1990–1992 poslanec madžarske narodne skupnosti v Zboru združenega dela Skupščine Republike Slovenije. Kot član Ustavne komisije je bil sicer manj prepoznaven kot predstavnik ita-lijske narodne skupnosti v omenjenem delovnem telesu Roberto Battelli, vendar je bilo tudi njegovo sodelovanje pri sprejemanju nove slovenske ustave potrebno in pomembno. V zapisih magnetogramov sej Ustavne komisije njegovo ime ni konkretno navedeno med razpravljavci, vendar je med tistimi oglašaji, ki so označena z navedbo neznan, nekaj vsebin v povezavi z madžarsko narodno skupnostjo in prekmurskimi razmerami, ki jih je prav gotovo povedal Vilmos Szekeres.
- ⁵ Poimenovanje (tudi uradno) narodnostnih organizacij, vključno s narodnostnimi oz. narodnimi samoupravnimi skupnostmi, se je po letu 1974, ko je predhodnice današnjih organizacij opredelila določba republiške ustave, večkrat spreminjalo. Sama uporaba imena ni bila vedno v skladu z ustavnimi in zakonskimi določbami, niti ni bila identična pri obeh avtohtonih narodnih skupnostih. V tem članku bomo pri poimenovanju občinskih in krovnih organizacij iz obdobja 1989–1991 uporabili zvezo madžarska (ali italijanska) narodnostna samoupravna skupnost, ker je bila ta oblika tedaj uradna in zakonsko korektna. V poznejših obdobjih se je tudi pri poimenovanjih tovrstnih organizacij vedno bolj uveljavila beseda narodna namesto narodnostna, ker je v kontekstu splošne uporabe poimenovanja omenjenih skupnosti kot tradicionalno prisotne populacije v Prekmurju oz. na Obali ta najboljše izražala sporočilo slovenskega zaščitnega modela avtohtonih narodnih skupnosti in evropskih normativov. Ko v okviru tega prispevka govorimo o skupnosti kot delu populacije (torej ne o organizaciji), praviloma uporabljam besedno zvezo narodna skupnost.
- ⁶ Miran Komac je bil tudi glavni urednik 24. številke periodične publikacije *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja*, v okviru katere so v celoti predstavili vsebino referatov in razprav okrogle mize.
- ⁷ V obdobju po slovenski osamosvojitvi je glede narodne identitete pripadnikov madžarske narodne skupnosti vedno bolj prišlo do izraza, da so se otroci iz narodnostno mešanih družin v večjem razmerju poistovetili (ali so jih starši tako opredelili) z identiteto in vrednotami večinskega naroda, kar se je pri ohranjanju Madžarov v Prekmurju ter pripravi vzgojno-izobraževalnih, kulturnih in drugih programov v prid oblikovanja njihove narodne identitete pokazalo kot pomemben dejavnik, žal z negativno konotacijo. Trend upadanja števila populacije, ki se opredeljuje za pripadnike madžarske narodne skupnosti, je mogoče dokaj ilustrativno ugotoviti v procesu konstantnega zmanjševanja števila učencev, ki se vpišejo v osnovno šolo s programom opismenjevanja v madžarskem jeziku kot prvem jeziku.

- ⁸ Predlog osnutka 63. člena (v dokončni verziji je postal 64. člen), ki ga je – kot predlog delovnega telesa Državnega zbora – oblikovala in sprejela Komisija za narodnosti na seji dne 26. novembra 1990, se je glasil:
- “Avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti in njunim pripadnikom je v Republiki Sloveniji zajamčena pravica, da: svobodno uporabljajo svoj jezik in svoje narodne simbole; izražajo in razvijajo svojo nacionalno kulturo ter z namenom ohranjanja in razvijanja svoje narodne identitete ustanavljajo organizacije, razvijajo gospodarske, kulturne in znanstveno-raziskovalne dejavnosti, dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva ter vplivajo, sooblikujejo in razvijajo vzgojo in izobraževanje; gojijo odnose s svojima matičnima narodoma in njunima državama ter sooblikujejo zunanjo politiko Republike Slovenije in o njej soodločajo. Republika Slovenija jih pri tem gmotno in moralno podpira.
- Za uresničevanje svojih pravic pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti ustanovijo na območjih, kjer živijo, svoje samoupravne skupnosti. Na njihov predlog Republika Slovenija pooblasti te skupnosti za opravljanje določenih nalog iz pristojnosti države ter zagotavlja njihovo uresničevanje.
- Italijanska in madžarska narodna skupnost morata biti neposredno zastopani v lokalni samoupravi in v državnem parlamentu.
- Z ustavnim zakonom se določijo: način uresničevanja pravic italijanske oziroma madžarske avtohtone narodne skupnosti, območja kjer živita, ter tiste pravice, ki jih pripadniki narodnih skupnosti uresničujejo tudi zunaj teh območij. Pravice italijanske in madžarske narodne skupnosti in njenih pripadnikov so zajamčene ne glede na njihovo število.”
- ⁹ Na območju Prekmurja sta do začetka izvajanja reforme lokalne samouprave v prvi polovici devetdesetih let 20. stoletja delovali zgolj dve občini, in sicer Občina Lendava in Občina Murska Sobota. V poznejših letih – do danes – je na istem območju nastalo 19 novih občin, od katerih jih je pet narodnostno mešanih (Dobrovnik, Hodoš, Lendava, Moravske Toplice, Šalovci).
- ¹⁰ Da je bila omenjena bojazen članov Skupščine PMNSS upravičena, so pokazala poznejša leta, ko je madžarska narodna skupnost, tudi zaradi notranjih trenj in nesoglasij, pristala v petih, v prejšnji opombi omenjenih občinah. Kljub temu, da so vse narodnostno mešane občine zagotavljale formalne pogoje dvojezičnosti ter po svojih močeh podpirale madžarsko skupnost, kompaktnost in uveljavljanje skupnosti, so zaradi razpršenosti že tako maloštevilnih prekmurskih Madžarov postale šibkeješe.
- ¹¹ Po mojem mnenju obstajata vsaj dva razloga, da pravica do veta doslej ni bila uporabljena. V večini primerov, ko se je pri sprejemanju določene zakonske določbe kazala potreba po uveljavitvi veta, je v fazi postopka sprejemanja zakona ali druge materije zakonskega pomena le prišlo do konsenza poslancev narodnih skupnosti s političnimi strankami oz. ostalimi poslanci. Če dogovora ni bilo, je nekajkrat nastopila težava, vendar nedvoumne izvedbene določbe glede uporabe pravice do veta ni bilo. Težava je bila (oz. je vse do danes) v tem, da pri nekaterih vsebinah, o katerih razpravlja Državni zbor, zakonske določbe niso jasne glede pristojnosti predstavnikov (poslancev) narodnih skupnosti. Po interpretacijah pristojnih pravnih služb (vladne ali državnozbornske) v takih primerih uveljavljanje veta poslancev avtohtonih narodnih skupnosti ni bilo možno. Ta vrzel bi se vsaj delno lahko uredila v poslovniku Državnega zbora, vendar se niti to do zdaj ni zgodilo.
- ¹² Zaradi maloštevilne madžarske skupnosti na Goričkem, ki se razprostira na območju nekdanje občine Murska Sobota, je bil njihov položaj glede ohranjanja in razvoja že tedaj ocenjen za problematičnega. Pri nastajanju zakona o preoblikovanju lokalne samouprave se je pojavila bojazen, da bo morebitna nadaljnja razdeljenost madžarske skupnosti na več malih občin še bolj pospešila njeno asimilacijo. Velika večina madžarskega življa na narodnostno mešanem območju v Prekmurju (okoli 85 %) je namreč živela oz. tudi danes živi na območju upravne enote Lendava, kar je enako ozemlju nekdanje Občine Lendava, le preostalih 15 % jih je tedaj bilo na območju nekdanje Občine Murska Sobota. Madžarska narodna skupnost na Goričkem je danes locirana v treh občinah v osmih narodnostno mešanih naseljih, od katerih nobeno ne šteje več kot 300 prebivalcev, v treh vaseh je število občanov manj kot sto. Predvidevamo, da je tam delež pripadnikov madžarske narodne skupnosti v okviru prekmurskih Madžarov še nižji, kot je bilo v času slovenskega osamosvajanja, kar pomeni, da tedaj izražena bojazen ni bila brez osnove.

Vasilka Sancin, Maša Kovič Dine, Domen Turšič

(Ne)primernost uporabe kriterija avtohtonosti za urejanje položaja Romov v Sloveniji

Prispevek obravnava pravno varstvo pravic romske skupnosti in njihovih pripadnikov na podlagi obstoječih mednarodnih instrumentov in mehanizmov, predvsem manjšinskega varstva in varstva na področju človekovih pravic, ter v slovenski pravni ureditvi. S kritično-analitično presojo veljavnih pravnih virov, prakse držav in judikature zasleduje hipotezo, da kriterij avtohtonosti za priznavanje posebnih pravic pripadnikov romske skupnosti v Sloveniji ni utemeljen ne v relevantnem mednarodnem ne v slovenskem pravu, temveč je celo nezdržljiv z mednarodnopravnimi obveznostmi na področju človekovih pravic. Podana je kritika predlogov sprememb Zakona o romski skupnosti, ki pravice pripadnikov romske skupnosti pogojuje s kriterijem avtohtonosti, kar najverjetneje vodi v nazadovanje njihovega položaja in poglobljanje nespoštovanja prevzetih mednarodnopravnih obveznosti Slovenije.

Ključne besede: Romi, romska skupnost, mednarodnopravno varstvo manjšin, mednarodnopravno varstvo človekovih pravic, ustava, Zakon o romski skupnosti, avtohtonost.

(In)Appropriateness of the Criterium of Autochthony in the Regulation on the Status of Roma in Slovenia

The article discusses the legal protection of the rights of the Roma community and its members enshrined in the existing international instruments and mechanisms, particularly those concerning the protection of minorities and human rights, and in the Slovene legislation. It critically analyses the applicable legal sources, state practice and jurisprudence in order to prove the hypothesis that autochthony, as a criterion for recognising the special rights of the members of the Roma community in Slovenia, is not imbedded in the relevant international or Slovene law and is even incompatible with international legal obligations in the field of human rights. It criticizes the suggested amendments of the Roma Community Act, which are likely to result in a regression of the status of Roma community members in Slovenia and increased non-compliance with Slovenia's international legal obligations.

Keywords: Roma, Roma community, international legal protection of minorities, international legal protection of human rights, constitution, Roma Community Act, autochthony.

Correspondence address: Vasilka Sancin, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, Poljanski nasip 2, SI-1000 Ljubljana, e-mail: vasilka.sancin@pf.uni-lj.si; Maša Kovič Dine, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, Poljanski nasip 2, SI-1000 Ljubljana, e-mail: masa.kovic-dine@pf.uni-lj.si; Domen Turšič, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, Poljanski nasip 2, SI-1000 Ljubljana, e-mail: domen.tursic@pf.uni-lj.si.

1. Uvod

V Republiki Sloveniji (v nadaljevanju: RS) naj bi po podatkih na spletni strani Sveta romske skupnosti RS živelo med 7.000 in 12.000 Romov (Svet romske skupnosti Republike Slovenije), kar pomeni, da gre za pripadnike manjšinskega dela prebivalstva RS. Ustava Republike Slovenije (v nadaljevanju: Ustava) romske skupnosti sicer izrecno ne obravnava kot manjšine, temveč v 65. členu posebej določa, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon. Zakonodajalec je v ta namen sprejel Zakon o romski skupnosti (2007) (v nadaljevanju: ZRomS-1), nekatere vidike pa uredil v področnih zakonih. Kljub temu pa 30 let po razglasitvi samostojnosti RS mednarodna telesa na področju človekovih pravic v svojih poročilih ugotavljajo, da v RS obstajajo številne pomanjkljivosti pri zagotavljanju temeljnih pravic pripadnikov romske skupnosti. Kot posebej problematičen izstopa kriterij avtohtonosti, ki ga za uresničevanje posebne pravice politične participacije Romov uvaja Zakon o lokalni samoupravi (v nadaljevanju: ZLS).

Komac (2015) kriterij avtohtonosti veže na zgodovinsko povezanost manjšine z določenim ozemljem in pravi, da je varstvo avtohtonih narodnih skupnosti teritorialno zamejeno in vezano na območja, kjer pripadniki italijanske in madžarske narodne manjšine v RS dolgotrajno in kontinuirano živijo že stoletja in jih niso uspeli odgnati zgodovinski dogodki, ter dodaja, da so pripadniki teh avtohtonih manjšin prispevali "izjemno dediščino v zakladnico nacionalnega izročila" (Komac 2015, 63). Tudi drugi avtorji uporabljajo izraz avtohtone manjšine kot sopomenko izrazu zgodovinske manjšine (Steinicke et al. 2011, 2). Kljub pomembnosti zgodovinskega obstoja določenih manjšin danes mednarodno pravo stremi k zagotavljanju čim širšega varstva vsem pripadnikom določene skupine s skupnimi manjšinskimi etničnimi, verskimi ali jezikovnimi značilnostmi.

Zato je zaskrbljujoče, da predlog spremembe ZRomS-1 kriterij avtohtonosti razširja tudi na druge posebne pravice romske skupnosti, kar bi, če bi bil tak predlog sprejet, pomenilo dodatno neskladnost z mednarodnimi pogodbami, ki urejajo (tudi) varstvo manjšin, na kar RS sicer redno opozarjajo mednarodna pogodbeniška telesa s področja človekovih pravic.

Prispevek kritično analizira veljavne pravne vire, prakso držav in judikaturu ter preverja, ali je kriterij avtohtonosti za priznavanje pravic pripadnikov romske skupnosti v RS utemeljen v mednarodnem pravu in v pravu RS.

Po uvodni predstavitvi tematike je v drugem delu kratko orisana problematika ohlapnega mednarodnopravnega okvira, ki ne ureja posebej varstva pravic Romov, kar se povezuje tudi z mednarodnopravnim varstvom manjšin, zato v tretjem delu sledi prikaz zgodovinskega razvoja manjšinskega varstva s poudarkom na ozemlju RS ter preučitev mednarodnega pogodbenega varstva manjšin, kjer je poudarjen neobstoj kriterija avtohtonosti, kar je v slo-

venskem kontekstu pomembno tako za varstvo narodnih manjšin kot tudi za varstvo pripadnikov romske skupnosti. Nadalje v četrtem delu prispevek analitično prikaže (ne)primernost uporabe kriterija avtohtonosti za pogojevanje uresničevanja posebnih pravic pripadnikov romske skupnosti v RS, izhajajoč iz obstoječega mednarodnopravnega in ustavnega okvirja, v sklepu pa je podana kritika obstoječih predlogov sprememb slovenske pravne ureditve, ki najverjetneje pomenijo nazadovanje položaja pripadnikov romske skupnosti v RS in vzdrževanje oziroma poslabšanje nespoštovanja prevzetih mednarodnopravnih obveznosti RS.

2. Posredno varstvo pravic Romov v mednarodnem pravu

Mednarodno pravo, utemeljeno na načelu suverenosti držav, se kljub vse pogostejšem in obsežnejšem ukvarjanju s posameznikom (Shaw 2017, 215–217; Crawford 2019, 618) še ni razvilo v smeri definiranja skupin posameznikov, ki bodisi predstavljajo manjšino (angl. *minority*) ali narod oziroma ljudstvo (angl. *peoples*) v neki državi (Shaw 2011, 56). S tem je neposredno povezana tudi odsotnost kakršnekoli specifične ureditve neposrednega varstva pravic Romov v mednarodnem pravu in zgolj delno zadovoljiva možnost uveljavljanja posrednega varstva na podlagi manjšinskih in temeljnih človekovih pravic (e.g. Bertram 1996; Tsekos 2002; Yuille 2007).

Ne glede na to, da številne države, med njimi tudi RS, romski skupnosti ne priznavajo statusa manjšine, še manj pa naroda oziroma ljudstva, ki mu pripada pravica do samoodločbe, praksa mednarodnih teles s področja varstva človekovih pravic kaže, da so pripadniki romske skupnosti upravičeni tako do manjšinskega varstva, kadar gre za njihove etnične, verske ali jezikovne značilnosti, kot tudi do varstva pred vsakršno obliko diskriminacije, kot je prikazano tudi v tretjem razdelku.

Pravice romske skupnosti tako na globalni ravni, zlasti na podlagi manjšinskega varstva, naslavlja predvsem Organizacija združenih narodov (v nadaljevanju: OZN) s pomočjo političnih mehanizmov¹ in pogodbenih teles, npr. v okviru različnih odborov, ustanovljenih z mednarodnimi pogodbami na področju človekovih pravic.²

Prav tako se s pravicami romske skupnosti in njenih pripadnikov ukvarjajo regionalne mednarodne organizacije, za Evropo pomembnejše predvsem Svet Evrope (v nadaljevanju: SE) (e.g. Caflish 2017), Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (predvsem v okviru Pisanje za demokratične institucije in človekove pravice) in Evropska unija.³

Ta prispevek sicer ne omogoča prikaza dejavnosti omenjenih organizacij na področju romske tematike, navajamo pa jih zato, ker nobena med njimi v svojih instrumentih in praksah ni sprejela kriterija avtohtonosti za priznavanje pravic

romske skupnosti. Omeniti velja, da je zaradi naslavljanja nestrpnosti zoper pripadnike romske skupnosti Mednarodna zveza za spomin na holokavst leta 2020 sprejela tudi pravno nezavezujočo delovno opredelitev anticiganizma, ki opozarja, da se slednji

izkazuje skozi izraze in dejanja posameznikov ter skozi institucionalne politike in prakse, ki spodbujajo marginalizacijo, izključevanje, fizično nasilje, omalovaževanje romskih kultur in življenjskih slogov ter sovražni govor, uperjen proti Romom in drugim posameznikom in skupinam, ki so bili v času nacizma in so še danes označeni za "cigane" ter zaradi tega stigmatizirani ali preganjani. To vodi v obravnavanje Romov kot domnevno družbi tuje skupine in povezovanje njenih pripadnikov z nizom slabšalnih stereotipov ter izkrivljenih podob, ki predstavljajo posebno obliko rasizma (Ministrstvo za zunanje zadeve 2020).

Ta opredelitev jasno priča o zgodovini nesprejemanja in preganjanja Romov, kar je v očitnem logičnem nasprotju s kakršnokoli zahtevo po upoštevanju avtohtonosti za priznavanje njihovih pravic, saj so se Romi ne samo zaradi tradicionalno nomadskega načina življenja, pač pa tudi zaradi nestrpnosti, diskriminacije in rasizma, kot ogrožena skupina pogosto selili.

V odsotnosti mednarodnopravno zavezujoče definicije manjšin velja izpostaviti najširše sprejeto opredelitev, ki jo je za namene razlage 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah (v nadaljevanju: MPDPP) leta 1977 pripravil posebni poročevalec Podkomisije za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin Francesco Capotorti, ki manjšino označi kot

skupino, ki je številčno manjša od preostanka prebivalstva neke države, katere pripadniki – ki so državljani te države – posedujejo etnične, verske ali jezikovne značilnosti, po katerih se razlikujejo od drugih prebivalcev, in izkazujejo, čeprav samo implicitno, občutek solidarnosti, usmerjen k ohranjanju njihove kulture, tradicij, vere ali jezika (citirano v Roter 2008, 45).

Tudi iz te in drugih, kasnejših opredelitev manjšine izhaja, da kriterij za obstoj manjšine in posledično obveznost zagotavljanja manjšinskega varstva ni avtohtonost. Še več, izraz avtohtona manjšina v mednarodnih pogodbah in drugih dokumentih mehkega prava ter v relevantni judikaturi s področja mednarodnega manjšinskega varstva in varstva človekovih pravic, ki naslavlja tudi pravice Romov, kot bo prikazano v nadaljevanju, ni prisoten.

3. Mednarodnopravno varstvo in kriterij avtohtonosti

Mednarodno pravo že od nekdaj priznava posebno varstvo določenim skupinam v državi, ki so iz takšnih ali drugačnih razlogov v manjšini. Znani so primeri že iz 16. stoletja, vendar o širše razvitem sistemu mednarodnopravnega

varstva manjšin govorimo šele po prvi svetovni vojni (Thornberry 2001, 25, 40), ko je narodnostno načelo in oblikovanje nacionalnih držav trčilo z interesi najmočnejših evropskih držav in temeljito preoblikovalo Evropo (Komac & Zagorac 2002, 55). Ob ustanavljanju Društva narodov (v nadaljevanju: DN) ni bilo podpore za vključitev členov o enaki obravnavi manjšin v Pakt DN (Türk 1994, 156), zato so države naslovile vprašanje manjšin v ločenih pogodbah, ki prav tako sestavljajo sistem varstva manjšin DN.⁴ S tem je bila oblikovana formalna pravna podlaga za razumevanje manjšin med obema vojnoma in formalni okvir za njihovo delovanje. Ta novi sistem je določil zaščito tudi za narodnostne manjšine, saj so bile do tedaj priznane le pravice verskih manjšin (Komac & Zagorac 2002, 74).

Z vidika proučevanja avtohtonosti in posebnega varstva manjšin na območju Kraljevine SHS oz. Kraljevine Jugoslavije je zanimiva predvsem Manjšinska pogodba, ki je imela značaj temeljnega državnega zakona in je med drugim urejala enako pravno in dejansko obravnavo in varstvo pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin s poselitvenega področja preostalih delov kraljevine v Sloveniji. Pogodba se izrecno sklicuje na "srbsko-hrvatsko-slovenske pripadnike", ki so bili konstitutivni narodi kraljevine, vsi ostali narodi so se šteli kot del teh treh narodov (Komac & Zagorac 2002, 71). To nakazuje, da je bilo manjšinsko varstvo vezano na kriterij narodne pripadnosti in ne na druge kriterije, kot na primer na zgodovinsko poseljenost. Podobno tudi druge pogodbe iz tega obdobja ne omenjajo avtohtone narave varovanih manjšin.

Druga svetovna vojna je prinesla novo preurejanje Evrope in ponovno se je odprlo vprašanje varstva narodnostnih manjšin. Pri tem je obveljalo večinsko prepričanje, da je bil manjšinski sistem po prvi svetovni vojni oblikovan z namenom reševanja posebnega časovno aktualnega problema, da zato ni univerzalno uporaben ter da lahko države prosto upravljajo z manjšinami na njihovem ozemlju (Thornberry 2001, 113). Poudarjena je bila vloga posameznika in ideja o univerzalnem varstvu človekovih pravic, varovanje manjšin pa je bilo vključeno v splošno obveznost prepovedi diskriminacije na podlagi rase, spola, jezika ali veroizpovedi (Ustanovna listina Organizacije združenih narodov 1945, 1. čl., 3. odst.). Ta novonastali sistem so prevzele tudi mirovne pogodbe, sprejete po drugi svetovni vojni, ki so vsebovale določbe o prepovedi diskriminacije (Thornberry 2001, 119). Izjeme med temi mirovnimi pogodbami so ravno večstranske pogodbe, vezane na današnje slovensko ozemlje, kjer so manjšinske pravice še dodatno dorekli. Tu imamo v mislih predvsem italijansko narodno manjšino v Sloveniji, saj varstvo madžarske manjšine na slovenskem ozemlju pred letom 1992 ni bilo urejeno z dvostransko ali večstransko pogodbo.⁵ Posebni statut k Spomenici o soglasju med vladami Italije, Združene kraljevine, Združenih držav in Jugoslavije o Svobodnem tržaškem ozemlju (poznani kot Londonski memorandum iz leta 1954) posebne pravice nudi le pripadnikom italijanske manjšine na območju Svobodnega tržaškega ozemlja. Tudi Pogodba

med Socialistično federativno republiko Jugoslavijo in Republiko Italijo (poznana kot Osimski sporazum iz leta 1975), ki odpravlja manjšinsko varstvo iz Posebnega statuta k Londonskemu memorandumu, omejuje manjšinske pravice pripadnikov italijanske manjšine v Sloveniji na določeno ozemlje, saj v 8. členu določa, da se na nacionalni ravni kljub prenehanju veljave tega Posebnega statuta ohrani enaka raven varstva, kot jo je določal statut.

V omenjenih pogodbah je kriteriju narodne pripadnosti dodan nov pogojevalni element za manjšinsko varstvo, in sicer območje prebivanja pripadnikov narodnostne manjšine. Ta območja so bila določena politično in ne na temelju objektivne verifikacije zgodovinske prisotnosti (Bufon 2017, 16). Kriterij avtohtonosti ni nikjer izrecno omenjen, čeprav je bila zgodovinska poseljenost na ozemlju Jugoslavije, danes Slovenije, podlaga za urejanje dodatnih manjšinskih pravic v teh pogodbah (Bufon 2017, 15–16). Slovenija je notificirala nasledstvo Osimskega sporazuma, zato se to posebno varstvo iz Posebnega statuta nadaljuje in je dodatna podlaga za poseben status italijanske manjšine v Sloveniji.

Za ostale manjšine, ki nimajo zgodovinsko določenega posebnega varstva, je to urejeno na mednarodni ravni v 27. členu MPDPP iz leta 1966, ki velja kot temeljna norma varstva manjšinskih pravic, saj je edina globalno veljavna določba v temeljnih mednarodnopravnih dokumentih s področja človekovih pravic (Medda-Windischer 2011, 365). MPDPP določa, da imajo pripadniki etničnih, verskih in jezikovnih manjšin pravico do uživanja lastne kulture, veroizpovedi in uporabe lastnega jezika. To varstvo se razteza na ozemlje celotne države, kar moramo razumeti kot prepoved omejevanja manjšinskih pravic zgolj na nekatere pripadnike manjšine, ki živijo na določenem območju znotraj držav. Takšno razlago predlaga tudi Splošni komentar Odbora Združenih narodov za človekove pravice (v nadaljevanju: OČP) št. 23 o manjšinskih pravicah (v nadaljevanju: Splošni komentar 23), ki razlaga 27. člen (Yupasnis 2013, 360). Splošni komentar 23 manjšinsko varstvo priznava vsem posameznikom, ki izpolnjujejo objektivne kriterije, torej "pripadajo skupini in si delijo skupno kulturo, veroizpoved in/ali jezik" (Splošni komentar 23, odst. 5.1).

Druga točka petega odstavka Splošnega komentarja 23 potrjuje že zgoraj omenjeno, da pravice pripadajo vsem pripadnikom manjšine ne glede na stopnjo stalnosti, ki jo izraz "živijo" (v angleščini *exist*) nakazuje. OČP nadalje dodaja, da je obstoj etnične, verske ali jezikovne manjšine vezan zgolj na objektivne kriterije in ne na odločitev države pogodbenice, komu bo to pravico dodelila oz. katero manjšino izrecno priznava. S tem je OČP izrecno zavrnil, da bi manjšinsko varstvo iz MPDPP temeljilo na zgodovinskem obstoju manjšine. Med objektivnimi kriteriji namreč ni nobenega kriterija, ki bi se navezoval na avtohtonost oz. obdobje bivanja na določenem ozemlju. Država se lahko odloči, da določeno manjšino v državi prizna kot avtohtono manjšino oz. kot manjšino, ki na njenem ozemlju biva daljše časovno obdobje, in lahko njenim pripadnikom

priznava tudi več pravic, kot jih določa sam MPDPP. Vendar pa ne more nuditi različnega obsega pravic pripadnikom iste manjšine, saj Splošni komentar 23 opozarja, da spoštovanje 27. člena MPDPP ne izključuje spoštovanja 26. člena MPDPP, ki državam nalaga prepoved sleherne diskriminacije “na podlagi rase, barve, spola, jezika, vere, političnega ali drugega prepričanja, narodnega ali socialnega porekla, rojstva ali kakršnekoli druge okoliščine”. Predvsem splošna prepoved na podlagi “kakršne koli druge okoliščine” (Splošni komentar 23, odst. 5.1) je ključnega pomena z vidika razlikovanja med pripadniki iste manjšine na podlagi avtohtonosti. Vsi pripadniki manjšine, ki je oblikovana na podlagi zgoraj omenjenih objektivnih kriterijev, morajo imeti enako varstvo pravic in jih ne moremo med seboj razlikovati na podlagi mednarodnopravno neobstoječega kriterija avtohtonosti. Zato je OČP v svojem zadnjem, tretjem periodičnem poročilu RS pozval, naj odstrani razlikovanje med tako imenovanimi avtohtonimi in neavtohtonimi romskimi skupnostmi, pri čemer so le prvim zagotovljene posebne pravice in možnosti, druge pa so na lokalni ravni brez zastopstva (več o tem v 4. poglavju).

Pri pripravi besedila Deklaracije o pravicah oseb pripadnikov narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin, sprejete leta 1992, ki naj bi vsebovala tudi definicijo manjšin, je bilo več razprave namenjeno tudi zgodovinski ozemeljski povezanosti oz. avtohtoni naravi manjšin. Države se o definiciji niso uspele zediniti, vsekakor pa med širše sprejetimi definicijami različnih avtorjev (Capotorti 1979, 96; Deschênes 1985, 30) ni elementa avtohtonosti oz. zgodovinske ozemeljske povezanosti.

Za razliko od MPDPP, ki vsebuje člen o varstvu manjšin, Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (v nadaljevanju: EKČP) iz leta 1950 vsebuje zgolj splošno prepoved diskriminacije, ki se razteza tudi na pripadnost narodni manjšini. Iz omejenega obsega te določbe ne moremo povzeti nobenega zaključka o avtohtoni naravi manjšinskega varstva. SE je nato leta 1992 sprejel Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih (v nadaljevanju: ELRMJ) in leta 1995 Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin (v nadaljevanju: Okvirna konvencija). Okvirna konvencija je temeljni mednarodni regionalni dokument za varstvo manjšin na območju Evrope, ki pa zopet žal nudi varstvo le narodnim manjšinam. Kljub temu njeno besedilo omogoča širše razumevanje tega izraza, saj prvi odstavek 5. člena določa, da morajo države pogodbenice spodbujati razmere, ki so potrebne, da lahko pripadniki narodnih manjšin ohranjajo in razvijajo bistvene sestavine svoje identitete, med katere šteje tudi vero in jezik. Širše razumevanje tega termina kaže tudi praksa Svetovalnega odbora Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin (v nadaljevanju: Svetovalni odbor), ki identificira manjšine od primera do primera, temelječ predvsem na tem, da se pripadnikom določenih skupin omogoči ohranjanje njihove posebne identitete, če si to želijo (Roter 2008, 61). Dodatno ELRMJ v točki a(i) 1. člena sicer veže definicijo izraza regionalni

ali manjšinski jezik na jezike, ki "jih tradicionalno uporabljajo na določenem ozemlju države državljan te države, ki sestavljajo skupino, številčno manjšo od preostalega prebivalstva te države", vendar je ta ozemeljska vezanost relevantna izključno za izpolnjevanje pravic do uporabe manjšinskega jezika in ne more biti kriterij za določanje celotnega manjšinskega varstva.

Okvirna konvencija ne uporablja izraza avtohtonost in njeno besedilo ne dovoljuje omejevanja manjšinskega varstva na zgolj določena območja države. Država nima pravice določati, katerim pripadnikom iste narodne manjšine bo pravice iz Okvirne konvencije dodelila in katerim ne. To stališče zastopa tudi Svetovalni odbor (2005a), ki je že v svojem prvem poročilu za RS poudaril, da kljub temu, da ima država določeno polje proste presoje pri izpolnjevanju obveznosti iz konvencije, pa njeno izpolnjevanje ne sme temeljiti na arbitrarnem in neutemeljenem razlikovanju. Svetovalni odbor je opozoril, da s tem, ko RS nudi manjšinsko varstvo le pripadnikom avtohtonih romskih skupnosti v RS in ne vsem pripadnikom romske skupnosti, nosi visoko tveganje za arbitrarno razlikovanje, saj izraza avtohtonost pravno ne definira. Tudi vsa kasnejša poročila Svetovalnega odbora (2005b; 2011; 2018) (drugo, tretje in četrto) poudarjajo neustrezno izpolnjevanje konvencije zaradi razlikovanja na podlagi avtohtonosti, zaradi česar prihaja do diskriminatorne in arbitrarne obravnave pripadnikov skupnosti predvsem z vidika možnosti sodelovanja v javnem življenju na lokalni ravni. Pri tem je v drugem svetovalnem mnenju posebej poudarjeno, da se "razlikovanje na osnovi koncepta 'avtohtonosti' ne more ohraniti kot odločilno merilo za določanje kroga oseb, za katere se uporablja okvirna konvencija" (Svetovalni odbor 2005b, 5). Do podobnih zaključkov so prišla tudi druga mednarodna pogodbeni telesa,⁶ ki izražajo zaskrbljenost nad razlikovanjem med avtohtonimi in neavtohtonimi Romi.

4. Urejanje položaja Romov v slovenski pravni ureditvi

4.1 Pravice romske skupnosti v Ustavu

Varovanje romske skupnosti na Slovenskem je bilo še v nekdanji Jugoslaviji prvič na ustavno raven povzdignjeno z ustavnim amandmajem LXVII k Ustavu Socialistične Republike Slovenije (Ustavno sodišče Republike Slovenije (v nadaljevanju: US) 2001, odst. 7), ki je v četrti točki 1. člena določal, da se z zakonom uredi "način uresničevanja posebnih pravic Romov".

Ustava RS je že ob svojem sprejetju v 65. členu določila položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji (Ustava 1991). Pri tem pa velja opozoriti, da Ustava z vključitvijo 65. člena varuje romsko skupnost, ki živi v Sloveniji, kot etnično skupnost (US 2010a, odst. 7). Ustava sama podrobneje ne določa, katere so posebne pravice romske skupnosti ali kateri so posebni ukrepi, namenjeni izboljšanju položaja te skupnosti v Sloveniji, temveč zgolj, da "položaj in posebne

pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon" (Ustava 1991). Ustava s tem pooblašča zakonodajalca, da romski skupnosti poleg splošnih pravic, ki gredo vsem posameznikom, zagotovi tudi posebne, dodatne pravice (Zakrajšek 2010, 630). Zakonodajalec pri tem ni omejen z načelom enakosti pred zakonom in prepovedjo diskriminacije zaradi narodnosti, rase ali katerekoli druge osebne okoliščine (Zakrajšek 2010, 631), saj gre za primer, kjer je tako imenovana pozitivna diskriminacija predvidena z Ustavo.

Pooblastilo zakonodajalcu v 65. členu Ustave ni zgolj zakonodajalčeva pravica, temveč gre za obveznost, ki bi jo zakonodajalec nedvomno kršil, če posebnih pravic bodisi ne bi uredil na zakonski ravni bodisi bi z zakonodajo določil, da romska skupnost, ki živi v Sloveniji, posebnih pravic nima (Zagorc 2007, 261). Ustava v 65. členu od zakonodajalca torej zahteva aktivno ravnanje (Valentinčič 2019, odst. 6) in gre za obveznost rezultata.

Državni zbor je leta 2007 sprejel ZRomS-1, katerega namen je bil sistemsko urediti položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji. Vlada Republike Slovenije (v nadaljevanju: Vlada) je v Sedmem poročilu o položaju romske skupnosti v Sloveniji navedla še 16 področnih zakonov, ki urejajo položaj in posebne pravice romske skupnosti (Vlada 2020, 3), med njimi tudi ZLS, ki v petem odstavku 39. člena določa, da imajo Romi najmanj po enega predstavnika v občinskem svetu na območjih, kjer živi avtohtono naseljena romska skupnost (ZLS 2007). Nato v šestem odstavku 39. člena zakon določi dvajset občin, za katere zakonodajalec šteje, da na njihovem območju prebiva avtohtona romska skupnost (ZLS 2007). ZLS tako določa posebno pravico romske skupnosti do političnega predstavnštva na lokalni ravni, pri čemer pa je v praksi uresničevanje ciljev te pravice odvisno od političnih razmer v posamezni občini (Zevnik & Russell 2020, 59). ZLS je zaenkrat edini slovenski zakon, ki posebne pravice romske skupnosti veže na izpolnjevanje kriterija avtohtonosti.

Ustava v 65. členu za uživanje položaja in posebnih pravic romske skupnosti, ki naj jih določi zakonodajalec, ne vsebuje pogoja avtohtonosti. Avtohtonost Ustava omenja zgolj v 64. členu, ki ureja posebne pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji, in v 5. členu, ki med drugim državi nalaga obveznost, da skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah ter pospešuje njihove stike z domovino (Ustava 1991). Zakonodajalec torej v 39. členu ZLS nikakor ni bil pravno zavezan posebno pravico predstavnika romske skupnosti v občinskem svetu vezati na kriterij avtohtonosti.

V nadaljevanju bo prispevek prikazal problematiko uporabe kriterija avtohtonosti za omejevanje katerihkoli posebnih pravic romske skupnosti, vključno z določanjem območij, na katerih ima romska skupnost predstavnika v občinskem svetu. Pri tem bo predstavljena sodna praksa US, povezana s spornim 39. členom ZLS, in tudi zaskrbljujoče tendence morebitnega bodočega razvoja pravne ureditve, ki so bile razvidne iz zadnjega Predloga spremembe ZRomS-1 iz leta 2018, o čemer več v nadaljevanju.

4.2 Avtohtonost in ZLS skozi prakso US

56

US je v zadevi U-I-416/98-38 presojalo Statut Mestne občine Novo mesto (v nadaljevanju: MO Novo mesto) in takrat veljavni ZLS, ki je v petem odstavku 39. člena zgolj skopo določal, da na "območjih, kjer živi avtohtono naseljena romska skupnost, imajo Romi v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika" (ZLS 1993). Pobudnik postopka za oceno ustavnosti in zakonitosti je bil prebivalec MO Novo mesto, ki je želel kandidirati za predstavnika Romov v občinskem svetu, vendar mu to ni bilo omogočeno, saj Statut MO Novo mesto ni predvideval predstavnika Romov v občinskem svetu (US 2001, odst. 1).

Preden se je US lotilo konkretne presoje Statuta in ZLS, se je v svoji ob-razložitvi izrecno oprlo na več mednarodnih deklaracij in pogodb, ki izpostavljajo pomembnost pozitivnega varstva narodnih, etničnih, jezikovnih in drugih skupnosti za demokratičen razvoj celotne družbe (US 2001, odst. 7).

US je nato ob opisu zakonske ureditve, ki je bila predmet ocene ustavnosti, zapisalo ključno ugotovitev – pojem avtohtonosti ZLS ne opredeljuje, poleg tega pa ta pojem ni pravno opredeljen v kateremkoli drugem pravnem predpisu (US 2001, odst. 11). V slovenskem (in mednarodnem) pravnem redu torej ni opredelitve pojma avtohtonosti, kaj šele jasne in določne opredelitve tega pojma. US je sicer v obrazložitev vključilo definicijo avtohtonosti, kot je ta določena v Slovarju slovenskega knjižnega jezika – "ki je po izvoru od tam, kjer živi, domač, prvoten" (SSKJ2) –, vendar iz omenjene definicije nadalje ni izpeljalo podrobnejše opredelitve pojma avtohtonosti.

Nejasnost in neopredeljenost pravnih norm, ki naslovljencu ne omogočata, da jih izvršuje v skladu z njihovo vsebino in namenom, predstavlja kršitev načela pravne države iz 2. člena Ustave. US je izpostavilo, da zakonodajalec ne izpolni svoje dolžnosti zgolj s tem, da določi posebno pravico romske skupnosti. Zakonodajalec mora urediti tudi izvrševanje te pravice tako, da je zagotovljeno njeno dejansko izvrševanje (US 2001, odst. 12). Na tej podlagi je US nato zakonodajalcu postavilo navodila za spremembo ZLS, tako da bo ta skladen z Ustavo, in mu naložilo, naj natančneje določi kriterije, na podlagi katerih bodo občine lahko ugotovile, ali na njihovem območju živi avtohtona romska skupnost (US 2001, odst. 12). Na prvi pogled se lahko zdi, da navodilo o natančnejši opredelitvi kriterijev avtohtonosti nakazuje na mnenje US o primernosti takšnega kriterija, vendar US v nadaljnjih navodilih vsaj namigne na možne pomisleke o uporabi zgolj tega kriterija, saj zakonodajalcu predlaga, naj oceni, "ali bi bilo treba predpisati za uresničevanje posebne pravice romske skupnosti do predstavnika v občinskem svetu še druge kriterije (npr. organiziranost, število pripadnikov)" (US 2001, odst. 12).

Zgolj navedba avtohtonosti sama po sebi torej ne izpolnjuje osnovnih zahtev jasnosti in opredeljenosti, ki ju narekuje načelo pravne države. Omejevanje posebnih pravic romske skupnosti, ki jih mora zakonodajalec določiti zaradi

uresničevanja svoje obveznosti iz 65. člena Ustave, je z zahtevo po avtohtonosti brez nadaljnje opredelitve torej neustavno.

Kljub ugotovitvi, da je pojem avtohtonost nejasen in neopredeljen, pa je US nadalje ugotovilo tudi, da je Statut MO Novo mesto nezakonit, saj je "nesporno ugotovljena" avtohtonost romske skupnosti na območju te občine (US 2001, odst. 13). Na možno neskladje te ugotovitve US s prejšnjo ugotovitvijo nejasnosti in neopredeljenosti pojma avtohtonost sta v svojih ločenih mnenjih opozorila sodnika Testen in Čebulj. Kako je možno ugotoviti, da je romska skupnost na območju MO Novo mesto avtohtona, če je pojem avtohtonosti do te mere nejasen, da krši načelo pravne države iz 2. člena Ustave? Sodnik Testen je zapisal, da je bilo glede romske skupnosti v MO Novo mesto na javni obravnavi tako jasno izkazano, da gre za avtohtono skupnost, da je lahko US odločilo o nezakonitosti Statuta tudi brez pojasnjevalnih zakonskih kriterijev avtohtonosti (Sodnik Testen 2001, odst. 6). Takšen zaključek je sodnik sicer utemeljil tudi s potrebo čimprejšnjega predstavnštva konkretne romske skupnosti v občinskem svetu. Če se US ne bi opredelilo do zakonitosti Statuta, ker je predhodno ugotovilo neustavnost ZLS, bi se uresničevanje te posebne pravice odložilo do zakonodajalčeve spremembe pravne ureditve (Sodnik Testen 2001, odst. 7).

Morda lahko teoretično utemeljitev na videz nasprotujoče si odločitve US utemeljimo s Hartovo delitvijo na trdo pomensko jedro pravne norme in območje njene (pol)sence, kjer ni več jasno, ali je pravna norma uporabljiva ali ne (Hart 1958, 607). Možno je, da je US menilo, da romska skupnost v MO Novo mesto nedvomno sodi v jedro avtohtonosti (navkljub nejasnosti pojma), čeprav je jedro tega pojma in posledično pravne norme, ki ga vsebuje, izrazito majhno in obkroženo s širokim senčnim poljem in ga je treba z nadaljnjo opredelitvijo zaradi načela pravne države zmanjšati.

Sodnik Čebulj je podal odklonilno ločeno mnenje, v katerem je poleg samega notranjega neskladja opozoril tudi na spornost kriterija avtohtonosti za določanje posebnih pravic romske skupnosti, tudi če bi ta bil natančneje opredeljen:

Ustavno sodišče [je] sprejelo kriterij avtohtonosti, ki ga je uzakonil ZLS v petem odstavku 39. člena, čeprav Ustava v 65. členu govori o položaju in posebnih pravicah romske skupnosti in ne avtohtone romske skupnosti, kot je to v primeru 64. člena Ustave, ki govori o avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti v Sloveniji in njunih posebnih pravicah (pri manjšinah je torej avtohtonost ustavna kategorija). Sprejelo ga je, čeprav bo lahko še predmet ustavnosodne presoje (Sodnik Čebulj 2001, odst. 4 in 6).

Leta 2002 je zakonodajalec zaradi uveljavitve opisane odločbe US sprejel Zakon o spremembah in dopolnitvah ZLS in v 14. členu navedel dvajset občin, ki so dolžne zagotoviti pravico v občini naseljeni romski skupnosti do enega

predstavnika v občinskem svetu. Ob tem je kriterij avtohtonosti iz petega odstavka 39. člena ZLS ostal neopredeljen.

Sveta Občin Grosuplje in Kuzma ter občina Turnišče so zahtevali postopek za oceno ustavnosti spremembe ZLS. Med drugim so trdili, da zakonodajalec ni upošteval odločbe US in predpisal meril za ugotavljanje, ali na območju občine prebiva avtohtona romska skupnost, in tudi ni določil morebitnih drugih kriterijev za uresničevanje posebne pravice do predstavnika v občinskih svetih. Zatrjevali so, da je zakonodajalec sam arbitrarno določil občine, ki so omenjeno pravico dolžne zagotoviti (US 2002, odst. 1). Zakonodajalec je temu ugovarjal in trdil, da "izpodbijana ureditev učinkoviteje pripomore k zagotovitvi navedenega izhodišča, kakor če bi zakonodajalec z [ZLS] samo predpisal kriterije za ugotavljanje avtohtonosti romske skupnosti, občinam pa prepustil, da same ugotavljajo, ali na njihovih območjih takšna skupnost dejansko tudi prebiva" (US 2002, odst. 2).

Po mnenju US je ureditev, v kateri je že zakonodajalec sam določil občine, na območju katerih prebiva avtohtono naseljena romska skupnost, skladna z Ustavo. Zakonodajalec bi sicer lahko v zakonu predpisal kriterije in druga merila za ugotavljanje avtohtono naseljene romske skupnosti in ugotavljanje obstoja prepustil občinam, vendar naj bi tudi z izrecno določitvijo občin že v samem zakonu zagotovil dejansko izvrševanje pravice (US 2002, odst. 5). US je ob tem dodalo, da bi izpodbijana ureditev

posegla v pravice lokalne skupnosti, če bi zakonodajalec določil takšne občine arbitrarno, tj. ne da bi pred tem ugotovil, ali na območju neke občine prebiva avtohtono naseljena romska skupnost oziroma če bi med takšne občine uvrstil tudi občine, na območju katerih ne prebiva avtohtono naseljena romska skupnost. V konkretnem primeru pa predlagatelji tega ne zatrjujejo. Državni zbor je v odgovoru zatrdil, da je pri določanju občin, ki so dolžne zagotoviti predstavnika romske skupnosti v svetu občine, izhajal iz ugotovitev Urada Vlade za narodne manjšine (US 2002, odst. 6).

Obrazložitev US, da bi bila arbitrarna določitev občin, na območju katerih prebiva avtohtono naseljena romska skupnost, v neskladju z Ustavo, ni sporna. Kljub temu pa se ob citiranem delu obrazložitve postavljajo nekatera vprašanja. US arbitrarnosti določitve v konkretnem primeru ni presojalo, saj je zaključilo, da predlagatelji tega ne zatrjujejo. Vendar, iz povzetka trditev predlagateljev v obrazložitvi odločbe ni povsem jasno, da predlagatelji niso zatrjevali arbitrarnosti določitve občin. Ravno nasprotno: "Temeljni očitek predlagateljev je, da zakonodajalec ni upošteval odločbe Ustavnega sodišča [...]. Namesto tega naj bi zakonodajalec [...] sam in **arbitrarno določil občine** [poudarili avtorji], ki so dolžne zagotoviti v svojih občinskih svetih predstavnika romske skupnosti" (US 2002, odst. 1).

US je s tem, da je kot temelj zakonodajalčeve določitve občin izpostavilo ugotovitve Urada Vlade za narodne manjšine, namignilo na to, da določitev ni arbitrarna. Vendar tudi če takšna določitev temelji na ugotovitvah Urada, še vedno ni jasno, kaj pojem avtohtonosti zajema oziroma kako je opredeljen. Ravno nejasnost in neopredeljenost tega pojma pa je US v svoji odločitvi iz leta 2001 izpostavilo kot sporno. Kako, torej, lahko presojamo morebitno arbitrarnost zakonodajalčeve določitve občin z avtohtono naseljeno romsko skupnostjo, če tisti, ki arbitrarnost presoja, nima jasnih kriterijev, kaj avtohtonost pomeni?

Leta 2010 je bilo US v zadevi U-I-267/09 znova soočeno z argumentom arbitrarnosti ureditve ZLS, saj je Občinski svet Občine Grosuplje zatrjeval, da je pojem avtohtonosti v slovenskem pravnem redu še vedno prazen (US 2010a, odst. 1). V odgovoru na trditve predlagatelja je Vlada sicer zatrjevala skladnost veljavne ureditve z Ustavo, vendar je ob tem priznala, "da pojem 'avtohtonost' v uradnem dokumentu ni določen ne v Sloveniji ne v tujini in tudi ne v mednarodnih dokumentih. Ob odsotnosti uradne razlage naj bi ga strokovnjaki nadomeščali s pojmom 'zgodovinska ali tradicionalna poselitev'" (US 2010a, odst. 3).

US je odločilo, da je veljavna ureditev skladna z Ustavo, ter ob tem poudarilo, da se

obstoj avtohtone romske skupnosti v posamezni občini [...] izkazuje z različnimi okoliščinami, na kar je opozorilo Ustavno sodišče že v odločbi št. U-I-416/98. Ob zahtevi, da mora zakonska ureditev dano pravico posebnega varstva tudi dejansko omogočati, je pojasnilo, da **so za ugotavljanje pravice do predstavnika** romske skupnosti v občinskem svetu **poleg avtohtonosti romske skupnosti v posamezni občini pomembni tudi drugi kriteriji (npr. organiziranost, število pripadnikov). Te mora torej upoštevati tudi zakonodajalec v primeru neposredne določitve občin, ki so zavezane zagotoviti uresničevanje te pravice** [poudarili avtorji] (US 2010a, odst. 11).

US je torej posebej izpostavilo, da mora zakonodajalec poleg avtohtonosti upoštevati tudi druge okoliščine pri določitvi občin, ki morajo imeti predstavnika romske skupnosti v občinskem svetu. Zato je še posebej presenetljivo, da US ni zmotila odsotnost kakršnihkoli navedb takšnih drugih okoliščin v ZLS. Ta še danes določa zgolj kriterij avtohtonosti, ki še vedno ostaja brez podrobnejše opredelitve.

Leta 2010 je US še enkrat presojalo skladnost ZLS z Ustavo, ko je v zadevi U-I-176/08-10 Varuhinja človekovih pravic (v nadaljevanju: Varuhinja) zatrjevala diskriminacijo v 39. členu ZLS, saj naj zahteva po avtohtonosti ne bi bila v bistveni zvezi s predmetom pravnega urejanja, tj. posebno pravico romske skupnosti imeti predstavnika v občinskem svetu (US 2010b, odst. 1). Vlada je v svojem odgovoru na trditve Varuhinje trdila, da

kriterijev in meril za ugotavljanje avtohtonosti ni mogoče pripraviti v takšni obliki, ki bi izključevala poseg v osebnostne pravice teh oseb in romske skupnosti v celoti (preštevanje, obvezno opredeljevanje o etnični pripadnosti, določanje obdobja stalnega prebivanja), kot tudi ne možnosti arbitrarnega odločanja občinskih svetov na njihovi podlagi (US 2010b, odst. 4).

US je v obrazložitvi poudarilo, da ima glede na 65. člen Ustave zakonodajalec široko polje proste presoje pri določitvi položaja in pravic romske skupnosti. Pravice romske skupnosti imeti predstavnika v občinskem svetu zakonodajalec tako ni dolžan predpisati (US 2010b, odst. 6). Čim pa takšno pravico predpiše, mora imeti za razlikovanje tistih romskih skupnosti, ki to pravico imajo, in tistih, ki te pravice nimajo, razumen razlog (US 2010b, odst. 10). Za US je vezanje političnega predstavnštva romske skupnosti v občinskem svetu na "ustaljeno (zgodovinsko) naselitev" te skupnosti na določenem območju občine razumen razlog za razlikovanje (US 2010b, odst. 12).

V tej zadevi je US torej razumelo avtohtonost kot "tradicionalno naselitev [...], ki naj kaže ustalitev romske skupnosti na določenem območju in zato povezanost z njim in z drugimi prebivalci, ki na tem območju živijo, ter oblikovanje skupnih in posebnih, z romskim poreklom povezanih potreb prav na tem območju" (US 2010b, odst. 12). Vendar v istem odstavku US poudari, da je "[p]omen vezi romske skupnosti z območjem prebivanja [...]" tako bolj v ospredju kot stalnost prebivanja posameznikov na njem" (US 2010b, odst. 12). V tem delu US meša elemente kakovosti bivanja romske skupnosti na določenem območju, ki jih je postavilo samo. Avtohtonost najprej definira kot tradicionalno naselitev, torej dolgotrajno, zgodovinsko bivanje, in to šteje kot razumen razlog za razlikovanje, nato pa poudari dejansko, trenutno vez romske skupnosti z določenim območjem kot pomembnejšo kakovost, ki narekuje obstoj pravice do predstavnštva v občinskem svetu.

Avtohtonost torej ostaja nedefinirana tudi v slovenskem pravnem redu, konkretne odločitve US glede ustavnosti takšnega kriterija za določanje pravice do predstavnika romske skupnosti v občinskem svetu pa kažejo na to, da se US, kjer je to le mogoče, osredotoči tudi na druge kriterije poleg avtohtonosti in ne-arbitrarnost zakonodajalčeve določitve občin presoja tudi v luči teh. Ob tem US tudi poudari, da se kriterij avtohtonosti uporablja zgolj pri tej konkretni posebni pravici, ki naj na druge posebne pravice romske skupnosti ne bi vplivala (US 2010b, odst. 8). Tak zaključek US je vprašljiv, saj določitev občin z avtohtonim romskim prebivalstvom vpliva, na primer, na sestavo Sveta romske skupnosti na podlagi prvega odstavka 10. člena ZRomS-1. Kljub temu pa je mogoče poudarjanje omejenega vpliva kriterija avtohtonosti romske skupnosti na druge posebne pravice s strani US razumeti vsaj kot opozorilo, da splošna določitev kriterija avtohtonosti glede posebnih pravic romske skupnosti ni nesporno skladna z Ustavo.

Iz prakse US nedvomno izhaja, da zgolj navedba avtohtonosti kot kriterija za upravičenost do posebnih pravic romske skupnosti sama po sebi ni skladna z Ustavo. US je zakonodajalcu dalo navodilo, naj avtohtonost natančneje opredeli, zato da bi takšna ureditev prestala test ustavnosti. Zakonodajalec je namesto tega kar sam navedel občine, kjer naj bi živel avtohtona romska skupnost, pri čemer avtohtonosti ni podrobneje opredelil. To sicer nikakor ni presenetljivo, saj bi do takšne opredelitve morda lahko prišel le Dworkinov Herkul, za ljudi pa je takšna naloga izjemen, če ne nepremostljiv zalogaj.

Pojem avtohtonosti je bil sporen že v času snovanja Ustave. Sodnik Ude je v odklonilnem ločenem mnenju v zadevi U-I-283-94, ki se je nanašala na pojem avtohtonosti v povezavi z dvema narodnima skupnostma, zapisal, da

pojem avtohtone narodne skupnosti pravno-politično in strokovno ni dovolj opredeljen. Že v razpravi ob sprejemanju Ustave so nekateri pravni teoretiki, zlasti tisti, ki se v okviru mednarodnega prava ukvarjajo s pravnim položajem manjšin oziroma narodnih skupnosti, menili, da Ustava tega pojma ne bi smela uporabljati in na ta pojem vezati izjemno visoko stopnjo pravic. Tudi po sprejemu Ustave pojem avtohtonih narodnih skupnosti ni bil nikoli zadovoljivo pojasnjen in niso bili opredeljeni elementi, ki so odločilni za ugotovitev, ali je neka narodna skupnost avtohtona ali ne. Zaradi tega dvomim, da bi lahko zakonodajalec zadovoljivo izpolnil obveznost z zakonom opredeliti merila za vpis volivcev v posebni volilni imenik pripadnikov avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti [...] (Sodnik Ude 1998, odst. 2).

Zato je še toliko bolj presenetljivo, da zakonodajalec vztraja na kriteriju avtohtonosti glede posebne pravice romske skupnosti, čeprav h kriteriju avtohtonosti s samo Ustavo ni zavezan. Še več, zadnji predlog sprememb ZRomS iz leta 2018 je poskušal celo razširiti omejujoči učinek avtohtonosti na vse posebne pravice, ki jih zakonodajalec v ZRomS predvideva.

4.3 Tendence po širitvi pomena kriterija avtohtonosti

Zadnji predlog novele ZRomS je bil poslan v obravnavo v Državni zbor leta 2018, vendar zaradi predčasnega razpusta Državnega zbora do obravnave ni prišlo (Vlada 2019, 4).

V njem je uresničevanje posebnih pravic romske skupnosti v Sloveniji vezano na kriterij avtohtonosti, kot razlog za takšno ureditev pa je v obrazložitvi naveden namen,

da se poudari, da se **uresničevanje pravic in določitev položaja in zastopstva romske skupnosti ne nanaša na katerekoli Rome, ki bivajo v Republiki Sloveniji, temveč na tiste, zaradi katerih je bil leta 1991 v slovensko ustavo zapisan 65. člen in ki so v Republiki Sloveniji prisotni oziroma tudi bivajo skozi daljše zgodovinsko obdobje, torej tradicionalno.** Tudi zagotavljanje in uresničevanje posebnih pravic italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji je skladno s

64. členom Ustave RS vezano na avtohtonost. Glede na to, da 65. člen Ustave RS, s katerim se predvideva urejanje posebnih pravic romske skupnosti, sledi 64. členu Ustave RS, ki posebne pravice italijanske in madžarske narodne skupnosti veže na avtohtonost, je namen ustavodajalca mogoče razumeti na način, da se tudi pravice romske skupnosti vežejo na avtohtonost oziroma koncept tradicionalne, zgodovinske poselitve oziroma bivanja [poudarili avtorji] (Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o romski skupnosti 2018, 20).

Takšna razlaga 65. člena Ustave je neustrezna in nesprejemljiva vsaj iz dveh razlogov. Najprej, 65. člen Ustave določa, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon in nikjer ne omenja pogoja avtohtonosti. Dejstvo, da 65. člen Ustave sledi 64. členu, ki avtohtonost omenja, nikakor ne more utemeljiti zaključka, da je avtohtonost ustavni pogoj tudi za uresničevanje posebnih pravic romske skupnosti, ki naj jih določi zakonodajalec, temveč ravno nasprotno. Dejstvo, da 65. člen sledi členu, ki omenja avtohtonost, govori v prid zaključku, da avtohtonost ni pogoj, ki bi izhajal iz 65. člena, saj bi ga sicer ustavodajalec izrecno vključil. Če bi torej ustavodajalec v resnici želel omejiti uporabo 65. člena zgolj za avtohtono romsko skupnost, kot to trdi Vlada, bi to tudi izrecno zapisal, tako kot v 5. in 64. členu Ustave skladno z maksimo *lex certa*. Nadalje, povsem logično je, da ustavodajalec kriterija avtohtonosti ni uporabil za romsko skupnost, katere izvirno značilna karakteristika je nomadski način življenja. Njihovo gibanje v prostoru (tudi na Slovenskem) je tako ena temeljnih značilnosti njihove kulture, ki jo je treba ščititi (ne glede na to, ali konkretna skupnost v praksi živi na enem prostoru ali pa območje svojega prebivanja v praksi spreminja) in nikakor ne odrekati s pogojevanjem uživanja posebnih pravic. Razlaga, ki bi torej uživanje posebnih pravic pogojevala z omejevanjem stalnega bivanja na točno določenem prostoru, bi bila tako v očitnem nasprotju s temeljnimi mednarodnopravnimi obveznostmi, ki jih je RS sprejela na področju varstva človekovih pravic, ter posledično tudi v nasprotju z Ustavo, ki določa primat mednarodnih pogodb nad zakoni.

5. Sklep

Zgornja analiza in diskusija kažeta, da mednarodno pravo ne uporablja kriterija avtohtonosti za priznavanje manjšinskega varstva in določanje obsega manjšinskih pravic ne povezuje z njihovim avtohtonim značajem na določenem ozemlju, kar velja tudi za varstvo romske skupnosti. Uporabi kriterija avtohtonosti nasprotujejo tudi številne države, predvsem tiste, ki imajo svoje manjšine na ozemljih drugih držav, saj ta kriterij zmanjšuje obseg varstva njihovim manjšinam. Tako tudi najširše sprejete opredelitve manjšin ne temeljijo na kriteriju avtohtonosti, predvsem pa mu nasprotujejo vsi mednarodni mehanizmi varstva manjšin. Zato tudi Roterjeva opozarja, da bodo kriterij avtohtonosti države če-

dalje težje zagovarjale pred mednarodnimi institucijami in pogodbenimi telesi (Roter 2008, 61).

V luči nejasnosti in neopredeljenosti pojma avtohtonost, pa tudi neustreznosti njegove uporabe v razmerju do romske skupnosti, je nerazumljivo, zakaj je Vlada RS kot relevantni kriterij za zagotavljanje uresničevanja vseh posebnih pravic romske skupnosti v predlogu spremembe ZRomS določila ravno avtohtonost. Ne le, da predlog temelji na trilih ustavnih temeljih, temveč je avtohtonost, kot je bilo prikazano zgoraj, predmet kritike pravne ureditve varstva pripadnikov romske skupnosti v RS v poročilih različnih mednarodnih teles. Vsled zapisanega bi bilo treba tem priporočilom slediti in kriterij avtohtonosti iz pravnega urejanja in dejanskega uveljavljanja pravic pripadnikov romske skupnosti v RS izpustiti.

Seznam kratic

DN – Društvo narodov
EKČP – Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin
ELRMJ – Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih
MO Novo mesto – Mestna občina Novo mesto
MPDPP – Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah
OČP – Odbor Združenih narodov za človekove pravice
Okvirna konvencija – Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin
OZN – Organizacija združenih narodov
RS – Republika Slovenija
SE – Svet Evrope
Splošni komentar 23 – Splošni komentar Odbora Združenih narodov za človekove pravice št. 23
Svetovalni odbor – Svetovalni odbor Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin
US – Ustavno sodišče Republike Slovenije
Ustava – Ustava Republike Slovenije
Varuhinja – Varuhinja človekovih pravic
Vlada – Vlada Republike Slovenije
ZLS – Zakon o lokalni samoupravi
ZRomS-1 – Zakon o romski skupnosti

Literatura in viri

- Andreas Kalamiotis vs. Grčija*. CCPR/C/93/D/1486/2006, <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:ihrl/3217unhrc08.case.1/law-ihrl-3217unhrc08> (dostop 22. 9. 2021).
- Andrea Szijarto vs. Madžarska*. CEDAW/C/36/D/4/2004, <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/protocol/decisions-views/Decision%204-2004%20-%20English.pdf> (dostop 22. 9. 2021).
- Bertram, F., 1996. The Particular Problems of the Roma. *U.C. Davis Journal of International Law and Policy* 3 (1), 173–208.
- Besim Osmani vs. Srbija*. CAT/C/42/D/261/2005, <https://juris.ohchr.org/Search/Details/68> (dostop 22. 9. 2021).
- Bohte, B. & Škrk, M., 1997. Pomen Avstrijske državne pogodbe za Slovenijo in mednarodno-pravni vidiki njenega nasledstva. *Pravnik* 52 (11/12), 601–630.

- Bufon, M., 2017. O teritorialnosti in manjšinah. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 79, 5–31.
- Caffish, L., 2017. Minority Issues: How the European Court of Human Rights Has Dealt with Roma and Travellers' Claims. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 79, 71–96.
- Capotorti, F., 1979. *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1.
- Claude Ory vs. Francija. CCPR/C/110/D/1960/2010, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/110/D/1960/2010&Lang=en (dostop 22. 9. 2021).
- Crawford, J., 2019. *Brownlie's Principles of Public International Law*. Oxford University Press, Oxford.
- Deklaracija o pravicah oseb pripadnikov narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin. A/RES/47/135, 3. februar 1992.
- Deschênes, J., 1985. Promotion, Protection and Restoration of Human Rights at the National, Regional and International Levels, E/CN.4/Sub.2/1985/31.
- Državna pogodba o vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije. 217 UNTS 223, 15. maj 1955.
- Evropska komisija, 2020. Roma Equality, Inclusion and Participation in the EU, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en (dostop 30. 3. 2021).
- Evropska komisija proti rasizmu in nestrpnosti, 2019. *Poročilo Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti o Sloveniji (peta faza spremljanja)*. CRI(2019)21, 3. april 2019.
- Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. ETS 5, 4. november 1950. [Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spremenjene s protokoli št. 3, 5 in 8 ter dopolnjene s protokolom št. 2, ter njenih protokolov št. 1, 4, 6, 7, 9, 10 in 11. Uradni list RS 33 (1994) – Mednarodne pogodbe 7 (1994)].
- Evropska listina za regionalne ali manjšinske jezike. ETS 148, 4. november 1992. [Zakon o ratifikaciji Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih. Uradni list RS 69 (2000) – Mednarodne pogodbe 17 (2000)].
- Hart, H. L. A., 1958. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review* 71 (4), 593–629.
- "I Elpida" – The Cultural Association of Greek Gypsies from Halandri and Suburbs, and Stylianos Kalamiotis vs. Grčija. CCPR/C/118/D/2242/2013, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2F118%2FD%2F2242%2F2013&Lang=en (dostop 22. 9. 2021).
- Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, 1994. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. DZS, Ljubljana.
- Komac, M., 2015. Poselitveni prostor avtohtonih narodnih manjšin. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 74, 61–91.
- Komac, M. & Zagorac, D., 2002. *Varstvo manjšin: uvodna pojasnila in dokumenti*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Liliana Assenova Naidenova et al. vs. Bolgarija. CCPR/C/106/D/2073/2011, <https://undocs.org/CCPR/C/106/D/2073/2011> (dostop 22. 9. 2021).
- Maria Vassilari et al. vs. Grčija. CCPR/C/95/D/1570/2007, <https://undocs.org/CCPR/C/95/D/1570/2007> (dostop 22. 9. 2021).
- Medda-Windischer, R., 2011. New Minorities, Old Instruments? A Common but Differentiated System of Minority Protection. *International Community Law Review* 13 (4), 361–391.
- Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah. 999 UNTS 171, 16. december 1966. [Akt o notifikaciji nasledstva glede konvencij Organizacije združenih narodov in konvencij, spreje-

- tih v Mednarodni agenciji za atomsko energijo. Uradni list RS 35 (1992) – Mednarodne pogodbe 9 (1992)].
- Ministrstvo za zunanje zadeve, 2020. Delovna opredelitev anticiganizma. Portal GOV.SI, 20. oktober 2020, https://www.gov.si/novice/2020-10-20-delovna-opredelitev-anticiganizma/#_ftnref1 (dostop 30. 3. 2021).
- Odbor za človekove pravice, 2016. Sklepne ugotovitve glede tretjega periodičnega poročila Slovenije. CCPR/C/SR.3259.
- Odbor za odpravo rasne diskriminacije, 2015. Sklepne ugotovitve o osmem do enajstem periodičnem poročilu Slovenije. CERD/C/SR.2414.
- Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin. ETS 157, 1. februar 1995. [Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin, Uradni list RS 20 (1998) – Mednarodne pogodbe 4 (1998)].
- Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi. Roma and Sinti, <https://www.osce.org/odihr/roma-and-sinti> (dostop 30. 3. 2021).
- Pogodba med glavnimi zavezniki in pridruženimi silami in državo Srbov, Hrvatov in Slovencev o zaščiti manjšin, 10. september 1919. [Začasni zakon z dne 10. maja 1920 o pogodbi med glavnimi zavezniki in pridruženimi silami in državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, podpisani v Saint Germainu-en-Laye dne 10. septembra 1919. Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo 118 (1921)].
- Pogodba med Socialistično federativno republiko Jugoslavijo in Republiko Italijo, 10. november 1975. [Akt o notifikaciji nasledstva sporazumov nekdanje Jugoslavije z Republiko Italijo. Uradni list RS 40 (1992) – Mednarodne pogodbe 11 (1992)].
- Poročilo posebnega poročevalca Združenih narodov za vprašanja manjšin, Obisk v Sloveniji, 2019. UN Doc. A/HRC/40/64/Add.1.
- Posebni statut k Spomenici o soglasju med vladami Italije, Združene kraljevine, Združenih držav in Jugoslavije o Svobodnem tržaškem ozemlju, 235 UNTS 104, 5. oktober 1954.
- Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o romski skupnosti, 2018. EVA 2016-1540-0001, <https://e-uprava.gov.si/drzava-in-druzba/e-demokracija/predlogi-predpisov/predlog-predpisa.html?id=8790> (dostop 23. 9. 2021).
- Resolucija Sveta za človekove pravice z dne 14. julija 2004 (Protection of Roma). A/HRC/RES/26/4, <https://undocs.org/A/HRC/RES/26/4> (dostop 22. 9. 2021).
- Roter, P., 2008. Spreminjajoči se pomen vsebine kriterijev opredeljevanja (narodnih manjšin). *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 56/57, 34–68.
- Shaw, M., 2011. The Definition of Minorities in International Law. V Y. Dinstein & F. Domb (ur.) *The Progression of International Law: Four Decades of the Israel Yearbook on Human Rights – An Anniversary Volume*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 45–72.
- Shaw, M., 2017. *International Law*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SSKJ 2. Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Na spletu.
- Sodnik Čebulj, 2001. Odklonilno ločeno mnenje z dne 22. marca 2001 v zadevi U-I-416/98-38.
- Sodnik Testen, 2001. Pritrdilno ločeno mnenje z dne 22. marca 2001 v zadevi U-I-416/98-38.
- Sodnik Ude, 1998. Odklonilno ločeno mnenje z dne 12. februarja 1998 v zadevi U-I-283-94.
- Splošni komentar Odbora Združenih narodov za človekove pravice št. 23 o manjšinskih pravicah. CCPR General Comment No. 23: Article 27 (Rights of Minorities), UN Doc CCPR/C/21/Rev.1/Add.5 (1994).
- Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji, 6. november 1992. [Zakon o ratifikaciji

- Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Uradni list RS 23 (1993) – Mednarodne pogodbe 6 (1993)].*
- Steinicke, E., Walder, J., Löffler, R. & Beismann, M., 2011. Autochthonous Linguistic Minorities in the Italian Alps: New Legislation – New Identifications – New Demographic Processes. *Revue de Géographie Alpine / Journal of Alpine Research* 99 (2), 1–13.
- Svetovalni odbor o Okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin, 2005a. *Prvo mnenje o Sloveniji* (sprejeto dne 12. 9. 2002), Strasbourg, ACFC/INF/OP/I(2005)002, <https://www.coe.int/en/web/minorities/slovenia> (dostop 23. 9. 2021).
- Svetovalni odbor o Okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin, 2005b. *Drugo mnenje o Sloveniji* (sprejeto dne 26. 5. 2005), Strasbourg, ACFC/OP/II (2005)005, <https://www.coe.int/en/web/minorities/slovenia> (dostop 23. 9. 2021).
- Svetovalni odbor o Okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin, 2011. *Tretje mnenje o Sloveniji* (sprejeto dne 31. 3. 2011), Strasbourg, ACFC/OP/III(2011)003, <https://www.coe.int/en/web/minorities/slovenia> (dostop 23. 9. 2021).
- Svetovalni odbor o Okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin, 2018. *Četrto mnenje o Sloveniji* (sprejeto 21. 6. 2017), Strasbourg, ACFC/OP/IV(2017)003, <https://www.coe.int/en/web/minorities/slovenia> (dostop 23. 9. 2021).
- Svet romske skupnosti Republike Slovenije. O Romih v Sloveniji, <https://www.svetromske-skupnosti.com> (dostop 30. 3. 2021).
- Thornberry, P., 2001. *International Law and the Rights of Minorities*. Clarendon Press, Oxford.
- Tsekos, M. E., 2002. Minority Rights: The Failure of International Law to Protect the Roma. *Human Rights Brief* 9 (3), 26–29.
- Türk, D., 1994. Protection of Minorities in Europe. V *Collected Courses of the Academy of European Law (Volume III, Book 2)*. Academy of European Law, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston, 143–206.
- Ustanovna listina Organizacije združenih narodov*. 1 UNTS XVI, 24. oktober 1945. [Sklep o objavi besedila Ustanovne listine Organizacije združenih narodov in njenih sprememb, Uradni list RS 2 (2014) – Mednarodne pogodbe 1 (2014)].
- Ustava Republike Slovenije*. Uradni list RS 33 (1991).
- Ustavno sodišče Republike Slovenije, 2001. Zadeva U-I-416/98-38, Odločba z dne 22. marca 2001.
- Ustavno sodišče Republike Slovenije, 2002. Zadeva U-I-315/02-11, Odločba z dne 3. oktobra 2002.
- Ustavno sodišče Republike Slovenije, 2010a. Zadeva U-I-267/09, Odločba z dne 11. februarja 2010.
- Ustavno sodišče Republike Slovenije, 2010b. Zadeva U-I-176/08-10, Odločba z dne 7. oktobra 2010.
- Valentinčič, D., 2019. 65. člen (položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji). V M. Avbelj (ur.) *Kometar Ustave Republike Slovenije*. Nova univerza, Evropska pravna fakulteta, Nova Gorica.
- Vlada Republike Slovenije, 2019. *Šesto poročilo Vlade Republike Slovenije o položaju romske skupnosti v Sloveniji*. Vlada Republike Slovenije, Ljubljana.
- Vlada Republike Slovenije, 2020. *Sedmo poročilo Vlade Republike Slovenije o položaju romske skupnosti v Sloveniji*. Vlada Republike Slovenije, Ljubljana.
- V. S. vs. Slovaška. CERD/C/88/D/56/2014, <https://undocs.org/en/CERD/C/88/D/56/2014> (dostop 22. 9. 2021).
- Zagorc, S., 2007. The Constitutional Framework for Regulation of the Position of the Roma Community in the Republic of Slovenia. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 52, 256–266.

- Zakon o lokalni samoupravi*. Uradni list RS 94 (2007).
Zakon o lokalni samoupravi. Uradni list RS 72 (1993).
Zakon o romski skupnosti. Uradni list RS 33 (2007).
Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi. Uradni list RS 51 (2002).
Zakrajšek, F., 2010. 65. člen (položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji). V L. Sturm (ur.) *Komentar Ustave Republike Slovenije*. Fakulteta za državne in evropske študije, Kranj.
Zentralrat Deutscher Sinti und Roma et al. vs. Nemčija. CERD/C/72/D/38/2006, <https://undocs.org/en/CERD/C/72/D/38/2006> (dostop 22. 9. 2021).
Zevnik, A. & Russell, A., 2020. Political Representation and Empowerment of Roma in Slovenia: A Case for National Reserved Representation. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 84, 51–71. DOI: 10.36144/RiG84.jun20.51-71.
Yuille, L. K., 2007. "Nobody Gives a Damn about the Gypsies": The Limits of Westphalian Models for Change. *Oregon Review of International Law* 9 (2), 389–430.
Yupsanis, A., 2013. Article 27 of the ICCPR Revisited – The Right to Culture as a Normative Source for Minority / Indigenous Participatory Claims in the Case Law of the Human Rights Committee. *Hague Yearbook of International Law* 26, 359–409.

Opombe

- ¹ Npr. Svet za človekove pravice v resoluciji A/HRC/RES/26/4 (Protection of Roma) iz leta 2014 izpostavlja tematiko anticinganizma.
- ² Glej npr. odločitve Odbora proti mučenju v zadevi Besim Osmani vs. Srbija iz leta 2009, Odbora za človekove pravice v zadevah Andreas Kalamiotis vs. Grčija iz leta 2008, Maria Vassilari et al. vs. Grčija iz leta 2009, Liliana Assenova Naidenova et al. vs. Bolgarija iz leta 2012, "I Elpida" – The Cultural Association of Greek Gypsies from Halandri and Suburbs, and Stylianos Kalamiotis vs. Grčija iz leta 2016 in zadevi Claude Ory vs. Francija iz leta 2014, Odbora za odpravo rasne diskriminacije v zadevi Zentralrat Deutscher Sinti und Roma et al. vs. Nemčija iz leta 2008 in V.S. vs. Slovaška iz leta 2015 ali Odbora za odpravo vseh oblik diskriminacije žensk v zadevi Andrea Szijarto vs. Madžarska iz leta 2006.
- ³ Glej npr. strateški okvir Roma Equality, Inclusion and Participation in the EU (Evropska komisija 2020).
- ⁴ Za območje RS so tako temeljne Mirovna pogodba med glavnimi zavezniškimi in pridruženimi silami in Avstrijo (Senžermenska pogodba iz leta 1919) z določbami o varstvu manjšin v Avstriji, Mirovna pogodba med antanto in Madžarsko (Trianonska pogodba iz leta 1920) z določbami o varstvu manjšin na Madžarskem ter Pogodba med glavnimi zavezniškimi in pridruženimi silami in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev o zaščiti manjšin (Manjšinska pogodba iz leta 1919), ki so skupaj z drugimi regionalnimi pogodbami za manjšine v tem delu Evrope vzpostavile nov segment mednarodnega prava manjšin. Glej Komac in Zagorac (2002, 56).
- ⁵ Leta 1992 je bil sprejet Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji, Zakon o ratifikaciji Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji (1993). Podoben režim dodatnega varstva manjšinskih pravic je določila tudi Avstrijska državna pogodba za varstvo slovenske manjšine v Avstriji (1955). Več o tem Bohte in Škrk (1997, 601–630).
- ⁶ Glej npr. Sklepne ugotovitve Odbora za odpravo rasne diskriminacije (2015, odst. 6); Sklepne ugotovitve OČP (2016, odst. 23); Svetovalni odbor o Okvirni konvenciji, Četrto mnenje o

Sloveniji (2017, odst. 8); Poročilo posebnega poročevalca Združenih narodov za manjšine o stanju pravic manjšin v Sloveniji, Obisk v Sloveniji (2019, odst. 33); Evropska komisija proti rasizmu in nestrpnosti, Poročilo o Sloveniji (2019, odst. 67).

Financiranje

Članek temelji na raziskovalnem delu soavtorjev v okviru ciljnega raziskovalnega projekta Ovire za dostojno življenje prebivalcev v romskih naseljih na področjih, ki so definirana v Okvirju EU za nacionalne strategije vključevanja Romov do 2020 (CRP št. V5-1920), sofinanciranega s strani Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Urada Vlade Republike Slovenije za narodnosti.

Ksenija Šabec, Metka Mencin, Nina Perger

A Dry Branch on the Nation's Body: The Nation's Biological Reproduction between Gender and Sexuality

The article proceeds from the thesis that discriminatory discourses in the field of gender and sexuality in Slovenia are based on ideas surrounding the nation's biological reproduction and that increasing the fertility rate is crucial for the nation's viability. The authors substantiate this thesis with Foucault's biopolitical governmentality, Balibar's concepts of nationalism and fictive ethnicity, and Yuval-Davis' analysis of women's roles in the construction of ethnic and national collectivities. The research question is how the assumption of the nation's biological origin affects the understanding of the state and citizenship. We analyse political debates in Slovenia over a period of 30 years, focusing on those that expose any relation between gender and sexual norms and the understanding of the state as an ethnic rather than a civic category: the right to abortion, biomedically assisted reproduction, and the legal equality of intimate partnerships.

Keywords: nation-state, gender, sexuality, abortion, biomedically assisted reproduction, equality of intimate partnerships.

Suha veja na telesu nacije: Biološka reprodukcija naroda med spolom in seksualnostjo

Prispevek izhaja iz teze, da se diskriminacijske norme na področju spola in seksualnosti v Sloveniji utemeljujejo z idejama o biološki reprodukciji naroda in o tem, da je zviševanje rodnosti bistveno za preživetje naroda. Avtorice to tezo utemeljujejo s Foucaultovo biopolitično vladnostjo, Balibarjevima konceptoma nacionalizma in fiktivne etničnosti in z analizo vloge žensk v konstrukciji etničnih in nacionalnih kolektivitet Yuval-Davis. Raziskovalno vprašanje je, kako predpostavka o biološkem izvoru naroda vpliva na razumevanje države in državljanstva. V prispevku analiziramo politične razprave v Sloveniji v obdobju 30 let s poudarkom na razpravah, ki razkrivajo povezavo med seksualnimi in spolnimi normami ter razumevanjem nacije kot pretežno etnične kategorije: pravica do abortusa, oploditev z biomedicinsko pomočjo in enakost intimnopartnerskih razmerij.

Ključne besede: nacionalna država, spol, seksualnost, abortus, oploditev z biomedicinsko pomočjo, enakost intimnopartnerskih razmerij.

Correspondence address: Ksenija Šabec, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana, e-mail: ksenija.sabec@fdv.uni-lj.si; Metka Mencin, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana, e-mail: metka.mencin-ceplak@fdv.uni-lj.si; Nina Perger, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana, e-mail: nina.perger@fdv.uni-lj.si.

1. Introduction

Slovenia is a country with relatively liberal legislation on women's rights and sexual minorities, and at the same time, it is a country with restrictive immigration laws and policies. At first glance, it seems that Slovenia is just one of the many states that implement femonationalist¹ and homonationalist² politics. However, given that in Slovenia the ideology of national threats has been legitimized (among other things) through references to the low birth rate in a period of more than thirty years, we believe that this conclusion would be premature. We assume that the fear of the extinction of the Slovene nation, which is central to the ideology of national endangerment, originates in the idea of people as power, wherein "the future of the nation is seen to depend on its continuous growth" (Yuval-Davis 1996, 18–19); according to our second assumption, people in the syntagma "people as power" (Yuval-Davis 1996, 18–19) are considered to be a biologically reproduced ethnic collectivity (e.g. Balibar 2002b; Yuval-Davis 1996; 1997). Our third assumption is that when the ideology of people as power directs population policies, these tend to regulate birth rate and fight against degeneration through race and sexuality (Foucault 2008, 66), as well as through nationality/ethnicity, since we accept Balibar's and Wallerstein's (1991) notion that a modern nation permanently reinforces an intrinsic link between racism and sexism.

According to our assumptions, the article analyses the complex connection between nationalist, patriarchal and heteronormative elements of population policy, which began to form in Slovenia just before and after the 1990 elections. It examines if and how an understanding of state and citizenship establishes borders of deservedness for the Slovene nation in the discourses of ethnicity, gender, sex and sexuality. We focus on a secondary analysis of qualitative data analysis, grounded on parliamentary and public debates on the right to abortion and on referendum campaigns on biomedically assisted reproduction and legal equality of intimate partnerships in order to shed light onto how the ethnic principle dominated over the civic principle in population policies. Put differently, we rely on previously implemented key research and other works in order to provide an overview of the issue in question in its complex and interrelated character.

2. Biopolitical Governmentality and the Issue of Securing the Biological Existence of the Nation

Since the mid-1980s, some demographic analyses have warned of the low birth rate in Slovenia as a threat to the pension system (e.g. Proposal for Population Policy in the SR Slovenia (*Podlage prebivalstvene politike v SR Sloveniji*) (cited in Mencin Čepлак 2005a, 112; Malačič 1984)). In the political discourses of farright

and populist right-wing politics, these warnings are transformed into the thesis of the extinction of the Slovene nation. The responsibility and even blame for the threat of extinction is often attributed to the low birth rate in Slovene women, to the tolerant attitude of society and the state towards gays and lesbians, and to the theorisations of gender that contradict the naturalised gender binary. According to these discourses, another danger to the small Slovene nation is the contamination of Slovene culture by the foreign immigrant cultures of non-Slovene ethnicities. These discourses state that the collective entity of the nation has to persuade (Slovene) women to have more children, to reinforce the desirable and useful qualities of the population and eradicate the threatening ones (Foucault 2000, 367–369) – in the name of the Nation, understood as a community of common origin, destiny and future, shared values, beliefs, dreams, and virtues (Balibar 2002b). Thus, the birth rate (as well as mortality, longevity etc.) and the quality of the population are, according to Foucault, two of the key objects of biopolitical governmentality. Consequently, these discourses (and the policies that agree with them), grounded in two key objects of biopolitical governmentality – birth rate (as well as mortality, longevity etc.) and the quality of the population (Foucault 2000) – attempt to produce illegitimacies (Foucault 1984) even where normalization seemed to be an irreversible process. However, the alternative gender identities and sexualities, the non-traditional division of gender roles, the non-traditional family and partnership communities, etc., which neoliberal capitalism has successfully appropriated, nonetheless re-mark the boundary between deservers and non-deservers.

Because fertility is one of the crucial concerns of population policies, sexuality is the most scrutinized object of their control. Biopolitical strategies of exerting power over life (bio-power) and disciplining the body were applied in the name of the biological existence of a population, in the name of “a general protection of society and the race” (Foucault 1978, 122) and in the name of the nation and ethnicity. Therefore, it is not surprising that nationalist politics advocate for pro-natalist policies, which are dominated by the discourse of people as power, as Yuval-Davis named it (1996, 18; see also 1997): “In this discourse, the future of the nation is seen to depend on its continuous growth”, and it usually interpellates women. However, not all of them: extreme nationalist discourses (and politics) interpellate only “our women”, members of the same ethnic community, women who share the dominant values (e.g. heterosexual, catholic, cishnormative ...). In this case, the discourse of people as power overlaps with a more or less explicitly eugenic discourse that appeals to “differential policies of encouragement and discouragement of childbearing toward different segments of the population (based on class, ethnicity, race, and often all of the above)” (Yuval-Davis 1996, 20).

Thus, we may conclude that in the name of ethnic community survival, the key object in nationalist population policies is women. They are positioned not

only as the key link in biological reproduction, but also in the reproduction of the ideology of dominant sexual regimes, normative sexual identities and sexual practices, and of national (i.e. ethnic) endangerment (e.g. Mosse 1985; Yuval-Davis 1996; 1997; Peterson 1999). By focusing on women and on reproduction, now being turned into a pressing issue, Berlant (1997, 4) argues that the political public sphere is becoming more and more an “intimate public sphere”, consisting of “intimate domains of the quotidian”. What is more, they highlight how “acts that are not civic acts, like sex” bear the burden of defining “proper citizenship” (Berlant 1997, 5) and produce a “state of sexual emergency” (Berlant 1997, 17) that is perceived as a crisis of the future of the nation.

In this paper, we rely on the definition of the state as a self-governing political entity or a political association that establishes sovereign jurisdiction within defined borders. This definition is far from being unproblematic, but for the purpose of our analysis, we are interested primarily in the problem that appears when the state is intrinsically linked with the nation. The term nation is mainly employed as a synonym for the state – in this case, nationality and citizenship also exist as coterminous. However, in order to ensure the greatest possible clarity, we make a distinction between the state, defined as a politico-judicial entity, and the nation, defined as a politico-cultural entity that refers to common ethnicity or common ethnic basis. We are aware though that their relationship – at least in practise – is much more complicated, as the state is rarely an ethnically neutral mechanism (see also Bajt 2016).

In the present paper, ethnicity is approached as an (imagined) cultural community that refers to a shared identity, to the “aspects of relationships between groups which consider themselves, and are regarded by others, as being culturally distinctive” (Eriksen 1993, 8). Following this definition, the concepts of nation and ethnicity can be linked, as they are by Balibar (2002a), who asserts that the notion of common ethnicity or common ethnic basis lies at the very core of the community that is called a nation and a modern state. A (fictitious) common ethnic basis enables an ideological unification of otherwise hierarchized social groups, making reference to a common destiny, desires, values, shared ancestry (and even genetics in overt racist discourses), historical territory, and so on. In this way, Balibar (2002a) notes, a fictive ethnicity enables a sort of pre-existing unity to be recognized in a state and at the same time ensures the security of that unity. This leads to the final two key concepts of this analysis: nationalism and national identity.

Our definition of nationalism relies on Balibar’s concept of nationalism as an “organic ideology that corresponds to the national institution, which rests upon the formulation of a rule of exclusion, of visible or invisible ‘borders’, materialized in laws and practices” and “constructs and nurtures a sense of belonging and collective identities” (Balibar 2004, 23). Fictive ethnicity, the term applied to the naturalized community instituted by the nation-state, makes it

possible to identify and distinguish insiders (citizens) from outsiders (Balibar 2002b, 222). It constructs and nurtures a sense of belonging and, based on this, it appeals to mutual solidarity and defence against external threats.

For our analysis, the most relevant characteristics of nationalism are its appeal to defence against external (ethnic minorities) and internal threats (low birth rate, women's emancipation, LGBTIQ+). Exclusion, or at least "unequal ('preferential') access to particular goods and rights depending on whether one is a national or a foreigner, or belongs to the community or not" (Balibar 2004, 23), which is, according to Balibar (2004), the essential feature of nationalism (and "the very essence of the nation-form" as well), is a process of the construction and reproduction of bounded communities. Therefore, formal law and legal norms also operate as the construction of collective national identity(ies). Given that formal law operates as the construction of collective national identity, we can see how the nation is conceptualized in the Constitution of the Republic of Slovenia (1991). At the very beginning (in the Preamble and the first few Articles), the Constitution express an ambiguous relationship between the ethnic and civic principle. Namely, the starting point of the Constitution identifies "fundamental human rights and freedoms", but it also leaves no doubt that Slovenia is a nation/ethnic state:

Proceeding from the Basic Constitutional Charter on the Sovereignty and Independence of the Republic of Slovenia, and from fundamental human rights and freedoms, and the fundamental and permanent right of the Slovene nation to self-determination; and from the historical fact that in a centuries-long struggle for national liberation we Slovenes have established our national identity and asserted our statehood, the Assembly of the Republic of Slovenia hereby adopts (Constitution of the Republic of Slovenia 1991, Preamble).

There are two elements of discursive construction of national identity in this text, typical of fictive ethnicity. Firstly, it evidently proclaims a "centuries-long struggle for national liberation" (Constitution of the Republic of Slovenia 1991, Preamble) as a historical fact, which is an example of a narrative of a collective political history. Secondly, by emphasizing that "we Slovenes" have been those who "have established our national identity" (Constitution of the Republic of Slovenia 1991, Preamble), it constructs unity in the Slovene national imagination on the one hand, and it excludes all those who are not Slovenes on the other.

The first three articles of the Constitution are also ambiguous. The first one defines Slovenia as a democratic republic, the second one as "a state governed by the rule of law and a social state" (Constitution of the Republic of Slovenia 1991), while Article 3 proclaims Slovenia as a "state of all its citizens", in which power is "vested in the people" (Constitution of the Republic of Slovenia 1991). This civic provision is at least symbolically relativized by the statement that Slovenia

is “founded on the permanent and inalienable right of the Slovene nation to self-determination” (Constitution of the Republic of Slovenia 1991):

Slovenia is a state of all its citizens and is founded on the permanent and inalienable right of the Slovene nation to self-determination.

In Slovenia, power is vested in the people. Citizens exercise this power directly and through elections, consistent with the principle of the separation of legislative, executive and judicial powers (Constitution of the Republic of Slovenia 1991, Art. 3).

In the next sections, we will analyse how ethnic principle attained dominance over civic principle during discussions on reproductive and sexual rights.

3. Analysis of Selected Political Debates in Slovenia

3.1 Political Debate on the Right to Abortion: On Eroding the Nation

There is no doubt that Slovenia has one of the most liberal abortion legislations in Europe. Indeed, Freedom of Choice in Childbearing is even a constitutional category, first enshrined in the 1974 Constitution of the former Yugoslav state and retained in the 1991 Constitution of the Republic of Slovenia (Art. 55). It is interesting to note that the Yugoslav Constitution of 1974 (Art. 191) stipulated “it is a human right to freely decide on the birth of one’s children. This right can only be restricted for health reasons” (cited in Rožman 2009, 313). Yugoslavia thus became the first country in the world to enshrine in the constitution the right of an individual to decide freely on the birth of their children (David 1999, cited in Rožman 2009, 313–314). However, the right to abortion has been constantly on trial. According to Rožman (2009), Slovenia’s liberal legislation³ has a long history of battles and debates within the women’s movement before World War II and later during socialism.⁴ As we will see below, this topic remained relevant not only in the process of gaining Slovenia’s independence, particularly at the end of the 1980s and early 1990s, but later as well.

In the article *Abortion, or an everlasting problem with/for women?*, Mencin Čepelak (2016) exposes three public (political and media) debates on abortion rights over a period of just over three decades in Slovenia, which can be described as examples of Balibar’s concept of fictive ethnicity (2002a) or ideological calls to the ethnic community survival (Yuval-Davis 1997). The first debate, which made the abortion issue visible in the broader public space, took place especially towards the end of the 1980s and the early 1990s. During this period, national intelligence strengthened its social influence in Slovenia through appeals to the threatened status of the Slovene nation: firstly, through federal (Serbian) centralism and communism, and secondly, through the low natality of Slovene

women. The low birth rate and the aging of the population were common political and media topics at the time (Mencin Čeplak 2005b, 112). In 1990, the Slovene government discussed the policy document Proposal for Population Policy in the SR Slovenia (*Podlage prebivalstvene politike v Sloveniji*) (cited in Mencin Čeplak 2005a, 112). The document expressed typical nationalists concerns over low birth rate, “preserving the national identity”, raising the “net coefficient of fertility”, and finally, the right to abortion, which became one of the key points in dispute before the parliamentary elections in 1990 and in the debates over the constitution after the election. “The proposed measures also included those [concerning immigrants from other Yugoslav republics, authors’ note] which undoubtedly arose from the idea of the biological reproduction of the nation [...]” (Mencin Čeplak 2016, 1376). Although the Proposal was not implemented, it has become an important reference point in the (conservative) political discourse on the endangered status of the Slovene nation.

The second example concerns the constitutional debate on abortion in the 1990s, when the threat to the Slovene nation and the need for its biological reproduction on the one side, and abortion as a threat to the abundance and moral strength of the Slovene nation (Bahovec 1991, cited in Salecl 2002) on the other, continued to be the focus of the argumentation of the opponents to abortion rights. Additionally, the foetus’ right to life and the sanctity of life, which, according to some, should be included in the constitution’s Preamble, became the central arguments in anti-abortion discourse, often referring to Christian (and therefore also Slovene) moral values. According to Salecl (2002), behind the idea that the foetus is a human being is the (post-socialist moral majority’s) idea of the importance of national identification:

[...] the life of a human being has special meaning because he or she belongs to a national community. By allowing abortion, we not only kill a human being but also erode our national substance – in the long term we kill the nation (Salecl 2002, 27).

Because in the ideology of the post-socialist moral majority national identity fully determines us, it follows that abortion endangers our own identity. Despite the preservation of Article 55 in the Slovene constitution, abortion remained an important political topic in later years. Its opponents have resorted to various strategies to restrict access to abortion: first in 2002, in the Slovene People’s Party’s law proposal, and second in 2006, in the Strategy for Increasing the Birth Rate in the Republic of Slovenia (*Strategija za povečevanje rodnosti Republike Slovenije*) prepared by the Ministry of Labour, Family, and Social Affairs and discussed by Mencin Čeplak (2016). Both tended towards omitting the mention of abortion, childbirth, contraception and sterilisation among the services covered by compulsory health insurance. Protests by feminist groups, pro-choice activists, and professional associations followed, and the Strategy was not adopted (Marn 2006, cited in Mencin Čeplak 2016, 1378).

The third example of the public problematization of abortion rights can be traced from 2012 onwards, when opposition to abortion increased again. This year, the institute Iskreni.net proposed to the Slovene government that the cost of hormonal contraception and abortion should be entirely covered by the insured person herself and not by compulsory health insurance, as was the case until then (Vovk 2012, cited in Mencin Čeplak 2016, 1379). The mentioned institute, together with at least two other institutions (God's Children Institute and I'm All'ive), is indirectly connected with the public presentation of the political Movement for Children and Family, which issued the declaration Hope for Children and Families. In the latter, it emphasised biological family ties and traditional marriage as the basic foundation of the family, as well as its dedication to the Slovene nation, the country, and to Christianity. It called for the implementation of the right "to life of every unborn child", and for the rejection of "pro-abortion mobbing of pregnant women" etc. (Mencin Čeplak 2016, 1379–1380). These and similar topics, such as the potential extinction of the Slovene nation and culture, the so-called culture of death, abortion as a threat to the Slovene nation and Christianity, and post-abortion syndrome, were occasionally but constantly raised in public on the aforementioned organisations' websites (e.g. www.24kul.si), and Catholic media through the 2010s. In Ljubljana, abortion opponents also organised protests in front of the Clinic of Gynaecology and Obstetrics in 2015 and 2016. Of course, such initiatives and campaigns also received a wider public response in other mass and social media, open letters, and political discourse. Within current anti-choice activism in Slovenia, Mencin Čeplak (2016, 1382) recognizes two groups. The first one is "openly aggressive in their claim of the abortion being a murder, a crime against the child, against nature, against the nation, against women", while the second one uses a passive-aggressive and patronising discourse of politeness, addressing "the moral, sensitive Slovenes", particularly women, about "baby-killing propaganda" and "the true essence of a woman" (Mencin Čeplak 2016, 1382).

3.2 The Political Debate on Biomedically Assisted Reproduction: The Danger of Single Women

At the turn of the millennium, women's rights once again became politically relevant and covered in the media. The reason was the adoption of the Infertility Treatment and Biomedically Assisted Fertilization Procedures Act in July 2000 (cited in Mencin Čeplak 2005a, 114). The decision on the amendment to this act was ultimately left to a referendum, which was the first referendum implemented with the aim of preventing legal equality in the right to biomedically assisted fertilization procedures (BAFP). According to this still-valid act, the possibility of BAFP is allowed only for a woman with a permanent male partner. At the same time, this act explicitly prohibits BAFP with the simultaneous use of donated

eggs and donated sperm, thus affecting couples where both the man and woman are infertile. This was also the reason for submitting a proposal for amendments to the act, which was discussed by the National Assembly in the spring of 2001.

In the debate, the advocates of the amendment emphasized the right of women to equal treatment regardless of their status (single, (non-)marital partnership ...), while opponents opposed it in the name of a child's right to both parents. The latter also emphasized the problem of psychosocial and economic deprivation of children caused by an absent father, referring to the so-called principles of family policy and the important role of the so-called perfect, i.e. two-parent heterosexual family. Proceeding from the assumption that single-parent families are a problem in themselves, the opponents of the amendment also expressed their fear of an increase in their number, which would consequently also lead to an increase in social problems. In their opinion, birth and growing up with a father and mother were conditions for optimal child development. However, there is of course no guarantee that a child with both parents will naturally grow up in a happy and safe environment, nor is it proven that life in a single-parent family is a priori bad for the child. Opponents also overlooked the fact that the amendment to the law would implement a provision that would limit the possibility of BAFP to adults, even those reasonable and of an appropriate age to perform parental duties and in a psychosocial condition that would benefit the child (Mencin Čeplak 2005a, 114–116).

As Majda Hrženjak (2001) writes in her interpretation of parliamentary debates on the treatment of infertility with biomedical assistance and the accessibility of artificial insemination procedures, these debates have fully revealed what Bourdieu symbolically defined as an instrument of domination – that it produces both conceptual and social distinctions. The basic logic of the symbolic is the logic of difference – the establishment of distinctions with binary oppositions between elements of a system based on the logic of exclusion and inclusion, the arrangement of things, phenomena and people into opposing categories. It is, as Bourdieu (2014, 44–64; see also 2018) states in his discussion on the state, the imposition of the (heterosexual) form that is happening when the legal order is created and reproduced. Thus, its classifying logic of the symbolic has empirical, practical, and political effects, as binary symbolic distinctions not only match social differences but also legitimize social, economic, and political inequality. These binary and at the same time hierarchical contradictions in the analysed discussions place the family above the individual, medical and legal discourse above other scientific disciplines, the imaginary perfect family above the so-called imperfect family, and a woman paired with a man over a single woman.

The key opposition that creates the debate, however, can be summed up in the insoluble contradiction between the so-called perfect family and the single woman, which poses a terrible danger to the family and thus to society as a whole.

Moreover, proponents of the referendum believe that “the possibility of artificial insemination of a single woman can only be the first step in encroaching on the values that form the foundation of Western civilization” (Hrženjak 2001). There is a whole range of dangers associated with single women, which according to Hrženjak (2001), point to a kind of phantom phantasm that revolves around singleness in Slovene society, especially around women. Single women are not perceived as normal, but as mentally disturbed, traumatized, and sick in one way or another, otherwise they would not be single, and it is their single status that proves that something is wrong with them. Because single women are dangerous to themselves in the first place, they are consequently detrimental to the upbringing of children, endangering the perfect family and discriminating against men. Moreover, they pose a risk to the racial and national purity of the Slovene nation. According to Hrženjak (2001), some proponents of the referendum were of the opinion that artificial insemination of single women could lead to a mixture of nationalities and races, and “we can imagine the danger this poses to our country”. Indeed, those who are afraid of single women, gays and lesbians, and other types of differences are usually also afraid of members of different cultures, other nationalities and races.

Nonetheless, the National Assembly passed an amendment to the law, and opponents demanded the convening of a referendum, where the law was rejected with a turnout of just over 35 %. “Since then, the discrimination enacted by the BAFP is no longer a political issue – so a discriminatory provision is slowly but surely becoming self-evident and legitimate” (Mencin Čeplak 2005a, 121).

3.3 The Political Debate on the Family Code and Same-Sex Marriage: “(Demographic) Winter is Coming”

Since the 1980s, after the Former Yugoslavian Republic decriminalised homosexuality in 1977, the gay and lesbian movement has formed an important part of civil society and has managed to form a strong political stance (Mencin Čeplak & Kuhar 2010). Yet, at the brink of Slovene independence, the political space available for citizens’ initiatives concerning gay and lesbian rights had been closing down (Mencin Čeplak & Kuhar 2010). While the Criminal Code change that explicitly prohibited discrimination on the grounds of sexual orientation (in 1994) managed to pass without severe or explicit opposition (Mencin Čeplak 2005a), gay and lesbian rights experienced their first setback in 2004, when the attempt to legalize same-sex partnerships was rejected by the National Assembly. However, in 2005, the Same-Sex Civil Partnership Registration Act was successfully legalised, yet, without granting any social protection rights to gay and lesbian partnerships, as is the case for heterosexual marriages (Mencin Čeplak 2005b).

The first serious attempt of legislative changes towards greater equality took place in the period of 2009–2012, when the government introduced a new draft of the Family Code (*Družinski zakonik*), which was supposed to replace the over 30-year-old Marriage and Family Relations Act (ZZZDR) (Kuhar 2015). The attempt failed as the Constitutional Court allowed a referendum to take place on the already-softened version of the proposed Family Code, with the right to adoption by gay and lesbian parents being excluded. The referendum was held on 25 March 2012: the turnout reached 30.31 % and 54.55 % voted against it (State Election Commission 2012). Three years later, in 2015, the National Assembly confirmed the Amendment of ZZZDR that would expand the right to marriage to same-sex partnerships. Yet again, the Constitutional Court allowed a referendum to take place on 20 December 2015: this time, the turnout reached 36.38 % and 63.51 % voted against the amendment (State Election Commission 2015).⁵ In this section, we are mainly interested in the discourses that surrounded the first (2011–2012) and the second referendum campaign (2015), especially concerning the (re)production of nation and nationality. In order to gain insight, we will rely on the research already implemented on the chosen topic, directly focusing on the interplay of same-sex marriage opposition and the discourse on nation.

As analysed by Kuhar (2015) and Mencin Čeplak and Kuhar (2010), the Roman Catholic Church was fairly inactive in regard to homosexuality up to 2003. However, from 2003 onward, including the campaign surrounding the referendum on marriage equality in 2009, the Roman Catholic Church (RCC) managed to establish itself as a vocal actor of civil society. It has done so through establishing satellite organizations (Kuhar 2015, 119; see also Kuhar & Patternote 2017). These organisations, alongside the RCC, shaped, if not set up, the terms of public debates in regard to homosexuality, even if indirectly, with the help of discursive bypasses through “family”, “children protection and welfare” and the “sanctity of marriage”, especially in terms of its reproductive intentions (Mencin Čeplak & Kuhar 2010, 292).

Vezovnik (2015) conducted a detailed analysis of pro- and contra-arguments that were used in the National Assembly’s discussions throughout 2010–2011. While the pro- arguments were grounded in the values of inclusivity, democracy, equality and human rights, the contra- arguments stemmed from the values of traditional family, protection of natural/biological laws, nation, and heteronormativity (Vezovnik 2015). As Vezovnik (2015) highlights, the contra-arguments were predominantly grounded in essentialist discourses of “gender, sexual orientation, family and nation”, constituting the heterosexual family as a “foundation of a fertile Slovene nation” (Vezovnik 2015, 1206). This is evident from the following quote of a political party during the presentations of positions in the discussion of the bill (NSi): “the state [has to] vote in favour of legal privileges and financial and fiscal promotion of family, as a central project of its own future”

(Mencin Čeplak, 2005b, 122). The same stance is evident in the Church leader at that time: "The state has to promote everything that grants the future to society and nation and has to avoid equalising things that are of completely private nature with those that contribute to the community" (Mencin Čeplak & Kuhar 2010, 293). In other words, according to those opposing marriage equality, voting for marriage equality would contribute to the "extinction of the Slovene nation" (Mencin Čeplak 2005b, 123). It would do so by supposedly promoting homosexuality and by failing to grant a privileged status to heterosexual families, whose so-called natural mission is to procreate, and in extension, to reproduce the nation. This neglects, firstly, the fact that reproduction is not a legal condition for marriage and, secondly, that reproduction is not conditioned by the existence of marriage (Mencin Čeplak & Kuhar 2010).

For the second referendum in 2015, the discourse of heterosexual family, marriage, and by extension, nation as being threatened,⁶ intensified as the new threat sources from the field of LGBTIQ+ community were added to the list. As the threats seemingly multiplied, the stakes increased. Alongside the usual suspects – same-sex marriage, promotion of homosexuality or homosexual propaganda (the so-called homosexualisation) – the newly coined phrase of gender ideology (or theory of gender) was added to the list. Gender ideology is an empty signifier that stands for freely choosing one's gender and denying the naturalised sex binary in the hands of those opposing marriage equality (Gorjanc & Fišer 2018, 485).

As the analysis of three Slovene media (Dnevnik as an example of ideologically centrally oriented media, Mladina as the left-wing/progressive media, and Demokracija as the right wing/conservative media) conducted by Sobočan and Pollak (2016; see also Pollak & Sobočan 2017) shows, the term "theory of gender" is absent from centrally and progressively oriented media and is predominantly present (only) in conservative media. What is more, their analysis of conservative media shows that their discourse on marriage equality is explicitly tied to the discourse on nation-building (Sobočan & Pollak 2016, 177), as if legalising same-sex marriage would result in diminishing national reproductive potential. Additionally, the political fight for marriage equality is perceived as related to the migrant policies as well, as both are being constituted as a radical left-wing political agenda: by allowing one, we are opening the doors to the other. Thus, the nation is not only perceived as being threatened by LGBTIQ+ activists as such, it is, by extension, also threatened by left-wing political agenda at the intersection of pro-LGBT and pro-migrant political stances (Sobočan & Pollak 2016, 177).

Put differently, the nation is generally threatened by the "degenerate, liberal elite' and groups connected to it" (Maljevac & Gobec 2017, 294; Sobočan & Pollak 2016). The opposition between the nation and its "common sense" on one side and the "ideological projects of the ruling elites" (Maljevac & Gobec 2017,

297) on the other is built up, alongside moral panic episodes (Kuhar 2015), and the address of existing inequalities of LGBT+ community as a minority is constructed as an elitist project. In the eyes of those opposing marriage equality, the project of achieving equal rights for the LGBTIQ+ community is being implemented at the expense of the nation and its reproductive potential – of the so-called right people, that is, heterosexual Slovenes. Thus, in order to secure the nation: “our children are threatened!, motherhood and fatherhood are threatened!, our families are threatened!, the nation and our future are threatened!” (Kuhar 2015, 129), the “sanctity of marriage” and the ideal of the heterosexual family have to remain privileged, and strict anti-migrant policies are to be implemented and upheld, otherwise a “demographic winter” is coming (Kuhar 2015, 126). In this sense, the future of the nation, as Yuval-Davis (1996) discusses in relation to the idea of people as power depends not only on securing continuous growth by strengthening the reproductive potential of the right people, but also on addressing the inside threats as in the case of LGBT+ people and left-wing politics that supposedly promote homosexuality and gender ideology. By doing so, they are perceived as responsible for the state of sexual and gender emergency (Berlant 1997) that undermines the reproductive powers of the nation by undermining the (cis)gender and (hetero)sexual regimes. Being identified as the inner threat, LGBT+ individuals are turned into the outsiders (Balibar 2002b) within the collective entity of the nation, the latter being united by appealing to solidarity and defence against these threats.

4. Discussion

In the article, we analysed the complex interrelations between nationalist, patriarchal and heteronormative assumptions of population policy. By relying on secondary analysis, related to public campaigns and political discourses, we analysed the way in which population policies build on the particular understanding of gender and sexuality as subservient to the idea of the biological reproduction of the nation (Yuval-Davis 1997).

Our objects of analysis were three main gender- and sexuality-related political issues concerning 1) the right to abortion, 2) the right to biomedically assisted fertilization procedures (BAFP), and 3) same-sex marriage or marriage equality. The analysis shows that the reproduction of the state is increasingly being constructed as the nation (the Slovene state is the state of the Slovene nation as an ethnic community), understood in Balibar’s sense as the politico-cultural entity that refers to a shared identity, to a common ethnicity or common ethnic basis (Balibar 2002a). With this shift, the increasing role of the discourse of threat and self-victimization is at play or, as Berlant (1997, 8) states: “Nationality has become a zone of trauma that demands political therapy.” Its trauma supposedly stems from the threat of the nation’s future suffering owing

to present attempts to shift sexual and reproductive politics towards greater equality, and, as Turner (2008, 47) states, owing to the “failure of heterosexual households to achieve adequate national reproduction”. With the analysis of the three main political issues in relation to nation-building and sexual/intimate/reproductive citizenship (see also Kuhar 2010), we demonstrate how the future of the nation is being used in the nation's present in order to limit equal rights to deserving citizens. Indeed, as Yuval-Davis puts forward (1997), the discourse of people as power is used in the name of the nation's reproduction and in order to distinguish between deserving and undeserving citizens. Our analysis shows that to qualify as a deserving citizen, an individual needs to be able (and willing) to biologically reproduce, and, what is more, to do so within the parameters of heteronormativity.

This is specifically evident from the political discussions held in relation to biomedically assisted reproduction, which remains limited to women with permanent male partners, thus, excluding single women and lesbians, alongside those intimate partners who are both infertile. It is also evident in discussions concerning same-sex marriage, where the opposition employed a discourse of sexual emergency, in which heterosexuality and, by extension, marriage, family and nation as such, are threatened because of the state-sanctioned promotion of non-heterofamilial norms evident in the attempts to secure legal equality regardless of one's sexual orientation (Berlant 1997). In the case of the right to abortion, an issue within the discourse of nation building, it is not directly an issue of failing to uphold the parameters of and for reproduction, but failing to meet the parameters of being a reproductively-inclined heterosexual. Because this is deemed crucial for the nation's survival, its subjects are subjected to biopolitical strategies and disciplining of the body in order to protect the nation's future (Foucault 1978, 122).

The analysis reveals the complex intertwining of nation-gender-sexuality that is, when approached single-axially, in danger of being simplified, and its socio-political significance in terms of strengthening the ethnic over the civic principle of the state overlooked or undervalued. Put differently, the opposition to the analysed issues concerning abortion, biomedically assisted reproduction and marriage equality in the name of “we, the people – we, the state – we, the nation” stems from the fact that the interrelated parameters of the repronormative formula: “a straight, white, reproductively inclined heterosexual” (Berlant 1997, 18; see also Weissman 2017), with the addition of a coupledom, are not fulfilled – either in part or in full. Due to the failure to fulfil what Turner (2008, 53) shortly puts as the nation's eugenic commandment: “go forth and multiply”, the particular social groups are characterised as undeserving or, in the best case, as less deserving.

5. Conclusion

In the article, we are interested in how the assumption of the biological origin of the nation affects the understanding of state and citizenship and how it establishes borders of deservedness by gender, sex and sexuality-based discrimination. In order to gain insight, we analysed three main political public discussions that highlight the interrelations between gender, sexuality and nation, that is 1) political debates on the right to abortion, 2) political debates on biomedically assisted reproduction, and 3) political debates on the Family Code and same-sex marriage. The analysis showed that the state is constructed in the framework of a biologically defined nation, with clear and more or less explicit conditions that differentiate between deserving and underserving or less deserving citizens. This differentiation of deserving and less deserving citizens is implemented on the grounds of the contributions made by the citizens towards the nation. It is the contribution towards the nation's reproduction within the normative framework of gender and sexuality (heterosexual family) that counts the most, thus, constituting gender and sexual minorities as less deserving of the full extent of equal rights, precisely because of their gender, sexual practices and identities that do not succeed in meeting the demands of (and for) repronormativity.

83

References

- Bajt, V., 2016. Who "Belongs"? Migration, Nationalism and National Identity in Slovenia. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies* 76, 49–66.
- Balibar, É., 2002a. *Politics and the Other Scene*. Verso, London, New York.
- Balibar, É., 2002b. The Nation Form: History and Ideology. In P. Essed & D. T. Goldberg (eds.) *Race Critical Theories*. Blackwell, Malden (MA), 220–230.
- Balibar, É., 2004. *We, the People of Europe?: Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton University Press, Princeton.
- Balibar, É. & Wallerstein, I., 1991. *Race, Nation and Class: Ambiguous Identities*. Verso, London.
- Berlant, L., 1997. *The Queen of America Goes to Washington*. Duke University Press, Durham, London.
- Bourdieu, P., 2014. *On the State: Lectures at the Collège de France 1989–1992*. Polity Press, Cambridge, Malden (MA).
- Bourdieu, P., 2018. *Classification Struggles: General Sociology, Volume 1. Lectures at the Collège de France 1981–82*. Polity Press, Cambridge, Medford (MA).
- Constitution of the Republic of Slovenia*. Official Gazette of the Republic of Slovenia 33 (1991).
- Eriksen, T. H., 1993. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. Pluto Press, London.
- Farris, S., 2017. *In the Name of Women's Rights: The Rise of Femonationalism*. Duke University Press, Durham (NC).
- Foucault, M., 1978. *The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction*. Pantheon Books, New York.
- Foucault, M., 1984. *Nadzorovanje in kaznovanje*. Delavska enotnost, Ljubljana.

- Foucault, M., 2000. *The Risks of Security*. In J. D. Faubion *Power: Essential Works of Foucault 1954–1984*. Vol. 3. New Press, New York, 365–381.
- Foucault, M., 2008. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978–1979*. M. Senellart (ed.). Palgrave Macmillan, New York.
- Gorjanc, V. & Fišer, D., 2018. Twitter in razmerja moči: diskurzivna analiza kampanj ob referendumu za izenačitev zakonskih zvez v Sloveniji. *Slavistična revija* 66 (4), 473–495.
- Hrženjak, M., 2001. Legitimiziranje neenakosti: Interpretacija magnetograma 7. izredne seje Državnega zbora in 5. izredne seje Odbora za zdravstvo, delo, družino, socialno politiko in invalide o zdravljenju neplodnosti z biomedicinsko pomočjo in dostopa do postopkov umetne oploditve. *Media Watch*, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/11/referendum/#5>. (accessed 5 February 2021).
- Kania, U., 2020. Marriage for All ('Ehe fuer alle')?! A Corpus-Assisted Discourse Analysis of the Marriage Equality Debate in Germany. *Critical Discourse Studies* 17 (2), 138–155, DOI:10.1080/17405904.2019.1656656.
- Kuhar, R., 2010. *Intimno državljanstvo*. ŠKUC, Ljubljana.
- Kuhar, R., 2015. Konec je sveta, kakšnega poznamo: populistične strategije nasprotnikov Družinskega zakonika. *Časopis za kritiko znanosti* 43 (260), 118–132.
- Kuhar, R. & Patternote, D. (eds.), 2017. *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*. Rowman & Littlefield, London.
- Liebler, M. C., Schwartz, J. & Harper, T., 2009. Queer Tales of Morality: The Press, Same-Sex Marriage, and Hegemonic Framing. *Journal of Communication* 59 (4), 653–675, DOI:10.1111/j.1460-2466.2009.01451.x
- Malacič, J., 1984. Demografske razmere v Sloveniji. *Teorija in praksa* 21 (7/8), 683–701.
- Maljevac, S. & Gobec, L., 2017. Neokonservativni populizem na pohodu: elitizem zakonske zveze. *Časopis za kritiko znanosti* 45 (267), 291–300.
- Mencin Čeplak, M., 2005a. Referendum proti načelu enakosti pred zakonom. In V. Leskošek (ed.) *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*. Mirovni inštitut, Ljubljana, 111–129.
- Mencin Čeplak, M., 2005b. Začaran krog diskriminacije: od moralne diskreditacije homoseksualnosti do neenakosti gejev in lezbijk pred zakonom – in nazaj. *Družboslovne razprave* 49/50, 175–186.
- Mencin Čeplak, M., 2016. Abortion, or an Everlasting Problem with/for Women. *Teorija in praksa* 53 (6), 1369–1385.
- Mencin Čeplak, M. & Kuhar, R., 2010. Boji za enakost: od diskriminacije homoseksualnosti do redefinicije družine. *Socialno delo* 49 (5/6), 283–298.
- Mosse, G. L., 1985. *Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*. Howard Fertig, New York.
- Paterson, L. & Coffey-Glover, L., 2018. Discourses of Marriage in Same-Sex Marriage Debates in the UK Press 2011–2014. *Journal of Language and Sexuality* 7 (2), 175–204, DOI:10.1075/jls.17022.pat.
- Peterson, V. S., 1999. Sexing Political Identities/ Nationalism as Heterosexism. *International Feminist Journal of Politics* 1 (1), 34–65.
- Pollak, S. & Sobočan, A. M., 2017. Corpus-Assisted Discourse Analysis of Family Legislation Changes in Slovene Media. In *International Corpus Linguistic Conference*. University of Birmingham, Birmingham, 765–769, <http://paulslals.org.uk/ccr/CL2017ExtendedAbstracts.pdf> (accessed 2 November 2021).
- Puar, J., 2007. *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. Duke University Press, Durham (NC).
- Rajgelj, B., 2010. Razmerja v istospolnih družinah – kje smo in kam lahko gremo? *Socialno delo* 49 (5/6), 305–318.

- Rožman, S., 2009. Geneza pravice do umetne prekinitve nosečnosti v nekdanji Jugoslaviji. *Ars et Humanitas* 3 (1/2), 301–325.
- Salecl, R., 2002. *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis, Feminism and Ideology after the Fall of Socialism*. Routledge, London, New York.
- Sobočan, A. M. & Pollak, S., 2016. Manifestacije moralne panike v medijskih podobah novele družinske zakonodaje. *Časopis za kritiko znanosti* 44 (266), 163–187.
- State Election Commission, 2012. Zakonodajni referendum o družinskem zakoniku – 25. marec 2012, <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-referendumi/zakonodajni-referendum-o-druzinskem-zakoniku> (accessed 2 November 2021).
- State Election Commission, 2015. Referendum o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, <https://www.dvk-rs.si/arhivi/zzzdr2015> (accessed 2 November 2021).
- Turner, S. B., 2008. Citizenship, Reproduction and the State: International Marriage and Human Rights. *Citizenship Studies* 12 (1), 45–54, DOI:10.1080/13621020701794166.
- Vezovnik, A., 2015. Slovenski predlog Družinskega zakonika in njegovi politični argumenti. *Teorija in praksa* 52 (6), 1191–1211.
- Weissman, A. L., 2017. Repro-normativity and the Reproduction of the Nation-State: The State and Sexuality Collide. *Journal of GLBT Family Studies* 13 (3), 277–305.
- Yuval-Davis, N., 1996. Women and the Biological Reproduction of “the Nation”. *Women’s Studies International Forum* 19 (1/2), 17–24.
- Yuval-Davis, N., 1997. *Gender and Nation*. University of East London, London.

Notes

- ¹ According to Farris (2017), femonationalism refers to exploitation and co-optation of feminist themes by xenophobic (mostly anti-Muslim) campaigns.
- ² Homonationalism refers to the growing embrace of LGBT rights by (mostly Western) state governments and to the complicity of lesbian, gay, bisexual, and transgender (LGBT) individuals and associations with nationalist politics (Puar 2007).
- ³ Health Measures in Exercising Freedom of Choice in Childbearing Act, adopted in 1977 and still in effect (cited in Rožman 2009).
- ⁴ It is also interesting to note that in 1955 the Sava factory in Kranj produced the first diaphragm, and the Lek factory the first contraceptive paste. Therefore, this year can rightly be considered the beginning of organized contraception services in Slovenia, making Yugoslavia one of the few countries with its own production of contraceptives (Rožman 2009, 9).
- ⁵ For an in-depth analysis of the Family Code in terms of same-sex partnership and from the legislative perspective, see also Rajgelj (2010).
- ⁶ The threat-discourse is not a specific feature of the Slovene political and civil-society sphere as shown by studies of same-sex marriage related media articles that were implemented abroad. See, for example, Kania (2020), Liebler et al. (2009), Paterson and Coffey-Glover (2018).

Acknowledgment

The article was written under the research programme The Production of Meaning and Knowledge in a Time of Crisis: Cultural, Religious and Scientific-Developmental Aspects of Societies in Slovenia, the Balkans, Europe (P5-0203) and the research programme Social Psychology and Sociology of Everyday Life (P5-0183), funded by the Slovenian Research Agency.

Sara Brezigar, Zaira Vidau

Mladi govorniki slovenskega jezika v Italiji in njihov odnos do Republike Slovenije

Ob 30. obletnici osamosvojitve Republike Slovenije prispevek ponuja vpogled v temeljne družbene in kulturne značilnosti v Sloveniji manj poznane populacije mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji. Avtorici poskušata opredeliti vlogo, ki jo lahko odigrajo mladi govorniki slovenskega jezika v Furlaniji - Julijski krajini v skupnem slovenskem prostoru, in raziskujeta njihov odnos do Republike Slovenije na čustveni, simbolni in praktični ravni. Pri tem se pretežno opirata na podatke raziskav, ki so bile opravljene v zadnjih petnajstih letih. Z njimi podkrepita domneve, da pri tej populaciji ne gre zgolj za vidik ohranjanja tradicionalnih kulturnih vrednot in jezika: gre predvsem za populacijo, ki predstavlja kadrovske in intelektualni potencial, ki je že zdaj pomemben akter čezmejnih in drugih oblik sodelovanja in pri kateri je vrednota večjezičnosti občutena kot pomembnejša v primerjavi z vrednotama narodnostne ali etnične pripadnosti in razvoja slovenske manjšine v Italiji.

Ključne besede: mladi, Slovenci v Italiji, govorniki slovenskega jezika, Italija, identiteta, odnos do Republike Slovenije.

Young Slovene Speakers in Italy and Their Attitudes towards the Republic of Slovenia

On the 30th anniversary of independence of the Republic of Slovenia, the article offers an insight into the basic social and cultural characteristics of the population of young speakers of Slovene in Italy. The authors attempt to define the role that young Slovene speakers in Friuli - Venezia Giulia can play in the common Slovene space and explore their attitudes towards the Republic of Slovenia on an emotional, symbolic and practical level. In doing so, they rely mainly on research conducted over the last fifteen years. They conclude that this population is not fully centred on preserving traditional cultural values and language: it is primarily a population with high human and intellectual potential, which is already an important player in cross-border and other forms of cooperation along the Slovene-Italian border and attaches greater value to multilingualism than to nationality, ethnicity and the development of the Slovene minority in Italy.

Keywords: youth, Slovenes in Italy, Slovene speakers, Italy, identity, attitudes towards the Republic of Slovenia.

Correspondence address: Sara Brezigar, Pedagoška fakulteta, Univerza na Primorskem, Cankarjeva 5, SI-6000 Koper, e-mail: sara.Brezigar@guest.arnes.si; Zaira Vidau, Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI), Via Beccaria 6, IT-34133 Trieste/ Trst, e-mail: z.vidau@slori.org.

1. Uvod

Ob 30. obletnici razglasitve samostojnosti Republike Slovenije bomo v tem prispevku obravnavali temeljne družbene in kulturne značilnosti mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji, z namenom, da strokovni in širši javnosti v Sloveniji ponudimo aktualen in strokovno utemeljen pogled na to družbeno kategorijo, opozorimo na dejansko stanje pri mladih govornikih slovenskega jezika v Furlaniji - Julijski krajini in širimo zavest, da so slednji dragocen del skupnega slovenskega prostora.

V pričajučem članku izhajamo iz predpostavke, da je v Sloveniji poznavanje slovenskih narodnih skupnosti, ki živijo v sosednjih državah, skromno oziroma prisotno zgolj med tistim delom javnosti, ki se za to tematiko posebej zanima. Prvič, izsledki novejših raziskav kot glavne povzročitelje nepoznavanja teme slovenskega zamejstva izpostavljajo predvsem medije in šole. Novejše raziskave o narodnih manjšinah v medijih tako npr. nakazujejo, da so medijske vsebine o slovenskih narodnih skupnostih v Italiji in Avstriji ter na Madžarskem in Hrvaškem, ki se pojavljajo v medijskem prostoru v Sloveniji, v glavnem problematične in marginalizirane (Kotnik 2013, 111). Izjema so slovenski regionalni mediji na obmejnem območju med Slovenijo in Italijo, ki obratno delujejo kot povezovalni elementi javnosti in publike v Sloveniji in v slovenski narodni skupnosti v Italiji ter s tem krepijo čezmejno javno komuniciranje (Sekloča 2013).

Drugič, novejše študije o slovenskem zamejstvu kot vsebini kurikula osnovnih in srednjih šol v Sloveniji nakazujejo, da narodne manjšine v sosednjih državah niso ustaljena vsebina v izobraževalnem sistemu v Sloveniji in da se javnost v Sloveniji v glavnem ne zanima zanje (Bufon 2019). Anketirani učitelji osnovnih in srednjih šol v Sloveniji,¹ ki so sodelovali v omenjeni raziskavi, si želijo, da bi šolski programi vsebovali "tematike, povezane z zamejstvom, izseljenci, manjšinami in širše, kulturne različnosti, večkulturnosti ipd." in da je teh trenutno sploh manj kot v preteklosti ali so sploh neobstoječe (Bufon 2019, 9). Iz anketiranja javnosti v Sloveniji v sklopu raziskave o slovenskem zamejstvu kot vsebini kurikula osnovnih in srednjih šol v Sloveniji, ki je preverjalo poznavanje slovenskih manjšin v sosednjih državah, izhaja, da 59 % vprašanih (sploh) ne pozna zamejske problematike v Italiji, dodatnih 27 % se ni opredelilo, tako da (dobro) pozna to tematiko le ožja skupina 14 % vprašanih (Medarič et al. 2019, 13).²

Tretjič, Zupančič (2017, 213) ugotavlja, da slovensko percepcijo manjšinstva vsekakor "zaznamuje zelo tradicionalen in s slovenske strani pokroviteljski odnos". Tako so slovenske manjšine zunaj meja Slovenije predvsem nosilci tradicije, ki jo je "matica" Slovenija dolžna zaščititi, pri čemer sta v ospredju etno-centrizem in skrbništvo (Zupančič 2017, 213–214). V nasprotju s tem dokaj romantičnim pogledom pa je dejansko stanje drugačno. Slovenske manjšine so integrirane skupnosti in popolnoma vpete v "etnične procese globalizirane dobe in vse bolj

multikulturaliziranih evropskih družb" (Zupančič 2017, 213). To še posebej velja prav za Slovence v Italiji, znotraj manjšinske skupnosti pa v tem oziru izstopajo predvsem mladi pripadniki skupnosti.

Pri (mladih) govorcih slovenskega jezika v Italiji so tradicionalne čustvene, jezikovne in kulturne vezi močno prepojene s funkcionalnimi družbenimi procesi rasti in iskanja ter utrjevanja svoje družbene vloge. Skozi zgodovino so bili mladi eden izmed pomembnih nosilcev družbenih sprememb. V 70. in 80. letih prejšnjega stoletja so npr. skupine mladih, ki so bile kritične do tedanje družbe in so stremele k socialnemu idealizmu, pomembno prispevale k spremembam družbenih vrednot in rušenjem tabujev. Mladinske kulture in subkulture, ki so temeljile na svobodi posameznika pri oblikovanju in izražanju svojega svetovnega nazora, so postopoma postale del javne zavesti (Mihelj 2002) in oblikovale vrednote in družbeno okolje, v katerem danes živimo. Mladina je torej predstavljala pomembno družbeno telo, ki je imelo politično in kulturno moč, da preobrazi družbo. Čeprav je morda politična in kulturna moč mladih v današnjem obdobju skromnejša kot v preteklosti, njihov vpliv na razvoj družbe ni zanemarljiv.

Na osnovi analize primarnih in sekundarnih podatkov iz obstoječih kvalitativnih in kvantitativnih raziskav bomo ponudili vpogled v značilnosti te populacije in opredelili vlogo, ki jo lahko mladi govorci slovenskega jezika v Furlaniji - Julijski krajini odigrajo v skupnem slovenskem prostoru, predvsem pa v odnosu do Slovenije. Pri tem ne gre zgolj za vidik ohranjanja tradicionalnih kulturnih vrednot in jezika, ampak predvsem za populacijo, ki predstavlja kadrovske in intelektualni potencial in ki je že zdaj pomemben akter čezmejnih in drugih oblik sodelovanja, ki vodijo v gospodarsko rast na celotnem slovensko-italijanskem obmejnem območju. Nenazadnje ima delež mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji dvojno – italijansko in slovensko državljanstvo. V raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji je takšnih skoraj tretjina vprašanih (32 %) (Vidau 2018, 60) in so kot taki tudi potencialni bodoči slovenski rezidenti. Po drugi strani družbeno in gospodarsko okolje, kjer živijo Slovenci v Italiji, prebivalcem Slovenije ponuja (dodatne) priložnosti za zaposlitev in izobraževanje.

Kržišnik-Bukić (2017b, 8) pojem mladih opredeljuje s "človekovo biološko starostjo strukturiranega prebivalstvenega sloja, to je posameznikov in posameznic v starostnih relacijah od 15 do 29 let". V pričujočem članku upoštevamo populacijo mladih med 15. do 29. letom starosti, ki so govorci slovenskega jezika v Italiji. V to populacijo sodijo pripadniki slovenske narodne skupnosti v Italiji s slovenščino kot J1 in mladi, ki so vključeni v slovenske izobraževalne, kulturne in športne strukture v Italiji s slovenščino kot J2. Obenem s tem pojmom lahko zajamemo široko paleto identitetnih odtenkov slovenstva mladih v Italiji, ki jo bomo podrobneje predstavili v naslednjih poglavjih. Vse raziskave, na katere smo se naslanjali pri pripravi tega prispevka, so namreč vsebovale anketiranja in intervjuje z mladimi v slovenskem jeziku.

V naslednjem poglavju bomo v ta namen na kratko osvetlili značilnosti generacije današnjih mladih in družbene procese, ki so jih oblikovali. Da bi bolje razumeli položaj mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji, bomo v tretjem delu prispevka izpostavili, kako se ta populacija po demografskih značilnosti razlikuje od preostalih populacij mladih, ki živijo v Italiji – torej v istem pravno-formalnem kontekstu. Četrty del prispevka bomo v zaporedju posvetili orisu njihovih vrednot, vprašanju njihove identitete in odnosu, ki ga imajo do Slovenije. Prispevek bomo sklenili z razmislekom o vlogi mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji v družbenem, političnem in gospodarskem razvoju Slovenije oziroma njenih institucij.

2. Sodobni družbeni izzivi mladih

Howe in Strauss (1991; 2007) v teoriji generacij opredeljujeta štiri generacijske osebnosti. Izpostavljata, da vsaka generacijska osebnost (ki ima specifične značilnosti) sproži novo obdobje (t. i. preobrat), ki traja približno 20–25 let in v katerem se razvije novo družbeno, politično in gospodarsko razporejenost. Teorija pravi, da se kriza pojavi približno na 80–100 let (lahko tudi daljše obdobje) in ji potem sledi okrevanje, ki ga označuje krepitev institucij in vrednot skupnosti. Vendar naslednji generacijski arhetipi napadajo in šibijo institucije v imenu neodvisnosti in individualizma, kar sčasoma ustvari negotove razmere in burno okolje, ki pelje v naslednjo krizo (Howe & Strauss 1991; 2007).

Teorija generacij nam ponuja dober kontekst za razumevanje, kako so se spremenili mladi v zadnjih 50 letih. Moč in teža mladih v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja je treba razumeti v kontekstu takratnih družbenih okoliščin: t. i. *baby boom* generacija je številčno krepko presegala predhodno generacijo. Po koncu druge svetovne vojne in izoblikovanju novega svetovnega reda se je *baby boom* generacija soočala predvsem s potrebo po izgradnji nekega novega, pravičnejšega, boljšega, strpnostnejšega sveta. Howe in Strauss (1991; 2007) sta to opredelila kot čas okrevanja po krizi. Današnji mladi pa so odraščali (in še odraščajo) v času šibitve institucij in naraščajočega individualizma, kar v skladu s teorijo generacij vodi v burno, zelo negotovo obdobje.

Pri tem gre poudariti, da je demografska slika (in položaj) mladih danes povsem drugačna od tiste pred 50 leti. Splošni družbeni dejavniki v Italiji, kot so visok državni dolg,³ staranje prebivalstva⁴ in vzdrževanje pokojninskega sistema,⁵ mlade močno bremenijo, saj so z demografskega vidika "družbena manjšina", ki je potencialno izpostavljena revščini (Campagnoli 2010, citirano v Vidau 2017, 74). Zato ne preseneča, da so v nasprotju z mladimi v 70. in 80. letih današnji mladi na splošno manj angažirani za družbene spremembe in bolj usmerjeni v reševanje pragmatičnih problemov, ki so povezani z njihovimi življenjskimi prioritetaми (Putnam 2000; Meier & Biezen 2001).

Izpostavljenost negotovosti danes bistveno pogojuje odločitve mladih o osamosvajanju od izvirne družine, študiju in zaposlovanju (Rosina 2013, 8–10). Mladi so vpeti v družbene procese, ki zahtevajo nenehno ponovno opredeljevanje prihodnosti ter sprotno prilagajanje življenjske poti na podlagi pridobljenih izkušenj in družbenih sprememb (Rosina 2013, 8–10).

Generacijo današnjih mladih so v dobi odraščanja na družbeni ravni zaznamovali globalizacija in prehod v družbo storitev, na ravni posameznika pa predvsem vse večja izbirnost življenjskih poti (Ule & Kuhar 2003; Ule 2008; Jagodic 2009). V praksi to pomeni, da če so imeli mladi prej dokaj jasno načrtano življenjsko pot, ki je praviloma zajemala zaposlitev, partnerstvo, starševstvo in družino, se danes soočajo s številnimi in zelo kompleksnimi izbirami, ki niso več neakčne samoumevne družbene danosti, ampak predmet proste izbire posameznika (Jagodic 2009, 67).

Za digitalno generacijo mladih je poleg tega še značilno, da se del njihove socializacije ter družbene in politične participacije odvija v virtualni resničnosti (Rosina 2013, 18). Internet ni samo orodje komunikacije in vir informacij, ampak tudi prostor izražanja in osveščanja.

Povzamemo lahko, da se mladi govorniki slovenskega jezika v Italiji po teh značilnostih bistveno ne razlikujejo od preostale populacije mladih, saj so ti kot državljani vpeti v družbene, politične in gospodarske procese italijanske države (in Evropske unije nasploh). Poleg tega je treba poudariti, da se slovenska skupnost v Italiji tako kot številne druge skupnosti sooča z begom mladih v tujino (ang. *brain drain*) (Rosina 2013, 10), ker v svojem okolju ne najdejo želene zaposlitve ter delovnih in bivanjskih pogojev, ki bi bili skladni z njihovimi potrebami in pričakovanji.⁶

Vsi ti sodobni družbeni trendi torej oblikujejo generacijo mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji. Vendar lahko na njihovo identiteto, vrednote in svetovni nazor vplivajo tudi dejavniki lokalnega izvora in dejavniki, ki so povezani s položajem skupnosti, ki ji pripadajo. Tem se bomo posvetili v naslednjem poglavju.

3. Mladi govorniki slovenskega jezika v Italiji

3.1 Splošna opredelitev

Mladi govorniki slovenskega jezika v Italiji so "manjšina v manjšini" (Vidau 2017, 98), saj živijo na enem izmed italijanskih in evropskih območij z največjim deležem starejšega prebivalstva. V 32 občinah v tržaški, goriški in videmski pokrajini, v katerih se nahaja večina pripadnikov slovenskega zamejstva, je bilo leta 2020 med prebivalci 13,3 % mladih med 15. do 29. letom, kar je nižje od italijanskega povprečja (15 %) (Arhiv SLORI 2021).

Čeprav ne razpolagamo s podatki o tem, koliko je mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji (cf. Jagodic 2017), lahko povzamemo oceno raziskave Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji.⁷ Na podlagi projekcije, ki temelji na številu vpisov v prvi razred slovenskih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem in Goriškem med letoma 1997 in 2011 ter številu vpisov v dvojezično šolo s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Špetru med letoma 2007 in 2011, je bilo mladih med 15. in 29. letom leta 2019 več kot 3.200 (Vidau 2017, 72).⁸

V raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji so raziskovalci anketirali in intervjuvali mlade pripadnike slovenske skupnosti, ki živijo na območju tržaške, goriške in videmske pokrajine oziroma dežele Furlanije - Julijske krajine (Vidau 2017).⁹ Gre za območje, kjer je splošna stopnja izobraževanja prebivalstva na srednješolski in univerzitetni ravni visoka oziroma višja od italijanskega povprečja. Vidau (2017, 80) navaja podatke statističnega urada Avtonomne dežele Furlanije - Julijske krajine: na 100 mladih, starih od 20 do 24 let, jih ima 81,2 % srednješolsko izobrazbo (na italijanski ravni je povprečje 79,4 %, podatki za leto 2014) (Avtonomna dežela Furlanija - Julijska krajina 2016, 182). Dobra polovica teh se je vpisala na univerzo (51,3 % za deželo Furlanijo - Julijsko krajino v primerjavi z 49,7 % v Italiji) (Avtonomna dežela Furlanija - Julijska krajina 2016, 182). Leta 2014 je imelo v Furlaniji - Julijski krajini 27 % mladih, starih od 30 do 34 let, univerzitetno izobrazbo, kar je več od italijanskega povprečja, ki znaša 23,9 % (Avtonomna dežela Furlanija - Julijska krajina 2016, 182).

Mladi, ki vstopajo na trg dela, so v Italiji zaradi sodobnih reform izpostavljeni prekarosti, delajo zunaj ustaljenih pogodbenih okvirov in brez temeljnih delavskih pravic, kot sta nadomestilo za brezposelnost ali pravica do plačanega dopusta. Sploh pa je Italija država, ki ni razvila primernih socialnih orodij, ki bi mladim omogočala neodvisnost tudi med študijem ali brezposelnostjo (Rosina 2013, 13–14).

Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji so torej izpostavljeni splošni družbeno-gospodarski negotovosti. Ena izmed intervjuvank v raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji ocenjuje, da je imela generacija njihovih staršev bistveno boljše pogoje za zaposlitev in da so se tudi prej zaposlili, medtem ko ima današnja generacija mladih boljše pogoje za izobraževanje (Vidau 2017, 83). Druga intervjuvanka pa je pozitivno ocenila izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji,¹⁰ ker odpira mladim visokošolske poti v obeh referenčnih državah, tj. v Italiji in Sloveniji (Vidau 2017, 81).

3.2 Vrednote

V tem poglavju bomo izpostavili značilnosti današnje generacije mladih, za katere sklepamo, da jih zaradi vpetosti v družbene procese delijo tudi mladi govorci slovenskega jezika v Italiji. Ob tem se seveda pojavlja tudi vprašanje, ali je

pripadnost manjšinski skupnosti povezana z razvojem tudi nekih specifičnih vrednot, identitete ali svetovnih nazorov, ki v določeni meri odražajo posebnost položaja skupnosti, ki ji ti mladi pripadajo. Vrednote razumemo kot osrednje življenjske ideje, cilje in normativna vodila, ki nam služijo kot opora in temelj za izbiro življenjskega sloga, življenjskega poteka, dejavnosti in odnosov. Vrednote usmerjajo naše doživljanje, mišljenje in delovanje tako, da nam priporočajo, narakujejo in odsvetujejo, kaj misliti, želei, kako se odločati, izbirati in delovati (Ule 2008, 177).

Jagodic (2009) je v raziskavi Družbena participacija mladih v slovenskem zamejstvu, ki je zajemala vzorec 280 mladih med 15. in 35. letom starosti, primerjal sistem vrednot Slovencev, ki živijo v Sloveniji, Italijanov, ki živijo v Italiji, in Slovencev, ki živijo v Italiji. Raziskoval je, katere so prevladujoče vrednote mladih in koliko pripadnost manjšini vpliva na vrednote njenih mladih pripadnikov.

Njegova raziskava delno potrjuje umik mladih iz družbeno angažirane sfere v svet zasebnosti, družine in intimnih odnosov tudi na slovensko-italijanskem obmejnem prostoru. Med pomembnejše vrednote so anketirani mladi uvrstili zdravje in dejavnike primarne socializacije (prijateljstvo, družino, ljubezen, zvestobo, osebno samostojnost in osebno rast) (Jagodic 2009, 75). Manjši pomen so mladi v tej raziskavi pripisali družbeno-solidarnim vrednotam, ki so bile v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja posebej pomembne (mir v svetu, dialog in komunikacija, solidarnost, družbena angažiranost in varstvo okolja) (Jagodic 2009, 75). Vendar pa so družbeno-solidarne vrednote zanje še vedno pomembnejše od individualnih-kariernih vrednot (uspeh, zabava, spolnost, denar, lepota, ugled, moč, slava ...) (Jagodic 2009, 77). Tudi v raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji so avtorji prišli do sorodnih zaključkov, saj so se mladi anketiranci slovenskega jezika v Italiji vrednotno opredelili predvsem za družino, prijateljstvo in ljubezen: družino je kot vrednoto navedlo 95 % vprašanih, prijateljstvo 93 % vprašanih in ljubezen 89 % vprašanih (Vidau 2017, 93). Vrednote, kot so osebna samostojnost in odgovornost, pa je izbralo 90 % vprašanih (Vidau 2017, 93).

Anketiranci v raziskavi Družbena participacija mladih v slovenskem zamejstvu uvrščajo narodnostno oz. etnično pripadnost med manj pomembne vrednote. V lestvici vrednot se narodnostna oz. etnična pripadnost tako uvršča na 20. mesto. Za njo sta zgolj še "moč in vplivnost" ter "slava in občudovanje" (Jagodic 2009, 76–77). Raziskava je tudi pokazala, da je narodnostna in etnična pripadnost za Slovence v Italiji nekoliko pomembnejša (na 17. mestu) kot za preostali podskupini, in sicer za Slovence v Sloveniji in Italijane v Italiji. Jagodic (2009, 77) opozarja na razlike tudi glede na starost anketirancev, saj je vrednota narodnostna oz. etnična pripadnost pri mlajših (mladostnikih) nekoliko pomembnejša kot pri starejših (mladih odraslih). Tudi v raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji sta narodnostna in etnična pripadnost ter razvoj

slovenske manjšine v Italiji pojma, ki se nahajata nižje na lestvici predlaganih vrednot, saj je prvo izbralo 41 % anketiranih in drugo 40 % anketiranih (Vidau 2017, 94). Zanimiv je obenem podatek, da sta večjezičnost ter dialog in komunikacija visoko uvrščena na lestvici vrednot, v obeh primerih jih namreč navaja 82 % anketiranih (Vidau 2017, 94).

Navedeni podatki nakazujejo vrednostni premik v pojmovanju lastnih jezikovnih in kulturnih značilnosti: mladi cenijo svojo slovensko identiteto predvsem v sobivanju z italijansko, ker jim to omogoča kulturno in jezikovno interakcijo ter se tako počutijo edinstveni. Ta doživljanja podpirajo tudi sorodne empirične študije o identitetah mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji ter o kulturnem, jezikovnem in družinskem izvoru mladih, ki se šolajo v slovenskem jeziku v Italiji (Bogatec 2015; Kosic 2014; Pertot 2011; 2014a; 2014b; Vidau 2015; 2018; Zuljan Kumar 2016). Mladi so ideološko veliko bolj razbremenjeni v odnosu do svojih narodnostnih značilnosti (Vidau 2017, 100). Cenijo, da so nosilci svojevrstnih jezikovnih in identitetnih značilnosti, kar "jim odpira vrata bodisi v slovenski bodisi v italijanski kulturni prostor, pa naj bo z namenom študija, zaposlitve ali življenjske realizacije" (Vidau 2017, 100).

Primerjava med anketiranimi Slovenci iz Slovenije, Italijani iz Italije in Slovenci iz Italije v raziskavi Družbena participacija mladih v slovenskem zamejstvu je pokazala še nekaj zanimivosti: srednje vrednosti odgovorov slovensko govorečih anketirancev iz tržaške pokrajine se v večini primerov nahajajo med preostalima podskupinama (Slovenci v Sloveniji in Italijani v Italiji). To nas napeljuje na misel, da se njihove vrednotne usmeritve delno ujemajo z vrednotami sogovorcev iz Italije, delno z vrednotami sogovorcev iz Slovenije (Jagodic 2009, 76). Slovenci v Italiji pa niso bolj občutljivi zgolj do etnične pripadnosti, temveč tudi do nekaterih družbeno-solidarnih vrednot (dialog in komunikacija, mir v svetu, angažiranost v družbi) (Jagodic 2009, 76), kar verjetno odraža zgodovinski spomin skupnosti, ki ji pripadajo, in njen posebni položaj. Lahko bi povzeli, da se v teh vrednotah zrcali neka specifičnost manjšinske identitete, ki jo bomo poskusili podrobneje zaobjeti v naslednjem poglavju.

3.3 Identiteta

Danes je identitetno opredeljevanje pripadnikov slovenske narodne skupnosti v Italiji in še posebej mladih zelo kompleksno. V ospredje stopajo heterogene identitete in večplastni občutki pripadnosti. Novejše študije o identifikaciji mladih (Kosic 2014; Pertot 2011; 2014a; 2014b; Vidau 2015; 2018; Zuljan Kumar 2016) izpostavljajo širok identitetni spekter, ki zajema vse od lokalne zamejske in narodne slovenske prek mešanih identitet, ki vsebujejo slovensko in italijansko komponento, do evropske identitete.

Sondaža med dijaki o pogledu na manjšino in njeno organiziranost, ki je zajemala celotno populacijo višješolcev iz tržaške in goriške pokrajine (Mezgec

et al. 2005), je ponudila nek osnovni vpogled v to, kako se dijaki identificirajo po narodnosti in kako je to povezano z njihovim odnosom do okolja, manjšine in večine. V raziskavi, ki je zajemala celotno populacijo dijakov vseh razredov, oddelkov in podružnic višjih srednjih šol na Tržaškem in Goriškem (izločili so dijake iz Slovenije), so avtorice prosile respondente, da se opredelijo po narodnosti (Mezgec et al. 2005, 16). 70,4 % anketiranih se je odločilo za slovensko narodnost (v katero so avtorice prištele tudi 4,6 % opredeljenih za zamejsko identiteto in po enega dijaka, opredeljenega za brežansko in primorsko narodnost) (Mezgec et al. 2005, 16). Za slovensko in italijansko oz. drugo narodnost se je opredelilo 13,7 % dijakov, za neslovenske narodnosti (italijansko in druge) pa se je opredelilo 13,6 % dijakov (od tega 12,3 % za italijansko narodnost) (Mezgec et al. 2005, 16). V kategorijo neopredeljeno so tako avtorice uvrstile še 2,3 % dijakov (Mezgec et al. 2005, 16).

Avtorice so v Sondaži med dijaki o pogledu na manjšino in njeno organiziranost (Mezgec et al. 2005) ugotavljale, kako mladi govorniki slovenskega jezika v Italiji doživljajo svojo narodnostno pripadnost, predvsem v odnosu do večinskega italijanskega okolja. Odgovori ponujajo nekaj zanimivih izhodišč za razmislek. Napeljujejo namreč na misel, da dijaki v pripadnosti manjšini, v poznavanju dveh jezikov in kultur vidijo pomembno prednost: s trditvijo "Dobro je živeti v narodnostno mešanem okolju, ker se naučiš dveh jezikov in spoznaš dve kulturi" se je strinjalo 96,2 % anketiranih, pri čemer velja poudariti, da je stopnja strinjanja s trditvijo največja pri tistih, ki so se opredelili za slovensko in italijansko (oz. drugo) narodnost (93,6 %), delež strinjanja med dijaki slovenske narodnosti in tistimi neslovenske narodnosti pa je skoraj enak (86,2 % in 87,0 %) (Mezgec et al. 2005, 19–21). Ti odgovori napeljujejo na misel, da dvojezičnost kot dodano vrednost med učenci v šolah s slovenskim učnim jezikom v večji meri vidijo otroci iz mešanih zakonov – torej tisti, ki dvojezičnost doživljajo najbolj intenzivno, in sicer vsakodnevno doma, pri komunikaciji znotraj svoje primarne družine. Ta ugotovitev ne preseneča in v svojem bistvu spominja na izkušnje nekaterih evropskih manjšin, ki so že pred desetletji ugotavljale, da dodano vrednost za ljudi, ki se ne štejejo med pripadnike manjšine, predstavlja pravzaprav dvojezičnost in ne sam manjšinski jezik. Tako je npr. valižanska skupnost že pred nekaj desetletji ugotovila, da je revitalizacijo manjšinskega jezika v smislu pridobivanja novih govorcev smiselno marketinško opreti na idejo večjezičnosti in večkulturnosti (Baker 1985; 1988; 1992; 2001), če naj doseže čim boljše učinke.

Mladi govorniki slovenskega jezika v Italiji imajo v glavnem pozitiven pristop do novih pojavov medkulturnega stikanja in identitet, ki izhajajo iz vključevanja italijanskih govorcev v tradicionalno slovensko govoreča okolja, kot so slovenska šola ali športna in kulturna društva v Italiji. Velika večina vprašanih (77 %) v raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji meni, da so otroci iz neslovenskih družin v slovenskih šolah priložnost za razvoj slovenskega jezika (Vidau 2018, 82).

Obenem se ne čutijo narodnostno ali jezikovno ogroženi zaradi prisotnosti Neslovencev v slovenskih društvih in organizacijah (Vidau 2018, 82).

Iz rezultatov Sondaže med dijaki o pogledu na manjšino in njeno organiziranost je tudi razvidno, da dijaki dvojezičnost in manjšinskost zaznavajo kot nekaj, kar ima tudi praktične konotacije, saj jih 87 % meni, da bodo kot pripadniki manjšine lažje dobili zaposlitev, ker obvladajo tako italijanski kot slovenski jezik (Mezgec et al. 2005, 19–21). Ta ugotovitev napeljuje na misel, da mladi pripadniki slovenske skupnosti v Italiji o manjšinskosti ne razmišljajo tako romantično, kot nanjo sicer gleda Slovenija, hkrati pa potrjuje tudi domnevo, da je generacija mladih usmerjena v reševanje konkretnih težav (npr. zaposlitev) (Jagodic 2009) in je zato pri dvojezičnosti oz. manjšinskosti pozorna tudi na praktične koristi in prednosti.

V odnosu do italijanske večine se v Sondaži med dijaki o pogledu na manjšino in njeno organiziranost pričakovano kaže razlika med tistimi, ki se opredeljujejo za Slovence, in tistimi, ki se opredeljujejo za slovensko in italijansko (ali drugo) narodnost: 59,2 % anketirancev neslovenske narodnosti in 65,4 % slovenske in italijanske oz. druge narodnosti se strinja s trditvijo, da “Večinski narod diskriminira pripadnike slovenske manjšine” (Mezgec et al. 2005, 22–23); ta delež je pri anketirancih slovenske narodnosti nad 80 %. Podobno razhajanje je mogoče zaznati tudi pri trditvi “Večinski narod ne ceni slovenske kulture in jezika oziroma ju zaničuje”: s trditvijo se strinja 54,6 % dijakov mešane narodnosti in 56,6 % dijakov neslovenske, vendar tudi 76,4 % dijakov slovenske narodnosti (Mezgec et al. 2005, 24). Te razlike napeljujejo na misel, da narodnostna opredelitev mladih vpliva na njihovo zaznavanje odnosa večine do manjšine. Domnevamo lahko, da so morda tisti mladi, ki se opredeljujejo kot Slovenci, bolj občutljivi in pozorni na ta odnos, morda pa so njihova pričakovanja na tem področju drugačna. Na osnovi obstoječih podatkov ne moremo niti potrditi niti ovreči te domneve, vendar nam raziskave, ki se ukvarjajo z memorijami in spominom (Jurić Pahor 2006; 2019), ponujajo dovolj dobro osnovo, da lahko postavimo to domnevo, ki bi jo bilo vsekakor smiselno v prihodnosti raziskati podrobneje.

V raziskavi Profil mladih,¹¹ ki je bila opravljena dobro desetletje kasneje, se pri sorodnih vprašanjih pojavljajo odgovori, ki nakazujejo, da se je stopnja medkulturnega sožitja v tem desetletju povečala: mladi Slovenci v Italiji se še vedno v veliki meri (62 %) strinjajo, da italijanska večinska skupnost še vedno zelo površno pozna Slovence v Italiji, a obenem menijo, da se italijanska večinska skupnost v večji meri zanima za slovensko kulturo in jezik kot v preteklosti (59 %) in da kaže vsekakor več spoštovanja kot v preteklosti (55 %) (Vidau 2015, 29). Upadel pa je tudi občutek diskriminacije in zaničevanja v primerjavi z odgovori v Sondaži med dijaki o pogledu na manjšino in njeno organiziranost, saj se s trditvama “Večinski narod diskriminira pripadnike slovenske manjšine” in “Večinski narod ne ceni oz. zaničuje slovensko kulturo in jezik” strinja 47 %

vprašanih (Vidau 2015, 30). Sorodna vprašanja so bila postavljena tudi anketirancem v raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji (Vidau 2017). Odgovori izražajo percepcije, da se je medkulturno vzdušje dodatno izboljšalo. S trditvijo "Večinska skupnost diskriminira pripadnike slovenske narodne skupnosti v Italiji" se strinja komaj 16 % vprašanih, a je obenem relevanten delež neopredeljenih, ki znaša 35 % (Vidau 2017, 81–82).

Doslej smo izpostavili, kako se identitetne opredelitve povezujejo s percepcijo in zaznavanjem večine. Pomembno pa je tudi, kako se povezujejo s percepcijo in odnosom do manjšine. Mezgec et al. (2005, 26–27) so npr. pri trditvi "Pri življenjskih izbirah se odločam glede na svoje dobro in na dobro manjšine, ker sem njen pripadnik. Skrb za dobrobit manjšine vpliva na moje življenjske odločitve" po pričakovanju zaznali dokaj velika razhajanja po narodnosti: s trditvijo se ne strinja 74,6 % anketirancev neslovenske narodnosti v primerjavi s 60,2 % višješolcev mešane narodnosti in 42,3 % višješolcev slovenske narodnosti. Posebej zanimivo pri tej trditvi je, da se s starostjo strinjanje dijakov s trditvijo zmanjšuje: stopnja nesoglasja je višja pri 18- in 19-letnikih (66 % in 53,5 %) in nižja pri mlajših (pri 15-letnikih 40,4 %, 16-letnikih 46 % in 17-letnikih 45,7 %) (Mezgec et al. 2005, 27). Te ugotovitve podpirajo domnevo, da se odnos do manjšine z leti spreminja in da je starost anketiranca pomemben dejavnik pri tem, kako doživlja manjšino in svojo pripadnost tej skupnosti.

Mladi Slovenci v Italiji so "predvsem obmejni in evropsko naravnani ljudje, ki so hkrati navezani na svoja izvorna vaška okolja ali mestne četrti" (Vidau 2018, 90). Tako izhaja iz raziskave Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji, kjer so mladi zelo hladni do Italije in Slovenije kot državnih entitet, obenem se zavedajo, da so po eni strani prepojeni z italijansko kulturo, po drugi strani pa izražajo pozitivno naravnost do Slovenije v namene izobraževanja, zaposlovanja in preživljanja prostega časa (Vidau 2018, 64). Odnos mladih pripadnikov slovenskega zamejstva v Italiji do nacije in države je kompleksen, ker živijo vpeti v dve kulturi, dva jezika in dve državi in se zaradi tega težko istovetijo s širšima klasičnima pojmomoma države in naroda, saj sta narodna pripadnost in državljanstvo pri njih dejansko ločena (Vidau 2018, 60). Ni naključje, da se del mladih Slovencev v Italiji zateka v lokalnost. Zanje je značilna čustvena navezanost in občutek pripadnosti predvsem svojemu izvornemu okolju in želja, da bi radi še naprej živeli v njem (Vidau 2018, 95).

3.4 Vezi in odnos s Slovenijo

Pri odnosu mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji s Slovenijo se pozitivna naravnost in čustvena navezanost prepletata s pragmatičnimi in funkcionalnimi motivi za ohranjanje tega odnosa in grajenje vezi. Bogatec in Bufon (2008, 20–21)¹² v raziskavi o Slovencih v Italiji in skupnem slovenskem kulturnem prostoru po padcu meje na populaciji aktivnih v slovenskih društvih v

Italiji npr. ugotavljata višjo zabeleženo pogostost obiskov sosednjih krajev pri respondentih iz slovenskega etnično-jezikovnega okolja v Italiji v primerjavi z respondenti obmejnega območja v Sloveniji. Posebej izstopa, da 47 % slovenskih respondentov v Italiji obišče sosednje kraje v Sloveniji 2- do 3-krat tedensko, 11,3 % dnevno, medtem ko le 7,2 % respondentov v Sloveniji dnevno obiskuje Italijo, 12 % pa je takšnih, ki gredo v Italijo 2- do 3-krat tedensko (Bogatec & Bufon 2008, 17). Bogatec in Bufon (2008) nadalje ugotavljata, da se "respondenti v Italiji, ki jih lahko navezujemo na slovensko etnično-jezikovno okolje, zavestno poslužujejo različnih storitev v Sloveniji" (Bogatec & Bufon 2008, 20). To počnejo tudi zato, da "povečujejo lastne stike z matično državo" (Bogatec & Bufon 2008, 20) in s tem priložnosti za rabo slovenskega jezika pri vsakodnevni komunikaciji (Bogatec & Bufon 2008, 20). Avtorja to višjo pogostost obiskov sosednjih krajev pri respondentih v Italiji pripisujeta kombinaciji štirih osnovnih razlogov, in sicer (1) nakupom in oskrbi, (2) obiskom sorodnikov in znancev, (3) obiskom kulturnih prireditev ter (4) izletom in koriščenju gostinskih storitev. Iz zapisanega je razvidno torej, da gre pri obisku Slovenije za kombinacijo motivov, ki izhajajo iz družbeno ekonomske sfere, iz družbeno kulturne sfere in tudi iz čisto funkcionalnih dejavnosti (izlet, koriščenje gostinskih storitev) (Bogatec & Bufon 2008, 20–21). Do podobnih zaključkov na populaciji mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji, ki so bili zajeti v raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji, je prišla tudi Vidau (2018, 65), saj obiskujejo Slovenijo najprej zaradi nakupov (67 % vprašanih je navedlo ta odgovor) in izletov, dopustov in gostiln (60 %). Ostali odgovori, in sicer ogled/obisk kulturnih in športnih prireditev, obisk sorodnikov, šolanje, zabava, obisk prijateljev in delo so manj relevantni (ne dosegaajo tretjine odgovorov) (Vidau 2018, 65). Avtorica je na populaciji mladih v raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji zaznala še nekatere značilnosti odnosa do Slovenije, in sicer poudarek na ljubezni do narave v Sloveniji in upoštevanje Slovenije kot možne države bivanja v namene izobraževanja na visokošolski ravni in obiskovanja tečajev slovenskega jezika (Vidau 2018, 65–67).

Za mlade je značilno, da razmišljajo o izkušnjah v tujini z namenom izobraževanja ali zaposlitve. To potrjujejo tudi podatki o mobilnosti mladih govorcev slovenskega jezika v Italiji v raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji (Vidau 2017, 89). Med njimi je pripravljenost, da bi se izselili v Slovenijo, kar visoka (58 % vprašanih). Ta vrsta življenjske izkušnje ali izbire je že tradicionalno vabljliva za govorce slovenskega jezika v Italiji, predvsem zaradi brezplačnega univerzitetnega izobraževanja v Ljubljani, Mariboru, Novi Gorici, Kopru, Kranju in drugih visokošolskih središčih v Sloveniji, ki je sicer v Italiji plačljivo (Vidau 2018, 65). Omogoča tudi osamosvojitve od izvirne družine, ko se mladi zaradi študija preselijo v Slovenijo (Vidau 2018, 65). Tudi pridobitev statusa študenta in študentsko delo v Sloveniji prispevata k avtonomiji mladih, saj tega v Italiji ne poznajo. Sicer je razširjena tudi čezmejna oblika izobraževanja, ko

študenti ohranijo bivališče v Italiji in se vozijo v Slovenijo na predavanja in druge obveznosti (Vidau 2018, 65).

S tem povezan in razširjen je med mladimi Slovenci v Italiji pojav bega možganov v Slovenijo, saj se mladi, ki dokončajo univerzitetno izobrazbo v Sloveniji, tam tudi zaposlijo in si uredijo nov dom. Intelektualni poklici, kot so raziskovanje in akademski svet, gledališče, poučevanje glasbe ter poklici v zdravstvu, so tipični primeri, kot ugotavlja Vidau (2017, 90) v raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji. Nekateri se odločajo preprosto tudi za življenje, ki je razpeto med dvema državama: gre za čezmejni življenjski slog, kjer posameznik ohrani svoje bivališče v izvornem slovenskem okolju v Italiji, a je zaposlen v Sloveniji in se tja redno vozi. Drugo skupino pa predstavljajo posamezniki, ki so si bivališče uredili v Sloveniji in so zaposleni v Italiji ter se tja redno vozijo (Jagodic 2011; 2012). Tudi tečaji slovenskega jezika v Sloveniji so med mladimi govorniki slovenskega jezika v Italiji del njihovega izobraževanja (Vidau 2018, 67). Pomembna je tudi vloga slovenskih tabornikov, skavtov, dijaških domov ter kulturnih in športnih društev v Italiji, ki redno ponujajo mladim govornikom slovenskega jezika v Italiji izobraževalne, kulturne, športne in druge dejavnosti v Sloveniji (Vidau 2018, 67).

Pandemija covid-19 je čezmejnemu življenjskemu slogu zadala pomemben udarec. Tudi po pomladi 2020, ko sta državi odločno reagirali z omejitvami in ukrepi (Slovenija celo z zapiranjem meja), je prehajanje meje ostalo oteženo (Brezigar 2020; Bogatec et al. 2021; Jurić Pahor 2020). Pri tem gre izpostaviti predvsem dva dejavnika: prvič, neusklajenost mejnega režima na slovenski in italijanski strani, kjer vsaka država postavlja svoja pravila in pogoje za prehajanje meje, in kdor živi čezmejno, mora ves čas zadovoljevati merila obeh držav, da lahko opravlja vsakodnevna opravila (npr. gre iz službe domov); in drugič, spreminjajoči se pogoji prehajanja meja, predvsem v zvezi s samoizolacijami in testiranjem, ki postavljajo posameznike, ki živijo čezmejno, v negotov in hitro spreminjajoč se položaj, ki zahteva veliko mero prilagajanja (Brezigar 2020; Bogatec et al. 2021; Jurić Pahor 2020). V kvalitativni študiji, ki je bila namenjena poglobljenemu razumevanju vpliva, ki ga je imel covid-19 na slovensko skupnost v Italiji in predvsem na tiste njene pripadnike, ki živijo čezmejno, so intervjuvanci opozarjali predvsem na vprašanje meje (Brezigar 2020) in izpostavili, da je bil to največji šok v dani situaciji. Eden izmed intervjuvancev je v tem oziru prav posebej opozoril na doživljanje mladih: "Največji šok, se mi zdi, je bil za mlade ljudi, ki niso nikoli izkusili resnično zaprte meje in ki se komaj spomnijo kontrol na meji. Videti fizične ovire na meji [...], to je bilo šokantno, bili so zgroženi" (Intervjuvanec 7, citirano v Brezigar 2020, 92).¹³

V povezavi z vprašanjem prehodnosti meje so intervjuvanci v isti raziskavi opozarjali tudi na njihovo doživljanje ukrepov Republike Slovenije, ki so povečali čustveno distanco med pripadniki manjšine in matično državo in pri pripadnikih manjšine ustvarili občutek, da "v primeru težav nas bo matična država

pustila na cedilu” (Brezigar 2020, 92). (Čustvena) razdalja med manjšino in matično državo se je po mnenju intervjuvancev zelo povečala (Brezigar 2020, 92–93). Gre za percepcijo, ki je ne gre podcenjevati, saj so čustveni elementi odnosa do matične države večkrat povezani s funkcionalnimi vidiki tega odnosa. Ugotovitve raziskave avtorjev Bogatec in Bufon (2008) o Slovencih v Italiji in skupnem slovenskem kulturnem prostoru nas napeljujejo na misel, da obstaja pomembna povezava med obema vidikoma: opozorila sta namreč na dva *clusterja* (Bogatec & Bufon 2008, 63) oziroma dve skupini Slovencev v Italiji, ki imata drugačen odnos do Slovenije. Večjo Skupino 1 sestavljajo pogostejši obiskovalci Slovenije, ki zaupajo v podporo in prizadevanje matične države v korist razvoja slovenske manjšine in njenih ustanov in ustvarjanja skupnega slovenskega kulturnega prostora (Bogatec & Bufon 2008, 63–64). Ti izpostavljajo tudi pomen slovenskih manjšinskih ustanov za ohranjanje manjšine. Skupino 2 sestavljajo le občasni obiskovalci Slovenije, ki so manj prepričani tako v podporo matične države v korist ohranjanja slovenske prisotnosti v Italiji kot tudi v njeno večjo pomoč manjšinskim ustanovam in v uresničevanje ideje skupnega slovenskega obmejnega prostora (Bogatec & Bufon 2008, 63–64). Med anketiranimi v raziskavi je v Skupino 1 sodilo 82 % respondentov na Tržaškem, 79 % na Goriškem in le 10 % na Videmskem. Razmerja v Skupini 2 so bila točno obratna. Čeprav so razlike med videmsko in ostalima pokrajinama sad številnih zgodovinskih, političnih, pravnih in upravnih dejavnikov, ni mogoče zanemariti, da so ti dejavniki na različne načine šibili tudi čustvene vezi med manjšinsko skupnostjo in matično državo in prav krhkost teh vezi predstavlja danes veliko oviro pri naporih za izboljševanje položaja slovenske skupnosti na Videmskem. Zato je tudi nenadno rahljanje čustvenih vezi v času pandemije dejavnik, ki ga je treba jemati z vso resnostjo pri grajenju odnosov in vzpostavljanju politik Republike Slovenije do slovenske narodne skupnosti v Italiji.

4. Razprava in zaključek

Mladi Slovenci v Italiji so nosilci sodobnih družbenih in narodnih identitet, ki v veliki meri niso ideološko ali politično pogojene kot pred padcem berlinskega zidu in v času osamosvajanja Republike Slovenije. Podatki namreč kažejo, da je vrednota večjezičnosti v primerjavi z vrednotama narodnostne ali etnične pripadnosti in razvoja slovenske manjšine v Italiji občutena kot pomembnejša. Identifikacije se gradijo in razvijajo iz njihovih konkretnih vsakodnevnih izkušenj slovenstva in manjšinstva, ki je vpeto v dogajanje in čutenje dveh jezikov in kultur, slovenske in italijanske, ter dveh držav, Italije in Slovenije. Poleg tega imajo mladi Slovenci v Italiji enake življenjske izzive kot vsi ostali mladi v Sloveniji, Italiji in Evropi nasploh. Soočajo se z izzivi na področju izobraževanja, zaposlovanja in osamosvajanja od izvirne družine. V teh procesih se prepletata slovenski in italijanski družbeno-politični prostor, ki nudita mladim različne priložnosti.

To je pomemben podatek, ki ga velja upoštevati tudi v nastavljanju dejavnosti, komunikacije in vsebin slovenskih organizacij v Italiji in Sloveniji, namenjenih mladim.

Če po eni strani pri mladih govorcih slovenskega jezika v Italiji opazamo oddaljitev od narodne identitete, po drugi strani prav ta oddaljitev omogoča tudi jezikovno širitev manjšinske skupnosti, ki je nujno potrebna in neprecenljiva za dolgoročni obstoj te skupnosti (Brezigar 2013). Ker narodna identiteta ni vedno manj pomembna zgolj pri mladih pripadnikih manjšine ampak tudi pri mladih pripadnikih večinskega in drugih narodov, je domet rahljanja narodne identitete drugačen, kot se morda zdi na prvi pogled. Če vzamemo kot primer mlade starše italijanske narodnosti, ki vpišejo otroke v slovenske šole v Italiji – teh je 19 % (Oblak 2011, 143), se pojavlja vprašanje o njihovih razlogih za takšno odločitev. Kot poudarja Oblak (2011, 143), je del tega mogoče pojasniti z deasimilacijo, drugi del pa predstavljajo starši, pri katerih njihov materni jezik in narodnost ne vplivata na izbiro šole za otroke. Pojem identitete ni več na prvem mestu, večji pomen pridobi “drugost” (Oblak 2011, 143). Cilj teh staršev je tako bodisi večkulturna vzgoja ali pa so v ospredju praktični razlogi za takšno izbiro (v šolah s slovenskim učnim jezikom ni priseljencev, je manj otrok, razredi so manjši, ipd.) (Oblak 2011, 143). V vsakem primeru gre za pomemben trend, ki sooblikuje skupino mladih govorcev slovenskega jezika, ki bi lahko predstavljali pomemben kadrovskega potencial za Slovenijo, če bi ta definicijo slovenstva znala zastaviti tako, da bo njen pristop osnovan na zavesti njegove “realne večkulturnosti” (Zupančič 2017, 214).

Postavlja pa se tudi vprašanje, ali je sistem slovenskih organizacij v Italiji dolgoročno vzdržen, upoštevajoč kadrovskega podhranjenost mladih, od katerih se nekateri selijo v Slovenijo in tujino. Pri načrtovanju in upravljanju slovenskih organizacij v Italiji je treba upoštevati, da je zaradi demografskih sprememb število potencialnih aktivnih članov in uporabnikov manjše. Premisliti je torej treba klasične narodnoobrambne mehanizme, ki so značilni za slovenske organizacije v Italiji in se posledično zrcalijo tudi v odnosu z institucijami v Sloveniji, naj predvsem v korist mladih dopolnjujejo strategije razvijanja in utrjevanja jezikovnih kompetenc. Slednje mladi zelo cenijo, ker jim odpirajo vrata bodisi v slovenski bodisi v italijanski kulturni prostor za študij, zaposlitev in sploh življenjsko realizacijo. V razvojni perspektivi Slovenije naj bo poudarek na ustrezni finančni, administrativni in infrastrukturni podpori dejavnosti slovenskih mladinskih in drugih organizacij v Italiji, ki mlade iz slovenskega zamejstva v Italiji zbližujejo s Slovenijo; to so predvsem različne oblike športnih, kulturnih in rekreacijskih dejavnosti v Sloveniji. Sploh naj politike in dejavnosti, namenjene mladim govorcem slovenskega jezika v Italiji, spodbujajo podjetnost, usposabljanje za življenjsko uspešnost in projektno vodenje kot družbene kompetence, ki mladim pomagajo, da bodo lahko uspešno kos izzivom post-covidne družbe.

Literatura in viri

102

- Arhiv SLORI, 2021. Obdelava ISTAT-ovih podatkov Popolazione residente al 1° gennaio 2020 per età, sesso e stato civile. [Avtorica študije Z. Vidau].
- Avtonomna dežela Furlanija - Julijska krajina, 2016. *Rapporto statistico 2016*. Servizio programmazione, pianificazione strategica, controllo di gestione e statistica, http://www.regione.fvg.it/rafv/export/sites/default/RAFVG/GEN/statistica/FOGLIA38/allegati/27062016_Rapporto_statistico_annuale_2016.pdf (dostop 27. 8. 2021).
- Baker, C., 1985. *Aspects of Bilingualism in Wales*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Baker, C., 1988. *Key Issues in Bilingualism and Bilingual Education*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Baker, C., 1992. *Attitudes and Language*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Baker, C., 2001. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Bogatec, N., 2015. Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 74, 5–21.
- Bogatec, N., 2018. Ni izjema, je družbeni pojav. *Primorski dnevnik* 74 (289), 9. december 2018, 3.
- Bogatec, N. & Bufon, M., 2008. *Pre-misliti manjšino: Slovenci v Italiji in skupni slovenski kulturni prostor po padcu meje: anketa med člani slovenskih društev v Italiji*. Založba Annales, Koper; SLORI, Trst.
- Bogatec, N., Brezigar, S. & Mezgec, M., 2021. Pouk na daljavo v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom in slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Italiji med epidemijo covid-19. *Sodobna pedagogika* 72 (Pos. izdaja), 44–68.
- Brezigar, S., 2013. Ali se jezikovna skupnost v Furlaniji Julijski krajini lahko širi? Poučevanje in učenje slovenščine med večinskim prebivalstvom kot perspektiva za dolgoročno ohranjanje manjšinskega jezika: zaključki. V D. Jagodic & Š. Čok (ur.) *Med drugim in tujim jezikom: poučevanje in učenje slovenščine pri odraslih v obmejnem pasu Furlanije Julijske krajine*. Ciljnočasno združenje "Jezik-Lingua", Trst, 97–119.
- Brezigar, S., 2020. The Slovene Community in Italy and the Covid-19 Pandemic. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 85, 83–100, DOI: 10.36144/RiG85.dec20.83-100.
- Bufon, M., 2019. *Slovensko zamejstvo kot vsebine kurikula osnovnih in srednjih šol v Sloveniji: končno poročilo* (Ciljni raziskovalni projekt), http://zamejstvovkurikulu.splet.arnes.si/files/2019/03/CRP-KON%C4%8CNO-poro%C4%8Dilo_USZS.pdf (dostop 27. 8. 2021).
- Howe, N. & Strauss, W., 1991. *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. William Morrow & Company, New York.
- Howe, N. & Strauss, W., 2007. The Next 20 Years: How Customer and Workforce Attitudes Will Evolve. *Harvard Business Review* 85 (7/8), 41–52.
- ISTAT – Istituto Nazionale di Statistica, 2021a. *Notifica dell'indebitamento netto e del debito delle Amministrazioni pubbliche secondo il Trattato di Maastricht*. ISTAT, https://www.istat.it/it/files//2021/04/Notifica_22_04_2021.pdf (dostop 18. 10. 2021).
- ISTAT – Istituto Nazionale di Statistica, 2021b. *Indicatori demografici anno 2020*. ISTAT, https://www.istat.it/it/files/2021/05/REPORT_INDICATORI-DEMOGRAFICI-2020.pdf (dostop 18. 10. 2021).
- Jagodic, D., 2009. Družbena participacija mladih v obmejnih območjih na stičišču med Italijo in Slovenijo: analiza vrednotnih usmeritev "obmejne mladine" in njene motiviranosti za

- sodelovanje v društvih ter organizacijah prostovoljnega značaja. V D. Jagodic & Z. Vidau (ur.) *Mladina na prehodu: mladi tržačani pred izzivi postmoderne družbe, evropskih integracijskih procesov in medkulturnega sobivanja*. SLORI, Trst, 65–89.
- Jagodic, D., 2011. Mobilità residenziale transfrontaliera nel contesto dell'Unione europea: il caso del confine italo-sloveno. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 65, 60–87.
- Jagodic, D., 2012. Living (beyond) the Border: European Integration Processes and Cross-Border Residential Mobility in the Italian-Slovenian Border Area. V D. Andersen, M. Klatt & M. Sandberg (ur.) *The Border Multiple: The Practicing of Borders between Public Policy and Everyday Life in a Re-scaling Europe*. Ashgate, Farnham, 201–218.
- Jagodic, D., 2017. Slovenci v Italiji: poselitveni prostor in demografsko gibanje. V N. Bogatec & Z. Vidau (ur.) *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. SLORI; Založništvo tržaškega tiska, Trst, 40–49.
- Jagodic, D. (ur.), 2018. *Družbena participacija mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; SLORI, Trst; Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Slovenski znanstveni inštitut, Celovec.
- Jurić Pahor, M., 2006. Memorija in spomin v času globalizacije. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 50, 57–81.
- Jurić Pahor, M., 2019. *Memorija vojne: soška fronta v spominski literaturi vojakov in civilistov*. Mohorjeva družba, Celovec.
- Jurić Pahor, M., 2020. Border as Method: Impact of the Covid-19 Pandemic on the Border Area between Italy and Slovenia and on the Slovene Minority in Italy. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 85, 57–81, DOI: 10.36144/RiG85.dec20.57-81.
- Kosic, M., 2014. JAZ in DOM dijakov srednjih šol druge stopnje s slovenskim učnim jezikom v Gorici. V S. Pertot & M. Kosic (ur.) *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri teh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. SLORI, Trst, 85–107.
- Kotnik, V., 2013. Mediji v očeh nacionalne manjšine: kratka etnografija medijske subjektivitete slovenske manjšinske populacije v Italiji. V V. Kotnik (ur.) *Mediji in nacionalne manjšine*. Založba Annales, Koper, 89–153.
- Kržišnik-Bukić, V. (ur.), 2017a. *Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; SLORI, Trst; Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Slovenski znanstveni inštitut, Celovec.
- Kržišnik-Bukić, V., 2017b. Mladi v slovenskem zamejstvu: razgrinjanje pojmov, konceptov in osnovnih teoretično-metodoloških izhodišč. V V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; SLORI, Trst; Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Slovenski znanstveni inštitut, Celovec, 7–25.
- Medarič, Z., Zadel, M., Lenarčič, B., Sedmak, M. & Nemas, K., 2019. *Poznavanje zamejske problematike med slovenskim prebivalstvom – osnovne analize: telefonska anketa*. Center za raziskovanje javnega mnenja, ZRS, Koper, <http://zamejstvovkurikulu.splet.arnes.si/files/2019/03/P4.Rezultati-anketiranja-javnosti.pdf> (dostop 27. 8. 2021).
- Meier, P. & Biezen, I., 2001. Party Membership in Twenty European Democracies, 1980–2000. *Party Politics* 7 (1), 5–22.
- Mezgec, M., Bolčina, D., Vidali, Z. & Wehrenfennig, A., 2005. Sondaža med dijaki o pogledu na manjšino in njeno organiziranost. V N. Bogatec & E. Sussi (ur.) *Mladi, gospodarstvo, kultura: analiza stanja za razvoj slovenske manjšine v Italiji*. SLORI, Trst, 9–110.
- Miheljak, V. (ur.), 2002. *Mladina 2000: slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*. Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Urad Republike Slovenije za mladino, Ljubljana; Aristej, Maribor.

- Novak Lukanović, S. (ur.), 2019. *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; SLORI, Trst; Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Slovenski znanstveni inštitut, Celovec.
- Obid, M. (ur.), 2018. *Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; SLORI, Trst; Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Slovenski znanstveni inštitut, Celovec.
- Oblak, V., 2011. Identiteta in izbira šole. V M. Kravos & V. Polojaz (ur.) *Za dobro počutje naših malčkov: vloga otroškega vrtca s slovenskim učnim jezikom pri razvoju otroka v večkulturnem okolju: projekt Mozaik*. Sklad Libero in Zora Polojaz; Večstopenjska šola pri Sv. Jakoba, Trst, 134–146.
- Pertot, S., 2011. Identitetne spremembe med Slovenci v Italiji v družinah učencev šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 66, 24–43.
- Pertot, S., 2014a. Dvajset let med slovenščino in italijanščino. Primerjava med generacijami maturantov srednjih šol druge stopnje s slovenskim učnim jezikom v Italiji o uporabi slovenščine in italijanščine kot jezikov sporazumevanja in notranjega govora. V S. Pertot & M. Kosic (ur.) *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri teh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. SLORI, Trst, 13–56.
- Pertot, S., 2014b. Samo tostran zamišljene meje? Družbene predstave o narodnostni identiteti maturantov srednjih šol druge stopnje s slovenskim učnim jezikom v Trstu. V S. Pertot & M. Kosic (ur.) *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri teh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. SLORI, Trst, 57–83.
- Putnam, R. D., 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of Americal Community*. Simon and Schuster, New York.
- Rosina, A., 2013. *La condizione giovanile in Italia: Rapporto giovani 2013*. Il Mulino, Bologna.
- Sekloča, P., 2013. Regionalni tisk kot povezovalni element med slovenskimi nacionalnimi manjšinami in Slovenijo. V V. Kotnik (ur.) *Mediji in nacionalne manjšine*. Založba Annales, Koper, 89–110.
- Ule, M., 2008. *Za vedno mladi? Socialna psihologija odrasčanja*. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Ule, M. & Kuhar, M., 2003. *Mladi, družina, starševstvo: spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Vidau, Z., 2015. Medkulturni položaj mladih, ki se šolajo v slovenskem jeziku v Italiji. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 74, 23–39.
- Vidau, Z., 2017. Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu v Italiji. V V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; SLORI, Trst; Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Slovenski znanstveni inštitut, Celovec, 69–104.
- Vidau, Z., 2018. Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu v Italiji. V M. Obid (ur.) *Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; SLORI, Trst; Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Slovenski znanstveni inštitut, Celovec, 51–95.
- Zuljan Kumar, D., 2016. Narodna identiteta pri Beneških Slovencih in Furlanih danes. *Jezik in slovnstvo* 61 (2), 7–18.
- Zupančič, J., 2017. Zunanji pogledi na slovensko manjšinsko stvarnost. V N. Bogatec & Z. Vidau (ur.) *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. SLORI; Založništvo tržaškega tiska, Trst, 213–214.

Opombe

- ¹ Opravljenih je bilo 20 vodenih intervjujev z učitelji osnovnih in srednjih šol v Sloveniji (Bufon 2019).
- ² V telefonski anketi je sodelovalo 628 oseb v Sloveniji, starih od 18 do 72 let in več (Medarič et al. 2019, 4).
- ³ Po podatkih italijanskega statističnega zavoda ISTAT se je državni dolg Italije v zadnjem triletnju dodatno zvišal, in sicer je od leta 2017 do leta 2019 znašal 134 % državnega bruto proizvoda, leta 2020 pa je poskočil na 156 % državnega bruto proizvoda (ISTAT 2021a).
- ⁴ V Italiji je staranje prebivalstva že ustaljen proces, saj je skoraj četrtina (23 %) prebivalstva starejša od 65 let, mladih do 14. leta pa je 13 % (ISTAT 2021b, 9).
- ⁵ Po podatkih italijanskega statističnega zavoda ISTAT je bila leta 2021 srednja starost prebivalstva v Italiji 46 let (ISTAT 2021b, 1). V zadnjih dvanajstih letih se je število rojstev v Italiji znižalo za tretjino (ISTAT 2021b, 5).
- ⁶ Primorski dnevnik ima na temo bega možganov med mladimi rubriko Naši v drugih okoljih, v kateri je od leta 2015 objavil kar nekaj intervjujev z mladimi, ki so bili tedaj v tujini. Na podlagi analize intervjujev s 45 posamezniki in posameznicami, ki jo je opravila Bogatec (2018), izhaja, da je velika večina intervjuvanih v tujini zaposlena in samo nekateri tam (tudi) študirajo. Evropo so izbrale tri četrtine intervjuvanih, drugi so bili v obdobju intervjuvanja v Aziji, Severni in Južni Ameriki ter Avstraliji (Bogatec 2018). Na vrhu lestvice najpogosteje izbranih evropskih držav sta Velika Britanija in Avstrija, sledijo jima Švica, Nemčija, Francija in Belgija (Bogatec 2018). Med intervjuvanimi prevladujejo mladi v starosti od 26 do 35 let in tisti, ki so se izselili po letu 2009 (Bogatec 2018). Iz intervjujev je še razvidno, da je večina intervjuvanih visoko izobraženih in da so področja zaposlitve različna, vse od gostinstva, finančnega posredovanja, zdravstva in mednarodne trgovine do obrtniških in profesionalnih dejavnosti (Bogatec 2018).
- ⁷ Temeljni raziskovalni projekt Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi je bil financiran iz sredstev Javne agencije RS za raziskovalno dejavnost (ARRS). Gradivo je bilo objavljeno v štirih monografskih zvezkih: Kržišnik-Bukič 2017a; Jagodic 2018; Obid 2018; Novak Lukanović 2019.
- ⁸ Pri tem gre za oceno, ki upošteva mlade ne glede na narodnostno opredelitev ali jezikovni izvor, ki obiskujejo slovenske šole v Italiji in izhajajo iz različnih kulturnih in jezikovnih ozadij, še zlasti v videmski pokrajini, in sicer iz mešanih slovensko-italijanskih družin, iz italijansko govorečih družin in iz družin priseljencev (Vidau 2017, 72). Avtorica še poudarja, da število vsekakor ni zanemarljivo, saj gre za mlade, ki so se "izobraževali v slovenskem jeziku in so bili vsaj del svojega odrasčanja v stiku s slovenskim jezikom in kulturo" (Vidau 2017, 72).
- ⁹ V anketni raziskavi Mladi v slovenskem zamejstvu v Italiji je na območju tržaške, goriške in videmske pokrajine sodelovalo 60 mladih, starih od 15 do 29 let, ki govorijo slovenski jezik (Vidau 2017, 70). Kvalitativno analizo dopolnjuje šest kvalitativnih intervjujev v slovenskem jeziku z mladimi pripadniki slovenske narodne in jezikovne skupnosti na Tržaškem, Goriškem in v Špetru (Vidau 2017, 71).
- ¹⁰ Šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem in Goriškem ter šola z dvojezičnim (slovensko-italijanskim) učnim jezikom v Špetru so sestavni del italijanskega državnega šolskega sistema. V tržaški in goriški pokrajini so šole s slovenskim učnim jezikom prisotne za celoten šolski cikel, ki vključuje vrtce (3–6 let), osnovne šole (6–11 let), srednje šole prve stopnje (11–14 let) in srednje šole druge stopnje (14–19 let). V teh šolah se vsi predmeti, razen italijanščine in tujih jezikov, poučujejo v slovenskem jeziku. V Špetru na Videmskem delujejo vrtec, osnovna šola in srednja šola prve stopnje. Učna jezika sta tako slovenščina kot italijanščina.
- ¹¹ Raziskava Profil mladih je predvidela anketiranje dijakov vseh razredov, oddelkov in podružnic srednjih šol druge stopnje s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem in Goriškem ter skupine

mladih z istimi starostnimi značilnostmi iz videmske pokrajine, ki so obiskovali Državno večstopenjsko šolo s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Špetru (Vidau 2015). Anketiranje je bilo izvedeno v šolskem letu 2012/13 med mladimi, ki so bili v glavnem stari od 15 do 19 let. V raziskavi je sodelovalo 677 mladih.

¹² Omenjena raziskava je zajemala respondente iz splošne populacije, ne zgolj mladih.

¹³ V navedenem viru je citat preveden v angleščino in se glasi: "The biggest shock, I think, it was for the young people, who have never experienced a truly closed border or barely remember border controls. Seeing physical blockades on the road [...], it was shocking, they were horrified" (Interviewee 7).

Gorazd Kovačič

Pragmatizem in anacionalno pojmovanje domovine pri mlajših generacijah slovenskih izseljencev

Članek raziskuje subjektivno percepcijo lastnega migrantstva, razloge za odselitev in pogoje za vrnitev ter pojmovanje domovine pri nedavnih izseljencih iz Slovenije. Zlasti od gospodarske krize 2008–2015 beležimo močan neto izselitveni tok in beg možganov. S polstrukturiranimi intervjuji z nedavnimi izseljenci smo ugotovili, da pri njih prevladujejo ekonomski razlogi za migriranje in pragmatično stališče do lokacije bivanja ter da je v njihovi subjektivni konstrukciji domovina večinoma skrčena na najožji socialni krog in svet vsakdanjega življenja, le manjši del pa se jih identificira s Slovenijo kot organiziranim kulturnim in političnim prostorom. V razmerah prostega pretoka delovne sile v EU in polperiferosti slovenskega gospodarstva lahko zato pričakujemo nadaljnje valove neto izseljevanja, ki bodo intenzivnejši v obdobjih gospodarskih kriz.

Ključne besede: migracije, slovenski izseljenci, subjektivna percepcija migracij, pojmovanje domovine, Slovenija.

Pragmatism and Non-national Perception of Homeland by Younger Generations of Slovenian Emigrants

The article researches the subjective perception of migration, the reasons for emigration and the conditions for return, and the perception of homeland by recent emigrants from Slovenia. Since the 2008–2015 economic crisis, there has been a strong stream of net emigration and brain drain from Slovenia. By means of semi-structured interviews with recent emigrants, we found out that their prevailing reasons for migration were economic, their view of the selected location pragmatic, and their subjective perception of homeland mostly reduced to the narrow social network and world of everyday life. Only a smaller part of the interviewees identifies itself with Slovenia as an organised cultural and political space. Therefore, under the condition of the free movement of labour within the EU and a semi-peripheral position of the Slovene economy, new waves of net emigration from Slovenia can be expected in the future, especially in periods of economic crises.

Keywords: migrations, Slovene emigrants, subjective perception of migrations, perception of homeland, Slovenia.

Correspondence address: Gorazd Kovačič, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, e-mail: gorazd.kovacic2@guest.arnes.si.

1. Uvod

V študijih migracij sta se v zadnjih desetletjih uveljavila dva medsebojno povezana teoretska in metodološka pristopa. Prvi izhaja iz teorij deteritorializacije in reterritorializacije, transnacionalnosti, hibridnosti in kreolizacije, ki migracij ne obravnavajo kot premika iz ene na drugo lokacijo, temveč kot tok skozi prostor in čas, v katerem migranti ostajajo povezani s svojci prek transnacionalnih komunikacijskih omrežij. Teoretski premik od osrednjega pomena fizičnega prostora k transnacionalnim komunikacijskim omrežjem naslavlja ugotovitve, da migranti gojijo in si zamišljajo svoj stik z matično skupnostjo predvsem prek medijske in etnične krajine (Golob 2010, 117–118, 122; Mikola & Gombač 2008, 41–43).

Drugi pristop se osredotoča na preučevanje migrantske konstrukcije realnosti in subjektivnega dojemanja okoliščin, zaradi katerega se ljudje odločajo za selitev (Gostič 2019, 217; Lukšič-Hacin 1995, 56–90; 1999, 143–144), in zato uporablja fenomenološke metode (Gostič 2019, 222–224), npr. biografsko-narativni metodološki pristop, s katerimi raziskovalci pridobijo razumevanje subjektivnih izkušenj migrantov in njihovih interpretacij družbenih dogodkov (Ilc Klun 2017, 61–64).

Raziskave slovenskih političnih izseljencev in njihovih potomcev v Argentini ter slovenskih ekonomskih izseljencev in njihovih potomcev v Zahodni Evropi so pokazale, da imajo migranti čustveno močno pojmovanje domovine kot fizičnega prostora, posredovanega z imaginarnimi projekcijami, predvsem kadar so integrirani v politično organizirano skupnost v diaspori, ki jo povezuje spomin na travmatičen kolektivni razlog za izselitev. Ti migranti in njihovi potomci lahko skozi vrsto generacij idealizirajo domovino oz. njeno preteklost, ki je medtem že minila. Domovino, po kateri hrepenijo, reprezentirajo z opremo in dekoracijo svojih domov, ki reprezentira slovensko tradicionalno materialno kulturo in simbole (Golob 2009; 2010). Tudi ekonomski izseljenci v Zahodno Evropo iz 60. in 70. let prejšnjega stoletja poudarjajo pripadnost domovini z oblikovanjem svojih domov in z nedeljskimi in prazničnimi obredi, toda pomanjkanje vsakodnevnega fizičnega stika med njimi, zaznamovanega z rabo slovenščine (otroke so vozili na tečaje slovenščine v oddaljene kraje nekajkrat mesečno, povezovali so jih predvsem zdomski duhovniki), in integrativnega kolektivnega narativa sta povzročila asimilacijo najkasneje v tretji generaciji (Golob 2010, 127–128). Podobno je bilo z izseljenci v ZDA. Eden pomembnejših dogodkov v novejši zgodovini, ki je politično mobiliziral pripadnike slovenske diaspore, je bila osamosvojitve Slovenije. Takrat so se pod koordinacijo nekaterih političnih strank iz Slovenije številni angažirali za pridobitev mednarodne podpore osamosvojitvi (Golob 2010, 119).

Ekonomski izseljenci iz časa po osamosvojitvi so komunikacijsko povezani predvsem s svojci prek IKT, ne pa tudi prek mrež slovenskih političnih strank v diaspori. Ker so se izselili nedavno zaradi iskanja boljših pogojev za delo in kariero,

večinoma ne idealizirajo domovine oz. Slovenije in tudi slovenska identiteta jim ne pomeni nič, kar bi določalo njihovo vsakdanje življenje in prihodnost (Gostič 2019, 231). Večina naj bi se jih izselila iz regionalnih središč, ne iz periferije, in ti se ne identificirajo s tradicionalno slovensko folkloro (Lapuh 2011, 82, 87). Ali doma govorijo slovensko, je odvisno predvsem od tega, ali imajo slovenskega partnerja. Lucija Lapuh je z anketo med izseljenci iz poosamosvojitvenega obdobja (N=650) ugotovila, da jih le polovica doma govori slovensko (Lapuh 2011, 85). Svojo izselitev dojemajo predvsem instrumentalno, kot priložnost za uspeh na trgu dela in kot osamosvojitvev od staršev, saj se starost odhoda niža v čas zaključka formalnega izobraževanja in prehoda v samostojno odraslost (Gostič 2019, 219, 231).

V tem prispevku bomo analizirali poglede nedavnih (to je iz zadnjih 10 let) slovenskih ekonomskih izseljencev na lastno migrantsko izkušnjo in perspektivo, izražene v 40 polstrukturiranih intervjujih. Razumevanje njihovih motivov za odselitev, pripravljenosti na nadaljnje selitve in za vrnitev v Slovenijo, pa tudi njihovega pojmovanja domovine in patriotizma kot morebitnega motiva za vrnitev je pomembno zato, ker kaže ne le na subjektivne pogoje in možnosti za vračanje nedavnih izseljencev, temveč tudi na ideološko plat potencialov za nadaljnje valove izseljevanja iz Slovenije, če se tukajšnje gospodarstvo ne bo dvignilo nad sedanji polperiferni položaj znotraj odprtega evropskega trga delovne sile.

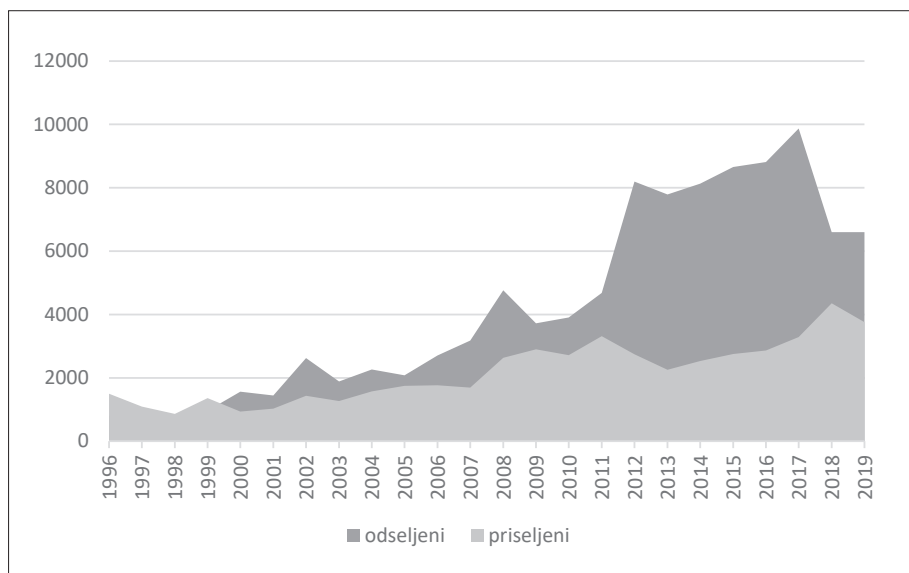
Najprej bomo v naslednjem poglavju predstavili obseg migracij iz in v Slovenijo v zadnjih desetletjih in njihovo asimetrično izobrazbeno strukturo, ki kaže na podrazvitost (slovenski državljani, ki se izseljujejo, so bolj izobraženi od tujcev, ki se priseljujejo, kar pomeni, da ponudba visoko kvalificiranih delovnih mest ne dohaja dviga izobrazbenosti prebivalstva v zadnjih desetletjih). Zatem bomo predstavili metodologijo empirične raziskave in analizirali njene rezultate. V raziskavi smo povprašali izseljence iz zadnjega desetletja o njihovi subjektivni percepciji lastnega migrantstva, o razlogih za odselitev in pogojih za vrnitev, o položaju na trgu dela v Sloveniji in tujini, o materialnem položaju v tujini in zadovoljstvu z njim, o pojmovanju domovine in o spremljanju in opredeljevanju do slovenske politike.

2. Obseg in značilnosti nedavnih migracij iz in v Slovenijo

Podatki Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) o migracijah državljanov Slovenije in tujcev s prebivališčem v Sloveniji v in iz države po osamosvojitvi kažejo naslednjo dinamiko. Po obdobju selitev prebivalstva znotraj območja nekdanje Jugoslavije v letih neposredno po osamosvojitvi sta bili dinamiki priseljevanja in izseljevanja tujcev ter državljanov Slovenije v 90. letih majhni.

Nato se je začela postopna rast ekonomskih imigracij, zlasti z območij nekdanje Jugoslavije, ki se je pospešila v času gospodarske konjunktore 2005–2008 in se je na nekoliko nižji ravni nadaljevala tudi med gospodarsko krizo 2008–2015. Čeprav so bile razmere na slovenskem trgu delovne sile takrat neugodne in so sprožile močan val izseljevanja državljanov Slovenije, so bile drugod na Zahodnem Balkanu še slabše. Migriranje oz. fluktuacija (odseljevanje in vračanje) slovenskih državljanov sta se začela povečevati od leta 2000 in se še nekoliko pospešila z včlanitvijo Slovenije v EU. Emigracijski tok se je močno povečal leta 2012 (Bevc 2014, 11–12; SURS 2021a), ko je vlada pod mednarodnim finančnim pritiskom uvedla varčevalne ukrepe, ki so omejili socialne transfere in zaposlovanje v javnem sektorju in s tem dodatno znižali kupno moč prebivalstva, pa tudi pokopali upe na kratkotrajnost krize in dodatno poslabšali blaginjsko perspektivo mlajših, ki so bili že prej generacijsko potisnjeni v množično prekarost (Kovačič 2016) na segmentiranem trgu delovne sile (Kramberger 2007).

Graf 1: Priseljeni in odseljeni slovenski državljani, 1996–2019

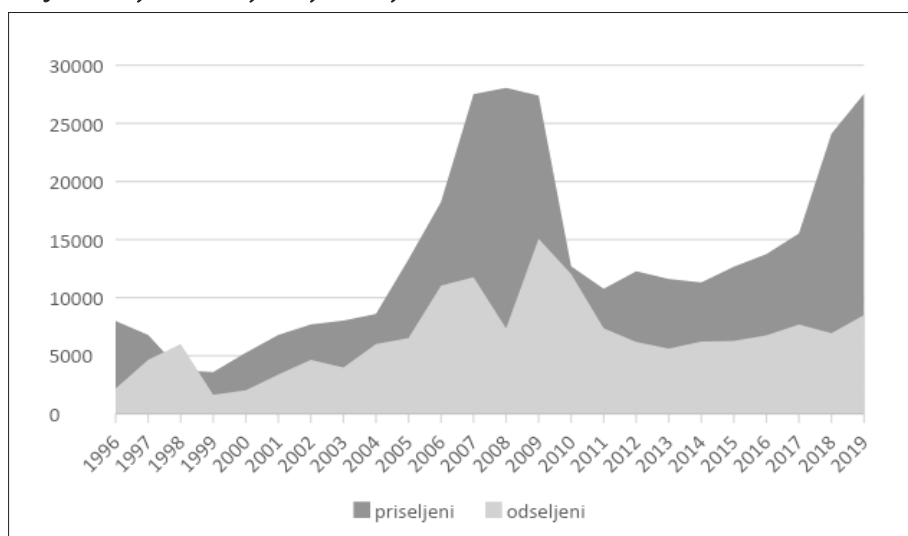

Vir: SURS (2021a).

Med vključno letoma 2012 in 2017 se je iz Slovenije na leto izselilo okrog 8.000 slovenskih državljanov, po koncu gospodarske krize se je ta številka presenetljivo še dvignila in se približala 10.000. Obenem se je v vsakem letu tudi priselilo (vrnilo) za približno tretjino letnega seštevka izseljenih državljanov. Letni neto selitveni saldo državljanov je v tem obdobju znašal med –5.500 in –6.500 oseb, večinoma v mlajših ali srednjih letih. Tako je Slovenija vsako leto neto izgubila

za dobro četrtno do tretjino generacije, v šestih letih pa skupaj neto 35.000 državljanov. Večinoma je šlo za mlajše delovno aktivno prebivalstvo in večinoma se je odselilo na razvitejše in boljše urejene zahodne dele skupnega evropskega trga dela. Emigracijski val se je zmanjšal šele leta 2018, torej dve do tri leta po začetku gospodarskega okrevanja (graf 1). V istem obdobju 2012–2017 je v Slovenijo prihajal obsežen tok neto selitvenega prirasta migrantov, državljanov držav nekdanje Jugoslavije, v seštevku prek 38.000 v šestih letih. Do leta 2009, torej v obdobju konjunktore, je bil letni selitveni saldo tujih državljanov še precej višji, v letu 2008 je dosegel 18.584 oseb, podobno visok je bil tudi v letih 2018 in 2019 (graf 2).¹

Graf 2: Priseljeni in odseljeni tuji državljani, 1996–2019

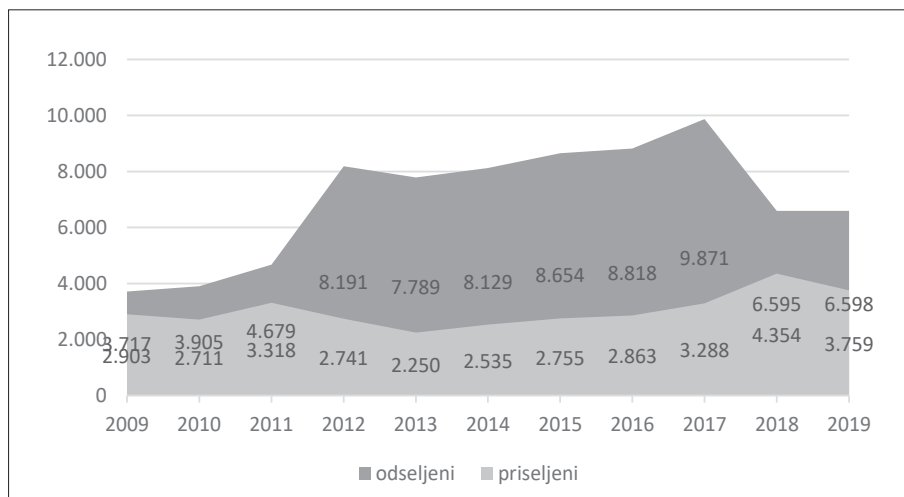

Vir: SURS (2021a).

Naslednji graf (graf 3) prikazuje podrobnejšo dinamiko in obseg meddržavnih selitev državljanov Slovenije od začetka prejšnje gospodarske krize.

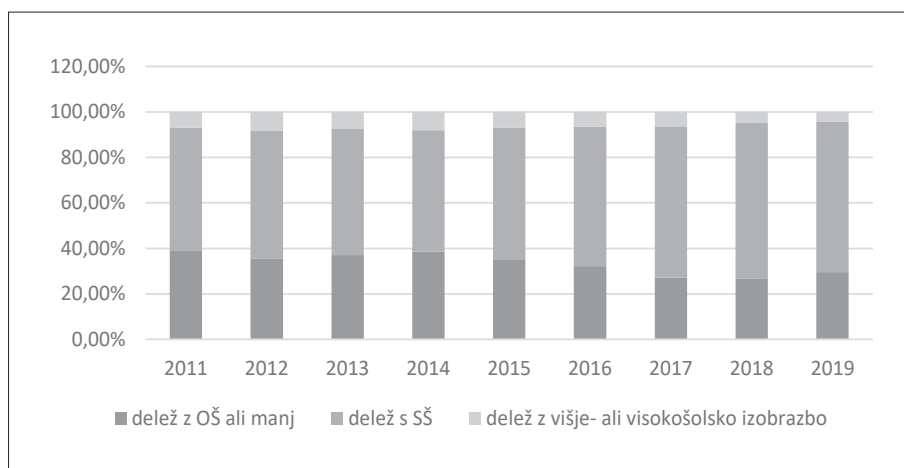
Pri tem je bila že med priselitvenim valom do leta 2009 povprečna stopnja izobrazbe priseljenih tujcev nekoliko nižja od tiste pri odseljenih slovenskih državljanov (Bevc & Uršič 2014). Enako smo izračunali za obdobje 2011–2019 iz primerjave podatkov o stopnjah izobrazbe odseljenih državljanov Slovenije in priseljenih državljanov držav z območja nekdanje Jugoslavije (grafa 4 in 5). Od tam je namreč v tem obdobju prišlo 77,2 % vseh priseljenih tujih državljanov in lahko štejemo, da gre za edini bazen množičnega priseljevanja v Slovenijo.

Graf 3: Odseljeni in priseljeni slovenski državljani, 2008–2019

Vir: SURS (2021a).

Graf 4: Stopnja izobrazbe tujih državljanov, starejših od 15 let, priseljenih iz držav na območju nekdanje Jugoslavije v letih 2011–2019

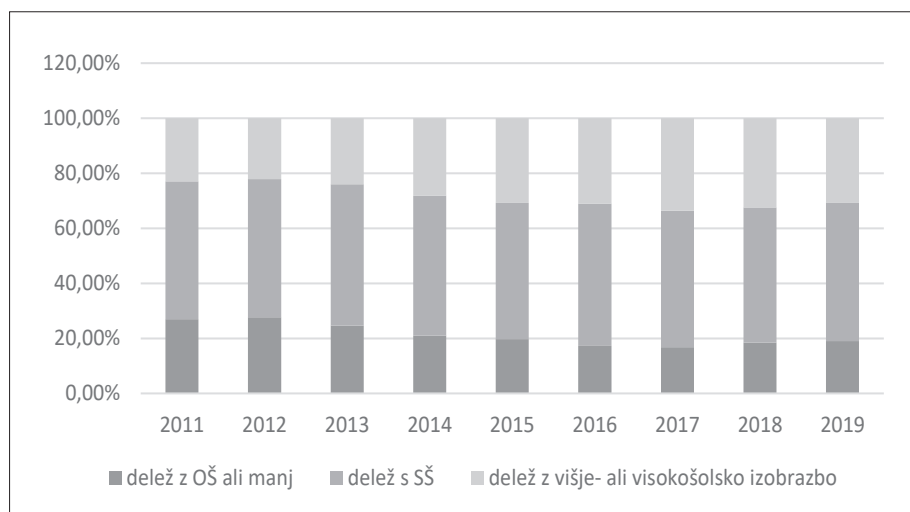

Vir: SURS (2021b); avtorjeva analiza podatkov.

Če pustimo ob strani razlike v absolutnih številkah, je imelo le 6 % priseljencev iz držav z območja nekdanje Jugoslavije, starejših od 15 let, višje- ali visokošolsko izobrazbo, pri odseljenih slovenskih državljanih pa je bilo takih 28,7 %. Ti podatki kažejo, da neto selitveni tokovi, če seveda pri bolj izobraženih izseljenih slovenskih državljanih ne gre za začasno fluktuacijo, v Sloveniji pomenijo neto

zmanjševanje povprečne stopnje izobrazbe tiste delovne sile, ki uspe najti delo na slovenskem trgu dela. To je pokazatelj podrazvitosti slovenskega gospodarstva (in ostalih sektorjev na trgu dela) in s tem relativne preizobraženosti prebivalstva.

Graf 5: Stopnja izobrazbe odseljenih slovenskih državljanov, starejših od 15 let, v letih 2011–2019

Vir: SURS (2021c); avtorjeva analiza podatkov.

Glede na to lahko pričakujemo, da so prevladujoči motivi odseljenih državljanov Slovenije ekonomski, in ocenjujemo, da bi bilo mogoče znižati izselitveni val predvsem z izboljšanjem ponudbe zaposlitev na slovenskem trgu dela. Ta je namreč v razmerah prostega pretoka državljanov EU le del širšega evropskega trga dela, na katerem delodajalci v Sloveniji tekmujejo z delodajalci iz bolj razvitih članic EU za kakovostno delovno silo.

3. Metodologija empirične raziskave slovenskih izseljencev iz zadnjega desetletja

Raziskovalno vprašanje empirične raziskave je bilo, kakšni so motivi za izselitev slovenskih državljanov, ki so se izselili v zadnjem desetletju, v času večjega izselitvenega vala. S tem vprašanjem sta povezani dve skupini raziskovalnih podvprašanj. Prva skupina podvprašanj predpostavlja karijerne motive, značilne za ekonomske migrante, čeprav so ti v primeru nekaterih intervjuvancev kombinirani z osebnimi motivi (partner iz tujine, v nekaj primerih tudi sledenje drugemu družinskemu članu v tujino): kakšni so bili njihov materialni položaj, položaj na trgu dela in karierna perspektiva v Sloveniji ter kakšni so bili v

tujih državah, kamor so se preselili, in v trenutni državi bivanja. Druga skupina raziskovalnih podvprašanj je, kako izseljenci iz zadnjega desetletja subjektivno dojemajo domovino. Pri tem intervjuvancem nismo sugerirali, da postavljamo identičnost domovine s slovensko državo in/ali slovenskim narodom, temveč smo jih vprašali, kaj pogrešajo iz okolja, ki so ga zapustili s selitvijo v tujino. Ker so intervjuvanci lahko prosto odgovarjali na vprašanja, smo jim omogočili, da sami sestavijo prioriteten list tistega, kar subjektivno povezujejo z domovino, in unija njihovih prioriteten list vsebuje predvsem državo, narod, jezik, kulinariko, krajino, vsakdanjo komunikacijsko kulturo ter družinske člane in prijatelje. Delno smo odnos do domovine lahko razbrali tudi iz odgovorov na vprašanja, ali spremljajo in se opredeljujejo do političnega in družbenega dogajanja v Sloveniji.

Motive za izselitev, pripravljenost na nadaljnje selitve in za vrnitev v Slovenijo, pojmovanje domovine in patriotizem kot morebitni motiv za vrnitev smo pri ekonomskih izseljencih iz Slovenije iz zadnjega desetletja raziskali s polstrukturiranimi intervjuji. Skupina študentk in študentov pri predmetu Sodobni družbeni procesi na drugostopenjskem študijskem programu Sociologija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je v študijskih letih 2017–2018, 2018–2019 in 2019–2020 opravila 40 intervjujev z izseljenci, vsak(a) po enega. Intervjuvance so poiskali med svojimi znanci. Poleg demografskih vprašanj (starost, spol, družinsko življenje, stopnja izobrazbe, država bivanja) so jih vprašali po položaju na trgu delovne sile pred izselitvijo in zdaj ter po subjektivni oceni trenutnega dohodka oz. materialnega položaja. Nadalje so intervjuvance vprašali o razlogih za odselitev iz Slovenije, kako dolg odhod so načrtovali ob odselitvi, o pripravljenosti na nadaljnje selitve in ali razmišljajo o vrnitvi in pod kakšnimi pogoji. Vprašali so jih tudi, ali spremljajo in kako se opredeljujejo do slovenske politike ter ali imajo kakšna politična stališča, povezana z okoliščinami, zaradi katerih so odšli v tujino. V zadnjem sklopu so intervjuvanci dobili tudi vprašanja, kaj iz domovine najbolj pogrešajo v novem okolju in čemu so se najtežje odpovedali, pa tudi, kaj jim pomeni domovina. Študentje² so o intervjujih napisali kratka poročila. Izjave intervjuvancev o njihovih stališčih in statusih smo klasificirali po glavnih tematskih sklopih. Njihovo distribucijo prikazuje preglednica 1, v kateri so v poljih s posamezno skupino odgovorov našteje zaporedne številke intervjuvancev in njihovo število.³

Vsi intervjuji so bili izvedeni z istimi smernicami in zapisani v obliki povzetka, strukturiranega v posamezne problemske kategorije, ki so v preglednici 1 razvrščene vertikalno. Povzete odgovore smo nato znotraj vsake problemske kategorije rekodirali v skupine odgovorov, ki so v preglednici 1 razvrščeni horizontalno.

Število intervjujev je bilo omejeno, zato se zavedamo omejenih možnosti za generalizacijo veljavnosti sklepov oz. odgovorov na raziskovalno vprašanje in podvprašanja ter nadaljnjih interpretacij, ki gredo v sklepnem poglavju prispevka

v smeri, v kolikšni meri so selitveni motivi izseljencev iz zadnjega desetletja pragmatični in bi se ti vrnili v Slovenijo predvsem, če bi dobili dobre karierne priložnosti, v kolikšni meri pa so vezani na domotožje in lahko pomenijo pripravljenost na vrnitev tudi brez dobrih kariernih priložnosti.

4. Pripovedi nedavnih slovenskih izseljencev o svojih razlogih za migriranje, materialnem napredku in pojmovanju domovine

Preglednica 1 prikazuje distribucijo skupin odgovorov intervjuvancev po glavnih tematskih sklopih.

Preglednica 1: Distribucija skupin odgovorov intervjuvancev po glavnih tematskih sklopih

Starost	do vključno 30 let: 1, 2, 4, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 39, 40 (N = 25)	nad 30 let: 3, 5, 6, 7, 8, 10, 14, 17, 21, 22, 23, 31, 32, 37, 38 (N = 15)			
Izobrazba	srednja šola ali manj: 1, 3, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 17, 22, 24, 27, 28, 29, 33, 34, 38, 40 (N = 19)	univerzitetna ali več: 2, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 39 (N = 21)			
Družinsko življenje	ima otroke: 5, 6, 10, 17, 22, 32, 38 (N = 7)	nima še oz. ne more si še privoščiti otrok: 1, 2, 4, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 39 (N = 24)	ne namerava imeti otrok: 3, 23, 31 (N = 3)		
Država ali regija sedanjega bivanja	Zahodna Evropa: 3, 4, 6, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40 (N = 27)	Vzhodna Evropa: 2, 8, 29 (N = 3)	ZDA, Kanada: 1, 7, 20, 23, 34 (N = 5)	Azija, Avstralija: 5, 9, 10, 16, 19 (N = 5)	
Položaj na trgu dela pred izselitvijo	odšel/-la takoj po izobraževanju ali med njim: 1, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 16, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 30, 34, 36, 39 (N = 18)	prekaren, slab, brezperspektiven: 3, 4, 5, 13, 14, 15, 21, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 37, 38, 40 (N = 16)	dober, a je želel(a) poskusiti kaj novega: 2, 17, 22, 23, 31 (N = 5)	dober, a je odšel/-la iz osebnih razlogov: 8 (N = 1)	

Sedanji pravni in poklicni položaj na trgu dela v tujini (možna umestitev v več skupin odgovorov)	prekaren, slab, opravlja nizko kvalificirana pomožna dela: 3, 8, 11, 12, 15, 16, 19, 24, 25, 35 (N = 10)	dober, opravlja strokovno delo: 1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 14, 17, 18, 20, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40 (N = 28)	v tujini bolj spoštujejo delavca kot v Sloveniji: 1, 4, 5, 7, 13, 17, 22, 25, 28, 35, 37 (N = 11)	več reda pri delavskih pravicah kot v Sloveniji: 6, 13 (N = 2)	
Dohodek in materialni položaj v tujini	zadošča, da shaja sproti: 3, 11, 12, 14, 16, 21, 24 (N = 7)	dober: 2, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 17, 19, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40 (N = 23)	lahko precej prihrani ali si veliko privoščiti: 1, 4, 5, 13, 18, 22, 23, 29, 31 (N = 9)		
Razlog za odselitev (možna umestitev v več skupin odgovorov)	iskanje boljših priložnosti ali zaslužka kot doma: 1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40 (N = 29)	zaradi pridobivanja novih izkušenj oz. znanj: 1, 2, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 26, 27, 29, 30, 31, 36, 37, 39, 40 (N = 19)	zaradi ljubezni idr. osebnih razlogov: 5, 6, 8, 16, 18, 19, 24 (N = 7)		
Kako dolgo bivanje v tujini je načrtoval(a) ob odhodu	načrtoval(a) je delo v tujini le za nekaj let: 1, 3, 4, 7, 11, 12, 14, 16, 21, 22, 29, 31, 33, 37, 38, 39 (N = 16)	sproti se odloča: 2, 5, 9, 13, 15, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 36, 40 (N = 17)	načeloma za vedno: 6, 8, 10, 17, 30, 34, 35 (N = 7)		
Pripravljenost na nadaljnje preselitve v tujini	pripravljen(a) slediti novim priložnostim: 1, 3, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 36, 37, 39, 40 (N = 26)	ustalil(a) se je: 6, 7, 8, 10, 14, 17, 29, 31, 33, 34, 35 (N = 11)			
Razmišljanja o vrnitvi in pogoji za vrnitev v Slovenijo	meni, da se bo vrnil(a), šel/šla je le začasno zaradi zaslužka ali izkušenj: 2, 22, 24, 32, 38, 39 (N = 6)	vrnil(a) bi se, če bi doma dobil(a) dobre pogoje: 1, 3, 4, 5, 9, 13, 18, 21, 23, 25, 26, 27, 36, 37, 40 (N = 15)	ne načrtuje vrnitve: 6, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35 (N = 19)		
Ali spremlja slovensko politiko in se opredeljuje do nje	da, ni mu/ji vseeno, je opredeljen(a): 3, 4, 5, 9, 17, 19, 20, 23, 31, 36 (N = 10)	malo jo spremlja: 18, 24, 37 (N = 3)	politiki ne zaupa, razočaran(a) je nad njo: 1, 32, 39 (N = 3)	ne, ne zanima ga/je: 2, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 21, 22, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 38, 40 (N = 22)	

Politična stališča do okoliščin, zaradi katerih je odšel/-la v tujino	ima stališča o zanemarjanju potencialov ali klientelizmu v Sloveniji: 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 17, 19, 20, 21, 31, 32, 36, 37, 38 (N = 18)	apolitičnost: 2, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 39, 40 (N = 20)			
Kaj iz domovine pogrša v novem okolju (možna umestitev v več skupin odgovorov)	prejšnje prijatelje in sorodnike: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40 (N = 37)	domačo krajino, družbeno klimo, kulinariko: 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36 (N = 23)	slovenščino: 3, 4, 6, 26, 32, 36, 39 (N = 7)	domovino: 6, 8, 11, 31, 36, 39, 40 (N = 7)	javne storitve: 15, 18, 19, 28, 30 (N = 5)
Kako pojmuje domovino	omejeno na zasebni socialni krog, krajino in kulinariko: 2, 3, 4, 7, 9, 12, 14, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 32, 34, 35, 37, 38 (N = 17)	tudi patriotizem, narodna pripadnost: 1, 5, 6, 8, 11, 13, 18, 19, 20, 21, 28, 29, 30, 31, 33, 36, 39, 40 (N = 18)	nima slovenske identitete ali jo zavrača: 15, 16, 37 (N = 3)		

Vir: avtorjeva analiza podatkov.

O demografskem statusu intervjuvancev lahko ugotovimo, da gre večinoma za mlajšo populacijo. 62,5 % jih je starih do vključno 30 let in so se odselili kmalu, nekateri tudi takoj po koncu formalnega izobraževanja. Vsi ti so še brez otrok. V skupini starejših od 30 let močno prevladujejo taki, ki so mlajši od 40 let. Polovica jih ima otroke. Večina intervjuvancev se je izselila v času gospodarske krize 2008–2015 ali v letih po njej. Dobra polovica intervjuvancev ima univerzitetno ali še višjo stopnjo izobrazbe, ostali v veliki večini srednješolsko. 67,5 % se jih je izselilo v zahodno Evropo, večina ostalih pa v druge razvite države, kar je povezano s prevlado ekonomskih motivov (včasih tudi v kombinaciji z osebnimi) za preselitev.

V gornji razpredelnici smo odgovore na vprašanje o položaju na domačem trgu delovne sile pred odselitvijo razvrstili glede na fokus samega vprašanja, kombinacija z motivi za odselitev pa pokaže izrazito prevlado ekonomskih motivov. Močno prevladujoč razlog je umik iz neobetavnega nacionalnega trga delovne sile, kjer so bili intervjuvanci deležni ali so pričakovali relativno nizke dohodka v primerjavi s tistimi v razvitejših državah, prekarnost in omejene možnosti za karierni razvoj. 16 od 40 intervjuvancev je imelo pred odselitvijo slab položaj na trgu delovne sile v Sloveniji, opravljali so slabo plačana dela, imeli prekarne pogodbe in niso videli obetavne perspektive. 18 se jih je izselilo takoj po koncu formalnega izobraževanja ali že med njim, med njimi se jih je

15 odločilo tako zaradi iskanja boljšega zaslužka in kariernih priložnosti, kot so se jih lahko nadejali doma. Pet jih je imelo na domače trgu delovne sile sicer dober položaj, a so želeli poskusiti kaj novega, podrobnejši pregled poročil o intervjujih pa pri štirih kaže, da so v tujino odšli, ker so tam pričakovali višji dohodek oz. boljše karierne priložnosti. Skupaj kar pri 35 od 40 intervjuvancev zaznamo močne ekonomske motive za izselitev.

To potrjuje pregled distribucije motivov za odselitev. 72,5 % intervjuvancev se je odselilo iz Slovenije zaradi višjega dohodka, 47,5 % pa zaradi lažjega uresničevanja kariernih ambicij. Pri samo dveh od 40 intervjuvancev je bil razlog za selitev le osebni (poroka; preselitev k mami, ki se je poročila v tujino) brez kombinacije z dohodkovno in/ali karierno ambicijo.

Pri opisu svojega aktualnega položaja na trgu dela je 70 % intervjuvancev poročalo, da so zadovoljni s plačilom in vrsto dela, ki ustreza njihovi kvalifikaciji in ambicijam. 27,5 % jih je povedalo, da delodajalci v državi, kjer delajo, bolj spoštujejo in cenijo delavce kakor v Sloveniji, pri čemer ne gre le za višino plače, temveč tudi za spoštljiv, naklonjen in ustrežljiv osebni odnos, kakršnega v Sloveniji niso doživeli. Med 10 intervjuvanci, ki poročajo, da v tujini opravljajo prekarna oz. nizko kvalificirana dela, so trije taki, ki so imeli slab tržni položaj že doma (toda večina tistih, ki so bili delovno aktivni že pred odselitvijo, je v tujini napredovala), šest jih je odšlo takoj po izobraževanju ali med njim in še niso uspeli doseči kariernega napredka (12 od 18 izseljencev, ki so odšli takoj po izobraževanju, je že napredovalo), saj so v povprečju stari šele 26 let, ena intervjuvanka pa se je preselila na Hrvaško v ekonomsko slabši položaj zaradi poroke. Tudi tu vidimo, da je večina intervjuvancev s preselitvijo v tujino dosegla izboljšanje svojega položaja na trgu dela ali pa se tega lahko še nadejajo po začetniški prekarnosti. Podobno je ugotovila Lapuh (2011, 85).

Temu ustreza distribucija odgovorov na vprašanje o aktualni višini dohodkov. 17,5 % intervjuvancev poroča o skromnih dohodkih, ki zadoščajo za sprotne stroške, 57,5 % o dobrih dohodkih, ki omogočajo udoben življenjski slog, 22,5 % pa o zelo visokih dohodkih, ki po njihovem mnenju omogočajo večje razkošje ali prihranke. Pri tem je treba upoštevati, da večina intervjuvancev nima otrok in s tem precej visokih dodatnih stroškov, ki jih imajo starši v državah s šibko javno podporo varstvu otrok. Ekonomska uspešnost intervjuvancev je torej v večjem deležu primerov povezana tudi s tem, da prakticirajo življenjski slog *Two Incomes, No Kids*, zato je lahko njihova relativna ocena lastne ekonomske uspešnosti v tujini v primerjavi s tisto, ki bi jo dosegli v Sloveniji, lahko izkrivljena, saj ne upošteva razlik v obsegu javnih storitev, ki jih je seveda treba financirati z ustrezno višino davkov in prispevkov. Nekateri med intervjuvanci verjetno tudi uporabljajo zdravstvene in nekatere druge storitve v Sloveniji, kadar jo obiščejo, kar izboljša njihovo bilanco dohodkov in odhodkov, vendar v intervjujih tega niso izpostavljali. En intervjuvanec ni poročal o dohodkih, ker je v tujini zaradi

doktorskega študija in prejema različne akademske prejemke kot asistent in stipendist.

Distribucija odgovorov na vprašanja o načrtovanju trajanja preselitve v tujino in o pripravljenosti na nadaljnje selitve in na vrnitev v Slovenijo kažejo na izrazito pragmatičen pristop.

Na vprašanje, kako dolgo bivanje v tujini so načrtovali ob odhodu, jih je 40 % reklo, da so načrtovali delo v tujini za omejen čas, 42,5 % jih ni imelo časovnega načrta in se o podaljševanju bivanja v tujini odločajo sproti glede na razmere in priložnosti, 17,5 % pa jih je bilo že od odhodu trdno odločenih, da odhajajo za zmeraj. Tistim, ki so ob odhodu načrtovali preselitev za določen čas, se je zatem perspektiva večinoma spremenila. Le trije od 16 pravijo, da še vedno načrtujejo vrnitev v Slovenijo (npr. ob upokojitvi), pet se jih glede podaljševanja bivanja v tujini odloča glede na okoliščine, osem ali polovica pa jih je postala odločenih, da se ne bodo vrnili.

65 % intervjuvancev je izrazilo pripravljenost na nadaljnje selitve v tujini, 27,5 % jih je menilo, da so se ustalili, trije od 40 pa se glede tega niso izjasnili. Tudi sodeč po teh odgovorih izrazito prevladuje perspektiva sledenja priložnostim, h kateri jih verjetno spodbujata tudi refleksija (in/ali racionalizacija) lastne kariere poti.

Na vprašanja, ali danes razmišljajo o vrnitvi in pod kakšnimi pogoji bi se vrnili v Slovenijo, jih je 15 % odgovorilo, da se bodo verjetno nekoč vrnili in da so odločeni ostati v tujini le omejen čas, dokler ne dosežejo določenih ciljev, 37,5 % jih je reklo, da bi se vrnili, če bi doma dobili dobro plačano in varno zaposlitev, 47,5 % pa jih glede na svoje pozitivne izkušnje v tujini ne načrtuje vrnitve. Med šestimi intervjuvanci, ki ocenjujejo, da se bodo nekoč vrnili, so o tem trdno odločeni le trije (eden od teh, ker ima v Sloveniji ženo in otroka), dva sta rekla, da se bosta morda vrnila po upokojitvi, pri enem pa to ni jasno, ker na svoje selitve gleda kot avanturist. Sklenemo lahko, da dobra polovica intervjuvancev svoje delovno aktivne dobe ne vidi v Sloveniji, prek 40 % pa bi se jih vrnilo, če bi na trgu dela dobili primerno priložnost v smislu strokovnega dela, zadostne višine plače in varne zaposlitve. Le redki imajo tako trdno vez z domačim okoljem, da bi se po določenem času vrnili, ker bi mu dali prednost pred dobro zaposlitvijo v tujini.

Medtem ko v tehtanju intervjuvancev med ekonomskimi koristmi dela v tujini in med čustvenimi vezmi z domačim okoljem močno prevladuje pragmatičnost, je njihovo pojmovanje domovine izrazito skrženo na mikro svet vsakdanjega življenja. Na vprašanje, kaj iz domovine oz. domačega okolja pogrešajo v novem okolju in čemu so se najtežje odpovedali, jih je 92,5 % odgovorilo, da pogrešajo prejšnje prijatelje in družinske člane, 57,5 % jih pogreša slovensko krajino, hrano in družbeno klimo (način komuniciranja med ljudmi, mentaliteto ipd.). 12,5 % jih v tujini pogreša institucionalne pridobitve iz Slovenije, kot

so storitve socialne države in urejenost družbenega življenja, ki npr. omogoča usklajevanje dela in prostega časa. Glede na njihove izkušnje je to prednost Slovenije pred državo, kjer živijo in delajo, vendar pa je precej več tistih, ki so s selitvijo v tujino izboljšali svoj položaj na trgu delovne sile in ta prednost očitno pretehta nad kakovostjo javnih storitev v Sloveniji. Le 17,5 % intervjuvancev je navedlo, da pogrešajo slovenski jezik, saj ga lahko vsakodnevno uporabljajo v videokonferenčni komunikaciji s svojci in z branjem različnih vsebin na spletu, številni mlajši pa v tujini bivajo s partnerjem ali sostanovalci iz Slovenije. To pomeni, da živijo dvojezično, tako da v službi in javnem življenju uporabljajo jezik okolja oz. angleščino, v prostem času, kolikor ga imajo glede na prevladujoče izkušnje delovne intenzivnosti, pa uporabljajo tudi slovenščino. Prav tako je 17,5 % intervjuvancev navedlo, da pogrešajo domovino v smislu celovitega družbenega okolja, zaznamovanega s slovensko identiteto. Unija tistih, ki pogrešajo slovenščino in/ali slovensko domovino, zajema 11 ali 27,5 % intervjuvancev.

Na izrecno vprašanje, kaj jim pomeni domovina, kako jo pojmujejo, je 18 ali 47,4 % intervjuvancev odgovorilo, da jim domovino predstavljajo izključno zasebni socialni krog, pokrajina in v nekaterih primerih kulinarika. Enak delež intervjuvancev je izrazil neko obliko izrecnega patriotizma v smislu ponosa ali pripadnosti domovini ali državi, ali pa neko obliko navezanosti na domovino kot nekakšen kraj (kot bomo pokazali v nadaljevanju, ne nujno prostorski) kolektivne pripadnosti. Dva sogovornika izrecno zavračata koncept narodne ali nacionalne pripadnosti in imata kozmopolitsko identiteto (ne čutita nobene pripadnosti narodu ali državi izvora), ena intervjuvanka pa se kot ortodoksna muslimanka ni počutila sprejeto v slovenski družbi in je tudi zato odšla za sorodniki v Avstralijo. Dva nista odgovorila na vprašanje o pomenu domovine.

Predstave o domovini tistih 18 sogovornikov, ki ta pojem povezujejo s kolektivno pripadnostjo, lahko podrobneje razčlenimo takole. Šest jih razume domovino kot narod. Ker mu pripadajo tudi v tujini, identifikacija s slovenstvom ni vezana na življenje v določenem prostoru. Trije razumejo domovino kot družbeno-kulturni prostor, ki ga zaznamujejo značilen način življenja, mentaliteta in navade, v katerih so bili socializirani. Dva povezujeta domovino s potovanji domov med dopusti. Pet jih razume domovino kot splet institucij, ki zagotavljajo storitve in dobrine, pomembne za kakovost življenja, pri čemer eden razume domovino kot slovenski trg delovne sile, nad katerim je razočaran. Eden se ima za patriota v smislu pripadanja državljanski in družbeni skupnosti, h kateri bi rad prispeval, če bi dobil priložnost za delo doma. Ena je rekla, da "spoštuje Slovenijo, saj je to država, v kateri sem se rodila" (Intervju 21), ni pa podrobneje razdelala, kaj je razlog in kaj predmet spoštovanja.

Razčlemba vsebin kolektivne pripadnosti pokaže naslednje. Pri sedmih (18,4 % od vseh intervjuvancev) je bilo mogoče opaziti čustveno vez z domovino kot družbenim oz. državnim prostorom Republike Slovenije. Pri teh lahko priča-

kujemo, da bi se vrnili v domovino tudi iz določenega domotožja, če bi dobili ustrezne priložnosti na trgu delovne sile. Pet (13,2 % od vseh) jih razume domovino kot storitveni servis, pri čemer sicer cenijo, kar so dobili od države Slovenije, vendar prav tako instrumentalno vrednotijo storitve in ponudbo nove in vseh ostalih potencialnih storitvenih domovin. Na neki institucionalno usmerjan prostor so torej vezani toliko, kolikor je interesno privlačen. Šest intervjuvancev (15,8 % od vseh) povezuje pojem domovine z narodom. Ker lahko živijo pripadnost narodu in komunicirajo v maternem jeziku tudi v tujini, jim to olajša fizično oddaljenost od domovine kot fizičnega in institucionalnega prostora. Če deležem podskupin, ki nimajo močne čustvene vezi s Slovenijo ali slovenskim narodom, prištejemo delež intervjuvancev z zasebniško reduciranim pojmovanjem domovine in delež tistih, ki izrecno zavračajo slovensko nacionalno identifikacijo, vidimo, da pri dveh tretjinah intervjuvancev ni mogoče pričakovati, da bi navezanost na domovino kot kulturno in politično zaznamovan prostor Slovenije lahko bila dejavnik pri njihovih odločitvah o nadaljevanju izseljenstva ali o vrnitvi. Če dodamo še tiste, ki se identificirajo s slovenskim narodom kot prostorsko fluidno zamišljeno komunikacijsko skupnostjo in ki narodno pripadnost lahko združujejo z delom v tujini, se ta delež dvigne na 81,6 %. Primer iz intervjuja 30: "Sem ponosna na to, da sem Slovenka."

Iz tega sledi, da slovenski ekonomski izseljenci iz novejšega obdobja na svoj kraj bivanja gledajo izrazito pragmatično. Naseljeni so tam ali se selijo tja, kjer dobijo boljše priložnosti na trgu delovne sile. Njihov patriotizem je v danem trenutku, potem ko so se že odselili, šibak dejavnik vpliva na odločitev o kraju bivanja. Pripadnost Sloveniji kot kulturnemu in državnemu prostoru je moč zaznati le pri slabi petini intervjuvancev. Polovica je v zvezi s Slovenijo navezana le na bližnje osebe in delno na nekdanji in med dopusti podoživeti svet vsakdanjega življenja.⁴

Iz analiziranih intervjujev s 40 izseljenci ne moremo sklepati, ali ima podoben pragmatičen odnos do kraja bivanja in domovine tudi tisti del mlajše populacije, ki se v času krize na slovenskem trgu delovne sile ni odselil ali ki se je že vrnil. Možno je, da je vrednota patriotizma (v smislu pripadnosti državi ali domovini kot motiva za izbiro državnega območja, kjer oseba biva in se družbeno udejstvuje) med temi, ki ostajajo v Sloveniji, močnejša,⁵ in to lahko pomeni, da se z izseljevanjem pragmatično usmerjenih v populaciji krepi delež pripadnikov z nacionalno konservativnimi nazori nacionalnega patriotizma in tudi etnonacionalizma. Možno pa je tudi, da se pogled na domovino spremeni v pragmatični smeri, potem ko posameznik z uspehom v tujini dobi potrditev, da se je odločil pravilno, in si postopno normalizira svoje izseljenstvo. Prav tako na podlagi poročil intervjuvancev, da so z izselitvijo večinoma doživeli uspeh in napredek na trgu delovne sile, ne moremo sklepati, da je v tujini uspela velika večina tistih, ki so odšli iz ekonomskih motivov. O tem, koliko je takih, ki jim v tujini ni uspelo in so se zato vrnili, lahko le slutimo iz števil o letnih odselitvah in priselitvah (vrnitvah) državljanov, ki so se v letih največjega vala izseljevanja

2012–2017 gibale v razmerju približno 3 : 1. A tudi med vrnjenimi so takšni, ki so šli v tujino le projektno, za omejen čas in so se po realizaciji svojih ciljev vrnili nazaj.

5. Sklep

Slovenija po vstopu v EU in integraciji v skupni evropski trg delovne sile beleži močne migracijske tokove. Na eni strani se odvija obsežno neto izseljevanje slovenskih državljanov v bolj razvite države, na drugi strani pa neto priseljevanje nizko kvalificiranih državljanov držav z območja nekdanje Jugoslavije. Intenzivnost migracij sovpada z gospodarskimi cikli. V obdobjih gospodarskih kriz se močno poveča neto izselitveni tok slovenskih državljanov. Tako je v obdobju 2012–2017 vsako leto število neto izselitev ustrezalo dobri četrtini do tretjini letnega števila rojstev v Sloveniji v zadnjih treh desetletjih (SURS 2021d), v šestih letih pa je skupaj izselilo neto 35.000 državljanov. V obdobjih lokalnih gospodarskih konjunktur se neto izselitveni tok slovenskih državljanov zmanjša, a je še vedno pozitiven, močno pa se poveča neto priselitveni tok z Zahodnega Balkana. Primerjava izobrazbene strukture obeh migrantskih populacij kaže na izrazit neto beg možganov (odrasli državljani, ki so se v zadnjem desetletju izselili, imajo višjo povprečno stopnjo izobrazbe od odraslih tujcev, ki so se v tem obdobju priselili) in na podrazvitost slovenskega gospodarstva in ostalih sektorjev trga delovne sile. V pogojih prostega pretoka delovne sile v EU je Slovenija izrazito ranljiva na področju produktivnega zadrževanja in privabljanja ljudi z visoko kvalificiranim znanjem, ki je najpomembnejši strateški vir nadaljnjega razvoja.

Z empirično raziskavo smo pridobili približen socialni in motivacijski profil nedavnih slovenskih izseljencev. Večina intervjuvancev je v mlajših in srednjih letih, večinoma so se izselili v času gospodarske krize 2008–2015 in po njej. Močno prevladujoč razlog za odselitev je umik z neobetavnega slovenskega trga delovne sile. Večina sogovornikov je bila pri tem uspešna in poročajo o dobrem materialnem položaju v ciljni državi in o tem, da so imeli pred odhodom v Sloveniji relativno slabo perspektivo za karierno napredovanje. Z ekonomskimi motivi za odselitev in uspehi sovpada izrazito pragmatičen pogled na preteklo in prihodnjo časovnico odločanja o migriranju. Nekateri so poročali, da so se že pred odhodom odločili za odselitev za zmeraj ali do upokojitve, številnim med tistimi, ki so načrtovali delo v tujini za omejen čas, pa se je po kariernem uspehu perspektiva spremenila. Svoj migrantski status in lokacijo bivanja izbirajo glede na karierne priložnosti. Dobra polovica jih ocenjuje, da se vsaj v svoji delovno aktivni dobi ne bodo vrnili v Slovenijo, prek 40 % pa jih meni, da bi se vrnili, če bi dobili primerno priložnost na trgu dela. Toda ta pogojna pripravljenost za vrnitev se utegne zmanjšati, ko si migranti ustvarijo družino, ki je mlajši del intervjuvancev še nima, oz. ko se njihovi otroci začnejo šolati in se tako družinski člani tesneje integrirajo v neki socialni prostor.

Le pri 18,4 % intervjuvancev smo zaznali tako trdno čustveno vez z domačim okoljem oz. z družbenim in državnim prostorom Slovenije, da je zaradi tega mogoče pričakovati njihovo zanesljivo vrnitev in pri tem ne prevladuje njihova pragmatična primerjalna ocena možnosti na trgu delovne sile. Le 17,5 % jih je navedlo, da pogrešajo slovenski jezik, saj ga lahko v prostem času vsakodnevno uporabljajo prek spleta oz. v komunikaciji s slovenskim partnerjem. Prav tako jih je 17,5 % povedalo, da pogrešajo domovino kot družbeno okolje, zaznamovano s slovensko identiteto. Seštevek tistih, ki pogrešajo slovenščino in/ali slovensko domovino, zajema 27,5 % intervjuvancev.

Zanimivo je, kako sogovorniki pojmujejo domovino, katere vsebine projicirajo vanjo in na katere od teh vsebin so čustveno navezani. Pri večini intervjuvanih je njihovo pojmovanje domovine izrazito skrženo na svoje in na mikro svet vsakdanjega življenja. Domovina je zanje identična z domom njihove primarne družine v Sloveniji, z abstraktnim družbenim okoljem (mentaliteto ljudi), kulinarčno kulturo in krajino, ne pa z državo. Nekateri od tistih, ki izražajo narodno zavest, domovine ne pojmujejo prostorsko in je ne vežejo izključno na Slovenijo kot organiziran fizični prostor, v katerem dominira slovenska identiteta. Nekateri razumejo domovino kot narod in zanje komunikacijsko prakticiranje narodne pripadnosti ni zamejeno na določen fizični prostor. Manjši del jih razume domovino kot storitveni servis, pri čemer jim je tuja država, v kateri živijo, dala boljšo ponudbo od Slovenije. Glede na prevladujoča anacionalna pojmovanja domovine (ne identificirajo se s slovensko državo, nacija ali etnijo, temveč le z domačim mikro okoljem, načinom vsakdanjega življenja in krajino, ki je ne razumejo skozi nacionalno ali etnično perspektivo) lahko ocenimo, da za od dveh tretjin do štirih petih intervjuvancev ni mogoče pričakovati, da bi navezanost na domovino kot kulturno in politično zaznamovan prostor Slovenije lahko bila dejavnik pri njihovem odločanju o nadaljevanju izseljenstva ali o vrnitvi.

Nedavni slovenski ekonomski izseljenci se o svojem kraju bivanja odločajo izrazito pragmatično, patriotizem je tu šibak dejavnik. Pripadnost Sloveniji kot kulturnemu in državnemu prostoru smo zaznali le pri slabi petini intervjuvancev. Politično posredovanih kolektivnih narativov, ki bi omogočili tvorbo skupnosti zdomcev, ni ali pa zajemajo le manjši del izseljencev. V razmerah prostega pretoka prebivalstva v EU in deloma tudi širše je mogoče v Sloveniji tisti propulzivni del svojega prebivalstva, ki je pripravljen migrirati, zadržati edino z izboljšanjem konkurenčnosti slovenskih delodajalcev na evropskem trgu delovne sile. Ključni so učinkovitejše upravljanje kapitala in javnih služb, boljše urejanje trga dela in dvigovanje produktivnosti z naložbami v znanje in tehnologije.

Vzorec množičnega izseljevanja, pospremljenega s pragmatično recepcijo odločanja o kraju dela in bivanja in z močnim razočaranjem nad plačnimi in pravnimi razmerami na slovenskem trgu delovne sile, pomeni svarilo pred prihodnjimi družbenimi posledicami gospodarskih kriz v pogojih polperiferne

integriranosti slovenskega gospodarstva in trga delovne sile v evropske vrednostne verige (Podvršič & Breznik 2019). Če temu dodamo še zaton slovenskega režima socialnoprtnerske regulacije kolektivnih delovnih razmerij od leta 2005 dalje (Stanojević 2010; 2015; Broder 2016, 32), delavcem preostaja le mobilnost v ugodnejše geografske predele evropskega trga dela. V naslednji krizi, ki jo utegnejo sprožiti gospodarski in socialni stroški neuspešno upravljane epidemije covida-19, lahko pričakujemo nov obsežen val izseljevanja iz Slovenije.

Intervjuji

Intervju 21 – M. K., marec 2019, 33-letna diplomirana zgodovinarica, Nizozemska.

Intervju 30 – B. B., marec 2020, 26-letna magistra financ, Portugalska.

Literatura in viri

- Bajt, V., 2016. Who "Belongs"? Migration, Nationalism and National Identity in Slovenia. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 79, 49–66.
- Bevc, M., 2014. Meddržavne selitve prebivalcev Slovenije in njihov vpliv na demografska gibanja v državi. *IB revija* (48) 2, 5–20.
- Bevc, M. & Ogorevc, M., 2014. Zaposlitvena emigracija nekdanjih Erasmusovih študentov iz Slovenije. *IB revija* (48) 3/4, 5–20.
- Bevc, M. & Uršič, S., 2014. Obseg meddržavnih selitev in izobraženost selivcev ter njun vpliv na število in izobraženost prebivalcev Slovenije. *Dve domovini / Two Homelands* 40, 91–110.
- Broder, Ž., 2016. *Sindikalno gibanje v Sloveniji od osamosvojitve do danes*. Magistrsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Golob, T., 2009. Slovenian Migrants in Transnational Social Spaces: Exploring Multilayered Identifications and Ambivalent Belongings. *Anthropological Notebooks* 15 (3), 65–77.
- Golob, T., 2010. The Meanings of "Home" and "Homeland" in Slovene Diasporic Communities. *Lietuvos etnologija / Lithuanian ethnology* 10 (19), 117–137.
- Gostič, M., 2019. Izkušnje bivanja in dela sodobnih slovenskih izseljencev v Avstriji in Nemčiji. *Dve domovini / Two Homelands* 50, 217–235.
- Ilc Klun, M., 2017. Biografsko-narativni metodološki pristop za poučevanje in razumevanje vsebin slovenskega izseljenstva. *Dela* 48, 61–76.
- Josipovič, D., 2019. Spremembe etnične in migracijske ter izobrazbene strukture prebivalstva mestne občine Ljubljana. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 82, 25–47.
- Kovačič, G., 2016. The Practical Suspension of Slovenian Employment Legislation. V F. Adam (ur.) *Slovenia: Social, Economic and Environmental Issues*. Nova Science Publishers, Hauppauge (NY), 163–181.
- Kramberger, A., 2007. Strukturni razlogi težje zaposljivosti mladih v Sloveniji. V A. Kramberger & S. Pavlin (ur.) *Zaposljivost v Sloveniji analiza prehoda iz šol v zaposlitve: stanje, napovedi, primerjave*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 64–102.
- Mikola, M. & Gombač, J., 2008. Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu. Stare dileme novih rešitev. *Dve domovini / Two Homelands* 28, 39–56.

- Lapuh, L., 2011. Geografski vidiki sodobnega izseljevanja iz Slovenije. *Dela* 36, 69–91.
- Lukšič-Hacin, M., 1995. *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin, M., 1999. *Multikulturalizem in migracije*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Podvršič, A. & Breznik, M. (ur.), 2019. *Verige globalnega kapitalizma*. Sophia, Ljubljana.
- Stanojević, M., 2010. Vzpon in dezorganizacija neokorporativizma v Republiki Sloveniji. V U. Vehovar *Neosocialna Slovenija: smo lahko socialna, obenem pa gospodarsko uspešna družba?*. Založba Annales, 107–139, Koper.
- Stanojević, M., 2015. Sindikalne strategije v obdobju krize. *Teorija in praksa* 52 (3), 394–416.
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2021a. Meddržavne selitve po državi državljanstva in spolu, Slovenija, letno. SI-STAT podatkovni portal. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05N1008S.px> (dostop 21. 2. 2021).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2021b. Priseljeni prebivalci, stari 15 let in več, po izobrazbi, državljanstvu, državi prejšnjega prebivališča in spolu, Slovenija, letno. SI-STAT podatkovni portal. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05N3108S.px> (dostop 21. 2. 2021).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2021c. Odseljeni prebivalci, stari 15 let in več, po izobrazbi, državljanstvu, državi prejšnjega prebivališča in spolu, Slovenija, letno. SI-STAT podatkovni portal. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05N3214S.px> (dostop 21. 2. 2021).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2021d. Osnovni podatki o rojenih, Slovenija, letno. SI-STAT podatkovni portal. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05J1002S.px> (dostop 20. 9. 2021).

Opombe

- ¹ Te podatke delno izkrivlja pojav napotenih delavcev, ki vsaj sprva uradno veljajo za priseljene v Slovenijo, čeprav se fizično nahajajo na deloviščih v zahodni Evropi, a se kasneje številni tudi uradno preselijo tja. Rogelja in Mlekuž (citirano v Josipovič 2019, 47) navajata, da je od leta 2005, ko je bil institut uveden, do leta 2016 ta status dobilo prek 150.000 oseb.
- ² Intervjuje so izvedli Ana Žunič, Jan Štiglic, Katarina Kopecky, Katja Springer, Meliha Tuhčič, Nastja Verbek, Nika Hranjec, Nika Polšak, Tina Bilbija, Tina Giber, Žiga Longar, Alema Hadić, Dejan Ristić, Elma Kujović, Eva Ševerkar, Grega Hrib, Jure Skubic, Manca Rožman, Maruša Močnik, Miha Zavrtanik, Mojca Koren, Nataša Gruđen, Primož Žvokelj, Robin Dolar, Rok Vahter, Tia Valand, Tilen Polanc, Zala Lucija Bezljaj, Andrejka Poljak, Brina Bobnar, Katarina Butala, Katja Krstan, Laura Ostrič, Luka Kržišnik, Maja Jakša, Nastja Rolih, Nina Bizjak, Sara Trampuž, Sara Ugrin in Vesna Strlič.
- ³ Pri vsaki skupini stališč navajamo zaporedne številke intervjuvancev glede na vrstni red študentk in študentov v prejšnji opombi. Nekateri intervjuvanci niso podali jasnih odgovorov na posamezna vprašanja. Pri vprašanjih o motivih in pojmovanju domovine pa so pogosto podali več različnih odgovorov, kar je tudi zabeleženo v tabeli.
- ⁴ Podobno je pri priseljencih iz drugih delov območja nekdanje Jugoslavije v Ljubljano ugotovil Josipovič (2019, 31), razen pri tistih z muslimanskim kulturnim ozadjem (Bošnjaki, Albanci), pri katerih izključevalna politika pripadanja (Bajt 2016) očitno predstavlja oviro asimilaciji.
- ⁵ S to raziskavo nismo ugotavljali, kolikšen delež mlajših odraslih v Sloveniji ima pragmatičen odnos do kraja bivanja, kolikšen pa jih je navezanih na domače in nacionalno okolje. Bevc in Ogorevc

(2014, 19) sta v raziskavi trajnega emigracijskega potenciala slovenskih študentov na izmenjavi Erasmus ugotovila, da je slednje v nekaterih družbenih skupinah izrazito prisotno.

126

Financiranje

Prispevek je nastal v okviru programske skupine Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije (P6-0194), financirane s strani Javne Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Anja Moric

Are the Gottschee Germans in Diaspora a Part of Slovene Emigration?

Slovene nationalism has developed along the lines of the so-called Eastern nationalisms, which are characterised by their understanding of culture and ethnicity as the fundamental unifying element of a nation. Accordingly, the prevailing view is that the Slovene nation and Slovene emigration are based on Slovene ethnic origin and the Slovene language, wherefore the members of other ethnic groups (Germans, Hungarians, Jews, etc.) are excluded from the concept of Slovene nationhood or Slovene emigration, despite their long-standing presence in the territory of the Republic of Slovenia. Indeed, the question arises; if they do not belong to Slovene emigration, to whose emigration do they belong? Based on the civic (voluntaristic, territorial) understanding of the nation and field research conducted among the Gottscheer diaspora in the USA, Canada, Austria and Germany, I analyse the problem described in the case of Gottschee Germans.

Keywords: Slovene emigration, Slovene Germans, Gottschee Germans, Gottscheers, diaspora, minorities, nationalism, identity.

Ali so kočevski Nemci v diaspori del slovenskega izseljenstva?

Slovenski nacionalizem se je razvil po modelu t. i. vzhodnih nacionalizmov, za katere je značilno, da kot temeljni povezovalni agens naroda/nacije razumejo kulturo in etničnost. Prevladuje mnenje, da sta slovenska nacija in slovensko izseljenstvo utemeljena na slovenskem etničnem poreklu in slovenskem jeziku, zaradi česar so pripadniki drugih etničnih skupin (Nemci, Madžari, Judi itd.) kljub njihovi dolgotrajni prisotnosti na ozemlju Republike Slovenije iz koncepta slovenstva oz. slovenskega izseljenstva izključeni. Postavlja se vprašanje, kam izseljeni pripadniki omenjenih etničnih skupin sodijo. Če niso del slovenskega izseljenstva, del čigavega izseljenstva so? V prispevku opisano problematiko analiziram na primeru iz Slovenije izseljenih kočevskih Nemcev, in sicer na podlagi državlanskega (voluntarističnega, teritorialnega) razumevanja nacije in terenske raziskave, izvedene med izseljenimi kočevskimi Nemci v ZDA, Kanadi, Avstriji in Nemčiji.

Ključne besede: slovensko izseljenstvo, slovenski Nemci, kočevski Nemci, Kočevarji, diaspora, manjšine, nacionalizem, identiteta.

Correspondence address: Anja Moric, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Novi trg 5 SI-1000 Ljubljana; Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani, Zavetiška ulica 5, SI-1000 Ljubljana, e-mail: anja.moric@zrc-sazu.si, anja.moric@ff.uni-lj.si.

1. Introduction

In April 2021, in a Facebook group – a meeting place of Gottscheers (Gottschee Germans) living in the diaspora who are interested in genealogy – the question arose of whether any member of the group had succeeded in obtaining Slovene citizenship on the basis of ancestors/kinship, i.e., through the naturalisation process. The question was not answered in the affirmative, but a debate opened on the topic whether and under what conditions the emigrated Gottscheers who had lived in the Kočevska region in south-eastern Slovenia for six centuries were entitled to Slovene citizenship. Shortly after this post, I posted the same question on three different Facebook pages where Gottscheers living in the diaspora meet, asking them to share their experiences of acquiring Slovene citizenship. Alicia (I use a pseudonym when describing my interviewee's experience), a third-generation Gottscheer from the United States, responded. In search of work and a livelihood, her grandmother travelled to Cleveland in 1909. Until her death, she preserved the Kočevska (Gottschee) homeland in her memory and passed the memory on to Alicia's father and Alicia herself. Because Alicia is, in her words, a "proud Gottscheer", in late 2020 she asked the Government Office of the Republic of Slovenia for Slovenians Abroad for information on whether she met the requirements for acquiring Slovene citizenship under the principle of naturalisation. She received a negative answer, which indicates the current situation in which emigrated Gottscheers (and other Slovene Germans) and representatives of other emigrated minorities are not legally perceived as part of Slovene emigration despite their centuries-long presence in the Republic of Slovenia.

The territory of the Republic of Slovenia has always been ethnically diverse (Komac 2016). In addition to Slovenes, Italians, Hungarians, Serbs, Croats, Jews and Roma, a numerically strong German minority lived in Slovenia for almost a thousand years, which today is represented only in fragments in the Kočevska and Styria regions. The reasons for the emigration of Germans from the territory of Slovenia were mainly economic and political. Their pre-war migrations paralleled the migrations of Slovenes during the economic crises (Drnovšek 2005). The Gottscheers are the leading example here, as the Kočevska region stood out in the second half of the 19th and the beginning of the 20th century in terms of emigration to other European countries and to the USA, compared to other provinces (Ferenc 2005, 47; Drnovšek 2005, 7–37). The political migration of Germans began after the collapse of the Austro-Hungarian monarchy, when German officials left Slovenia en masse under pressure from the authorities, and exploded in the autumn of 1941 and the winter of 1942, when the majority of the Gottschee and Ljubljana Germans opted for the German Reich on the basis of the agreement between Hitler and Mussolini.¹ The majority of the population of the Kočevska region, 11,509 Gottscheers,

decided to resettle (Ferenc 2002, 155). After World War II, the mass expulsion of Germans who had not managed to flee across the border, namely to Austria, began in May 1945, following the German defeat. The last large transport convoy with German expellees left Slovenia in November 1946.² After the war, most of the emigrated Slovene Germans – approximately 24,000 – settled in Austria, and a smaller number in Germany. When the United States opened to them in 1952, most of the Gottschee Germans moved there. In the mid-1950s, the members of the once large German minority in Slovenia finally scattered all over the world and became a diaspora. Only a handful of them remained in Slovenia, where they largely assimilated with the majority population.

Prior to Slovenia's independence in 1991, there was practically no talk of a German-speaking community or emigrated Germans in Slovenia. The question of the constitutional recognition of the German minority has been a constant in Slovene-Austrian relations since June 1992, when the Republic of Austria assumed protective rule over the German-speaking community in Slovenia. However, the issue of acquiring Slovene citizenship among emigrated Slovene Germans has only recently become topical, which is why there has been no public debate on this issue and consequently no initiative to amend the definition of Slovene emigration and the corresponding legislation. The legally formalised definition of Slovene emigration emerged at the time of Slovenia's independence, when the Slovene nation had just gained its own state according to the model of nation-states with one titular nation, and thus corresponded to the spirit of the time; however, it has not (yet) adapted to the current reality and the needs of emigrants (as well as members of the Slovene minority in neighbouring countries). Slovene nationalism developed along the lines of what are known as Eastern nationalisms (Kohn 2008), which are characterised by their understanding of culture and ethnicity as the fundamental unifying element of a nation. Accordingly, the prevailing view – reflected both in the formal-legal conception of Slovene emigration and in the statutes of Slovene emigrant organisations – is that the Slovene nation and Slovene emigration are based on Slovene ethnic origin and the Slovene language, which is why members of other ethnic groups (Germans, Hungarians, Jews, etc.) are excluded from the concept of Sloveneness or Slovene emigration, despite their long-standing presence on the territory of the Republic of Slovenia. However, if we consider the nation in a broader framework – as a unit of different ethnic groups living on the territory of the country (Slovenia) – and consider the findings of anthropologists and sociologists on the situationality and variability of ethnic identities (e.g. Cohen 1969; Barth 1998), the issue takes on new dimensions. The question arises of whether the traditional definition of the Slovene nation and Slovene emigration based on common origin and language is still appropriate. It in fact excludes from the term "Slovene emigration" members of other ethnic groups (who are part of the Slovene nation if we understand it in terms of the territorial or civic

principle) who emigrated from the Slovene territory, including Germans. The question becomes even more complicated when we consider that the majority of emigrated first-generation Germans could speak Slovene (fluently or poorly) and that among the emigrated Germans there were also many Slovenes who emigrated with their (mixed) families (Moric 2016).

The main aim of this article is to discuss the question of whether emigrated Gottschee Germans are a part of Slovene emigration. I will use the concept of ethnic and territorial nations as a framework, although I am aware of its many shortcomings (e.g. Sand 2010, 81). It is precisely this ethnic conception of nation, and consequently Slovene emigration, that is currently causing problems for those emigrants who can prove long-term residence and ties to Slovenia, but who do not belong to the same ethnic category as the majority population. In this article, I look at the issue of Slovene emigration from a different angle – namely, from the perspective of the voluntarist understanding of nation, according to which a nation is not a fixed entity into which we are born, but a community of people connected by a mutual sense of belonging. Belonging to a nation is therefore a “daily plebiscite” (Renan, cited in Hribar 1989, 41) or a free choice by each individual to belong to this “imagined political community” (Anderson 2007). Moreover, I understand the nation according to the voluntarist principle, i.e., in my opinion, all persons living permanently in the Republic of Slovenia who wish to belong to the Slovene nation should be considered part of the Slovene nation (Moric 2016). Consequently, emigrated Slovene Germans, who have been living in Slovenia for almost a thousand years, are also part of the Slovene emigration, if they express an interest to be.

In the first part of the article, I perform an analytical-descriptive review of the legal sources that determine the understanding of Slovene emigration, i.e., with regard to its formal-legal definition and its understanding in Slovene emigrant organisations. In the second part, I present some of the results of the Maintenance of the Gottscheer Identity research project, which I conducted mainly between 2007 and 2015 (first in the context of a diploma thesis (Moric 2007), later in the context of a doctoral dissertation (Moric 2016)) among Gottscheers in the USA, Canada, Austria, Germany and Slovenia, and which is based on a combination of quantitative and qualitative research methods. I began the study by collecting quantitative data (a questionnaire with 166 Gottscheer respondents from Slovenia, Austria, Germany, Canada, and the U.S.), followed by the collection of life stories (62 written and many more informal interviews). Owing to the displacement of Gottscheers around the world, I used a multi-sited ethnographic research method (Marcus 1995; Falzon 2009), attended at least ten events organised by Gottscheer associations in Slovenia, Austria, and the U.S., and visited Gottscheer societies and individuals around the world (for more on the research and interpretation methods I used see Moric (2016; 2018a)). In April 2021, I obtained information on the experience of acquiring Slovene

citizenship on the websites and Facebook pages of the Gottscheer associations and in an online conversation with Alicia and other interlocutors.

131

2. Ethnic-Civic Division of Nations

Although the predominant form of political organisation today – the nation-state – seems to have existed since time immemorial, it is nevertheless a relatively recent phenomenon. The nation “established itself as an entity with socio-historical relevance” during the French Revolution (Kosi 2013, 3); before that, the centre of political organisation were multilingual states connected by dynastic ties (Kohn 2008, 17). In the 19th century, national movements spread throughout Europe, and demands arose for an arrangement in which “political and national entities must coincide” (Kosi 2013, 2). Within the field of the study of nations and nationalism, the concept of distinguishing between voluntaristic: civic, political or territorial, and primordialist: ethnic or cultural nations has taken hold. The author of this division, which has become very influential since its introduction in 1944, is historian Hans Kohn (2008). In the civic model commonly attributed to Western Europe and the United States, nationhood is determined on the basis of political territory, whereas in Central and Eastern Europe, nations were not formed on a previous territorial basis, rather the nation was understood as an ethno-cultural community that unifies several political units or even forms part of a larger political structure (Kohn 2008, 329; Brubaker 1996; Shulman 2002, 554). In contrast to the Western nations or nation-states, which had formed on a pre-existing territory, the Eastern nations, including the Slovenes, had yet to conquer their own territory and justified their demands for changing the borders of the existing multinational states to which they belonged based on their original and linguistic similarity. In order to legitimise their demands, national activists usually referred to the specificity of the nation’s culture, language and the heroic deeds of great men (Jezernik 2013, 8–9) and sought the existence of the nation in the distant past. They also or primarily managed to do that through nationalised history, which has become a means of consolidating nationalist ideology. Kohn’s division has many limitations and could be reproached for a lack of criticism of the Western nationalisms, orientalism, and even geographical determinism. Indeed, modern nations, Eastern and Western or ethnic and civic, combine both civic and ethnic elements of nationalism (Smith 1991, 13) and strive for the ethnic and cultural unitarity of their citizens or ideas of a (single) nation-state, without taking into account “a reality in which there is always at least a minimum level of ethnic and cultural diversity and plurality” (Žagar 2006, 292). This is reflected in the “structure of constitutional arrangements and in the political systems of existing nation-states, which are often rigid (inflexible) and do not reflect the current existence of diversity, asymmetries and social and multi-ethnic structures of

modern societies” (Žagar 2006, 292). The purpose of this article is therefore not a critique of the current situation, but a desire to reflect on Slovene emigration from a different perspective, i.e., in terms of territoriality and freedom to exercise their choice (for citizenship) of belonging to a nation, and not the currently prevailing ethno-nationalist understanding of the nation.³

3. Understanding Slovene Emigration

3.1 Formal-Legal View of Slovene Emigration

Alicia obtained the aid of a law firm from Ljubljana to manage the process of acquiring Slovene citizenship. They explained to her that her right to citizenship could be exercised on the basis of Article 13 of the Citizenship of the Republic of Slovenia Act (2007) and Article 3 of the Decree on criteria for establishing the compliance of national interest for acquiring the citizenship of the Republic of Slovenia through article 13 of Act on the Citizenship of the Republic of Slovenia (2007), according to which “a Slovene emigrant or his descendant including second-degree relatives in the ascending line may apply for extraordinary naturalisation for national reasons”, but it is possible “if the applicant referred to in the preceding paragraph demonstrates yearslong personal active ties with the Republic of Slovenia and at least five years of active participation in Slovene societies abroad or other Slovene emigrant, expatriate or minority organisations” (Decree on criteria ... 2007, Art. 3). The law firm could not help her inquire whether the Gottscheer organisations in the USA were considered to be Slovene emigrant organisations, therefore she turned to the Government Office of the Republic of Slovenia for Slovenians Abroad for help, where she received a negative answer. They explained to her that on the basis of naturalisation an applicant for citizenship can refer to his/her “Slovene ancestor” born in Slovenia, whereby he/she must submit official documentation on his/her “Slovene origin”; the phrases “Slovene ancestor” and “Slovene origin” were underlined in the explanation (Alicia, personal communication, April 2021).⁴ She was also informed that the Gottscheer Heritage and Genealogy Association (hereinafter referred to as GHGA), of which Alicia is a member, does not belong to the Slovene emigrant societies and therefore does not meet the criteria (Alicia, personal communication, April 2021).⁵ The GHGA organisation’s aim is to study the genealogy of the Gottscheers, i.e., those who were born in the Kočevska (i.e., Gottschee) region. Even though the Kočevska region is in the Republic of Slovenia and, consequently, any connections to Kočevska are, in a territorial sense, undoubtedly also connections to the Republic of Slovenia, Alicia and the GHGA do not meet the ethnic aspect of belonging to Slovenia.

Whether the current list of relevant organisations corresponds to the actual situation in emigration, I already pondered in 2019, when I attended the

annual meeting of the GHGA in Cleveland and a day later at the Polka Mass at the *Slovenska Pristava* Slovene society. At the Slovene event, I met some Gottscheers whom I had met the day before at the Gottscheer event. They told me that they often attend Slovene events because they have friends there, and that they are also connected through (Slovene) folk music and traditional dishes. A few months later, Oktoberfest was organised by *Slovenska Pristava*, where a Gottscheer band and a folklore group performed and a Slovene ensemble played. Thus, a connection between the Slovene and Gottscheer communities is not uncommon in Cleveland. Both communities share similar cultural traits that they brought with them from Slovenia: they eat virtually the same traditional foods and listen to folk music. The participation of Gottscheers in events organised by Slovene organisations also exists (and existed) elsewhere – soon after World War II and immigration to the USA, some Gottscheers from California, in places where there were no Gottscheer or (linguistically related) German societies, participated in meetings of Slovene societies (Mary, first generation, USA, personal communication, June 2009).⁶ In 2019, Alicia easily joined the Slovene Genealogy Association, which operates in the USA and is deemed a suitable means for proving connections with Slovene organisations required for obtaining Slovene citizenship after naturalisation, however Alicia has not been a member for long enough; two years instead of the required five. Disappointed, Alicia wondered whether her rejection at the Office was influenced by the position of the German minority in Slovenia, or whether Gottscheer emigrants would be considered part of the Slovene emigration if the German minority in Slovenia were constitutionally recognised (Alicia, personal communication, April 2021). The Constitution of the Republic of Slovenia recognises one nation, namely the Slovene nation. It collectively determines the status of autochthonous national communities for Italians and Hungarians, and nominally for Roma, thus giving these groups the right to co-financed preservation of their identity (education and training). Under Article 61, it grants individual communities (e.g., Germans, Serbs, Croats, etc.) the individual right to express belonging to their nation or national community, to maintain and express their culture, and to use their language and script (Constitution of the Republic of Slovenia 1991, Art. 61). However, although Hungarians, for example, are constitutionally guaranteed minority rights on the territory of the Republic of Slovenia, the Constitution does not recognise any status for Hungarians who emigrated from the territory of the Republic of Slovenia, for example, in the interwar period for economic reasons. It recognises this for Slovene emigrants and expatriates and even for Slovenes without citizenship. The fact that the Gottscheers do not meet the criteria for acquiring citizenship through naturalisation would, therefore, be unlikely to be changed by the constitutional recognition of the German minority in Slovenia.

The ethnic and linguistic understanding of Sloveneness is also contained in the provisions of the Act Regulating Relations between the Republic of Slovenia and Slovenes Abroad (2006) and the criteria it establishes for defining who is a Slovene or who may apply for the status of a Slovene without Slovene citizenship. Article 58 of the Act states that “The Republic of Slovenia is the home state of all Slovenes, therefore it also recognises a special status for Slovenes without Slovene citizenship on its territory” (Act Regulating Relations ... 2006, Art. 58), which may be acquired by an individual “who is of **Slovene descent** [bolded by the author] [...]” (Act Regulating Relations ... 2006, Art. 59). The law thus explicitly defines Slovene origin as a fundamental characteristic that constitutes a Slovene. In addition, Sloveneness is not determined by the territory of the Republic of Slovenia, as stated in Article 61:

It is not a condition that the ancestors of the person who wishes to obtain the status come from the territory that the Republic of Slovenia comprises today. The ancestors of a person who wishes to obtain the status may also come from abroad, exile and emigration (Act Regulating Relations ... 2006, Art. 61).

Thus, according to the above-mentioned articles of the Act, Sloveneness is primarily or exclusively based on common descent or origin but is proven “by extracts from the birth register and other relevant evidence” (Act Regulating Relations ... 2006, Art. 60). The exclusion of all those who cannot prove kinship relations with Slovenes from the concept of being Slovene is joined by exclusion on the basis of language, as Article 68 states that “the rights under this Act may be exercised **exclusively in the Slovene language** [bolded by the author]” (Act Regulating Relations ... 2006, Art. 68). Furthermore, the Act establishes the same conditions for obtaining the status of a repatriated person. As with Slovenes living in the Republic of Slovenia, Slovenes living abroad are expected to make the Slovene language their “predominant value” or the “most obvious and fundamental identity definition” that determines their affiliation to Sloveneness, although this excludes all those descendants of Slovene emigrants (Drnovšek 2008, 328) and those persons who do not understand the Slovene language but who, e.g., feel a symbolic affiliation (cf. Gans 1979) to Sloveneness or those with multiple or ambivalent ethnic identifications. More on this in the second part of the article.

3.2 Emigrant Organisations’ Views on Slovene Emigration

The ethnic and linguistic conception of the Slovene nation is also present in the main organisations in Slovenia that maintain contacts and connections with Slovene emigrants (*Slovenska izseljenska matica* (Slovene Emigrant Association), *Slovenski svetovni kongres* (Slovene World Congress), *Rafaelova družba* (Rafael

Society), *Izseljensko društvo Slovenija v svetu* (Emigrant Society Slovenia in the World)). They would be expected to better understand the specifics of the migrant experience, i.e., multi-layered migrant identities or the prevalence of multiple identifications, but their websites are, as Milharčič Hladnik notes (Milharčič Hladnik 2008, 68), exclusively in Slovene. Similarly, the *Slovinci.si* web portal, managed by the Government Office of the Republic of Slovenia for Slovenians Abroad, offers content only in Slovene since its inception in 2008 (the English version was under construction at the end of November 2021).

Slovene emigrant organisations follow the formal, legal understanding of Slovene emigration, therefore the ethnic presumption of Slovene emigration can be found in their statutes, particularly in the description of their purpose and the terms and conditions for membership, e.g.:

The basic purpose of the Slovenian World Congress is to achieve that people of **Slovenian descent and origin** [bolded by the author] feel like a special, unique community all over the world (Slovenian World Congress).

A member of the Emigrant Society Slovenia in the World

may become a citizen of the Republic of Slovenia who has returned from emigration or descendants of Slovenian emigrants living in the Republic of Slovenia. Other persons of **Slovenian descent** [bolded by the author] may also be members of the society; the condition for all is that they express their desire to join and meet the requirements of the programme of the association (Emigrant Society Slovenia in the World 1996).

4. Whose Diaspora are the Slovene Germans?

The question of whose diaspora the Gottscheers – or more generally Slovene Germans – are, however, is more complex than it seems at first glance and also more intricate than understood – according to the situation described above – in the light of Slovene legislation. Given the appellation Germans one could conclude that it is a German diaspora, but we have no sources that clearly attest to the origin of the so-called Germans who settled centuries ago on the territory of the present Republic of Slovenia. An essential element of diaspora identity is the memory of the “lost homeland” (Južnič 1987, 230). In the case of the Gottscheer communities, the memory of their original (i.e., medieval) homeland in Austria or Germany (e.g., in narrative, folk song tradition) has not been preserved. However, there are several theories about their origin. The findings of (Austrian) linguists, based on the analysis of the Gottscheer dialect, are the most widely accepted. According to them, most of the immigrants are said to have been settled in the Kočevska area in the 1330s by the Counts of

Ortenburg from their northern estates in Carinthia and Tyrol – the Puster and Lesach Valleys (Petschauer 1984, 87). On the other hand, according to the writing of the Bishop of Ljubljana, Tomaž Hren (consecrated in 1599), 300 rebellious families from Franconia and Thuringia were also sent to the Kočevska region after the end of the first phase of colonisation (Grothe 1931, 33). Some of the immigrants are even said to have come from other Slovene-speaking areas – Stari Trg, Lož, Cerknica and Idrija (Petschauer 1984, 87–88), however a small number of Carinthian Slovenes were probably also among them (Simonič 1971, 9).

Can this motley mediaeval immigrant group be rightly considered a German diaspora simply because of its linguistic similarity to the Germans and despite the fact that the memory of the German homeland has not been preserved in their consciousness? Is this still appropriate today, when we know that national identities are a product of modernity (Anderson 2007; Hobsbawm 2007; Gellner 2004 etc.) and when there are several studies on the initial phase of nationalisms (cf. Hroch 1996) in the mixed linguistic regions of the former Austria-Hungary? Historian Pieter Judson (2005), who studies interethnic relations in Lower Styria, points out that the understanding of the German diasporas must take into account the fact that national affiliations, as we understand them today, only took hold with the rise of nationalism and nation-states, therefore the concept of diaspora must also be understood in relation to the nation-state and must be understood with an awareness of its origins in the 20th century. Given the above-mentioned ambiguities regarding the origins of the Gottscheers, we can agree with Judson.

This thesis is supported by sources from the turn of the 19th to the 20th century, from which one may conclude that national affiliations were not yet present in the Kočevska region in the middle of the 19th century and that, as in other multilingual regions of the former Austria-Hungary, ethnic differentiation began on the initiative of (immigrant) Austrian and German intellectuals, especially linguists and ethnographers inspired by the German idea (Moric 2020; 2021). Within the ideology of the German language islands, they ascribed German origin to Gottscheers on the basis of their linguistic similarity with the Germans (cf. e.g., Schröer 1870; Hauffen 1895 etc.) and also called them “Gottschee Germans” – for example, Schröer in 1869 and Czoernig in 1878 – with which it can by no means be asserted that the population of that time also identified itself with Germanness. The term German language island emphasised the Germanness of the Kočevska region without taking into account the actual multilingualism and the mutual exchange of cultural peculiarities, such as folk songs and the narrative tradition (cf. Kumer 1987; Stanonik 2004 etc.), which were present there and which, after all, are also reflected in the Gottscheer dialect – medieval German with admixtures of Slovene (cf. Schröer 1869; Hauffen 1895; Tschinkel 2004 etc.).

The author of the first systematic folkloristic and ethnological study of the Gottscheer language island in 1895, Adolf Hauffen (1863–1930), described the situation of national identification in the Kočevska region in the second half of the 19th century as follows: “Local patriotism was quite foreign to the Gottscheers a few decades ago; the rural population was previously almost unaware of its belonging to the German people” (Hauffen 1895, 165–166). Similarly, before Hauffen, the headmaster of the Kočevje Grammar School, Benedikt Knapp (1824–1904), born in Schwarz, Tyrol, Austria, remarked that the Gottscheers had “many good qualities, but enthusiastic loyalty to the tribe as we know it in Tyrol, is only weakly present among them” (Braune 1922, 34). Based on this observation, Knapp even called for a selection of a song, which should awaken the patriotic, i.e., German feeling in Gottscheers (Braune 1922, 34). Following the example of the German nationalist song *Die Wacht am Rhein*, the first Gottscheer anthem *Die Wacht am Kolpa* was created, which emphasised the German origin of the Gottscheers (Moric 2020, 147). It was written by another Austrian intellectual, Josef Obergföll, a teacher at the Kočevje Grammar School, who was born in Lienz, Austria and immigrated to the Kočevska region in 1875.⁷ Judson (2005, 219–229) notes that prior to 1914 – partly due to the major role of regional loyalties in slowing down the building of a common German national movement and a sense of self-identification – affiliation with Willhelm’s Germany was weak. The turnaround in the identification of these communities occurred only after the humiliation of the Treaty of Paris and the Treaty of Trianon. Their problematic position (or second-class citizen status) in the new nation-states that emerged after the First World War, rather than their traditional mode of self-identification, led them to turn to Germany or Germanness (which had not previously played a significant role in their lives) and to see and observe themselves as “lost German diasporas” (Judson 2005, 219–229). Nationalist ideas, including the notion of German language islands that spread throughout Europe in the nineteenth and twentieth centuries, were not open to diversity as found in the Kočevska region (cf. Moric 2020) as well as in other mixed regions of the Austro-Hungarian Monarchy (cf. Judson 2006; Zahra 2008), as they did not rely on commonalities but on differences and borders (cf. Barth 1998) to delimit ethnic groups. Since the ideology of German language islands, as pointed out by Weber-Kellermann, still lived on in scholarly research in the 1950s (Weber-Kellermann 1959) and is still present today, it should be critically reconsidered.

5. Gottschee Germans as a Part of Slovene Emigration

The next section is intended to present some of the results of the Maintenance of the Gottscheer Identity research project, focusing on the territorial and voluntaristic aspects of the Gottscheer identity, on which the civic conception of

the nation is based in an ideal type model. I have already described the relations of the Gottscheers to their Gottscheer homeland elsewhere (Moric 2014; 2018a), therefore in section 5.1 of the article I summarise the basic findings and pay more attention to their national identification.

5.1 Links to Their Homeland Gottschee – Territorial Aspect

A fundamental feature of the diaspora is the preservation of the memory of the old homeland and all contact to it. The central place in the Gottscheer emigrant communities belongs to the old homeland Gottschee, which essentially determines the identity of the Gottscheer people. Furthermore, the denomination Gottscheers suggests this, since it primarily means the inhabitants of the Kočevska region, but it only acquired its national note with the appearance of nationalisms in the 19th century and the prefix Gottschee Germans (cf. above, more in Moric 2020). The present-day Gottscheer people in the diaspora most often define themselves as Gottscheers (cf. Thomason 2010, 27), i.e., locally as (former) inhabitants of the Kočevska region. Their identity therefore does not refer to the border-defined territory of the Republic of Slovenia, but to the local entity, the (region) – Kočevska, or as Gitte said, who spent the first years of her childhood in Kočevje and has lived in Graz since 1945: “I still feel as a Gottscheer, although I later found another homeland in Brežice [in the resettlement area in 1941–45, author’s comment] and a third homeland in Graz. But in my heart of hearts I am and I will remain a Gottscheer” (Gitte Dornig, interviewee in Moric 2018b).

The memory of the Kočevska region is preserved in the intimacy of the home, where it is passed on to younger generations through storytelling and the preservation of various traditions, and emigrant societies play an increasing role in passing on information to younger Gottscheers. The Gottscheer emigrants recreated their lost *Ländchen* in new homelands. There, they established ties with a specific locale with which they identify and through which they remain (symbolically) connected to the places they left. In the case of the Gottscheers in the USA and Canada, these are cultural houses with adjacent land, in the case of Austrian Gottscheers (also) churches or chapels, where the social and cultural life of Gottscheer communities in the diaspora or various ritual practices take place, all of which are more important for strengthening the sense of belonging to a community than settlement density (Moric 2014, 84). Every functioning Gottscheer Society owns or rents premises (club buildings, plots of land, churches, chapels) where members meet. Even if the architecture adapts to the norms and legislation of the environment in which it was created, all premises are reminiscent of Kočevska, at least in certain elements. When possible, clubs were built in a grove or another location that visually resembled the Kočevska landscape (e.g., the Toronto and Cleveland clubs). Chapels or churches that

some communities built on their land (e.g., in Graz, Cleveland, Walden) or rented (in Klagenfurt) are also reminiscent of the Kočevska region, as they once stood in almost every Gottscheer village. The symbolic importance of these places for the community is reflected in their (official and unofficial) names (e.g. *Gottscheer Straße* in Klagenfurt and Graz, *Gottscheer Avenue* in New York, *Gottscheer Park* in Cleveland, etc.) and in the symbols that can be found in clubs (paintings and photographs of the Kočevska area, the Kočevje coat of arms and flag, memorabilia, etc.) (Moric 2014, 94). Some clubs and churches keep objects brought from the old homeland. These are mainly church equipment from the Kočevska region: statues, banners, bells, etc.

The connections between the Gottscheer diaspora and the Kočevska region are reflected not only in the clubs and their symbolism, but also in maintaining contact with compatriots in the Kočevska region and in the rituals of pilgrimage to the old homeland. Emigrants have been financially supporting their relatives in Kočevska since the time of the first migrations in the 19th century; after World War I, e.g., American Gottscheers contributed most of the funds for the purchase of new bells in the Kočevska region, and in the 1950s they sent relatives flour, clothes, and other goods (Hans Jaklitsch, interviewee cited in Moric 2018b). Before World War II, return migrations were present in terms of both permanent returns and visits (Muschler 2003, 13).

The Gottscheers began to visit Kočevska again en masse only after the independence of Slovenia.⁸ The evaluation of questionnaires (Moric 2014; 2016) revealed that 86 % of the 145 respondents living in Austria, Germany, the USA or Canada had visited the Kočevska area at least once in their lives. Among them, mainly because of geographical proximity, the majority of those living in Austria, followed by those from the USA. The fact that the generations born after resettlement visit Slovenia or the Kočevska region only slightly less often (80.1 %) than those born before resettlement (90.3 %), indicates the prevalence of what is known as roots tourism (Moric 2014). Visits as part of excursions organised by Gottscheer societies from Austria (every year from Klagenfurt and Graz) and the GHGA from the USA (every three years) are also becoming increasingly popular. The offer focuses on visits to villages and old cemeteries in the Kočevska region, but in the past decade, visits to the resettlement area around Brežice and Krško, as well as to other Slovene tourist attractions and cities (e.g., Bled, Ljubljana, Maribor) have been added.

5.2 Conundrums of National Identification: Gottscheers, Austrians, Germans, Slovenes, Americans?

In the questionnaire, the question on nationality was open-ended, meaning that respondents had to write down the answer without provided options from which to choose. Most respondents (26.4 %) indicated Austrian nationality,

22 % German, 10 % Gottscheer, 8.8 % American, 8.2 % Slovene and 5 % Canadian. 19.6 % of respondents stated mixed identifications, and 4.2 % of the respondents did not answer the question about nationality (Moric 2016, 194). Although Gottscheers in the interviews invariably identify themselves first as Gottscheer (i.e., with a local identification), it is not surprising that the questionnaire shows a somewhat different picture. Namely, it turned out that the respondents most often identified with the nationality of the dominant nation in their country of residence: most Gottscheers from Slovenia identified with the Slovene nationality, from Austria with the Austrian nationality, from Germany with the German nationality, and from Canada with the Canadian nationality (see Table 1). The fact that national identification mostly coincides with the country of residence points to the (universal) dominance of the concept of the nation-state in the understanding of nationality.

Table 1: Ethnic identification by country of residence, N = 166

NATIONALITY	COUNTRY OF RESIDENCE				
	Slovenia	Austria	Germany	USA	Canada
Slovene	63.2 %	1.8 %	0 %	0 %	0 %
Austrian	0 %	62.5 %	18.8 %	6.5 %	0 %
German	5.3 %	26.8 %	43.8 %	12.9 %	30.8 %
American	0 %	0 %	0 %	22.6 %	0 %
Canadian	0 %	0 %	0 %	0 %	61.5 %
Gottscheer	15.8 %	1.8 %	25.0 %	12.9 %	0 %
mixed	15.8 %	3.6 %	0 %	40.3 %	7.7 %
did not specify	0 %	3.6 %	12.5 %	4.8 %	0 %

Source: Moric (2016, 195).

The percentage of those who indicated their nationality as Gottscheer in the survey is much smaller than the share of those who identified themselves as Gottscheers in the interviews. The vast majority of my interviewees, like Martha from New York, identified themselves as members of a particular community of Gottscheers:

Most Gottscheers I know – and including myself – have a very strong sense of self as Gottscheers, as a unique group that stands apart from Austria or Slovenia. That was always so and still is. If you saw us march in the German American Steuben Parade you would think we represent a country all of our own – not Germany, not Austria, but ourselves (Martha, USA, first generation, cited in Moric 2016, 189).

Similarly, the Gottscheers are considered as a special community by some Gottscheers in Slovenia.

“A Gottscheer is a Gottscheer,” says Florjančič, “The Gottscheers never considered themselves Germans, because the national identification was not relevant to them.” As Gottschee Germans mostly identified those Gottscheers in the 1930s and 1940s who sympathised with Nazism (Šabec et al. 2012).

Hans Jaklitsch, former president and one of the founders of the Society of Native Gottschee Settlers (*Društvo Kočevarjev – staroselcev*) from Občice, Slovenia, disagrees with the term Gottschee German:

[...] historians, like everyone else, have accepted this enforced title, which is not appropriate in terms of content. Since the ancestors of the Gottscheers came from Tyrol and Upper Carinthia and were for centuries, until the end of World War I, predominantly under Austrian rule, they have nothing in common with Germany except Old German language, therefore they can only be Gottscheers or Austrians, not Germans (Jaklitsch 2013, 29).

Regardless of the heterogeneity of the understanding of Gottscheerness, the definition of Gottscheer remains a fundamental identification to which others can be adjoined. A high percentage of those who identify with Austrian and German nationalities can be explained by the aforementioned fact that respondents associate nationality with the nation-state; it can also be attributed to the importance of the linguistic component or similarities of the Gottscheer dialect with Germans or Austrians. From the interviews, one can conclude that the Gottscheers often equate Gottscheer identity with Austrian and German identity, or as Thomason (2010, 27) has correctly noted, these two identifications are understood as a broader category of Gottscheer heritage and are often used interchangeably, usually in the sense of a synonym. (Older) Gottscheers feel a sense of belonging to Austria-Hungary and as its successor also to Austria, while the attitude towards the state of Slovenia is more complicated owing to the unpleasant past:

But we do know that we never had our independent state, that this land was always part of Krain in Austria, today Slovenia. My longtime ancestors lived in Austria, my parents lived in both, Austria and a short time in Slovenia, I lived a very short time in Slovenia – so my identity is tied to Austria, because it represents the longtime heritage of my people, and also, it must be stated, the association with Slovenia has been an unfortunate one, at least so for most of the final, tragic part. So, my homeland feelings go with, first, Gottschee, and second, Austria (Martha, USA, first generation, cited in Moric 2016, 189).

The reason for this identification with Austria and Germany could be found in the fact that the Gottscheers were part of several countries: i.e., the Habsburg Monarchy until 1867, Austria-Hungary until 1918, the Kingdom of Yugoslavia

until 1941, and from 1941 Germany (the Third Reich). Due to the unfortunate ties with Yugoslavia, which they remember above all as a violator of their minority rights, they do not identify with this political entity or, consequently, with its successor Slovenia, but rather turn to Austria and Germany when they need a broader national framework.

Emigrants adapt to a new environment and life in different ways: 1) they are said to acculturate when there is a complete identification with the new culture and a distancing from the old one; 2) they may resist the change of identity and remain faithful to their previous (ethnic) identity; 3) for the most part, however, they develop a kind of intermediate style of adaptation and become bicultural (Suarez-Orozco 2001, cited in Bratun 2005, 93–94). Weiner and Richards (2008, 102) note that most migrants in the United States want to be recognised and treated as American citizens while retaining elements of their native culture, and a person's ethnicity and citizenship may differ (Kallen 1924, 62). This duality is expressed through double or hyphenated (Milharčič Hladnik 2015) affiliations – e.g., Italian-American, Polish-American, etc. Immigrants adopted a dual identity that included “American” self-identification while retaining “real or imagined (ancestral) customs, values, and traditions” (Weiner & Richards 2008, 104–107). Gottscheers are no exception:

I would describe myself as an American Gottscheer because I am a native-born American citizen with a strong Gottscheer background; I was raised with the language, culture, traditions, and strong work ethic that have shaped the person I am today. I am proud of my Gottscheer heritage, to which I attribute my strong family bond, honesty, integrity, and lack of fear of hard work (Ingrid, second generation, USA, cited in Moric 2016, 198).

These identifications are also influenced by the environments in which the Gottscheers live today. Among the Gottscheer in the USA, where multiculturalism is common, the younger generations also retained at least partial identification as Gottscheers, while among Gottscheers in Austria and Germany, who live in culturally (linguistically) related environments (and where the understanding of the nation, as in Slovenia, is based on language and origin), the younger generations have largely assimilated. Of the nearly 19 % of all respondents who identify with two or more nationalities, most are American and Canadian Gottscheers (34.7 %, see Table 1), including Helene:

I define myself as a Gottscheer, an Austrian, an American, because we became refugees after the war, people without a state. This is how I define myself, because I am proud to be a Gottscheer, my parents were born in Austria, and we accepted USA as our new homeland (Helene, first generation, USA, cited in Moric 2016, 198).

Table 2: Presentation of hybrid identifications by country, N = 166

	Slovenia	Austria and Germany	USA and Canada	Total
identifying with one nationality	84.2 %	91.7 %	61.3 %	77.1 %
identifying with two or multiple nationalities	15.8 %	2.8 %	34.7 %	18.7 %
did not specify	0 %	5.6 %	4.0 %	4.2 %

Source: Moric (2016, 199).

The fact that the locale Gottschee was once not to be found on the map and the designation Gottscheer did not correspond to any of the known ethnic groups or nationalities, caused problems, especially for the younger generations:

I identified stronger with my Austrian heritage than I did with my Gottscheer heritage because, as a child, it was all so confusing. No matter what, I was a Gottscheer but didn't understand really what that meant because I couldn't find it on a modern map. There was no real (ethnically) fitting in anywhere except for when I was at the club surrounded by other Gottscheers and their families (Cheri, second generation, Canada, cited in Moric 2016, 192).

[...] when I explain to non-Gottscheers what I am, they usually say, oh, so you're German, or Austrian. Yes, I am ... but it's more complex than that and any Gottscheer will understand that perfectly. I'm not German like a Berliner, or Austrian like a Wiener, or Slovene like a Ljublianer. Gottschee was really a Germanic enclave, but with a fairly strong Slovene influence of the surrounding area. It really had its own unique identity (Barbara, second generation, USA, cited in Moric 2016, 193).

The identification also depends on the situation. They identify themselves as Gottscheers in conversation with those who know Gottscheer history. In other situations, they characterise themselves more broadly – as Austrians, Germans or Americans, as evident in Thom's thinking:

When it comes to me identifying my heritage to others I respond differently depending on who is asking. If it's just another American I answer, "On my father's side I am Austrian." What American would have a clue what a Gottscheer is? Even while discussing it with Europeans, I just say Austrian. It's nothing more than they have no idea who Gottscheers are so starting off the conversation with being a Gottscheer makes it confusing. But if the conversation continues or the person is from Austria, Germany or Slovenia I'll initially identify myself as half Gottscheer. The younger people have no idea what Gottscheers are, but older Austrians, etc., remember them [...] (Thom, third generation, USA, cited in Moric 2016, 196).

5.2.1 Identifying with Slovenia?

144

In the questionnaire, only Gottscheers living in Slovenia identified themselves as Slovenes. Which is partly because of understanding nationality in relation to the nation-state (and linguistic similarity), and partly because of a negative historical experience:

I and my relatives and all Gottscheers I spoke to on this subject (it continues to come up in our conversations, time and again), we are not sure who we are. When an American asks me – because of my accent – “Where are you from?” I know he means my language, so I have no problem just saying, “from Austria”. But if they ask “**What** are you?” then we all appear to have a problem that requires explaining. I am Gottscheer, yes. German, yes. Austrian, yes. American, yes. Slovene?? The last time I checked Slovenia did not want me, so I have no reason to say I am Slovenian (Martha, first generation, USA, cited in Moric 2016, 199).

Martha’s answer indicates the influence of positive or negative experiences on self-identification. When Martha visited the Kočevska region in the 1980s, she was denied access to the then closed-off military area of the Kočevska Reka by an armed soldier. The experience of rejection is deeply etched in her memory, and that is why she has never returned to the Kočevska region, although she has strong patriotic feelings towards it. However, the questions that are increasingly arising today in connection with the acquisition of Slovene citizenship, which I did not encounter a decade ago, show that the situation is changing. In the week before I submitted this article, I was contacted by three Gottscheers from the USA who expressed interest in acquiring (dual) citizenship. John wrote:

My interest in dual citizenship is largely due to my affinity for the cultural traditions that have been instilled in me from my birth onwards. Experiencing many traditions and having my parents, grandparents and even great-grandparents raise me and tell me about family history! [...] I would like to get dual citizenship so that I can visit regularly and delve deeper into Slovenian culture (John, personal interview, April 2021).⁹

A return (permanent or occasional) to the Kočevska region or to Slovenia is becoming a real possibility for the younger generations of Gottscheers, on whom the negative experience of World War II and resettlement no longer has as strong an impact as on the first generation of emigrants. The mythology of the victim, which prevailed in the Gottscheer narrative after World War II (cf. Marschnig 2009; Moric 2016; Samida 2020), is gradually waning among the younger generations. With the growth of contacts, the establishment of friendly ties with the locals, better travel options, and greater availability of information, the identification of younger generations of emigrated Gottscheers with Slovenia is also increasing, or as James from New York said:

Living in Europe for two years put a new twist on the definition. To a German, I was Austrian. To an Austrian, I was Yugoslavian. The facts are that my parents were indeed born in Yugoslavia, so I must be Yugoslavian. Most of my life I have drifted to the German answer since I speak the language, eat Bratwurst and drink beer. The language connection is a powerful one. [...] The more I learn about Gottschee, the more I visit, the more I feel that I am deep down a Gottscheer and a Slovene – which is, in fact, actually what I am (James, second generation, USA, cited in Moric 2016, 193).

6. Concluding Remarks

Slovene legislation does not take into account the reality of variability, as well as the existence of multi-layered identifications among emigrants from the territory of the Republic of Slovenia, which, in addition to complexity, can also be fluid and (over time) changing. The formal-legal exclusion of those who do not correspond to the ethno-linguistic understanding of the Slovene nation reflects the unrealistic conception of a Slovene as someone who has (only) Slovene roots and speaks the Slovene language. This excludes both the emigrated Slovene Germans, Slovene Hungarians, Slovene Jews, and those Slovene emigrants who in fact in one way or another belong to Sloveneness – they consider themselves, for example, to be Slovene Americans, American Slovenes and the like – from the framework of Slovene emigration.

The multifaceted identifications of Gottscheers in the diaspora largely reflect the multiculturalism that existed in their Kočevska homeland before World War II, but which was forgotten with the establishment of the concept of a (single) nation-state and in light of the emancipatory aspirations of the Slovene nation in their own independent country. This was compounded by the negative collective memory of both communities, Slovene and German, which are still healing their war wounds today (Moric 2016). National (and ethnic) identities, as Malešević wrote (2011, 281), depend on the different historical, social and political circumstances in which they are formed. Thus, even some Gottscheers who harbour patriotic feelings for the Kočevska region but have had bad experiences with Yugoslavia do not perceive Slovenia as their homeland. Nevertheless, indirectly through ties with the Kočevska region, they also maintain ties with Slovenia. They express themselves through visiting the Kočevska region, attending events (occasionally and in some places), singing Slovene songs and listening to Slovene music, and joining Slovene associations in areas where there were no Gottscheer or German associations (e.g., California).

Although most Gottscheers in diaspora do not identify with the state of Slovenia, this has changed among the younger generations in recent years, and it is reflected in the increasingly frequent desire to obtain Slovene citizenship. This is probably because of the availability of information in the age of the internet, the increase of positive experiences during visits to Slovenia and, last but not

least, the change of the political system after Slovenia's independence, accession to the European Union, and its international reputation as a green and attractive travel destination.

As for the answer to the question presented in the title of the article – i.e., are the Gottschee Germans in diaspora a part of Slovene emigration? – there is no answer that will satisfy all. What is certain, however, is that the term diaspora relies on historically changing ideological assumptions (Judson 2005, 220) that correlate with relations between communities and the political situation in the country of origin. The author of the article therefore proposes the following solution: given the complexity of the emigrant reality, Gottscheer emigrants who show interest should be able to apply for Slovene citizenship under the same conditions as ethnic Slovenes, and Gottscheer emigrant organisations should be included in the list of emigrant organisations that meet the conditions for acquiring citizenship. It would also make sense to introduce this for other ethnic groups that emigrated from the territory of the Republic of Slovenia.

References

- Act Regulating Relations between the Republic of Slovenia and Slovenians Abroad.* Official Gazette of the Republic of Slovenia 43 (2006), 21. 4. 2006, 4605.
- Anderson, B., 2007. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma.* Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Bajt, V., 2016. Who "Belongs"? Migration, Nationalism and National Identity in Slovenia. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies* 76, 49–66.
- Barth, F., 1998. Introduction. In F. Barth (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference.* Waveland Press, Long Grove (IL), 9–38.
- Bratun, U., 2005. Pogled na imigracijo z vidika delovne terapije: Slovenci na Švedskem. *Dve domovini / Two Homelands* 21, 91–104.
- Braune, R., 1922. Wie das Gottscheer Heimatlied entstand. In *Gottscheer Kalender* 1922, 34–38.
- Brubaker, R., 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Citizenship of the Republic of Slovenia Act.* Official Gazette of the Republic of Slovenia 24 (2007), 20. 3. 2007, 2957.
- Cohen, A., 1969. *Custom and Politics in Urban Africa: A Study of Hausa Migrants in Yoruba Towns.* University of California Press, Berkley.
- Cohen, R., 2008. *Global Diasporas: An Introduction.* Routledge, London, New York.
- Constitution of the Republic of Slovenia.* Official Gazette of the Republic of Slovenia 33 (1991), 28. 12. 1991, 1371.
- Czoernig, K., 1878. *Die Deutsche Sprachinsel Gottschee: mit einer ethnographischen Karte: vortrag, gehalten in der Section Küstenland des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins am 23. November 1878.* S. n., München.
- Decree on Criteria for Establishing the Compliance of National Interest for Acquiring the Citizenship of the Republic of Slovenia through Article 13 of Act on the Citizenship of the Republic of Slovenia.* Official Gazette of the Republic of Slovenia 41 (2007), 11. 5. 2007, 5645.

- Drnovšek, M., 2005. Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerike. *Dve domovini / Two Homelands* 21, 7–34.
- Emigrant Society Slovenia in the World, 1996. *Pravila Izseljenskega društva Slovenija v svetu*, <http://www.drustvo-svs.si/dokumenti/Statut.pdf> (accessed 29 November 2021).
- Falzon, M.-A., 2009. Introduction: Multi-Sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research. In M.-A. Falzon (ed.) *Multi-Sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Ashgate, Surrey in Burlington.
- Ferenc, T., 2002. Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. In D. Nečak (ed.) *"Nemci" na Slovenskem 1941–1955*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 145–190.
- Ferenc, M., 2005. *Kočevska – pusta in prazna: nemško jezikovno območje na Kočevskem po odse-litvi Nemcev*. Modrijan, Ljubljana.
- Gans, H. J., 1979. Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. *Ethnic and Racial Studies* 2 (1), 1–20.
- Gellner, E., 2004. *Nations and Nationalism*. Blackwell, Oxford, Malden (MA).
- Grothe, H., 1931. *Die deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien: Ein Beitrag zur Deutschumskun-de des europäischen Südostens*. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster.
- Hauffen, A., 1895. *Die Deutsche Sprachinsel Gottschee. Geschichte und Mundart, Lebensverhält-nisse, Sitten und Gebräuche, Sagen, Märchen und Lieder*. K. K. Universitäts-Buchdruckerei; Verlagsbuchhandlung Styria, Graz.
- Hobsbawm, E. J., 2007. *Nacije in nacionalizem po letu 1780: program, mit in resničnost*. Založba /*cf., Ljubljana.
- Hribar, T., 1989. *Slovenska državnost*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Hroch, M., 1996. From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Buil-ding Process in Europe. In G. Balakrishnan (ed.) *Mapping the Nation*. Verso, New York, London, 78–97.
- Jaklitsch, H., 2013. Kulturna dediščina Kočevarjev in njena ohranitev. *Bakh / Pot* 23, 28–32.
- Jezernik, B., 2013. Veliki možje in razvoj slovenskega narodnega vprašanja. In B. Jezernik (ed.) *Heroji in slavne osebnosti na Slovenskem*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljublja-na, 7–26.
- Judson, P. M., 2006. *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Harvard University Press, Cambridge (MA).
- Judson, P. M., 2005. When Is a Diaspora Not a Diaspora? Rethinking Nation-Centered Narra-tives about Germans in Habsburg East Central Europe. In K. O'Donnell, R. Bridenthal & N. Reagin *The Heimat Abroad: The Boundaries of Germanness*. University of Michigan Press, East Lansing, 219–247.
- Južnič, S., 1987. *Antropologija*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Kallen, H. M., 1924. *Culture and Democracy in the United States*. Boni and Liveright, New York.
- Kohn, H., 2008. *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. Transaction Publishers, New Brunswick, London.
- Komac, M., 2016. Priseljenci: večni tujek ali konstitutivni del slovenske države. In D. Gra-fenauer & K. Munda Hirnšek (ed.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 74–98.
- Kosi, J., 2013. *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polo-vici 19. stoletja*. Sophia, Ljubljana.
- Kumer, Z., 1987. Lepá vodá Ljubljánčicá. *Traditiones* 16, 247–254.
- Malešević, S., 2011. The Chimera of National Identity. *Nations and Nationalism* 17 (2), 272–290.

- Marcus, G. E., 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24, 95–117.
- Marschnig, G., 2009. *Gottschee Global: Geschichtsnarrative und Identitätsmanagement im Cyberspace*. Dissertation. Universität Wien, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Wien.
- Mikola, M., 2012. *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945*. Celjska Mohorjeva družba, Celje.
- Milharčič Hladnik, M., 2008. Internet in preobrazbe ohranjanja kulturne dediščine v slovenskoameriških etničnih skupnostih. *Dve domovini / Two Homelands* 28, 57–72.
- Milharčič Hladnik, M., 2015. Kultura mešanosti v nacionalnem in migracijskem kontekstu. *Annales. Series Historia et Sociologia* 25 (1), 171–182.
- Moric, A., 2007. *Usoda Kočevskih Nemcev: ohranjanje identitete Kočevskih Nemcev*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Moric, A., 2014. Domovina globoko v srcu: Kočevski Nemci v diaspori. *Etnolog* 24, 81–104.
- Moric, A., 2016. *Slovenski Nemci v diaspori*. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Moric, A., 2018a. Territorial Identifications of the Gottschee Germans: Diaspora – Homeland Relation. *Motus in verbo* 7 (1), 7–21.
- Moric, A., 2018b. *Globoko v srcu jo čutimo / Deep in our hearts we feel it / Tief im Herzen fühlen wir sie* [DVD-video]. Zavod Putscherle, Stara Cerkev.
- Moric, A., 2020. Gottscheer Folk Song: From a Means of Fostering National Differentiation to a Memory Keeper in the Diaspora. *Traditiones* 49 (2), 141–166.
- Moric, A., 2021. A German “Linguistic Island” or a Linguistically Mixed Region? Multilingual Practices in the Kočevska (Gottschee) Area. *Traditiones* 50 (1). [Forthcoming].
- Muschler, F., 2003. Gottscheer Clubhouse in Ridgewood. *The Gottschee Tree* 17 (2), 15.
- Petschauer, E., 1984. *“Das Jahrhundertbuch”: Gottschee and Its People through the Centuries*. Gottscheer Relief Association, New York.
- Samida, S., 2020. “Nationalität: Gottscheer”: Zur Herstellung von Selbstbildern einer deutschsprachigen Minderheit in Slowenien. In M. Spiritova, K. Gehl & K. Roth (ed.) *Eigenbilder – Fremdbilder – Identitäten Wahrnehmungen im östlichen Europa im Wandel*, 35–52. Transcript Verlag, Bielefeld.
- Sand, S., 2010. *Kako so izumili judovsko ljudstvo*. Založba /*cf., Ljubljana.
- Schröer, K. J., 1869. *Ein Ausflug nach Gottschee. Beitrag der Erforschung der Gottscheer Mundart*. K. K. Hof. und Staatsdruckerei Wien.
- Schröer, K. J., 1870. *Wörterbuch der Mundart von Gottschee von Karl Julius Schröer. I. Ausflug nach Gottschee. II. Weitere Mittheilungen über die Mundart von Gottschee*. K. K. Hof. und Staatsdruckerei, Wien.
- Shulman, S., 2002. Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism. *Comparative Political Studies* 35 (5), 554–585.
- Simonič, I., 1971. Zgodovina mesta Kočevja in Kočevske. In H. Kotar, M. Andeselič & M. Briški (ur.) *500 let mesta Kočevje*. Skupščina občine Kočevje, Kočevje, 5–51.
- Slovenian World Congress. O kongresu, <https://www.slokongres.com/o-kongresu> (accessed 29 November 2021).
- Smith, A. D., 1991. *National Identity*. University of Nevada Press, Reno (NV).
- Stanonik, M., 2004. Kočevarska slovstvena folklor: primerjava in slovenske vzporednice. In W. Tschinkel (aut.), A. P. Florjančič & M. Stanonik (ur.) *Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih / Gottscheer Volkstum in Sitte*,

- Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*. Založba ZRC, Ljubljana, 229–280.
- Šabec, K., Komel, M., Debeljak, A. & Velikonja, M., 2012. *Etnična vitalnost območij, kjer živijo majhne avtohtone manjšinske etnične skupnosti in staroselci*. Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Center za proučevanje kulture in religije, Ljubljana.
- Thomason, B., 2010. *Memories of Gottsche: A Narrated History of Fidelity and Fragility*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Tschinkel, W., 2004. *Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih / Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Weber-Kellermann, I., 1959. Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der "Sprachinsel-volkskunde". Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 62, N. S. 13, 19–47.
- Weiner, M. F. & Richards, B. N., 2008. Bridging the Theoretical Gap: The Diasporized Hybrid in Sociological Theory. In K. E. Iyall Smith & P. Leavy *Hybrid Identities: Theoretical and Empirical Examinations*. Brill, Leiden, Boston, 101–116.
- Zahra, T., 2008. *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Cornell University Press, Ithaca (NY).
- Žagar, M., 2006. Etnični odnosi, nacionalizem, manjšine in človekove pravice v jugovzhodni Evropi in v evropskih okvirih. *Treatises and Document, Journal of Ethnic Studies* 50/51, 286–297.

Notes

- ¹ According to Hitler's plan, all Germans or Volksdeutsche were to be reunited in the German Reich.
- ² On the expulsion of Germans from the Slovene territory after World War II cf. Mikola (2012).
- ³ Veronika Bajt (2016) made a similar argument when she proposed a new approach to migration and integration of immigrants in Slovenia.
- ⁴ The personal letter is in possession of the author of the article.
- ⁵ The personal letter is in possession of the author of the article.
- ⁶ The personal letter is in possession of the author of the article.
- ⁷ More on the use of folk songs to promote national sentiments in the Kočevska region in Moric (2020).
- ⁸ Those who came to visit during the period before Slovenia's independence complain about the unfriendliness of the former regime.
- ⁹ The personal letter is in possession of the author of the article.

Acknowledgement

The article was written under the research programme Slovenian Identities in the European and Global Context (P6-0187) and two research projects: Song reflections of intercultural coexistence (J6-9369) and Thinking Folklore: Approaching Dialect from Folkloristic, Ethnological, and Computational Perspectives (J7-9426), all funded by the Slovenian Research Agency.

Ivana Naceva

Vloga jezika pri ohranjanju etnične identitete med slovenskimi priseljenci v Severni Makedoniji

V članku se osredotočamo na vlogo jezika pri ohranjanju etnične identitete med slovenskimi priseljenci prve, druge in tretje generacije v Severni Makedoniji. Poskušali smo ugotoviti, na kakšen način zaznavajo svojo etnično identiteto v povezavi z jezikom in kako se odnos do slovenskega jezika odraža v dejanski rabi. Metodološko tekst temelji na analizi in interpretaciji anketne raziskave in polstrukturiranih intervjujev s predstavniki vseh treh generacij pripadnikov slovenske skupnosti v Severni Makedoniji. Pri raziskovanju smo izhajali iz predpostavke, da se vloga jezika med pripadniki prve generacije bistveno razlikuje od njegove vloge med pripadniki druge in tretje generacije ter da je jezik ključni dejavnik pri ohranjanju slovenske skupnosti v Severni Makedoniji. Podatki raziskave so potrdili tezo, da ima slovenski jezik večji pomen pri ohranjanju etnične identitete med slovenskimi priseljenci prve generacije kot med slovenskimi priseljenci druge in tretje generacije. Teza, da je jezik ključnega pomena pri združevanju in ohranjanju slovenske skupnosti, pa se je izkazala za nepotrjeno.

Ključne besede: identiteta, etnična identiteta, jezik, Slovenci, Severna Makedonija.

The Role of Language in Preserving Ethnic Identity: The Case of Slovene Immigrants in North Macedonia

The purpose of the article is to explore the role that language has in preserving the ethnic identity among first-, second- and third-generation Slovene immigrants in North Macedonia. The main focus is on the ways they perceive their ethnic identity in relation to language maintenance and how their attitudes are reflected in the actual use. In terms of methodology, the article relies on the analysis and interpretation of the survey and semi-structured interviews held with representatives of all three generations living in North Macedonia. The research was based on the assumption that language is perceived differently among members of the first generation compared to the members of the second and third generations and that language is a key factor in preserving the Slovene community in North Macedonia. We confirmed that knowledge and use of the Slovene language is more important to the first group and less to the second group, since they use it less and only in certain circumstances. The thesis that language is of key importance for preserving the Slovene community was not proved.

Keywords: identity, ethnic identity, language, Slovenes, North Macedonia.

Correspondence address: Ivana Naceva, Viška cesta 25, SI-1000 Ljubljana, e-mail: ivananaceva@gmail.com.

1. Uvod

Danes je vse bolj razširjeno prepričanje, da v razpravah o migracijah, etničnosti, nacionalnosti, pripadnosti ali tujosti ne gre prezreti pojma identitete. O tem pričajo številne definicije in teorije, ki nam ponujajo različne razlage, kaj identiteta dejansko pomeni in kakšne možnosti ponuja v praksi. Jezik je nedvomno eden izmed najbolj pomembnih vidikov pri proučevanju identitete, saj preko jezika prevzamemo bistvo svoje kulture, ki predstavlja osnovo za nadaljnji razvoj in celovito vključenost v družbo. Jezik nam omogoča vstop v simbolni svet, ki si ga delimo z drugimi, s katerimi se identificiramo. Prepletenost identitete in jezika se najbolj jasno kaže v večkulturnem in večjezičnem kontekstu, ko posamezniki segajo po različnih jezikovnih kodihi oziroma prehajajo iz enega jezika v drugega, kar se izraža v več identitetnih pripadnostih. Preučevanje jezikovnih praks nam zato nudi vpogled v to, kako govorci določenega jezika opredeljujejo in dojemajo svojo etničnost, kako oblikujejo in vzdržujejo etnične meje ter izključujejo tiste, ki etnično, narodnostno ali jezikovno ne sodijo zraven. Hkrati nam pozornost do jezikovnih pojavov pokaže, da so etnične identitete vedno stvar pogajanja, prilagajanja in upora. Kot pojasnjujeta Pavlenko in Blackledge (2004, citirano v Lytra 2016, 123), je jezik tako označevalec identitete kot tudi mesto odpora, opolnomočenja, solidarnosti in diskriminacije.

Etnična identiteta je torej dinamična kategorija, ki se vedno vzpostavlja v stiku z drugimi etničnimi skupnostmi. Njena relacijskost se kaže tudi v spremembah stališč, vrednot in vedenju posameznikov kot tudi pri zamenjavi ene identitete z drugo oziroma pri vključevanju in povezovanju različnih identitet. Večplastnost in sestavljenost etnične identitete je še posebej vidna v sodobnih družbah, kjer je mešanje različnih etničnosti veliko bolj poudarjeno, kot je to bilo v tradicionalnih družbah. Milharčič Hladnik (2011) za opis novodobnih etničnih identitet predlaga termin *in-in* identiteta, ki priznava njene kompleksnosti in raznolikosti. Bhabha (1994, citirano v Lytra 2016), je uvedel pojem "tretji prostor", kjer se, potem ko so trdno zakoreninjene identitete tradicionalnih družb izgubile nadvlado, lahko vzpostavljajo hibridne identitete. García (2010, 519) celo predlaga uporabo besede jezik in etničnost v njuni glagolski obliki (ang. *languageing* in *ethnifying*). Na ta način naj bi se analitična pozornost usmerila na ljudi kot posameznike in člane skupin, ki preko različnih diskurzivnih in etničnih praks označujejo, kaj si želijo biti.

V nadaljevanju članka predstavimo metodološka in teoretska izhodišča, na katerih članek sloni. Po kratkem orisu zgodovine priseljevanja Slovencev v Severno Makedonijo (v nadaljevanju S. Makedonija) so prikazani trenutno stanje slovenske skupnosti, oblike združevanja njenih pripadnikov in položaj slovenskega jezika v S. Makedoniji. V drugem delu sledi izbor najbolj pomembnih rezultatov raziskave, ki se osredotoča na vlogo slovenskega jezika pri ohranjanju etnične identitete med slovenskimi priseljenci prve, druge in tretje generacije v S.

Makedoniji, ter nato še sklep in ključne ugotovitve, ki so lahko osnova za nadaljnje raziskovanje na tem področju. Tematiko smo izbrali, ker poglobljenih raziskav na tem področju še ni bilo izvedenih. Večina raziskovalcev se običajno odloča za večkulturna in večjezikovna območja, katerih zgodovina sega dlje v preteklost. Slovenska skupnost v S. Makedoniji je zanimiva prav zaradi maloštevilčnosti in s tem tudi manjše možnosti za ohranjanje slovenskega jezika, pa tudi zaradi manjše obremenjenosti s težavami iz bližnje preteklosti, ki se še vedno čutijo v odnosih Slovenije do drugih držav nekdanje Jugoslavije. Obenem pa nas prav tovrstne študije primera Slovencev po svetu lahko spodbudijo k ponovnim razmislekom, kako razumeti slovensko narodno vprašanje v 30-letnem obdobju samostojne Republike Slovenije.

2. Metodološka izhodišča

Raziskava je bila opravljena v okviru magistrske naloge z istim naslovom (Naceva 2021), in sicer med septembrom in decembrom 2020. V okviru raziskave smo uporabili kombinacijo kvantitativne in kvalitativne metode, kar nam je pomagalo bolje razumeti pridobljene rezultate in pojasniti določene pojave, ki bi sicer ostali neopaženi ali pa precej v ozadju. Kot kvantitativno metodo smo izbrali anonimni anketni vprašalnik, s pomočjo katerega smo lahko zajeli večji vzorec ljudi in na ta način lažje okrepili ali ošibili zastavljene teze. Anketa je bila izvedena preko spleta in je obsegala 36 vprašanj, ki so bila razdeljena v različne tematske sklope, in sicer od osebne zgodovine preseljevanja do trenutnih jezikovnih in kulturnih okoliščin, povezanih s slovensko priseljenko skupnostjo v S. Makedoniji. Za lažjo obdelavo podatkov je bila večina vprašanj zaprtega tipa, poleg tega pa je vprašalnik vseboval tudi nekaj vprašanj odprtega tipa, ki so se navezovala na vsebine, za katere smo želeli pridobiti bolj osebne in celovitejše odgovore. Odgovore na odprta vprašanja smo kasneje kodirali oziroma umestili v več kategorij, ki smo jih identificirali med danimi odgovori. Vprašalnik je bil pripravljen v slovenskem in makedonskem jeziku, kar nam je pri kasnejši analizi omogočilo dodaten vpogled v odnos slovenskih priseljencev in njihovih potomcev do slovenskega jezika. Raziskavo smo v večji meri zamejili na slovensko skupnost v glavnem mestu Skopje, kjer trenutno živi največ Slovencev in njihovih potomcev in kjer delujeta dve slovenski kulturni društvi – Slovensko združenje France Prešeren Skopje ter Slovenski center Skopje. Večino anketirancev smo pridobili preko poznanstev in preko združenja France Prešeren Skopje. Predvidevamo, da se je nekaj anketirancev v raziskavo vključilo tudi na pobudo Slovenskega veleposlaništva v Skopju, ki je vprašalnik posredovalo preko svojih kanalov. Odziv ocenjujemo kot dober, saj je vprašalnik izpolnilo 50 oseb, izmed katerih je bilo osem predstavnikov prve generacije, 25 druge, 17 tretje generacije. Število vrnjenih vprašalnikov je bilo sicer še večje, a smo nekatere zaradi nepopolnosti iz raziskave izločili.¹ Za

temeljitejše razumevanje tematike in raziskovalnega problema je bilo izvedenih tudi osem polstrukturiranih intervjujev z dvema predstavnikoma prve, tremi predstavniki druge in tremi predstavniki tretje generacije slovenskih priseljencev v S. Makedoniji. Vsi intervjuvanci so se odločili za pogovor preko telefona in so privolili v snemanje intervjuja ter njegovo kasnejšo uporabo za namen raziskave. Pogovori so trajali od trideset minut do ene ure in so potekali brez prekinitve ali dodatne motnje. Dva intervjuja sta bila izvedena v slovenskem jeziku, preostalih šest pa v makedonskem.

Pri raziskovanju povezave med jezikom in etnično identiteto izhajamo iz predpostavke, da se vloga jezika med pripadniki prve generacije bistveno razlikuje od njegove vloge med pripadniki druge in tretje generacije. Menimo, da sta znanje in raba slovenskega jezika za pripadnike prve generacije primarnega pomena pri ohranjanju etnične identitete, pri drugi in tretji pa sekundarnega, saj se ga poslužujejo manj in le v določenih okoliščinah. Prav tako poskušamo ugotoviti, kakšno vlogo ima jezik pri ohranjanju slovenske skupnosti v S. Makedoniji, ki je relativno maloštevilna in slovenski jezik uporablja zgolj priložnostno. Položaj slovenskega jezika v S. Makedoniji raziskujemo tudi v povezavi z zgodovinskimi pogoji, ki so narekovali možnosti njegove rabe v javnem in zasebnem življenju, ter njegovim trenutnim stanjem.

3. Zgodovina priseljevanja Slovencev v S. Makedonijo

Zgodovino priseljevanja Slovencev v S. Makedonijo lahko na grobo razdelimo na tri obdobja, in sicer na obdobje do prve svetovne vojne, obdobje med obema svetovnima vojnama ter obdobje po drugi svetovni vojni. Zadnje obdobje delimo še na čas do razpada Socialistične federativne republike Jugoslavije (v nadaljevanju SFRJ) in čas po formiranju novih samostojnih držav na nekdanjem skupnem prostoru.

3.1 Obdobje do prve svetovne vojne

Za prvo obdobje, ki je trajalo približno od konca 19. do začetka 20. stoletja, je značilno zanimanje Slovencev za položaj makedonskega naroda in razmere, v katerih so se znašli po rusko-turški vojni (1877–1878) ter odločitvah na berlinskem kongresu (1878). Na območje današnje S. Makedonije so se Slovenci začeli priseljevati kot podporniki revolucionarnih gibanj proti osmanskemu okupatorju in osvajalnim težnjam sosednjih narodov. Tako je na primer leta 1879 v Kresenski vstaji v Pirinski Makedoniji sodeloval slovenski dobrovoljec Miroslav Hubmajer, ki je vodil štab uporniških sil (Šmitek 2010, 136). An-donovski (1954, 202–203) poroča, da je bilo v tem obdobju tudi med Slovenci veliko simpatizerjev makedonskega ljudstva, pri čemer velja omeniti pan-slavistko Terezino (Terezijo) Jenko, rojeno Lenče, ki je veliko pisala o razmerah

na ozemlju takratne S. Makedonije in je leta 1903 osnovala odbor v Ljubljani z nalogo popularizacije makedonskega osvobodilnega gibanja ter pomoči vsem Makedoncem. Poleg političnega interesa se je na prelomu med 19. in 20. stoletjem pojavil tudi znanstveni interes za S. Makedonijo. Šmitek (2010, 136–137) tako navaja, da se je leta 1891 v S. Makedonijo odpravil slovenski slavist in jezikoslovec Vatroslav Oblak, čigar interes se je primarno usmerjal k vprašanju izvora starocerkvene slovanščine, ki naj bi se skrival prav v makedonskem narečju. V tem času se je z raziskovalnim delom v S. Makedoniji ukvarjal tudi slovenski zgodovinar, etnolog in antropolog Niko Zupanič, ki je napisal znanstveno razpravo o S. Makedoniji in makedonskem vprašanju in objavil kar nekaj terenskih raziskav (Šmitek 2010, 136–137).

3.2 Obdobje med obema vojnama

Večji val slovenskih priseljencev v S. Makedonijo se je nadalje zgodil med obema svetovnima vojnama, ko je velik del ozemlja s takratno izselitvijo Turkov iz Vardarske banovine ostal prazen. Slovenci so v S. Makedonijo prihajali kot del kolonizacijske politike, ki jo je jugoslovanska država vodila s ciljem lajšanja življenjskih pogojev kmetijskega prebivalstva ter za boljše črpanje agrarnih resursov po državi. Kolonizacijska politika je bila že od samega začetka povezana tudi z vprašanjem slovenskih in hrvaških beguncev iz Julijske krajine, ki jim je vojna uničila posest ali so jo kako drugače izgubili pod italijansko oblastjo. Prvi slovenski kolonisti so prišli v S. Makedonijo že takoj po prvi svetovni vojni in se tam naseljevali še naslednjih nekaj let. Po podatkih popisa, ki je bil izveden v Kraljestvu SHS leta 1921, je v S. Makedoniji takrat bivalo 459 Slovencev (Drnovšek & Kalc 2014, 100). Prva večja slovenska naselbina je nastala ob Dojranskem jezeru v Dušanovcu, nekaj pa se jih je kasneje naselilo še v Bogdancih pri Gevgeliji, v Strumici, Stipu, Kumanovem, Pepelištu in Bitoli, kjer so bili predvsem častniki in podčastniki z družinami ter drugi vojaki (Drnovšek & Kalc 2014, 100; Kržišnik-Bukić 2003, 128). Največja kolonija je nastala leta 1931 v vasi Bistrenica v bližini mest Negotina in Demir Kapije, znana tudi kot "slovenska vas ob Vardarju" (Jovanović 2001).

Manj znano je dejstvo, da so se tako pred drugo svetovno vojno kot po njej v S. Makedonijo priseljevale tudi sestre usmiljenke (Jovanović 2001, 320). Na pobudo Papeža Pija XI. in kasneje škopsko-prizrenskega škofa Gnidovca naj bi slovenske sestre usmiljenke s svojim delom gradile most med katoličani in pripadniki drugih ver v tem delu Jugoslavije. Do druge svetovne vojne so tako v S. Makedoniji delale v štirih sanatorijih, sirotišnici sv. Jožefa in v Domu sv. Marte. Po vojni se zgodi drugi večji prihod sester usmiljenk, ko zaradi spremembe političnega sistema padejo v nemilost pri takratni slovenski oblasti in najdejo pribežališče v Srbiji, S. Makedoniji in na Kosovu (Pacek 2019).

Število Slovencev je do druge svetovne vojne še naraščalo. Po neuradnih cerkvenih virih (škopska škofija) naj bi jih bilo leta 1939 približno 4000 (Kr-

žišnik-Bukić 2003, 128; Šmitek 2010). To so bile predvsem družine Slovencev, zaposlenih v državnih službah in znanstveno-kulturnih ustanovah ter omenjene sestre, duhovniki in slovenska dekleta, ki so se udinjala kot služkinje (Kržišnik-Bukić 2003, 128; Jovanović 2001, 321).

3.3 Obdobje po drugi svetovni vojni

Po koncu druge svetovne vojne se je število Slovencev v S. Makedoniji znatno zmanjšalo (Jovanović 2001, 322; Josipović 2014, 85; Kržišnik-Bukić, 2003, 128). Kot je razvidno iz podatkov v preglednici 1, je bil vrhunec tega obdobja leto 1961, ko je število Slovencev v S. Makedoniji naraslo na 1147. Do razpada SFRJ je potem njihovo število sorazmerno padalo, tako da so jih na popisu 1981 prešteli le še 648, kar je občutno manj kot leta poprej.² Trend se je nadaljeval tudi po razpadu SFRJ in oblikovanju novih držav. Informacije o tem, koliko Slovencev živi v S. Makedoniji po osamosvojitvi, imamo žal samo iz popisov iz leta 1994, ko so se 403 prebivalci opredelili za Slovence po narodnosti, ter iz leta 2002, ko se jih je za Slovence opredelilo 365 (Državen zavod za statistika na Republika Severna Makedonija 2020, 63; Josipović 2014, 85). Leta 2011 bi se moral zgoditi zadnji popis v S. Makedoniji, a je bil zaradi ponarejanja podatkov z domnevnimi poskusi povečevanja števila Albancev prekinjen, materiali pa uničeni. Prav tako ni bil izveden načrtovani vnovični popis leta 2012, ki se zaradi političnih napetosti ni izvršil vse do danes (Josipović 2014, 85).

Preglednica 1: Slovensko prebivalstvo po narodnosti v S. Makedoniji v obdobju 1953–2002

Leto	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Število Slovencev po narodnosti – S. Makedonija	983	1147	838	648	513	403	365

Vir: Državen zavod za statistika na Republika Severna Makedonija (2020, 63).

V obdobju po drugi svetovni vojni so se Slovenci v vseh nekdanjih državah SFRJ priseljevali predvsem v glavna mesta in večja središča. Pri vseh povojnih popisih je bil delež Slovencev, ki so živeli v večjih mestih posameznih republik, bistveno večji od deleža živečih v ruralnih naseljih (Kržišnik-Bukić 1992). S. Makedonija pri tem ni bila izjema, kar je razvidno iz preglednice 2. Če primerjamo podatke iz preglednice 2 s podatki iz preglednice 1, vidimo, da je pri vsakem popisu več kot polovica Slovencev živela v Skopju.

Preglednica 2: Število Slovencev po narodnosti v glavnem mestu Skopje v obdobju 1948–1991

Leto	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Število Slovencev po narodnosti – Skopje	425	522	675	496	417	349

Vir: Kržišnik-Bukić (1992, 188).

Kot najpogostejše razloge za selitev po drugi svetovni vojni lahko štejemo preseljevanja po službeni poti, zaradi porok ter zaradi izobraževanja mladih v Sloveniji. Te selitve veljajo zaradi zgodovinskih okoliščin bolj ali manj za notranje, kar je najbolj opazno pri prvi generaciji slovenskih priseljencev. Čeprav so bili ti daleč od doma, se niso počutili kot tujci. Pogoste so bile tudi selitve delovne sile na nerazvita področja ali zaradi pomanjkanja ustreznih kadrov. Tako so v Skopju delovali ugledni izobraženci in kulturniki, kot na primer kustos in univerzitetni profesor dr. Franc Mesesnel, literarni zgodovinar dr. Fran Petre, profesor zgodovine dr. Gregor Čremošnik in profesor matematike dr. Jože Ulčar, ki sta tako kot dr. Petre predavala na Filozofski fakulteti v Skopju. Tam sta nekaj časa živela tudi igralka Milena Godina ter igralec in režiser Bojan Stupica (Drnovšek & Kalc 2014, 97).

Trenutno je, po podatkih Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije (pisna komunikacija, 31. avgust 2020),³ v S. Makedoniji s stalnim naslovom prijavljenih 1160 ter z začasnim 15 slovenskih državljanov, medtem ko po oceni Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu (pisna komunikacija, 28. avgust 2020)⁴ živi v S. Makedoniji med 500 in 800 slovenskih izseljencev in njihovih potomcev. Čeprav ti podatki kažejo na povečanje števila slovenskih priseljencev od zadnjega popisa leta 2002, pa vseeno ne moremo trditi, da so se migracije iz Slovenije v S. Makedonijo znatno zvišale. Po podatkih Urada za statistiko Severne Makedonije (Državen zavod za statistika na Republika Severna Makedonija) se je v S. Makedonijo v zadnjih petih letih preselilo 78 slovenskih državljanov, kar je v povprečju 16 na leto. To nam kaže, da večina Slovencev prve generacije spada med starejše prebivalce v S. Makedoniji, kjer bivajo že več kot pet desetletij. Vendar pa se je po drugi strani povečalo število prebivalcev s slovenskim državljanstvom, ki so ga pridobili po poti naturalizacije na podlagi neprekinjenega življenja v Sloveniji ali po poti izredne naturalizacije, ki omogoča pridobitev državljanstva slovenskim izseljencem in njihovim potomcem do drugega kolena v ravni vrsti (Eurostat 2020).

4. Združevanja Slovencev v S. Makedoniji

Zgodovinski pregled priseljevanja Slovencev na ozemlju današnje S. Makedonije nam jasno pokaže, da je bila potreba po povezovanju in medsebojnem sodelovanju ves čas prisotna. V obdobju do konca druge svetovne vojne je bilo tako skupno delovanje nujno za premagovanje težkih življenjskih pogojev, s katerimi so se priseljenci soočali. Društva in združenja so bili vodilni agensi, ki je pospeševal sožitje znotraj skupnosti in vzdrževal politično-kulturni kontinuum izven nje. V luči takšnih zgodovinskih okoliščin je bilo ustanovljeno prvo slovensko društvo v vasi Bistrenica, kjer so med obema vojnama živeli slovenski begunci iz Julijske krajine. Preko društva je skupnost ščitila svoje interese, zastopala želje svojih članov in vzdrževala stike z drugimi sorojaki, razpršenimi na različnih območjih (Jovanović 2001).

Po drugi svetovni vojni ter vse do razpada SFRJ je ozračje v skupni državi narekovalo drugačen pristop povezovanja. Druženja in srečanja med slovenskimi priseljenci so potekala neformalno ter bila tako naravnana prej priložnostno kot ciljno. Občutek, da so bili del iste države, je deloval pomirjujoče, saj so bili brez dodatne obremenjenosti z vidika nacionalne pripadnosti. Po razpadu SFRJ pa so se okoliščine dokaj spremenile. Slovenci, ki so takrat živeli v S. Makedoniji, so se začeli počutiti kot tujci daleč od doma, odrezani od okolja, iz katerega izhajajo (Jovanović 2001, 323). To je bil tudi razlog, da je bilo leta 1994 ustanovljeno prvo slovensko društvo France Prešeren Skopje, eno od treh društev, ki trenutno delujejo v S. Makedoniji. Združenje šteje okoli 110 članov iz Skopja in drugih krajev S. Makedonije, pa tudi s Kosova. Odprto je za vse Slovence in njihove potomce in sorodnike ter za vse ostale, ki so na kakršenkoli način povezani s Slovenijo in njeno kulturo. Drugo večje slovensko društvo, ki je trenutno aktivno v S. Makedoniji, je Slovensko društvo Triglav Bitola. Ustanovili so ga leta 2007 v Bitoli in trenutno šteje okoli 70 članov. V več kot desetih letih delovanja je združenje postalo pomembno tako za Slovence v okolici Bitole kot za Slovence v južni in jugozahodni S. Makedoniji. Njihove aktivnosti so pomembno prispevale k zbliževanju in povezovanju Slovencev iz te regije in vključevanju njihovih potomcev in sorodnikov. Leta 2010 je bilo ustanovljeno še tretje združenje Slovencev v S. Makedoniji, in sicer Slovenski center Skopje. Poleg omenjenih treh slovenskih društev v Skopju deluje tudi Slovenski poslovni klub (Žitnik Serafin 2014, 173; Veleposlaništvo Republike Slovenije v Skopju; Izselsko društvo Slovenija v svetu).

Ustanavljanje slovenskih društev je imelo ključno vlogo za ohranjanje in nadaljnje povezovanje slovenske priseljske skupnosti v S. Makedoniji. Slovenski kulturi so omogočili prostor za afirmacijo, Slovincem pa možnost za spoznavanje, druženje in negovanje stikov z domovino. Čeprav se v zadnjem desetletju aktivnosti društev spreminjajo in se člani pridružujejo iz različnih razlogov, saj so ti večinoma potomci makedonskih Slovencev, je njihov doprinos še vedno viden tako pri širjenju slovenske kulture in tradicije kot tudi pri vsestranskem sodelovanju in povezovanju obeh držav.

5. Položaj slovenskega jezika v S. Makedoniji

O položaju slovenskega jezika v S. Makedoniji lahko govorimo v povezavi z zgodovinskimi okoliščinami, ki so narekovale možnosti njegove rabe v javnem in zasebnem življenju. Velik vpliv je imela politična prepletenost obeh držav in njun razvoj znotraj skupne države SFRJ. V skupni domovini je prevladoval občutek enotnosti, globlje povezanosti med različnimi narodnostmi in splošno prepričanje o sorodnosti južnoslovanskih jezikov. Jugoslovanski prostor je bil ves čas zaznamovan z vizijo skupnosti, ki naj bi presegala kulturne razlike med narodi, jezikovna politika kot njen bistveni del pa je intenzivno delovala

v smeri poenotenja jezikov in tvorjenja enega samega, nacionalnega jezika (Lokar 2014, 230). Glede na to, da tako politični kot kulturni vplivi niso vzpodbujali rabe slovenščine, se je ta ohranjala predvsem kot del ožjega in širšega družinskega okolja. To je prispevalo k počasnemu opuščanju rabe slovenščine med slovenskimi priseljenci in prilagajanju večinski jezikovni skupnosti. V času osamosvojitvenih procesov, zlasti pa po osamosvojitvi Slovenije, se je jezikovna situacija spremenila tudi za Slovence, živeče v S. Makedoniji. Ker je materni jezik postal manj dostopen in so bile povezave z domovino redkejša kot prej, se je pojavila želja po organiziranem poučevanju slovenskega jezika predvsem za otroke in mladostnike slovenskega rodu. Poleg tega je samostojnost držav sprožila različne oblike mednarodnega sodelovanja med Slovenijo in S. Makedonijo na področju izobraževanja,⁵ kulture in znanosti, kar je pomenilo tudi večje zanimanje za slovenščino ter povečan interes za njeno učenje. Po vstopu Slovenije v Evropsko unijo se je ta proces še bolj pospešil, saj je za mnoge Slovenija pomenila korak bližje Evropi in možnostim, ki jih tamkajšnje življenje nudi. Vsi ti procesi so privedli do aktivnejšega odnosa do slovenskega jezika in iskanja možnosti za njegovo aktualizacijo.

Danes poteka poučevanje slovenskega jezika večinoma v obliki tečajev, ki jih organizirajo slovenska društva samostojno ali v obliki dopolnilnega pouka in s tesnim sodelovanjem s pristojnimi organi iz Slovenije.⁶ Dopolnilni pouk slovenščine v S. Makedoniji se je formalno začel leta 1998 v Skopju, od leta 2007 pa poteka tudi v Bitoli. Zamisel o učenju slovenščine se je porodila na pobudo združenja France Prešeren Skopje, ki jo je uvrstilo med prve programske naloge že na začetku svojega delovanja. Želja se jim je uresničila takoj, ko so dobili svoj prostor (Slovensko združenje France Prešeren Skopje 2014). V Bitoli se je pouk prav tako začel kmalu po ustanovitvi društva Triglav. To je pripomoglo k povečanju zanimanja za slovenski jezik tudi v tem delu S. Makedonije, saj je za mnogo učencev postal časovno in finančno bolj dostopen. Pouk je prostovoljen in praviloma poteka enkrat tedensko oziroma po potrebi večkrat tedensko v popoldanskem času (Zavod Republike Slovenije za šolstvo). V Skopju se je v študijskem letu 2020/21 vpisalo okoli petdeset učencev, ki so razdeljeni v štiri skupine. Med njimi so tako mlajši otroci kot tudi mladostniki, študentje in odrasli. Skupine so heterogene tako po ravni znanja kot po starosti udeležencev. V Bitoli je bilo v šolskem letu 2020/21 vpisanih osemnajst učencev, večinoma odraslih ter nekaj učencev in dijakov (Zavod Republike Slovenije za šolstvo, pisna komunikacija, 7. in 14. januar 2021).⁷

6. Empirična raziskava

Kot že omenjeno, je bilo v raziskovalni proces vključenih 58 oseb, izmed katerih je bilo deset Slovencev prve generacije, 28 druge in 19 tretje. 50 oseb je bilo zajetih s pomočjo spletnega anketnega vprašalnika in osem preko polstrukturiranih

intervjujev. V nadaljevanju sledi analiza in interpretacija ključnih rezultatov, pridobljenih s pomočjo spletnega anketnega vprašalnika. Izjave anketirancev so vključene v tekoče besedilo in so označene z dvojnimi narekovaji, navedbo številke ankete in podatkom o jeziku izjave. Prispevek dopolnjujemo tudi z izjavami, pridobljenimi s pomočjo polstrukturiranih intervjujev, ki so zapisane v novi vrstici in s povečanim odmikom. Za lažje razumevanje, kateri generaciji pripadajo, smo intervjuvance prve generacije označili z oznako G1, druge z G2 in tretje z G3. V zadnjem poglavju sledi zaključek, kjer povzemamo rezultate anketnega vprašalnika in polstrukturiranih intervjujev.

6.1 Značilnosti slovenske skupnosti v S. Makedoniji

Najtežje je bilo pridobiti predstavnike prve generacije, saj jih je večina starih osemdeset let in več. Podobne informacije o starosti članov prve generacije smo dobili tudi iz slovenskih združenj, med katerimi je vedno večje število slovenskih potomcev druge in tretje generacije.

Med pripadniki prve generacije sta bila dva anketiranca (25 %) v skupini od 50 do 59 let, dva (25 %) v skupini od 60 do 69 let, trije (37,5 %) v skupini od 70 do 79 let in eden (12,5 %) v skupini od 90 do 99 let. Med pripadniki druge generacije so bili trije anketiranci (12 %) v skupini od 20 do 29 let, štirje (16 %) v skupini od 30 do 39 let, štirje (16 %) v skupini od 40 do 49 let, šest (24 %) v skupini od 50 do 59 let, sedem (28 %) v skupini od 60 do 69 let in eden (4 %) v skupini od 70 do 79 let. Pripadnikov tretje generacije je bilo največ v skupini od 30 do 39 let (11 oziroma 64,71 %), medtem ko je bil en anketiranec (5,88 %) v skupini od 20 do 29 let, trije (17,65 %) v skupini od 40 do 49 let, eden (5,88 %) v skupini od 50 do 59 let in eden (5,88 %) v skupini od 80 do 89 let.

Od vseh anketirancev je bilo 33 (66 %) rojenih v S. Makedoniji, 16 (32 %) v Sloveniji in eden (2 %) v Srbiji. Vsi anketiranci prve generacije (osem oziroma 100 %) so bili rojeni v Sloveniji. Med anketiranci druge generacije je bilo 16 (64 %) rojenih v S. Makedoniji, osem (32 %) v Sloveniji in eden (4 %) v Srbiji. Vsi anketiranci tretje generacije (17 oziroma 100 %) so bili rojeni v S. Makedoniji.

Podatki raziskave so potrdili domnevo, da se je večina (13 oziroma 81,25 %) Slovencev prve in druge generacije, rojenih v Sloveniji, v S. Makedonijo preselila po drugi svetovni vojni oziroma med letoma 1950 in 1989. Le trije anketiranci (18,75 %) so se v S. Makedonijo preselili po letu 1990. Sedem anketirancev (43,75 %) se je v S. Makedonijo preselilo, ker je bil eden od staršev makedonskega porekla in je šlo za družinsko odločitev. Šest anketirancev (37,5 %) se je preselilo zaradi poroke z makedonskim državljanom, en anketiranec (6,25 %) se je preselil zaradi uradne dolžnosti, eden (6,25 %) zaradi študija in eden (6,25 %) po upokojitvi. V nadaljevanju podajamo nekaj izjav anketirancev, ki potrjujejo te ugotovitve.

V Ljubljani sva nekaj let živela z mojim soprogom Makedoncem in se borila za delo, vsak dan sva morala potovati iz Ljubljane. Potem sva dobila ponudbo za delo in stanovanje v Skopju in sva se leta 1969 preselila (Anketa 31, prevod iz makedonščine).

1971, oče je študiral v Ljubljani zaradi potresa v Skopju in si je želel nazaj. Mati se je strinjala z njegovo odločitvijo in tako smo se preselili (Anketa 36, prevod iz makedonščine).

Iz raziskave je prav tako razvidno, da gre večinoma za etnično in jezikovno mešane zakone, kjer so gojili oba jezika in kulturi ali pa je prišlo do prevlade makedonskega jezika in kulture po preselitvi v S. Makedonijo. Med drugim se je izkazalo, da tudi makedonski partnerji v večini primerov govorijo slovensko, kar je najverjetneje posledica tega, da so določen čas živeli v Sloveniji zaradi študija ali dela. To je vsekakor vplivalo na ohranjanje slovenskega jezika in kulture znotraj družine in nadaljnji prenos na njihove potomce.

6.2 Položaj in znanje slovenskega jezika

Podatki o znanju slovenskega jezika so bili dokaj presenetljivi, saj je 41 (82 %) od vseh anketirancev odgovorilo, da govorijo slovensko, in le devet anketirancev (18 %), da slovensko ne govorijo. Razlike so se pojavile, ko smo pridobljene odgovore kategorizirali po generacijah. Po pričakovanjih so vsi predstavniki prve generacije (osem oziroma 100 %) odgovorili, da govorijo slovensko. Podatki niso bili tako enotni pri predstavnikih druge in tretje generacije. Število anketirancev, ki govorijo slovensko, se je tako znižalo pri predstavnikih druge generacije na 22 anketirancev (88 %), pri predstavnikih tretje generacije pa je odgovorilo, da govori slovensko, 11 anketirancev (64,70 %).

Svoje obvladovanje razumevanja, govorjenja, pisanja in branja slovenskega jezika so anketiranci ocenili tudi na petstopenjski samoocenjevalni lestvici (1-nezadostno; 5-odlično). Na podlagi pridobljenih samoocen (preglednica 3) lahko potrdimo, da je znanje slovenskega jezika na višji ravni pri predstavnikih prve generacije kot pri predstavnikih druge in tretje generacije. Pri predstavnikih druge generacije pa je število tistih, ki svoje znanje v vseh štirih kategorijah ocenjujejo na višji ravni, večje kot pri predstavnikih tretje generacije. Pri predstavnikih vseh treh generacij je opazno, da višje ocenjujejo svoje znanje pri razumevanju in branju kot pri govorjenju in pisanju.

Iz podatkov je prav tako razvidno, da se slovenski jezik iz generacije v generacijo vse manj uporablja, kar posledično vpliva na raven znanja pri slovenskih priseljencih druge in tretje generacije. To se je pokazalo tudi pri izpolnjevanju vprašalnikov in intervjujih. Samo 13 anketirancev (pet anketirancev prve generacije, šest anketirancev druge generacije in dva anketiranca tretje generacije) je izpolnilo vprašalnik v slovenskem jeziku, ostalih 37 je vprašalnik izpolnilo v makedonskem jeziku. Prav tako sta bila izvedena samo dva intervjuja

(z enim predstavnikom prve generacije in enim predstavnikom druge generacije) v slovenskem jeziku, medtem ko je ostalih šest izrazilo željo, da bi intervjuji potekali v makedonskem jeziku.

Preglednica 3: Znanje slovenskega jezika

	Nezadostno	Zadostno	Dobro	Zelo dobro	Odlično	N/A
Razumevanje						
generacija	/	/	/	/	100 %	/
generacija	8 %	16 %	12 %	28 %	28 %	8 %
generacija	11,76 %	5,88 %	23,53 %	5,88 %	17,65 %	35,30 %
Branje						
generacija	/	/	/	/	100 %	/
generacija	12 %	4 %	24 %	24 %	28 %	8 %
generacija	11,76 %	11,76 %	/	5,88 %	35,30 %	35,30 %
Govorjenje						
generacija	/	/	/	12,5 %	87,5 %	/
generacija	20 %	16 %	28 %	8 %	20 %	8 %
generacija	29,42 %	5,88 %	5,88 %	11,76 %	11,76 %	35,30 %
Pisanje						
generacija	/	/	/	12,5 %	87,5 %	/
generacija	12 %	16 %	32 %	24 %	8 %	8 %
generacija	35,30 %	/	5,88 %	11,76 %	11,76 %	35,30 %

Vir: avtoričina analiza podatkov.

Status, ki ga ima slovenski jezik znotraj družine, je eden izmed glavnih dejavnikov za medgeneracijski prenos le-tega pri vseh generacijah slovenskih priseljencev. V družinah, kjer so vztrajali z vzgojo v slovenskem jeziku in so poudarjali njegovo pomembnost, je znanje slovenskega jezika pri priseljencih druge in tretje generacije na višji ravni. Čeprav se je jezik uporabljal izključno v domačem okolju, je imel vseeno velik vpliv na motivacijo za nadaljnje učenje in zanimanje za slovensko kulturo. Drugi dejavnik, ki se nekoliko prepleta s prvim, je vzdrževanje stikov s širšo družino v Sloveniji. Nekatere družine so po preselitvi v S. Makedonijo ostale povezane s svojimi sorodniki, kar je pomenilo redne obiske v Slovenijo, praznovanje kulturnih in verskih praznikov ter preživljanje skupnih poletnih in zimskih počitnic. To še posebej velja za predstavnike druge generacije, ki v času odraščanja, razen v domačem okolju in v stiku s širšo družino, niso imeli drugih formalnih možnosti za učenje slovenskega jezika. Pri tretji generaciji so se okoliščine spremenile, saj so se kmalu po razpadu SFRJ oblikovala prva slovenska združenja v S. Makedoniji, kjer so se lahko slovenski potomci spoznali z življenjem pripadnikov slovenske skupnosti in se družili v slovenskem jeziku.

To je razvidno tudi iz podatkov raziskave, saj je na vprašanje o tem, kje so se naučili slovenski jezik, 11 predstavnikov (44 %) druge generacije odgovorilo, da so se jezika naučili doma od staršev ali od starih staršev, sedem (28 %) na obiskih v Sloveniji, štirje (16 %) pri dopolnilnem pouku slovenskega jezika in kulture, medtem ko trije (12 %) na to vprašanje niso odgovorili. Pri predstavnikih tretje generacije jih je malo manj kot polovica (sedem oziroma 41,17 %) odgovorilo, da so se jezika naučili pri dopolnilnem pouku slovenskega jezika in kulture, trije (17,65 %) na študiju v Sloveniji in eden (5,88 %) preko spleta. Šest anketirancev (35,3 %) na to vprašanje ni odgovorilo.

6.3 Slovenska združenja in povezanost slovenske skupnosti

Pomembnost slovenskih združenj za ohranjanje in povezovanje slovenske priseljske skupnosti v S. Makedoniji je razvidna tudi iz podatkov raziskave, saj je 34 (68 %)⁸ izmed vseh anketirancev članov slovenskih društev ali drugih slovenskih organizacij, medtem ko je ostalih 16 (32 %) odgovorilo, da niso včlanjeni v nobeno tovrstno društvo. Zanimivo je, da je bilo med njimi več predstavnikov druge in tretje generacije, medtem ko je najmanj članov predstavnikov prve generacije. Tako je šest (75 %) predstavnikov prve generacije v anketi odgovorilo, da niso člani slovenskega društva ali katere druge slovenske organizacije v S. Makedoniji, in le dva (25 %) sta odgovorila, da sta člana. Po drugi strani je 18 (72 %) predstavnikov druge generacije odgovorilo, da so člani slovenskega društva ali katere druge slovenske organizacije v S. Makedoniji, in sedem (28 %), da niso. Število članov se je še povečalo med predstavniki tretje generacije, saj jih je 14 (82,35 %) odgovorilo, da so člani, in le trije (17,65 %), da niso člani nobenega slovenskega društva ali katere druge slovenske organizacije v S. Makedoniji.

Polovica (štirje oziroma 50 %) predstavnikov prve generacije je odgovorila, da se jim slovenska skupnost ne zdi povezana, trije (37,5 %) menijo, da je povezana, in eden (12,5 %), da ne ve, ali je povezana. Za razliko od predstavnikov prve generacije je večina (21 oziroma 84 %) predstavnikov druge generacije odgovorila, da je slovenska skupnost povezana, in le štirje (16 %), da ni povezana. Podobnega mnenja so bili tudi predstavniki tretje generacije, saj jih je 16 (94 %) odgovorilo, da je slovenska skupnost povezana, in le eden (6 %), da ni povezana.

Največ anketirancev (26 oziroma 52 %) je članov Združenja France Prešeren Skopje, šest (12 %) jih je članov Združenja Triglav Bitola, en (2 %) anketiranec je član Slovenskega centra Skopje in eden (2 %) Slovenskega biznis društva. 16 anketirancev (32 %) na to vprašanje ni odgovorilo. Odgovorov o tem, kako dolgo so člani društva, smo žal dobili premalo, da bi jih lahko interpretirali v neko smiselno celoto.

Razlike med predstavniki prve ter predstavniki druge in tretje generacije so se pojavile le v razlogih za neaktivnost v združenjih in društvih. Predstavniki

prve generacije so kot razlog poleg starosti največkrat navedli vključevanje članov zaradi lastnih koristi, kar je razvidno tudi v naslednji izjavi intervjuvanca prve generacije:

Povezana je zelo slabo. Povezana je na podlagi tega, ker zdaj vsak, ki hoče dobiti državljanstvo, mora biti vsaj pet let član društva, če obstaja. [...] Takrat smo, mislim, nekako čustveno doživljali, no, zdaj to delamo tako, kot je čas (Intervju G1-1).

Predstavniki druge in tretje generacije, predvsem mlajši med njimi, menijo, da se v društvih zbirajo samo še starejši člani in da imajo dokaj zastarel program. Intervjuvanec druge generacije tako meni:

Nikoli nisem čutila potrebe, da bi šla v neko slovensko društvo, ker se mi zdi, da nivo slovenskih društev v Makedoniji, pa tudi mogoče drugje po svetu, je polka, pa neke take tradicionalne vrednote, do katerih ni nujno, da gojim bilo kakšna čustva. [...] Vse te stvari, ki so Slovenija na prvo žogo, mene ne potegnejo. Ne vem, enkrat sem bila na eni predstavi, ko so polko igrali, to zame ni. Jaz sem bolj za Kosovela, pa Žižka, slovensko umetnost, neke take stvari (Intervju G2-2).

6.4 Dojemanje etnične identitete v povezavi z jezikom

Na vprašanje o jezikovni identifikaciji je polovica (štirje oziroma 50 %) anketirancev prve generacije odgovorila, da se identificira s slovenščino, medtem ko je druga polovica (štirje oziroma 50 %) odgovorila, da se identificira z obema jezikoma. Opuščanje slovenskega jezika in večja integriranost v makedonsko družbo sta še posebej opazna pri tistih, ki v S. Makedoniji živijo več kot 50 let. V primerjavi z anketiranci prve generacije je 12 anketirancev druge generacije (48 %) odgovorilo, da se identificira z makedonščino, in 12 (48 %) z obema jezikoma. En anketiranec (4 %) druge generacije na to vprašanje ni odgovoril. Večjo razliko je videti med predstavniki tretje generacije, izmed katerih jih je 11 (64,71 %) odgovorilo, da se identificira z makedonščino, pet (29,41 %) z obema jezikoma in le eden (5,88 %) s slovenščino.

Vprašanje o pomenu slovenskega jezika je bilo odprtega tipa in so morali anketiranci sami napisati svoj odgovor. Za lažjo analizo smo njihove odgovore kodirali in nato združili.⁹ Za večino pripadnikov prve generacije (pet oziroma 62,5 %) je bila prva asociacija, da je slovenščina njihov prvi materni jezik. En anketiranec (12,5 %) je odgovoril, da mu slovenski jezik predstavlja pomemben del njegove identitete in steber njegove slovenske kulture, eden (12,5 %), da je to del njegovega porekla in njegovih korenin, ter eden (12,5 %), da je slovenščina jezik njegovega otroštva. Slovenski priseljenci druge generacije slovenščino dojemajo kot drugi materni jezik (pet oziroma 20 %) in kot materni jezik svojih staršev in sorodnikov (pet oziroma 20 %). Štirje anketiranci druge generacije

(16 %) slovenski jezik povezujejo s svojim poreklom in s svojimi predniki oziroma z zgodovino družine, trije (12 %) pa pomembnost slovenskega jezika vidijo predvsem kot možnost komunikacije s sorodniki in prijatelji iz Slovenije. Trije anketiranci (12 %) so odgovorili, da je to le en dodatni jezik, ki ga govorijo, eden (4 %) je slovenski jezik opisal kot bogastvo in ponos, eden (4 %) kot steber slovenske kulture in bistvo slovenske identitete ter eden (4 %) kot jezik svojega otroštva. Dva (8 %) anketiranci druge generacije na vprašanje nista odgovorila. Za predstavnike tretje generacije je slovenski jezik pomemben predvsem zato, ker jim omogoča komunikacijo s sorodniki in prijatelji iz Slovenije (pet oziroma 29,41 %). Štirje anketiranci (23,54 %) so odgovorili, da je to jezik, ki bi se ga radi naučili, ker imajo slovenske korenine. Trije anketiranci (17,65 %) slovenski jezik povezujejo s svojim poreklom in kot stik s predniki in z zgodovino družine, dva (11,76 %) slovenski jezik dojemata kot materni jezik svojih starih staršev, eden (5,88 %) kot drugi materni jezik, eden (5,88 %) kot bogastvo oziroma ponos ter eden (5,88 %) slovenski jezik enači s svojo slovensko identiteto.

Vprašanje o pomembnosti slovenskega jezika za ohranitev slovenskih korenin je bilo prav tako odprtega tipa, na katerega so morali respondenti sami napisati svoje odgovore.¹⁰ Večina predstavnikov prve generacije (pet oziroma 62,5 %) je odgovorila, da je jezik eden glavnih dejavnikov identitete, dva (25 %) menita, da je pomemben za vzdrževanje stikov s Slovenijo, eden (12,5 %) pa vidi slovenski jezik kot identitetni simbol naroda. O tem govori tudi naslednja izjava:

Seveda. Jezik je zelo pomemben del identitete, lahko rečem najpomembnejši. To še posebej vidim pri svojih učencih s slovenskimi koreninami, ki se veliko bolj identificirajo s slovenstvom, če dobro govorijo slovenski jezik (Anketa 42, v slovenščini).

Osem predstavnikov (32 %) druge generacije meni, da je slovenski jezik pomemben za ohranitev slovenskih korenin in stikov s sorodniki iz Slovenije, pet predstavnikov (20 %) jih je odgovorilo, da je jezik pomemben za ohranitev slovenskih korenin, niso pa razložili zakaj, trije (12 %) znanje slovenskega jezika dojemajo med drugim kot dolžnost in menijo, da je poznavanje obeh jezikov nujno za vsakogar, ki ima slovensko državljanstvo, trije (12 %) menijo, da je jezik eden glavnih dejavnikov identitete, trije (12 %) so odgovorili, da se ne počutijo, kot da imajo slovensko identiteto, dva (8 %) menita, da je jezik pomemben za spremljanje aktualnih dogajanj in novic v Sloveniji, in eden (4 %) meni, da je jezik pomemben za lažje spoznavanje kulture in vrednot naroda. V nadaljevanju ponujam izjave iz vprašalnikov, ki potrjujejo zgornje trditve.

Ja, moja mati je imela makedonsko državljanstvo, odlično je govorila in pisala v makedonščini, štela pa je samo v slovenskem jeziku. V našem domu imata obe državi z vsemi svojimi značilnostmi enako mesto. Takšen je odnos tudi mojih otrok, ki imajo intenzivne stike s Slovenijo in tekoče govorijo slovensko (Anketa 19, prevod iz makedonščine).

Je pomembno, ker je vsak jezik bogastvo. To, da govorim slovensko, mi omogoča, da lahko spremljam aktualne novice in dogajanje v Sloveniji (Anketa 36, prevod iz makedonščine).

Menim, da vsak, ki ima slovensko državljanstvo, mora imeti vsaj osnovno znanje jezika (Anketa 13, prevod iz makedonščine).

Odnos predstavnikov tretje generacije se do tega, ali je znanje slovenskega jezika pomembno za ohranitev slovenskih korenin, razlikuje od priseljencev prvih dveh generacij. Tisti, ki menijo, da je jezik pomemben za ohranitev slovenskih korenin, to povezujejo z lažjim spoznavanjem slovenske kulture in zgodovine (sedem oziroma 41,18 %) ter za ohranitev stikov s sorodniki iz Slovenije (štirje oziroma 23,53 %). Trije (17,65 %) predstavniki so odgovorili, da je jezik pomemben za ohranitev slovenskih korenin, niso pa razložili zakaj, dva predstavnika (11,76 %) sta odgovorila, da se ne počutita, kot da imata slovensko identiteto, in eden (5,88 %) je odgovoril, da je jezik pomemben za osebno zadovoljstvo, vendar ni ključnega pomena.

Ja, ker z znanjem slovenskega jezika spoznaš tudi kulturo, zgodovino Republike Slovenije (Anketa 26, prevod iz makedonščine).

Iskreno, nisem posvečal veliko pozornosti. Ne počutim se, kot da imam slovensko identiteto, nekateri moji predniki so res Slovenci, ampak to je to. Zdi se mi, da preteklost nima veliko opraviti s tem, kar sem danes (Anketa 6, prevod iz makedonščine).

6.5 Nacionalna identiteta

Pri opredelitvi glede svoje nacionalne identitete so štirje anketiranci (50 %) prve generacije svojo nacionalno identiteto opredelili kot slovensko-makedonsko, trije (37,5 %) kot slovensko in eden (12,5 %) na to vprašanje ni odgovoril. Večina (17 oziroma 68 %) pripadnikov druge generacije je svojo nacionalno identiteto opredelila za slovensko-makedonsko, pet (20 %) za makedonsko, dva (8 %) za slovensko in eden (4 %) za makedonsko-slovensko-jugoslovansko. Zanimivo je, da je tudi več kot polovica predstavnikov tretje generacije (devet oziroma 52,95 %) svojo nacionalno identiteto opredelila kot slovensko-makedonsko, trije (17,65 %) kot makedonsko, dva (11,76 %) kot slovensko, en (5,88 %) anketiranec jo je opredelil kot jugoslovansko, eden (5,88 %) kot slovensko-makedonsko-črnogorsko. Eden (5,88 %) na vprašanje ni odgovoril.

Večina anketirancev in intervjuvancev svojo identiteto dojema za sestavljeno, kot in-in identiteto, ki priznava tako makedonsko kot slovensko pripadnost. To je razvidno tudi pri predstavnikih tretje generacije, ki so prav tako poudarili mešanost svoje nacionalne identitete. Intervjuvanec G3-2 je pojasnil, da se počuti kot Makedonec v Sloveniji in Slovenec v S. Makedoniji:

Vedno je bilo prisotno nekje v srcu in glavi, da imam nekaj tam v Sloveniji. Da nekaj prihaja od tam. Torej obstaja neka mešanica. Poistovetim se z Makedonijo in Skopjem kot tudi s Slovenijo in Ljubljano. Ker sem živel v Ljubljani. Po drugi strani pa se ne identificiram samo z enim ali drugim. Morda, za določene zadeve. Nekatere stvari so bile prevzete in sprejete od tam, nekatere od tu. Govorim o odtenkih v kulturi in načinu razmišljanja. A vedno sem bil nekako vmes (Intervju G3-2, prevod iz makedonščine).

7. Zaključek

Podatki raziskave so potrdili tezo, da ima slovenski jezik med slovenskimi priseljenci prve generacije večji pomen pri ohranjanju etnične identitete kot med slovenskimi priseljenci druge in tretje generacije. Slovenski priseljenci prve generacije še vedno čutijo navezanost na slovenski jezik in jim ta predstavlja pomemben mehanizem za ohranjanje njihovih slovenskih korenin. Podatki raziskave so potrdili tudi drugo tezo, in sicer da je slovenski jezik za večino slovenskih priseljencev druge in tretje generacije sekundarnega pomena. Slovenski priseljenci druge generacije slovenščino dojemajo kot drugi materni jezik ali kot jezik svojih staršev in sorodnikov. Večina sicer meni, da je slovenski jezik pomemben za ohranitev slovenskih korenin in stikov s sorodniki iz Slovenije ter za spremljanje aktualnih dogajanj. Priseljenci druge generacije, ki imajo dvojno državljanstvo, znanje slovenskega jezika dojemajo med drugim tudi kot dolžnost in menijo, da je poznavanje obeh jezikov nujno. Za priseljence tretje generacije pa je slovenski jezik pomemben predvsem za ohranitev etnične in kulturne dediščine, kot tudi pri komunikaciji s slovenskimi sorodniki in znanci. Pri njih je čustvena komponenta manj izražena in je odnos do slovenskega jezika bolj pragmatične narave. V primerjavi z drugo generacijo slabše obvladajo slovenski jezik in se zato tudi manj identificirajo z njim, po drugi strani pa se bolj identificirajo s terminom Slovenec in s slovensko kulturo. Tisti, ki menijo, da je jezik pomemben za ohranitev slovenskih korenin, to povezujejo z lažjim spoznavanjem slovenske kulture in zgodovine in ne toliko s svojo etnično identiteto. Prav tako tisti, ki v jeziku ne vidijo pomembnega dejavnika za ohranjanje svojih slovenskih korenin, dajejo večjo pomembnost kulturi, vrednotam in spominom, ki jih povezujejo s Slovenijo. Za slovenske priseljence tretje generacije tako lahko rečemo, da so dvokulturni, ne pa tudi dvojezični.

Povezava med etnično identiteto in jezikom je torej kompleksnejša, kot se morda zdi na prvi pogled. Izguba jezika oziroma neznanje jezika nista nujno povezana tudi z izgubo etnične identitete in pripadnosti. Jezik je mehanizem, ki ga lahko posameznik aktivira v različnih obdobjih svojega življenja. Velikokrat na to vplivajo tudi okoliščine in potrebe po uporabi jezika za namen komunikacije, povezovanja ali lažjega preživetja v novih okoliščinah. Jezik ima tudi močno simbolno vlogo, ki se prav tako lahko spreminja tekom življenja posameznika.

Teza, da je jezik ključnega pomena pri združevanju in ohranjanju slovenske skupnosti v S. Makedoniji, se je izkazala za nepotrjeno. Večina predstavnikov vseh treh generacij osrednjo vlogo za obstoj in povezovanje slovenske skupnosti pripisuje delovanju slovenskih združenj in kulturnih organizacij. Pomembnost slovenskih združenj za ohranjanje in povezovanje slovenske priseljske skupnosti v S. Makedoniji je razvidna tudi iz podatkov raziskave, saj je skoraj 70 % vseh anketirancev članov slovenskih društev ali drugih slovenskih organizacij.

Spodbudni so podatki, da je slovenski jezik vsaj do določene mere prisoten pri večini priseljencev druge in tretje generacije, kar predstavlja velik potencial za nadaljnji razvoj in ustvarjanje dolgoročnih vezi s Slovenijo. Vendar pa tovrstna realizacija potrebuje zunanjo spodbudo in ustvarjanje dodatnih pogojev za aktivacijo. Slovenska priseljska skupnost je razmeroma maloštevilčna in razpršena, širša okolica pa ne spodbuja uporabe slovenskega jezika. V takšnih okoliščinah je načrtno spodbujanje jezika in ustvarjanja vezi med državama edina uspešna pot, saj druge možnosti praktično ni. Zato imajo slovenska združenja pomembno vlogo, saj predstavljajo osrednji mehanizem, ki lahko neposredno pospeši povezovanje in ohranjanje slovenske priseljske skupnosti ter njihov stik s Slovenijo. Dober primer za to je dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture, ki se v S. Makedoniji izvaja že skoraj 15 let. Vredne omembe so tudi različne oblike mednarodnega sodelovanja med Slovenijo in S. Makedonijo, ki zagotavlja ugodnejše pogoje šolanja in študij slovenskih državljanov v S. Makedoniji ter makedonskih v Sloveniji. Kot primer lahko navedemo tri slovenske priseljence tretje generacije, s katerimi smo opravili intervjuje. Vsi so se začeli učiti slovenščino relativno pozno, po zaključku osnovne šole, in sicer na dopolnilnem pouku v slovenskem združenju v Skopju. Začetna motivacija je bila pri vseh treh spodbujena iz radovednosti in iz spoštovanja do svojih slovenskih prednikov. Ker je združenje ustvarilo pogoje za učenje slovenskega jezika in ohranjalo stik s Slovenijo (ekskurzije, študentske izmenjave, udeležba na poletnih šolah v Sloveniji), so se vsi trije naposled odločili za študij v Sloveniji. V prid temu govorita tudi naslednji izjavi.

Štiri ali pet let sem hodila na dopolnilni pouk slovenščine. Tako sem se tudi odločila za študij v Ljubljani. Preko društva sem dobila informacije, da obstaja štipendija za Slovence v tujini brez slovenskega državljanstva. Mislim, da so podeljevali tri štipendije na leto, včasih celo več. Tako smo se vpisali na fakulteto. Veš, kako je, najprej začneš hodit v društvo, potem se začneš družiti z vsemi tam, nato se ti ponudi možnost za študij v Sloveniji. Mislim, da smo vsi, ali vsaj 70 procentov udeležencev, odšli na študij v Ljubljano (Intervju G3-1, prevod iz makedonščine).

Poglej [...] vse večji vtis imam, da je čas, ki sem ga preživel gor, močno vplival name. Vedno bolj se zavedam, da sem tako s karakterjem kot z vedenjem bližji njim kot ljudem tukaj. Verjetno je to, še enkrat vam povem, ker sem v Sloveniji pridobil največji del svoje izobrazbe [...] resnično vam povem, to vedno poudarjam, da sem zelo ponosen

na svoj dodiplomski in magistrski študij od gor. [...] Danes imam še vedno prijatelje po celi Sloveniji, kamor koli grem, imam kje za prespat, pojest, popit kavo. [...] O Sloveniji ne morem reči niti ene slabe besede. Tam sem se imel res čudovito. In škoda, da je trajalo le toliko časa, kolikor je trajalo (Intervju G3-3, prevod iz makedonščine).

Danes vsi trije živijo v Skopju, saj so se po študiju vrnili nazaj. Vsi govorijo odlično slovensko in si želijo, da bi tudi njihovi otroci v prihodnje govorili slovenski jezik, kar pomeni, da bo slovenski jezik živel tudi pri naslednjih generacijah. Jezik morda ni ključen dejavnik pri ohranjanju slovenske skupnosti v S. Makedoniji, je pa zagotovo pomemben delček identitetnega mozaika.

Intervjuji

Intervju G1-1 – prva generacija, 30. 9. 2020, slovenščina.

Intervju G2-2 – druga generacija, 2. 10. 2020, slovenščina.

Intervju G3-1 – tretja generacija, 29. 9. 2020, makedonščina.

Intervju G3-2 – tretja generacija, 13. 11. 2020, makedonščina.

Intervju G3-3 – tretja generacija, 13. 11. 2020, makedonščina.

Literatura in viri

Andonovski, H. G., 1954. Nekaj prispevkov k odmevu makedonske Ilindenske vstaje med Slovenci. *Kronika* 3, 201–204.

Drnovšek, M. & Kalc, A., 2014. Poklicne migracije Slovencev v jugoslovanskem prostoru med svetovnimi vojnami. V J. Žitnik Serafin (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost*. Založba ZRC, Ljubljana, 91–117.

Državen zavod za statistika na Republika Severna Makedonija, 2020. *Statistički godišnik na Republika Severna Makedonija, 2020*. Državen zavod za statistika na Republika Severna Makedonija, Skopje.

Državen zavod za statistika na Republika Severna Makedonija. Doseleni stranci od drugi državi po godini, http://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat__Naselenie__NadvoresniMigracii/807_NMigdos_Op_str_drzavi_mk.px/?rxid=46ee0f64-2992-4b45-a2d9-cb4e5f7ec5ef (dostop 25. 9. 2021).

Eurostat – Statistični urad Evropske unije, 2020. *Ljudje in mobilnost – statistični podatki o mobilnosti v Evropi*. Eurostat, <https://www.stat.si/eumove/index.html?lang=si> (dostop 29. 10. 2021).

García, O., 2010. Language and Ethnifying. V J. Fishman & O. Garcia (ur.) *Handbook of Language and Ethnic Identity: Disciplinary and Regional Perspectives*. Oxford University Press, Oxford, 519–534.

Izseljensko društvo Slovenija v svetu. Predstavitev ekipe Slovenski Center Skopje, <https://bit.ly/PredstavitevSlovenskiCenterSkopje> (dostop 25. 9. 2021).

Josipovič, D., 2014. Slovenci na Balkanu skozi moderne popise prebivalstva 1880–2012. V J. Žitnik Serafin (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost*. Založba ZRC, Ljubljana, 67–89.

- Jovanović, A., 2001. Slovenci v Makedoniji. V M. Trebše Štolfa (ur.) *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Združenje Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, 319–330.
- Klemencič, M., 2000. Prostovoljne in prisilne migracije kot orodje spreminjanja etnične strukture na območju držav naslednic nekdanje Jugoslavije. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 36/37, 145–172.
- Kržišnik-Bukić, V., 1992. O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921–1991. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 26/27, 172–199.
- Kržišnik-Bukić, V., 2003. Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanjostjo. *Traditiones* 32 (2), 117–135.
- Lokar, M., 2014. Slovenski jezik med Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije. V J. Žitnik Serafin (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost*. Založba ZRC, Ljubljana, 227–240.
- Lytra, V., 2016. Language and Ethnic Identity. V S. Preece (ur.) *Routledge Handbook of Language and Identity*. Routledge, Oxon, 131–145.
- Milharčič Hladnik, M. (ur.), 2011. *IN-IN: življenjske zgodbe o sestavljenih identitetah*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Naceva, I., 2021. *Vloga jezika pri ohranjanju etnične identitete med slovenskimi priseljenci v Severni Makedoniji*. Magistrsko delo [v nastajanju]. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Pacek, K., 2019. *Pot ljubezni skozi čas. Zgodovina Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni – usmiljenk, 1919–2019*. Celjska Mohorjeva družba, Celje.
- Slovensko združenje France Prešeren Skopje, 2014. *Prehojena pot – 20 let Slovenskega združenja France Prešeren Skopje*. Slovensko združenje France Prešeren Skopje, Skopje.
- Šatava, L., 2013. The Ethnolinguistic Situation of the Aromanians (Vlachs) in Macedonia: Young People in Kruševo as Indicators of Ethnic Identity and Attitude to the Language. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 71, 5–26.
- Šmitek, D., 2010. Makedonija v zapisih Antona Kappusa. *EthnoAnthroZoom* 8, 136–157.
- Uredba o ratifikaciji Protokola med Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in Ministrstvom za izobraževanje in znanost Republike Makedonije o sodelovanju na področju izobraževanja. Uradni list Republike Slovenije 53 (2016), 5. 8. 2016.
- Veleposlaništvo Republike Slovenije v Skopju. Slovenska skupnost v Severni Makedoniji, <http://www.skopje.embassy.si/index.php?id=2270&L=460> (dostop 25. 9. 2021).
- Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Stičišče – slovenščina za Slovence po svetu. Dopolnilni pouk, <https://www.zrss.si/mednarodno-sodelovanje/slovenci-izven-meja/slovenci-po-svetu-sticisce/dopolnilni-pouk/> (dostop 25. 9. 2021).
- Žitnik Serafin, J., 2014. Prerez zgodovine slovenskih kulturnih društev v jugoslovanskem prostoru. V J. Žitnik Serafin (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost*. Založba ZRC, Ljubljana, 137–179.

Opombe

- ¹ Anketni vprašalnik je izpolnilo 67 oseb. Med njimi sem 14 vprašalnikov izločila zaradi nepopolnosti in tri zaradi nereprezentativnosti, saj so bili anketiranci predstavniki četrte generacije slovenskih priseljencev.

- ² Za več o etnični strukturi S. Makedonije v času SFRJ in kasneje cf. Klemenčič (2000) in Šatava (2013).
- ³ Vir hrani avtorica.
- ⁴ Vir hrani avtorica.
- ⁵ Leta 1993 je bil podpisan (in ratificiran 8. 3. 1994) prvi Protokol med Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in Ministrstvom za izobraževanje in znanost Republike Severne Makedonije o sodelovanju na področju izobraževanja. Zadnji Protokol je bil podpisan leta 2016 (Uredba o ratifikaciji ... 2016) in enako kot prejšnji omogoča medsebojno sodelovanje na področju osnovnega, srednjega in terciarnega izobraževanja ter podpira neposredno sodelovanje in stike med izobraževalnimi zavodi obeh držav. Bistveni element Protokola je zagotavljanje ugodnejših pogojev šolanja in študija slovenskih državljanov v S. Makedoniji ter makedonskih v Sloveniji, kar pomeni, da so jim zagotovljeni enaki pogoji šolanja in študija glede plačila šolnine, kot veljajo za domače študente. Po Protokolu si državi letno izmenjujeta tudi določeno število štipendij za študijsko izpopolnjevanje na visokošolskih zavodih in štipendije za udeležbo na tečajih slovenskega in makedonskega jezika v poletnih šolah.
- ⁶ Dopolnilni pouk slovenščine in kulture organizira in financira Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije s strokovno podporo Zavoda Republike Slovenije za šolstvo. Obe instituciji skrbita tudi za redno strokovno usposabljanje učiteljev ter zagotavljata učbenike in druga potrebna učna gradiva.
- ⁷ Vir hrani avtorica.
- ⁸ Ta podatek podajamo z delnim pridržkom, saj smo večino anketirancev pridobili prav preko Slovenskega združenja France Prešeren Skopje.
- ⁹ Odgovore smo skrbno pregledali in jih nato združili v 11 kategorij, ki prikazujejo skupek podobnih odgovorov. Vsako kategorijo smo označili s številčno kodo ter jih nadalje obdelali in izmerili frekvence odgovorov. Odgovore smo združili v sledeče kategorije: (1) Moj prvi/materni jezik; (2) Bogastvo in ponos; (3) Del mojih korenin, stik s predniki in z zgodovino moje družine; (4) Materni jezik moje matere/očeta; (5) Drugi materni jezik; (6) Dodatni jezik, ki ga govorim; (7) Pomemben del identitete, steber moje slovenske kulture; (8) Jezik, ki bi se ga rada naučil/-a, ker imam slovenske korenine; (9) Jezik mojega otroštva; (10) Materni jezik moje babice/dedka; (11) Možnost komunikacije s sorodniki in prijatelji iz Slovenije.
- ¹⁰ Odgovore smo združili v devet kategorij: (1) Seveda, jezik je identitetni simbol naroda; (2) Slovenski jezik je pomemben za ohranitev slovenskih korenin in stikov s sorodniki iz Slovenije; (3) Da, seveda; (4) Jezik je eden glavnih dejavnikov identitete; (5) Slovenski jezik mi omogoča spremljati aktualne novice in dogajanja v Sloveniji; (6) Vsak, ki ima slovensko državljanstvo, mora imeti vsaj osnovno znanje slovenskega jezika; (7) Jezik je pomemben za lažje spoznavanje kulture in vrednot naroda; (8) Za osebno zadovoljstvo, vendar ni ključnega pomena; (9) Ne počutim se, kot da imam slovensko identiteto.

Barbara Riman, Sonja Novak Lukanović

Trideset let učenja slovenskega jezika na Hrvaškem

Prispevek obravnava učenje slovenskega jezika med pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem v zadnjih tridesetih letih in njihova prizadevanja za ohranjanje in revitalizacijo slovenskega jezika na Hrvaškem. Slovenci so na Hrvaškem priznani kot narodna manjšina od leta 1990, pred tem pa so bili v skupni državi, nekdanji Jugoslaviji, eden od konstitutivnih narodov. Takrat smo bili priča opuščanju rabe slovenskega jezika med pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem, ki so se razen s svojimi sorodniki v slovenščini lahko pogovarjali le v dveh slovenskih društvih, ki sta do tedaj delovali na Hrvaškem. Medgeneracijski prenos slovenskega jezika zato na Hrvaškem ni prisoten. Po letu 1991 interes za učenje slovenščine narašča. Na voljo so različne oblike učenja slovenskega jezika, povečuje se število učencev, slovenski jezik pa ni več samo materni jezik pripadnikov slovenske skupnosti na Hrvaškem, temveč pridobiva tudi ekonomski pomen.

Ključne besede: slovenski jezik na Hrvaškem, slovenščina kot manjšinski jezik, slovenska skupnost na Hrvaškem, Slovenci v sosednjih državah.

Thirty Years of Slovene Language Learning in Croatia

The article explores Slovene language learning among the members of the Slovene community in Croatia over the past thirty years and their efforts to preserve and revitalise the Slovene language in Croatia. Slovenes have held the status of a national minority in Croatia since 1990. Before that, they had been one of the constituent nations of the common state, i.e., the former Yugoslavia. At that time, there had been a decrease in the use of Slovene among the members of the Slovene community in Croatia who, apart from their relatives, could speak Slovene only in the two Slovene societies then operating in Croatia. Therefore, there had been no intergenerational transmission of Slovene. After 1991, the interest in learning the Slovene language grew. Various forms of learning Slovene are available and the number of learners is increasing. Slovene is no longer only the mother tongue of members of the Slovene community in Croatia, but is also gaining economic importance.

Keywords: Slovene language in Croatia, Slovene as a minority language, Slovene community in Croatia, Slovenes in neighbouring countries.

Correspondence address: Barbara Riman, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana, e-mail: barbara.riman@guest.arnes.si; Sonja Novak Lukanović, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana, e-mail: sonja.novak@guest.arnes.si.

1. Uvod

Jezik je eden izmed pomembnejših kazalnikov etnične identitete in se iz generacije v generacijo prenaša v okviru družine, predvsem na podlagi govornih vzorcev staršev. Simbolizira kulturno dediščino (tudi če ga ne govorijo vsi člani skupnosti) (Edwards 1985) in omogoča osnovo za izgradnjo znotrajskupinske solidarnosti. Posamezniki, ki govorijo skupen jezik, imajo namreč boljši dostop do kulturne dediščine in verjetno tudi močnejšo identifikacijo s skupnostjo. Za manjšinske skupnosti predstavlja ohranjanje jezika in kulture velik izziv.

Za pripadnike slovenske skupnosti v Italiji, Avstriji, Madžarski in na Hrvaškem je slovenski jezik sredstvo identifikacije in najpomembnejši dejavnik socializacijskih in kulturnih procesov. Močno je vplival tudi na oblikovanje njihove identitete in identitete skupnosti, ki sta najtesneje povezani prav z jezikom (Novak Lukanović 2019, 37–38). Kot manjšinski jezik je seveda povezan tudi z okoljem in družbo, v kateri njegovi govorci živijo, in kot vsak drugi jezik tudi slovenski jezik družbo na nek način zaznamuje in v vseh sferah družbenega življenja ljudi povezuje ali razdvaja (Novak Lukanović 2010).

Vitalnost jezika je med drugim povezana s tremi pogoji: z zmožnostjo rabe jezika (torej z znanjem jezika), s priložnostjo oziroma možnostjo rabe jezika ter z željo po rabi jezika oziroma stališči do rabe jezika (Grin & Moring 2002). Običajno imajo manjšinske skupnosti, to velja tudi za Slovence na Hrvaškem, primanjkljaje na vseh treh omenjenih ravneh (Medvešek & Riman 2019, 245).

Ko se analizirajo položaj, uporaba in prisotnost slovenskega jezika med pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem, je treba omeniti, da je nanje vplivalo več dejavnikov. Predvsem je to odnos same slovenske skupnosti, ki je slovenski jezik na Hrvaškem razvijala in ohranjala v različnih zgodovinskih, družbenih, političnih in gospodarskih razmerah. Pomemben je tudi odnos okolja do slovenskega jezika na Hrvaškem in nasploh v nekdanji Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (SFRJ), ki je vplival tudi na razvoj slovenskega jezika na Hrvaškem. Z današnje perspektive pa lahko govorimo o rezultatih teh procesov.

Cilj prispevka je prikazati in analizirati aktivnosti, ki so se izvajale in se izvajajo znotraj slovenske skupnosti, ter aktivno vlogo pripadnikov slovenske skupnosti na Hrvaškem v zadnjih tridesetih letih za obstoj, ohranjanje in (morebitno) revitalizacijo slovenskega jezika na Hrvaškem. V prispevku se skozi prizmo aktivnosti slovenskih institucij, učiteljev slovenščine in slovenskih aktivistov na Hrvaškem skuša odgovoriti na vprašanja, povezana z obstojem in razvojem slovenskega jezika in s tem povezane slovenske identitete. Želi se odgovoriti na vprašanje, ali bo slovenski jezik možno revitalizirati in ali lahko aktivnosti, ki se intenzivno izvajajo vse od leta 1990, vplivajo na izboljšanje položaja slovenskega jezika na Hrvaškem. Pri tem revitalizacijo razumemo kot nabor praks ali ukrepov, s pomočjo katerih bo slovenski jezik pridobil nove domene rabe, s tem pa se bo povečala tudi njegova institucionalna moč (Paulston 1994).

Seveda pri revitalizaciji jezika ne gre samo za jezik, temveč tudi za identiteto in (vsakodnevne) izkušnje govorcev oziroma skupnosti (Hornberger 2008, 2). Razvidno je, da so pri soočanju z vprašanjem, kako revitalizirati slovenski jezik, pripadniki slovenske skupnosti izjemno veliko vlogo dali učenju slovenskega jezika na šolah (ob podpori Ministrstva za izobraževanje in znanost Republike Hrvaške (MIZ) in Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije (MIZŠ)).

Čeprav gre za pozitiven korak naprej, nekateri strokovnjaki (Edwards 1985, 75; Fishman 1990, 23; Hornberger 2008) opozarjajo, da šola sama ne more rešiti manjšinskega jezika. Vseeno pa njegovo vključevanje v izobraževalni proces pomembno vpliva na izboljšanje njegovega statusa v družbi, dvig samozavedi manjšine (Kaufmann 2006, 2437), povečanje števila govorcev manjšinskega jezika in medgeneracijski prenos jezika, kar lahko pozitivno vpliva na prizadevanja pripadnikov slovenske skupnosti na Hrvaškem za ohranjanje in revitalizacijo slovenskega jezika na Hrvaškem. Osnovno vlogo pri ohranjanju jezika pa imata družina in uporaba manjšinskega jezika znotraj nje.

Znanstveniki ugotavljajo, da so manjšinske jezikovne skupnosti redko stabilne glede števila, moči ali vitalnosti (Baker 2001, 43). To velja tudi za slovensko skupnost na Hrvaškem, saj število njenih pripadnikov z leti upada. Po popisu prebivalcev iz leta 1991 je bilo na Hrvaškem 19.341 govorcev slovenščine kot materne jezika, leta 2001 se je to število zmanjšalo na 11.872, leta 2011 pa že na 9.220.

Popisni podatki iz leta 2011 podrobno kažejo, na katerem geografskem območju je največ govorcev slovenščine. Prikaz je v preglednici 1.

Na počasnejše upadanje števila govorcev vpliva več dejavnikov: višji status (prestiž) manjšinskega jezika v družbi, večja ekonomska moč manjšinske skupnosti, večja legitimna moč manjšinske skupnosti v očeh večinske skupnosti, večje število domen, kjer se lahko uporablja manjšinski jezik, zadostno število pripadnikov jezikovne skupnosti, močna prisotnost v izobraževalnem sistemu, močna literarna dejavnost v manjšinskem jeziku, izkoriščanje informacijsko-komunikacijske tehnologije, močno razvit občutek etnične identitete in formalnopravna zaščita ter priznanje s strani večinske skupnosti (Crystal 2000, 130–143).

Od leta 2000 do danes so bile izvedene številne raziskave in analize položaja slovenskega jezika na Hrvaškem (Medvešek & Novak Lukanović 2016; Medvešek 2017; 2018; Medvešek & Riman 2019; Riman 2019a; 2020a), ni pa bil podan celovit vpogled v tu omenjeno problematiko in zato ni bilo mogoče analizirati, kako so si pripadniki slovenske skupnosti v zadnjih desetletjih prizadevali za ohranjanje slovenskega jezika.

Preglednica 1: Število govorcev slovenskega jezika kot maternega jezika na Hrvaškem – po županijah

Županja	Skupaj	Slovenski	Slovenski %
Republika Hrvatska	4.284.889	9.220	0,22
Primorsko-goranska	296.195	2.018	0,68
Istrska	208.055	1.649	0,79
Mesto Zagreb	790.017	1.581	0,20
Medžimurska	113.804	554	0,49
Varaždinska	175.951	505	0,29
Zagrebska	317.606	498	0,16
Splitsko-dalmatinska	454.798	485	0,11
Krapinsko-zagorska	132.892	466	0,35
Zadrška	170.017	277	0,16
Karlovška	128.899	261	0,20
Osiješko-baranjska	305.032	166	0,05
Dubrovniško-neretvanska	122.568	158	0,13
Šibeniško-kninska	109.375	147	0,13
Siško-moslavaška	172.439	85	0,05
Koprivniško-križevska	115.584	82	0,07
Bjelovarsko-bilogorska	119.764	74	0,06
Liško-senjska	50.927	54	0,11
Brodsko-posavska	158.575	47	0,03
Virovitiško-podravska	84.836	46	0,05
Vukovarsko-sremska	179.521	40	0,02
Požeško-slavonska	78.034	27	0,03

Vir: DZS HR (2011).

V prispevku bo podan pregled stanja pred letom 1991 in po njem ter predstavljena proces razvoja učenja slovenskega jezika in trenutna situacija glede uvajanja možnosti učenja slovenskega jezika na Hrvaškem. Poudarek bo tudi na izzivih, s katerimi se soočajo tako predstavniki slovenske manjšine na Hrvaškem,¹ ki si želijo razširitve slovenskega jezika predvsem v hrvaške izobraževalne institucije, kot tudi učiteljice in učitelji slovenskega jezika na Hrvaškem.

Poleg že obstoječe znanstvene in strokovne literature, ki je bila uporabljena pri pripravi tega prispevka, se dodatno analizirajo še poročila o izvajanju Ustavnega zakona o pravih nacionalnih manjšin, ki jih redno izdaja Urad za ljudske pravice in pravice narodnih manjšin Republike Hrvaške. Poročila in podatki so analizirani z deskriptivno metodo.

V okvirju strokovno-razvojnih nalog, ki se izvajajo na Inštitutu za narodnostna vprašanja v sodelovanju z MIZŠ, pa so bili v letu 2020 izvedeni polstruk-

turirani intervjuji z učitelji slovenskega jezika na Hrvaškem. Spraševali smo jih o položaju slovenskega jezika na Hrvaškem in samem izobraževalnem procesu ter o podpori pristojnih hrvaških in slovenskih institucij. Odgovori, ki so relevantni za tu analizirano problematiko, so vključeni v prispevek. Intervjuvanje je potekalo od maja do decembra 2020. Zaradi specifične situacije na terenu in ukrepov, povezanih z epidemijo covid-19, so bili intervjuji z nekaterimi učiteljicami izvedeni osebno, z nekaterimi pa prek telefona ali elektronske pošte. Metodo izvajanja intervjujev prek elektronske pošte so že uporabljali v slovenski in tuji znanosti (Ramšak 2004; Meho 2006; Kožar Rosulnik et al. 2016).

Poleg tega so bili v letu 2021 izvedeni še telefonski intervjuji o položaju slovenskega jezika na Hrvaškem z aktivisti slovenske skupnosti na Hrvaškem in tudi z zaposlenimi na MIZ, ki skrbijo za pouk manjšinskih jezikov na Hrvaškem.

2. Slovenski jezik na Hrvaškem v preteklosti

V času SFRJ je na območju Hrvaške prišlo do opuščanja slovenskega jezika zaradi ideje o jugoslovanski (narodni) enotnosti (Lokar 2013, 144). Na to opozarja tudi Wachtel (2003, 11), ob tem pa še predvsem poudarja pomen kulturne politike, ki si je takoj po drugi svetovni vojni še posebej intenzivno prizadevala ustvariti nadnacionalno jugoslovansko kulturo. Jezikovna politika je kot njen bistveni del "delovala v smeri kreacije skupnega nacionalnega jezika" (Wachtel 2003, 11). Tovrstna prizadevanja so posledično vplivala tudi na rabo slovenskega jezika tako v Sloveniji kot drugje v SFRJ. Slovenščina v vlogi javne komunikacije ni segala čez meje slovenskega jezikovnega področja, srbohrvaščina pa je v SFRJ tako pred drugo svetovno vojno kot tudi po njej v marsičem dejansko funkcionirala kot javni jezik na področju celotne države, tudi v Sloveniji (Stabej 2010, 201).

Zaradi lažjega vključevanja v družbo, nemožnosti uporabe v javnosti in tudi številnih etnično mešanih zakonov slovenščina ni bila pogosto v rabi in se je sčasoma začela opuščati, zlasti v komunikaciji z otroki (Medvešek 2017, 151). Poleg mešanih zakonov je bil razlog za opuščanje materinščine tudi izguba stika z drugimi Slovenci zunaj Slovenije. Kot ugotavlja Toporišič (1991, 138), je bilo v SFRJ zelo malo tistih, ki bi bili sposobni govoriti slovensko, pravzaprav gre za prebivalce SFRJ, ki so bili neslovenskih korenin in so živeli na neslovenskem ozemlju.

Slovenščina (enako je bilo z makedonščino in albanščino) je bila v času SFRJ izključena s konferenc in srečanj, na katerih je večina udeležencev govorila srbohrvaško, in se le redko uporabljala v zveznem parlamentu v Beogradu, čeprav je možnost za sprotno prevajanje v druge jugoslovanske jezike obstajala. Neenakopraven položaj je bil zabeležen tudi v Jugoslovanski ljudski armadi, kjer je srbohrvaščina vse bolj postajala jugoslovanska *lingua franca*, ki so ji slovenski govorniki morali slediti ali pa niso bili razumljeni. Ideja jugoslovanske narodne

enotnosti se je v tem času v veliki meri oblikovala in krepila tudi s pomočjo medijev, od katerih je bila najvplivnejša televizija. Leta 1958 je bil oblikovan skupni jugoslovanski televizijski program, v katerem so sodelovali Studio Ljubljana, Studio Zagreb in Studio Beograd (Lokar 2013, 144–146).

Situacija glede slovenskega jezika in njegove uporabe ni bila drugačna niti na Hrvaškem. Slovenci na Hrvaškem so kot eden izmed konstitutivnih narodov imeli že v SFRJ določene pravice, ki so bile zapisane v Ustavi Socialistične republike Hrvaške (od leta 1963) in Ustavi SFRJ (Medvešek 2018, 90). Kljub formalnopравни enakopravnosti narodov in narodnosti se te pravice niso uresničevale v skladu z zapisanim. Slovenščina se je na Hrvaškem v času SFRJ govorila le v krogu družine in v kulturnih društvih. Javna raba slovenskega jezika na Hrvaškem ni bila niti zagotovljena niti zaželena, učenje slovenskega jezika v izobraževalnem sistemu je bilo izjema in se je izvajalo le občasno (Medvešek 2017, 151).

V času SFRJ sta na Hrvaškem kontinuirano delovali dve slovenski društvi, in sicer Slovensko kulturno društvo Slovenski dom Zagreb (German & Todorovski 1999) ter Slovenski dom – Kulturno prosvetno društvo Bazovica na Reki (Riman & Riman 2012). V povojnem času je delovalo tudi društvo v Karlovcu, dvakrat pa se je poskusilo z ustanavljanjem društva v Osijeku (Riman 2019b). To je pomembno poudariti, saj je bil že tako ozek krog uporabe slovenščine na Hrvaškem dodatno zožen zaradi majhnega števila slovenskih društev na Hrvaškem, kjer bi se otroci in mladi lahko učili slovenščino oziroma jo uporabljali.

Tečaji slovenskega jezika so se izvajali znotraj slovenskih društev, a to je bilo redko, pogosto nekontinuirano in interes ni bil velik. Tako se je na primer leta 1957 v slovenskem društvu v Karlovcu začel tečaj slovenščine, ki ga je obiskovalo 35 otrok (Kržišnik-Bukić 1995, 168).

V drugih društvih se je slovenščina obdržala skozi vsakdanjo komunikacijo in branje slovenske literature, ki je bila dostopna v slovenskih društvih, kjer so bile organizirane knjižnice, literarne delavnice in druge aktivnosti, v okviru katerih je bilo možno učiti se in ohranjati slovenski jezik.

Na območju SFRJ je bilo v povojnem času zabeleženih nekaj osnovnih šol (OŠ), ki so bile organizirane z namenom, da bi se slovenskim otrokom, ki so se preselili skupaj s starši, omogočila lažja vključitev v novo okolje.² Na območju Hrvaške sta bila organizirana dva oddelka s slovenščino kot učnim jezikom. V Labinu je bila pobuda podana s strani oblasti, na Reki pa s strani slovenske skupnosti, ki je bila v povojnem času izjemno močna (Riman 2014).

Takoj po drugi svetovni vojni je bila šola, v kateri je deloval oddelek s slovenščino kot učnim jezikom, organizirana v Labinu. V prostorih današnje OŠ Ivo Lola Ribar v Labinu je v šolskem letu 1947/48 deloval slovenski oddelek. V šolskem letopisu je zabeleženo, da je bila šola odprta zaradi izjemno močne imigracije iz različnih delov Evrope in celo drugih celin. Med drugim so bili prisotni tudi otroci iz slovenskih družin, ki so preselile v Labin in okolico. Iz

Slovenije so zato poslali učitelja Leopolda Vebra, da bi otroke slovenskih rudarjev poučeval slovenščino (Riman 2010, 146–147). Ta oddelek je deloval eno leto in se lahko nanj gleda kot na željo, da bi se otroci, ki so doma govorili samo slovensko, čim prej naučili srbohrvaščine/hrvaščine in se tako čim prej vključili v družbo. Vsekakor ni bil ustanovljen v želji po ohranitvi slovenske identitete.

Nekoliko drugačna je bila situacija na Reki, kjer je slovenska skupnost nekako izsilila odpiranje oddelka. Tako je v času od leta 1950 do leta 1953 deloval oddelek s slovenščino kot učnim jezikom v OŠ Matteotti na Reki. Po dolgem prizadevanju Zore Ausec,³ ki je bila na tej šoli tudi učiteljica, so pripadniki slovenske skupnosti na Reki dobili oddelek za izobraževanje v maternem jeziku. Poleg nje je kot učiteljica delovala tudi Boža Hero-Božič. Razlogov, zakaj se je oddelek zaprl, je več. Prisotni so bili politični pritiski in mnenja, da je tak pouk za takratno jugoslovansko družbo in za mesto Reka neprimeren. Prevladala je lokalna politična ocena, da slovenskim otrokom ob prehodu v peti razred manjka znanje hrvaščine in da so otroci zaradi tega izgubljali celo šolsko leto, zato so bili leta 1953 slovenski razredi ukinjeni. Edina možnost je bila, da bi se program razširil na celotno osemletko. Takratni izgovor mestnih oblasti pa je bil, da za kaj takega mesto nima ne kadrov ne sredstev (Riman 2014, 548–549).

Poskusi odpiranja šole so bili zabeleženi tudi v Zagrebu, in sicer že od leta 1946 dalje. Želja po ustanovitvi slovenske šole je bila močna tako med članstvom društva kot med Slovenci, ki se niso institucionalno povezovali. V šolskem letu 1946/47 naj bi se odprla slovenska štiriletna osnovna šola, ker pa je bilo premalo časa, da bi starši otroke pravočasno vpisali, v tem šolskem letu ni bil odprt oddelek s slovenščino kot učnim jezikom. Ker ideje o lastni šoli politično niso dobro odmevale, je Slovenski dom zahteval, da se v šole uvede vsaj pouk slovenskega jezika, in sicer v obsegu dveh šolskih ur za vse otroke, katerih oče ali mati sta Slovenca. Obstajal je tudi predlog, da bi najeli dva učitelja iz Slovenije, ki bi krožila med šolami tako, da bi zagotavljala pouk slovenščine – eden za prvi in drugi razred, drugi pa za tretji in četrti razred. Vendar pa so bili vsi nadaljnji poskusi s strani oblasti zavrženi (Josipović & Škiljan 2014, 41).

3. Slovenski jezik danes

Leta 1990 se je položaj Slovencev na Hrvaškem spremenil, saj so pridobili status manjšine. Posledično so se spremenile tudi njihove pravice in s tem možnosti za učenje slovenskega jezika, ki jih lahko pripadniki slovenske skupnosti uresničujejo. Določene pravice se med drugim nanašajo tudi na uporabo, negovanje in ohranjanje jezika (npr. uporaba jezika in pisave v zasebni in javni ter uradni uporabi; vzgoja in izobraževanje v jeziku in pisavi; možnost informiranja v jezikih in pisavah, ki ga uporabljajo (Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina 2021)).

Od leta 1990 do danes so se na Hrvaškem razvile različne oblike poučevanja slovenskega jezika in kulture. Po prvih tečajih v slovenskih društvih, ki so se začeli leta 1993, je slovenščina zaživela tudi v nekaterih hrvaških šolah, in sicer predvsem v Istrski, Primorsko-goranski in Varaždinski županiji. Slovenščina dandanes ni več samo jezik prednikov, saj mladi vidijo tudi večje možnosti za nadaljevanje šolanja ali iskanja dela tudi na slovenskem trgu in se zato pogosteje odločijo za učenje slovenščine (Riman 2019a; Riman 2020a).

Danes se na Hrvaškem (poleg komercialnih tečajev, ki se izvajajo v šolah tujih jezikov, in lektoratov⁴ na fakultetah) v sodelovanju s slovensko skupnostjo izvajajo naslednje oblike poučevanja slovenskega jezika:

1. dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture;
2. učenje slovenskega jezika in kulture po modelu C;
3. učenje slovenskega jezika in kulture v Varaždinski županiji;
4. tečaji.

3.1 Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture

V skladu z Zakonom o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (2006) MIZŠ v sodelovanju s slovenskimi kulturnimi društvi, veleposlaništvu Republike Slovenije v tujini in Uradom Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu (USZS) organizira dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture (DPS) po svetu. Temeljni jezikovni cilji DPS so opredeljeni v učnem načrtu Dopolnilni pouk slovenščine v tujini (Jurman & Jurkovič 2016). Cilj dopolnilnega pouka je ohranjanje in razvijanje slovenščine pri Slovencih po svetu ter krepitev njihove slovenske identitete, pripadnosti slovenskemu narodu in stikov z matično domovino. Pouk je prostovoljen, poteka v popoldanskem času ali ob koncu tedna, navadno enkrat tedensko od dve do štiri ure. Namenjen je otrokom, starejšim od štirih let, mladostnikom in odraslim (ZRŠŠ 2021). Pouk večinoma poteka štiri ure tedensko (ponekod tudi šest ur). Udeleženci DPS na koncu šolskega leta prejmejo potrdilo o udeležbi, če je bila njihova prisotnost pri pouku v šolskem letu vsaj 60-odstotna (Medvešek & Riman 2019, 257).

Prva oblika takega poučevanja slovenskega jezika na Hrvaškem se je začela v Slovenskem kulturnem prosvetnem društvu Triglav v Splitu leta 1993. Pouk v tem društvu kontinuirano traja še danes. Istega leta se je začelo z DPS v Slovenskem domu KPD Bazovica, ki tudi traja še danes. DPS se je izvajal v številnih društvih (Lovran, Dubrovnik, Šibenik), a je zaradi slabega interesa v nekaterih društvih relativno hitro ugasnil.

V šolskem letu 2020/21 je v poučevanje slovenskega jezika in kulture vključenih sedem učiteljic, od tega je šest nenapotenih in ena napotena (preglednica 2). Oba načina sodelovanja učiteljic s slovenskim društvom imata svoje pozitivne in negativne plati. Napotena učiteljica, ki je sicer rojena govorka slovenščine, njena vključenost v slovensko jezikovno področje pa omogoča boljše seznanjanje

učencev s sodobnim slovenskim jezikom in kulturo, se po opravljenem delu vrne nazaj v slovensko okolje in ni toliko povezana s skupnostjo kot nenapotene učiteljice, ki v slovenski skupnosti na Hrvaškem pravzaprav živijo. Nenapotene učiteljice lahko zato naredijo več za slovensko skupnost nasploh. Vanjo so bolje integrirane in tudi lažje vplivajo na določene procese znotraj skupnosti.⁵

Preglednica 2: Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture v šolskem letu 2020/21

Priimek in ime učiteljice	Društvo/šola	Kraj	Število učencev
Cafuta Aneja (napotena učiteljica)	OŠ Sveti Martin na Muri, OŠ Selnica, OŠ Peklenica, Področna šola OŠ Mursko Središče in Gimnazija Josipa Slavenskog Čakovec	Čakovec, Selnica, Sveti Martin na Muri, Peklenica, Visoko	63
Ciglar Eva	Slovensko kulturno društvo Lipa	Buzet	14
Gotal Simona	Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom Zagreb	Zagreb	17
Hrga Vera	Slovensko kulturno društvo Triglav	Split	29
Koželj Horvat Sabina	Slovensko kulturno društvo Stanko Vraz	Osijek	12
Srdoč Vida	Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica Slovensko kulturno društvo Istra Slovensko kulturno društvo Ajda	Reka Pulj Umag	98
Žagar Mirjana	Slovensko kulturno društvo Gorski kotar, Prezid	Prezid, Tršće, Čabar	71
Skupaj			287

Vir: Pisna komunikacija z Romanom Grudnom, MIZŠ, 10. september 2020.⁶

Tu je treba še omeniti, da udeleženci DPS niso vedno samo otroci. Pogosteje so to dijaki tretjega in četrtega letnika srednje šole, ki načrtujejo študij v Sloveniji ali nameravajo po končani srednji šoli tam iskati zaposlitev. Udeleženci so tudi študenti, ki imajo namen svojo poklicno pot nadaljevati v Sloveniji, in člani slovenskih društev z različnimi razlogi za učenje slovenskega jezika. Tako je včasih število otrok relativno majhno. Intervjuvanci so različno opisovali situacijo. Skupino v šolskem letu 2020/21 je ena od učiteljic opisala: "Letos imam enajst udeležencev (deset odraslih in ena srednješolka, starost je v povprečju 28 let). Skupina je letos izjemoma dokaj homogena, tako po znanju kot po starosti, z nekaj izjemami, za katere je potrebna dodatna pomoč, razlaga ali naloga za izpopolnjevanje" (Intervjuvanec 15).

Druge učiteljice pa ima pri svojem dosedanjem delu takšno izkušnjo:

Vsako leto se število v povprečju giblje med 10 in 15 udeležencev. Gre za odrasle udeležence, po starosti od študentov do upokojencev. Pred leti smo že imeli tudi dve skupini, ker je šlo za izrazite začetnike in izrazito napredne, večinoma pa imam eno skupino s kombiniranjem različnih prijemov. Na primer za isto besedilo lahko sestaviš lažje in težje naloge. Obravnavaš isto temo, na primer moja družina, vreme, zdravje itd. Z začetniki delaš na besedišču, z naprednimi pa že lahko pišeš sestavke (Intervjuvanec 1).

Podobno pa je pripovedovala še ena učiteljica, in sicer:

182

Skoraj ves čas sem imela tri skupine: otroci, srednješolci, odrasli. Od vsega začetka je bilo toliko različnih in številnih skupin raznih starosti in predznanja. Število je vedno variiralo, le skupina odraslih, ki je z mano od vsega začetka, je dokaj konstantna – štirinajst stalnih, potem pa včasih še kakšen nov, ki odide. Najbolj variira število srednješolcev, ki so za slovenščino zainteresirani v največji meri zaradi študija v Sloveniji (Intervjuvanec 3).

Tu imajo poseben položaj slovensko društvo v Splitu, ki ima konstantno število otrok, Slovensko društvo Gorski kotar, ki ima izjemno veliko število otrok, ki se udeležujejo pouka slovenskega jezika in kulture (71 otrok⁷ v letu 2020 – preglednica 2), ter Slovenski dom KPD Bazovica na Reki, ki ima v novjšem času prav tako relativno stabilno število otrok. Od jeseni 2020 je DPS za otroke zaživel tudi v Slovenskem domu Zagreb. Za DPS je značilno, da število otrok pogosto niha in ni kontinuirano. Na udeležbo otrok v DPS imajo izjemno močan vpliv starši in tudi zunanji dejavniki, kot je čas, ko se izvaja pouk, pa tudi kakšni drugi dejavniki, ki jih starši ocenjujejo kot pomembne. Ugotavljamo, da če so starši aktivni v društvih, bodo tja pripeljali tudi svoje otroke.

Ena od učiteljic je omenila, da čeprav je število otrok majhno, je tudi na to skupino močno vplivala epidemija covida-19, zaradi katere se je zmanjšal interes. Poleg tega je izpostavila, da so starostne razlike med otroki tako velike, da je morala skupino sicer zgolj petih otrok razdeliti na dve skupini. V starejši skupini sta dve dekleti, v mlajši pa trije predšolski otroci (Intervjuvanec 2).

Pri DPS je izjemno pomembna povezanost učiteljice s slovensko skupnostjo. Simbioza, ki nastaja, je namreč v korist eni in drugi strani. Slovenska društva na ta način pridobijo mlajše člane, ki se kasneje pogosto še dodatno vključijo v delovanje slovenskih društev, učiteljice pa pridobijo materialno podporo za nakup didaktičnih pripomočkov in učbenikov za udeležence ali organizacijo ekskurzij, za kar pogosto poskrbi društvo. To je na nek način tudi pristočno za pouk slovenščine (Riman 2020a) pod pogojem, da deluje na geografskem območju, kjer se pouk slovenščine izvaja. Kjer je to sodelovanje manj intenzivno, udeleženci pouka in učiteljica takšne pomoči niso deležni. Pomembno je poudariti, da je za motivacijo za učenje slovenskega jezika izjemno pomemben učitelj. Pomembna je tudi mreža slovenskih institucij, ki lahko ponudijo dodatne aktivnosti (npr. s podporo organizaciji ekskurzij za otroke) in različne oblike pomoči (didaktično gradivo, dodatne aktivnosti pri spodbujanju učenja slovenskega jezika itn.). V različnih krajih Hrvaške se DSP izvaja tudi ob podpori slovenskih društev, medtem ko je situacija v primeru severozahodne Hrvaške drugačna. Zaradi relativno slabe organiziranosti slovenske skupnosti so učiteljice včasih prepuščene same sebi in podpori s strani Republike Hrvaške. Sodelovanje z društvi so pogosto omenjali tudi intervjuvanci kot enega izmed pomembnih vidikov povezovanja s slovensko skupnostjo in posledično tudi s Slovenijo.

Tako je ena od intervjuvank povedala: "Nekateri udeleženci so hkrati tudi člani društva, drugi ne. Tisti, ki niso, pa se včasih udeležujejo programov, ki jih prireja društvo. Kdor želi, se na ta način lahko še bolj seznani s Slovenijo" (Intervjuvanec 1).

Ena od učiteljic pa je sodelovanje s slovenskimi društvi opisala tako: "Vsako leto v sklopu slovenskega društva sodelujemo na prireditvi Dnevi slovenske kulture v Istri, sodelujemo tudi z izdelki v glasilu Mavrica SKD Istra" (Intervjuvanec 5).

Glede na aktivnost slovenske skupnosti in trud vidnih posameznikov, kot so predsedniki društev, se število krajev, kjer se izvaja DPS, širi, število učencev pa narašča. V zadnjih nekaj letih se v DPS ponovno začenjajo vključevati otroci. Kot pozitiven primer lahko navedemo Slovensko kulturno društvo Slovenski dom Zagreb (Novi odmev 2020, 24).

3.2 Učenje slovenskega jezika in kulture po modelu C

Pravico do učenja maternega jezika in kulture po modelu C v hrvaških izobraževalnih institucijah so pripadniki slovenske skupnosti začeli uresničevati po letu 2007. Prvič je bila namreč omogočena možnost učenja slovenskega jezika v hrvaški javni instituciji v drugi polovici šolskega leta 2007/08, in sicer v OŠ Štrigova v Medžimurski županiji. Po različnih zapletih (Medvešek & Riman 2019, 252) pa je bila ta možnost za OŠ Štrigova ukinjena. V Varaždinski županiji, razen v Drugi gimnaziji v Varaždinu, kjer se slovenščina poučuje od šolskega leta 2011/12 dalje, se v nobeni drugi hrvaški izobraževalni instituciji ne izvaja pouk slovenskega jezika in kulture po modelu C. Ta oblika je najbolj zaživel v Istrski in Primorsko-goranski županiji.

Prvi koraki so bili narejeni v šolskem letu 2009/10, ko se je učenje slovenskega jezika po modelu C za 35 učencev začelo v OŠ Pečine (Reka). Tam se je od leta 2006 poučevanje slovenščine izvajalo kot prostovoljna dejavnost učenja slovenskega jezika, in sicer v okviru projekta Slovenska informacijska točka (Si-T). Pouk se je v naslednjih letih nadaljeval kot izbirni predmet in del javnega izobraževalnega kurikulumu (Mirković 2006, 5). Učenje slovenščine po modelu C na OŠ Pečine poteka neprekinjeno že dvanajsto leto, število otrok pa konstantno niha med 40 in 50.

Model C se je istočasno začel razširjati na druge osnovne in srednje šole. Pobudniki so najpogosteje kulturna društva na Hrvaškem (kot je to primer za OŠ v Umagu) ter svet slovenske manjšine mesta Reka, svet slovenske manjšine Primorsko-goranske županije in Zveza slovenskih društev na Hrvaškem (ZSHD). ZSDH je bila tudi pobudnica uvedbe pouka slovenščine na gimnaziji na Reki, ki se je začel v mesecu oktobru (Intervjuvanec 12). Situacija v šolskem letu 2020/21 glede pouka slovenščine po modelu C je prikazana v preglednici 3.

Preglednica 3: Pouk slovenskega jezika in kulture po modelu C v šolskem letu 2020/21

Priimek in ime učiteljice	Društvo/šola	Kraj	Število učencev
Čubrić Darja	OŠ Vazmoslava Grželja OŠ Marije i Line	Buzet Umag	22
Gradešćak Miroslav	Druga gimnazija Varaždin	Varaždin	65
Klovar Lukarić Ksenija	OŠ Kozala	Reka	26
Šlosar Andrea	OŠ Pečine OŠ Andrija Mohorovičić OŠ Klana	Reka Matulji Klana	92
Mila Brnčić ⁸	Škola primijenjenih umjetnosti i dizajna	Pulj	16
Skupaj			221

Vir: MIZ (2021a).

Število sodelujočih otrok vse od uvedbe pouka slovenščine po modelu C narašča. To je rezultat aktivnega delovanja slovenske skupnosti na Hrvaškem in tudi podpore Republike Slovenije. Različne možnosti, ki jih ponuja pouk slovenščine po modelu C, so prepoznali tudi starši. V tej obliki poučevanja se ocena iz slovenščine vpisuje v spričevalo. Na ta način lahko učenci tudi dokazujejo osnovno znanje slovenskega jezika, če se odločijo za odhod v Slovenijo. Poleg tega se v ta pouk vključujejo tudi posamezniki, ki so danes tretja ali četrta generacija Slovencev na Hrvaškem in ki drugih stikov s slovensko skupnostjo na Hrvaškem nimajo oziroma so ti izjemno slabi. Ena učiteljica je za svoje učence povedala: "Veliko stikov prek družinskih povezav [...]. Skoraj vsi so slovenskega rodu, mogoče nekateri v precej oddaljenem kolenu" (Intervjuvanec 5).

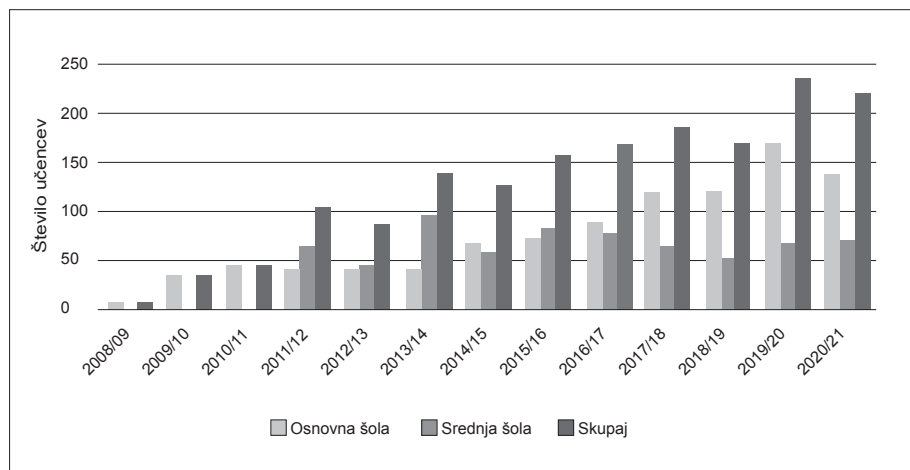
V srednji šoli pa je izjemno velik interes za slovenski jezik zaradi študija v Sloveniji (Medvešek 2018, 101), s čimer se srečujejo tudi učiteljice DPS v slovenskih društvih.

Prizadevanja v smeri razvoja pouka so razvidna iz grafa 1, kjer so prikazane skupne številke za dijake in učence od šolskega leta 2007/08 do danes.

Skrb vzbujajoči pa so podatki MIZ za leto 2020/21, iz katerih je razviden upad števila učencev in dijakov, vključenih v pouk slovenščine v tem šolskem letu. V primerjavi s predhodnim šolskim letom, ko je bilo k pouku slovenščine po modelu C prijavljenih 236 učencev, gre za 6,35 % upad (15 učencev manj). Iz pogovora z učitelji je razvidno, da je težava predvsem v načinu izobraževanja in poteku pouka v času epidemije covida-19. Pouk je predvsem v drugi polovici šolskega leta 2019/20 in v prvi polovici leta 2020/21 potekal na daljavo. Učiteljice zato niso imele rednega fizičnega stika z učenci in dijaki in jih posledično niso uspele motivirati za učenje slovenskega jezika v naslednjem šolskem letu. (Intervjuvanec 4; Intervjuvanec 5). Dodatna težava v času izvajanja pouka na daljavo je bila tudi preobremenjenost učencev in staršev. Mlajši učenci namreč sami niso znali uporabljati spletnih omrežij, potrebnih za sodelovanje pri pouku

na daljavo, starejši pa so imeli veliko dela in nalog pri drugih obveznih predmetih. Pogosto so se zato odločili za zmanjšano aktivnost pri pouku slovenščine (Intervjuvanec 5). Na to opozarjajo tudi zaposleni na MIZ, ki omenjajo, da je učenje slovenskega maternega jezika trenutno izbirni predmet, kar vpliva tudi na sprejemanje maternega oz. manjšinskega jezika v sami družbi. Po njihovem mnenju bi bilo treba spremeniti ustavni zakon za manjšine na Hrvaškem, s čimer bi v trenutku, ko otrok izbere učenje maternega jezika, ta moral postati obvezni predmet, ki ima prednost pred izbirnimi predmeti. Omenjeno je bilo tudi, da se pouk maternega jezika, tudi slovenščine, običajno izvaja ob koncu šolskega dne, ko so otroci že utrujeni, in zaradi urnika pa starši v naslednjih letih svoje otroke pogosto izpišejo iz pouka slovenščine (Intervjuvanec 11).

Graf 1: Število učencev in dijakov po modelu C od šolskega leta 2008/09 do šolskega leta 2020/21⁹

Vir: MIZ (2009); MIZ (2010); MIZ (2011); MIZ (2012); MIZ (2018); MIZ (2019a); MIZ (2019b); MIZ (2021a); MIZ (2021b).

Učiteljice in učitelji nasploh poudarjajo, da je za kakovostno izvajanje slovenskega jezika po modelu C pomembna podpora ravnateljev – če tega ni, potem je tudi težko pridobiti učence iz nižjih razredov, predvsem prvošolce (Intervjuvanec 6). Osnovna težava v letu 2020 je bila v tem, da se učitelji slovenskega jezika zaradi ukrepov za zaježitev epidemije niso mogli udeležiti roditeljskih sestankov. Po drugi strani pa razredniki staršem niso ponudili možnosti vpisa otroka k pouku slovenskega jezika (Intervjuvanec 4). Motivacija za pouk slovenščine se namreč začne že v prvem razredu na roditeljskem sestanku, kjer imajo učitelji slovenskega jezika priložnost predstaviti slovenski jezik (Vukšinić Zmaić 2016, 5), in ker v septembru 2020 zaradi epidemije roditeljskih sestankov ni bilo, se je zmanjšalo predvsem število tistih otrok, ki so bili v šolskem letu 2020/21 vpisani

v prvi razred osnovne šole. Podobno se je dogajalo tudi v začetku šolskega leta 2021/22, kjer starši niso bili pravočasno obveščeni o možnosti vpisa otrok k pouku slovenščine po modelu C (Intervjuvanec 4).

So pa tudi primeri v praksi, da so starši, ki so o možnosti učenja slovenskega jezika izvedeli pozneje, svoje otroke vpisali k pouku slovenskega jezika v naslednjem šolskem letu. Tako je ena od mam poudarila, da je svojega otroka vpisala šele v drugem razredu OŠ. Povedala je: "Zdaj, ko sem seznanjena, da v šoli poteka pouk slovenskega jezika, in to so mi povedali drugi starši in ne učiteljica, bom svoja druga dva otroke, ko bo čas in ko bosta začela obiskovati šolo, k slovenščini vpisala takoj v prvem razredu" (Intervjuvanec 13).

Rast števila učencev in dijakov, vključenih v pouk slovenskega jezika in kulture po modelu C, je vse do šolskega leta 2020/21 kazala pozitiven trend, zaradi česar je slovenska manjšina v primerjavi z drugimi manjšinami na nek način bolj uspešna. Tako so pripadniki slovenske manjšine, ki se učijo slovensko po modelu C v srednji šoli, med vsemi drugimi manjšinami, ki imajo to možnost, najbolj zastopana manjšina. Sledijo češka, slovaška, srbska, italijanska, ruska, makedonska, albanska in madžarska manjšina (SSNM 2019, 12). Tudi med učenci v osnovnih šolah so številke pokazale, da ima največ učencev, ki se materne jezika učijo po modelu C, v osnovni šoli prav slovenska manjšina, najmanj pa madžarska (SSNM 2019, 29).

Pri pouku slovenščine po modelu C Republika Hrvaška skrbi za plačo učitelja/učiteljice in zagotovitev ustreznih prostorov. Vse ostale stroške naj bi krili starši (nakup učbenikov, didaktičnih pripomočkov itn.), kar deluje demotivirajoče. Intervjuvance smo vprašali tudi o odnosu Republike Hrvaške do njih oz. ali prejemajo kakšno podporo. Želijo si, da bi se hrvaške institucije, pristojne za vprašanje pouka pripadnikov manjšin na Hrvaškem, "bolj vključile v pouk slovenščine" (Intervjuvanec 7). Podobnega mnenja je tudi intervjuvanec 5, ki je povedal: "Načeloma (podpora, op. a.) obstaja, ampak samo v teoriji". Povedal je še, da zadnjih deset let, odkar je vključen v proces učenja slovenskega jezika na Hrvaškem, s strani MIZ ni bil povabljen na nobeno dodatno izpopolnjevanje, zelo redko pa ga na izpopolnjevanje vabijo slovenske institucije (Intervjuvanec 5).

Prav zato tu veliko pomagajo institucije Republike Slovenije, kot sta MIZŠ in ZRSŠ, pa tudi slovenska skupnost na Hrvaškem s svojimi društvi, sveti in predstavniki slovenske manjšine.

3.3 Učenje slovenskega jezika in kulture v Varaždinski županiji

Projekt Učenje slovenskega jezika in kulture v Varaždinski županiji se je začel v šolskem letu 2012/13, ko je osem učiteljic iz obmejnih slovenskih šol začelo z učenjem slovenskega jezika kot obšolske dejavnosti (oblika DPS) v dvanajstih osnovnih šolah Varaždinske županije. Projekt se je začel na pobudo varaždinskih

Slovencev in Barbare Antolić Vupora s podporo Republike Slovenije, varaždinske županijske šolske oblasti, Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu ter slovenskega šolskega ministrstva. Delo učiteljic financira MIZŠ, pouk pa se izvaja v prostorih lokalnih osnovnih šol na Hrvaškem.

V Varaždinski županiji učenje slovenščine na ravni osnovne šole ne poteka po modelu C, s čimer bi bil slovenski jezik del javnega šolskega predmetnika. Učenje slovenskega jezika poteka po slovenskem učnem načrtu, ki ga je potrdilo MIZ. V prvem letu je pouk slovenščine obiskovalo okoli 240 učencev, ampak se je to število kasneje zmanjšalo. Tako je v šolskem letu 2015/16 pouk obiskovalo 139 učencev (Koprivc 2016, 89), v šolskem letu 2016/17 pa 144 (Medvešek 2017, 160). V šolskem letu 2018/19 so bili k pouku vpisani 103 učenci, v šolskem letu 2019/20 pa samo še 95 učencev (Intervjuvanec 8).

Pouk v šolskem letu 2020/21 je potekal v OŠ Petrijanec, OŠ Višnjica, OŠ Lepoglava, OŠ Cestica in OŠ Donja Voća. V tem šolskem letu je zabeleženih 90 učencev. Izjemno velike težave so z izvajanjem pouka, saj je ta močno zaznamovan z epidemijo covid-19 in s tem povezanimi ukrepi ter izzivi, s katerimi so se srečale učiteljice – na primer težave pri prečkanju meje in izvedba pouka na daljavo (cf. Riman 2020b, 132). Ker se učenci slovenskega jezika po tej obliki učijo fakultativno, je bil zabeležen velik upad števila učencev. Učiteljice so se srečale z učenci šele na koncu šolskega leta 2020/21 (Intervjuvanec 8).

Raziskave, izvedene v letu 2016, so pokazale, da je pouk slovenščine v tu prikazani obliki, ki je bila v izhodišču organizirana za potrebe slovenske skupnosti, v prvem letu obiskovalo lepo število učencev, ki pa se je v nadaljnjih letih zmanjševalo. Raziskava, izvedena med učenci in njihovimi starši, je še pokazala, da pouk slovenskega jezika obiskuje precejšnje število učencev, ki niso pripadniki slovenske skupnosti oziroma nimajo slovenskega družinskega ozadja. Z dolgoročnega vidika ima vključevanje pripadnikov večinskega naroda v pouk manjšinskega jezika pozitivne učinke, ki se kažejo kot večanje števila govorcev slovenščine na Hrvaškem in dvigovanje statusa slovenskega jezika v lokalnem okolju (Medvešek & Novak Lukanović 2017, 47).

V intervjujih so učiteljice poleg slovenskih korenin izpostavile različne dejavnike, ki motivirajo učence za vključitev v pouk slovenščine. Tako je intervjuvanec 9 omenil: "Imajo sorodnike, prijatelje, hodijo v trgovino, na izlete, redki so slovenskega rodu".

O razlogih za učenje slovenščine je ena od učiteljic povedala takole:

V vsaki generaciji se najdejo učenci, ki zelo dobro razumejo slovensko. Običajno so to otroci, ki imajo redne stike z nekom iz Slovenije. Veliko jih ima babice ali dedke slovenskega rodu, nekaj manj pa enega od staršev. A ko jih vprašam po narodnosti, se ne opredelijo za Slovence [...] (Intervjuvanec 14).

Podobno je povedala tudi druga učiteljica:

188

K uram prihajajo, ker se želijo razumeti s sorodniki, ki jih imajo v Sloveniji. Veliko pa jih pove, da k uram pridejo, ker se imajo tu fajn. V zadnjih nekaj generacijah opažam, da se k uram vpišejo učenci, ki se drugače v razredu težje vključijo (jih sošolci odpravljajo, zafrikavajo), tu pa najdejo svoje mesto (Intervjuvanec 8).

Pouk se izvaja na območju, kjer je slovenska infrastruktura relativno slaba in je bilo tudi v intervjujih omenjeno, da bi bili zadovoljni, če bi bili stiki s slovensko skupnostjo bolj intenzivni, kar si želijo tudi učiteljice. "S člani društva nimamo stikov. Želja po sodelovanju je bila, a imajo premalo članov, da bi društvo lahko obiskalo učence po šolah" (Intervjuvanec 8).

Intervjuvanec 14 je na vprašanje o povezanosti s slovensko skupnostjo pojasnil: "S člani društva sicer sodelujemo, vendar ne pogosto. Tista sodelovanja, ki pa jih izvedemo, ocenjujem kot uspešna."

3.4 Tečaji

Pomembno je omeniti, da obstajajo tudi različni tečaji, ki se izvajajo v slovenskih društvih in v hrvaških javnih institucijah, ki jih ni mogoče vključiti v eno od prej navedenih oblik poučevanja slovenskega jezika. Kot primer je treba omeniti kontinuirano izvajanje tečaja, ki ga vodi učiteljica Marija Crnković v prostorih Slovenskega doma Zagreb. To je pravzaprav pouk slovenskega jezika za člane slovenskega društva, ki so starejši, in ne vključuje otrok (Novi odmev 2020, 21). Organizirala so se tudi nekatera druga društva in zainteresiranemu članstvu ponujala tečaje slovenščine, čeprav ti ne potekajo kontinuirano. Organizacija tečaja, ki ni ena od oblik prej omenjenega učenja slovenskega jezika, je odvisna od interesa članstva, pa tudi od večinskega prebivalstva, ki se pogosto obrne prav na slovenska društva in prve informacije o možnostih učenja slovenskega jezika pridobi v njih. Običajno se je iz začetnega tečaja oblikovalo kontinuirano poučevanje slovenskega jezika in kulture, če je za to obstajal reden interes.

4. Zaključek

Slovenski jezik ima danes izjemno pomembno vlogo med pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem. V času SFRJ se je slovenski jezik uporabljal predvsem znotraj družine in v slovenskih kulturnih društvih, čeprav je zaradi različnih dejavnikov pogosto prišlo do opuščanja slovenskega jezika, predvsem v družini. Slovenski jezik ni bil prisoten v izobraževalnih ustanovah. To je vplivalo tudi na današnjo situacijo med pripadniki slovenske manjšine, kjer je zabeležen šibak medgeneracijski prenos slovenskega jezika in imajo otroci, ki danes začenejo z učenjem slovenskega jezika, izjemno slabe osnove in se slovenskega jezika učijo kot tujega in ne maternega jezika.

Slovenski jezik na Hrvaškem je danes prisoten tako v slovenskih društvih kot tudi v hrvaških izobraževalnih institucijah. Ni pa ga možno uporabljati v javnih sferah (v trgovinah, na poštah in bankah, pri zdravniku itn.). Pri širjenju možnosti učenja slovenskega jezika na Hrvaškem imajo pomembno vlogo vplivni akterji slovenske skupnosti na Hrvaškem, ki dajejo pobudo tako za uveljavljanje pravice do učenja slovenskega jezika po modelu C v hrvaških izobraževalnih institucijah kot tudi za širjenje oblike DPS ob podpori MIZŠ.

Pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem se zavedajo, da je slovenski (manjšinski) jezik izjemno pomemben, ko gre za ohranjanje (slovenske) identitete, da je pomemben povezovalni dejavnik in da če se bodo tudi mladi in otroci imeli možnost učiti in naučiti slovenščine, bo to okrepilo stabilnost znotraj slovenske skupnosti na Hrvaškem. Velik korak pri ohranjanju slovenskega jezika in identitete je bil narejen, ko se je uradno začelo z učenjem slovenskega jezika po modelu C v hrvaških izobraževalnih institucijah. Vsekakor je to pomembno, ker slovenski jezik izhaja iz slovenskih društev in družin, kjer se še govori slovensko, in je to eden izmed prvih korakov, da sčasoma privede tudi do uporabe slovenskega jezika v javnem prostoru. Prisotnost slovenskega jezika v šolah je pomembna tudi zato, ker je možno prepoznati in zabeležiti pripadnike slovenske skupnosti, ki imajo slovenske prednike in se tudi sami počutijo kot del slovenske skupnosti na Hrvaškem, ampak se ne vključujejo v slovenska društva. Učenje slovenskega jezika po modelu C je najbolj prisotno v Istrski in Primorsko-goranski županiji, kjer je tudi infrastruktura slovenskih (samo)organizacij bolj razvejana kot na primer v Medžimurski županiji. Torej lahko povezujemo pouk slovenskega jezika po modelu C z aktivnostjo in velikostjo slovenskih društev ter s sveti in predstavniki slovenske manjšine na Hrvaškem. Pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem se zavedajo, da si je treba še naprej prizadevati, da slovenski jezik na Hrvaškem dobi večji pomen, hkrati pa, da se s kontinuirano prisotnostjo slovenskega jezika v hrvaških izobraževalnih institucijah začne tudi revitalizacija slovenskega jezika na Hrvaškem.

Republika Slovenija in institucije, ki skrbijo za Slovence v sosednjih državah, so podporo učenju slovenščine ponudile na območjih, kjer je težko (zaradi političnih in tudi organizacijskih izzivov) uveljaviti pravico do učenja maternega (slovenskega) jezika po modelu C. Ilustrativen primer je tako pouk slovenščine v Medžimurski županiji, kjer poteka DPS in kjer učence uči napotena učiteljica, ker tam ne obstaja nobeno slovensko društvo. Izjemno pomemben je tudi projekt Učenje slovenskega jezika in kulture v Varaždinski županiji.

Pozitivni premik je tudi, da število učencev in dijakov, ki se učijo slovenščine v eni izmed predstavljenih oblik, narašča in da se interes za slovenski jezik vedno bolj širi. Interes in razlogi za učenje niso več povezani samo z občutkom lastne identitete in identitete prednikov ter z občutkom pripadnosti slovenski skupnosti, temveč se vse več mladih za slovenščino odloča tudi zato, ker vidijo, da jim jezik sosede ponuja dodatne možnosti pri osebnem razvoju (iskanju

dela, nadaljevanju študija, ukvarjanju z različnimi konjički) ter iskanju lastnega prostora v globaliziranem svetu.

Intervjuvanci

Intervjuvanec 1 – S. K. H.

Intervjuvanec 2 – V. H.

Intervjuvanec 3 – S. G.

Intervjuvanec 4 – K. K. L.

Intervjuvanec 5 – A. Š.

Intervjuvanec 6 – V. S.

Intervjuvanec 7 – M. G.

Intervjuvanec 8 – D. H.

Intervjuvanec 9 – A. C.

Intervjuvanec 10 – M. M.

Intervjuvanec 11 – M. V.

Intervjuvanec 12 – S. K. Z.

Intervjuvanec 13 – K. P.

Intervjuvanec 14 – P. B.

Intervjuvanec 15 – E. C.

Literatura in viri

Baker, C., 2001. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Multilingual Matters, Clevedon, Philadelphia, Sydney.

Cevc, F., 2001. Slovenci v AP Vojvodini (ZR Jugoslavija). V M. Trebše-Štolfa & M. Klemenčič (ur.) *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Združenje Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, 313–318.

Crystal, D., 2000. *Language Death*. Cambridge University Press, Cambridge.

DZS HR – Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2011. Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2001, http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (dostop 4. 2. 2021).

Edwards, J., 1985. *Language, Society, Identity*. Basil Blackwell, Oxford.

Fishman, G., 1990. What Is Reversing Language Shift (RLS) and How Can It Succeed?. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 11 (1/2), 5–36.

Grin, F. & Moring, T., 2002. *Support for Minority Languages in Europa*. European Commission, Brussels.

Hornberger, N. H. (ur.), 2008. *Can Schools Save Indigenous Languages? Policy and Practice on Four Continents*. Palgrave Macmillan, New York.

Jerman, S. & Todorovski, I., 1999. *Slovenski dom v Zagrebu: 1929–1999*. Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom, Zagreb.

Josipovič, D. & Škiljan, F., 2014. Nekatere novejšje dileme razvoja slovenske manjšine na Hrvaškem s poudarkom na območju ob meji s Slovenijo. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 73, 29–47.

- Jurman, E. & Jurkovič T. (ur.), 2016. Dopolnilni pouk slovenščine v tujini: učni načrt. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, <http://www.zrss.si/pdf/Ucni-nacrt-dopolnilni-pouk-slovenscine.pdf> (dostop 25. 10. 2021).
- Kaufmann, G., 2006. Language Maintenance and Reversing Language. V U. Ammon, N. Dittmar, K. Mattheier & P. Trudgill (ur.) *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society / Soziolinguistik: Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft* (Volume 3). De Gruyter Mouton, Berlin, New York.
- Koprivc, M., 2016. *Analiza možnosti in izvajanja učenja slovenskega jezika v slovenski skupnosti na Hrvaškem*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Kožar Rosulnik, K., Milharčič Hladnik, M. & Ličen, N., 2016. Women's Narratives on Learning through Migration. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 76, 29–47.
- Kržišnik-Bukić, V., 1995. O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju. V V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Slovinci na Hrvaškem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 133–188.
- Lokar, M., 2013. Zelen kot Slovenija in rdeč kot ljubezen: slovenski jezik med Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini / Two Homelands* 38, 141–151.
- Medvešek, M., 2017. Učenje slovenskega jezika ter stališča dijakov in staršev do slovenščine v Varaždinski in Medžimurski županiji na Hrvaškem. *Slovenščina* 2.0 5 (2), 151–178.
- Medvešek, M., 2018. Pomen učenja slovenščine v okviru izobraževalnega sistema za slovensko skupnost v Varaždinski županiji. *Dve domovini / Two Homelands* 48, 89–107.
- Medvešek, M. & Novak Lukanović, S., 2016. *Analiza vitalnosti slovenskega jezika v Varaždinski in Medžimurski županiji na Hrvaškem: delovni sklop 4*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Medvešek, M. & Riman, B., 2019. Znanje in raba slovenskega jezika med mladimi v slovenskem zamejstvu na Hrvaškem. V S. Novak Lukanović (ur.) *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; SLORI, Trst; Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec, 245–294.
- Meho, L. I., 2006. E-mail Interviewing in Qualitative Research: A Methodological Discussion. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 27 (10), 1284–1295.
- Mirković, M., 2006. Slovenski jezik od 28. septembra tudi v OŠ Pečine. *Kažipot* 2 (18), 5.
- MIZ – Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, 2009. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2008. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, Ured za nacionalne manjine, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/Izveje%20a1%20c4%87e%20o%20provo%20c4%91enju%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20i%20o%20utro%20c5%a1ku%20sredstava%20osiguranih%20u%20dr%20c5%beavnom%20prora%20c4%8dunu%20Republike%20Hrvatske%20za%202008.%20godinu%20za%20potrebe%20nacionalnih%20manjina%20%20.pdf> (dostop 10. 2. 2021).
- MIZ – Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, 2010. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2009. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, Ured za nacionalne manjine, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/Izveje%20a1%20c4%87e%20o%20provo%20c4%91enju%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20i%20o%20utro%20c5%a1ku%20sredstava%20osiguranih%20u%20dr%20c5%beavnom%20prora%20c4%8dunu%20Republike%20Hrvatske%20za%202009.%20godinu%20za%20potrebe%20nacionalnih%20manjina%20%20.pdf> (dostop 10. 2. 2021).

MIZ – Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, 2011. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2010. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, Ured za nacionalne manjine, Zagreb, (<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalneManjine/Izvjescia-2007-2011//2-Izvj%C5%A1%C4%87e%20o%20provo%C4%91enju%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina.pdf>) (dostop 10. 2. 2021).

MIZ – Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, 2012. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2011 godinu*. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalneManjine/Izvjescia-2007-2011//3-Izvj%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20u%202011.pdf> (dostop 10. 2. 2021).

MIZ – Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, 2018. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2015. i 2016. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Izvj%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20UZPNM%20za%202015.%20i%202016._.pdf (dostop 10. 2. 2021).

MIZ – Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, 2019a. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2017. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Izvj%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20UZPNM%20-%20za%202017.%20.pdf> (dostop 10. 2. 2021).

MIZ – Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, 2019b. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2018. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/Izvj%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20%20za%202018.pdf> (dostop 10. 2. 2021).

MIZ – Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, 2021a. Pisna komunikacija z Ano Keršina, 19. 9. 2021.

MIZ – Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, 2021b. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2019. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, https://sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2021-05-31/111203/IZVJ_PROVODJENJE_UZNMP_2019.pdf (dostop 10. 2. 2021).

Novak Lukanović, S., 2010. Jezik v mednarodni komunikaciji – ekonomski vidik. V W. Wintersteiner, G. Gombos & D. Gronold (ur.) *Grenzverkehr/ungen: Mehrsprachigkeit, Transkulturalität und Bildung im Alpen-Adria-Raum / Ména/mejà: večjezičnost, transkulturalnost in izobrazba / Confini/confronti: plurilinguismo, transculturalità e istruzione / Border dis/solutions: multiculturalism, transculturality and education*. Wieser, Klagenfurt/Celovec, 155–165.

Novak Lukanović, S., 2019. Pomen in vloga jezika za posameznika in družbo: teoretična izhodišča. V S. Novak Lukanović (ur.) *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Inšti-

- tut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; SLORI, Trst; Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec, 37–66.
- Novi odmev, 2020. Pouk slovenščine na daljavo. *Novi odmev* 74, 24.
- Paulston, C. B., 1994. *Linguistic Minorities in Multilingual Settings: Implications for Language Policies*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- Ramšak, M., 2004. Včasih znam tudi molčati, čeprav se zdi to malo verjetno: pripombe k mizoginim stereotipom o ženskem opravljanju. *Etnolog* 14 (65), 121–138.
- Riman, B., 2010. *Slovenci v Gorskem Kotarju, Kvarnerju in Istri od leta 1918 do 1991*. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Riman, B., 2013. Riječka Slovenka Zora Ausec i Slovenci u Rijeci nakon 1945. godine: "bratski narod" ili nacionalna manjina. V D. Roksandić & I. Cvijović Javorina (ur.) *Intelektualci i rat 1939.–1947.: zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012*. FF Press – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 363–378.
- Riman, B., 2014. Slovenska zajednica u Rijeci od 1945. do 1991. godine. *Časopis za suvremenu povijest* (46) 3, 535–554.
- Riman, B., 2019a. *Narodnostna vprašanja – koordinacija in evalvacija projektnih aktivnosti (Slovenci na Hrvaškem)*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Riman, B., 2019b. *Slovenska društva u Hrvatskoj od 1886. do 1991. godine*. Vijeće slovenske nacionalne manjine Primorsko-goranske županije / Svet slovenske nacionalne manjšine Primorsko-goranske županije, Rijeka; Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Riman, B., 2020a. *Narodnostna vprašanja – koordinacija in evalvacija projektnih aktivnosti (Slovenci na Hrvaškem)*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Riman, B., 2020b. The Slovenian Community in Croatia during the Covid-19 Pandemic. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 85, 119–137, DOI: 10.36144/RiG85.dec20.119–137.
- Riman, B. & Riman, K., 2012. *Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica*. Solutio; Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica, Rijeka.
- SSNM – Samostalni sektor za nacionalne manjine, 2019. *Stanje na području odgoja i obrazovanja na jeziku i pismu nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj u 2018/2019 školskoj godini: rezultati analize prikupljenih podataka*. Samostalni sektor za nacionalne manjine, Zagreb, <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalneManjine//Analiza%20-%20Stanje%20na%20podrucju%20odgoja%20i%20obrazovanja%20na%20jeziku%20i%20pismu%20nacionalnih%20manjina%20u%20RH%20-%202018-2019.pdf> (dostop 15. 2. 2021).
- Stabej, M., 2010. *V družbi z jezikom*. Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Ljubljana.
- Toporišič, J., 1991. *Družbenost slovenskega jezika: sociolingvistična razpravljanja*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2021. *Provedba Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*, <https://ljudskaprava.gov.hr/provedba-ustavnog-zakona-o-pravima-nacionalnih-manjina-u-republici-hrvatskoj/583> (dostop 10. 2. 2021).
- Vukšinić Zmaić, V., 2016. Vida Srdoč: učenje bi moralo biti igra. *Mavrica* 34 (10), 4–6.
- Wachtel, A. B., 2003. *Ustvarjanje naroda, razbijanje naroda: književnost in kulturna politika v Jugoslaviji*. Center za slovensko književnost, Ljubljana.
- Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list Republike Slovenije 43 (2006).
- ZRSŠ – Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2021. Dopolnilni pouk, <https://www.zrss.si/sticisce/dopolnilni-pouk/> (dostop 11. 2. 2021).

Opombe

194

- ¹ Možnost učenja slovenskega jezika na Hrvaškem je sicer samo ena od pravic, ki jih ponuja hrvaška zakonodaja, a je najbližja delovanju kulturnih društev in zato je prav kulturnim društvom najlažje delovati v to smer. Gre za aktivnost, ki jim je poznana in ki jo izvajajo ob podpori MIZŠ v okviru delovanja slovenskih društev. Ta pravica jim je tudi bolj razumljiva in bolj je vedo, kako jo uresničiti.
- ² V Gudurici v Srbiji so leta 1946 odprli prve štiri razrede slovenske osnovne šole z okoli 60 učenci, a so jih zaradi pomanjkanja slovenskih učiteljev leta 1955 zaprli. Po štirje razredi slovenske osnovne šole so do leta 1954 delovali tudi v Vršču, Veliki Gredi in Banatskem Plandištu (Cevc 2001, 316–317).
- ³ Več o njej v Riman (2013).
- ⁴ Lektorati so organizirani na treh univerzah: Filozofski fakulteti v Zagrebu, Filozofski fakulteti na Reki in Filozofski fakulteti v Zadru.
- ⁵ V šolskem letu 2008/09 je bila po sklepu MIZŠ na Reko in na območje Kvarnerja, Istre in Gorskega Kotarja napotena učiteljica iz Slovenije. Prvi dve leti je to bila Mojca Podobnikar, od šolskega leta 2010/11 dalje pa Dragica Motik (Koprivc 2016). Ta neposredni poseg v kadrovsko strukturo je močno prizadel slovenska društva, kjer se je izvajal DPS, saj se je v tem obdobju število učencev prepolovilo in tako močno vplivalo na izvajanje DPS (Intervjuvanec 10).
- ⁶ Vir hrani avtorica.
- ⁷ Predvidevamo, da je tako velika številka posledica dejstva, da gre za specifično področje: tj. podeželje, kjer ni drugih aktivnostih za otroke (npr. učenje kakšnega tujega jezika ali udejstvovanje s športnimi aktivnostmi). Obenem je na tem področju močno prisotna dnevna ekonomska migracija v Slovenijo. Veliko otrok šolanje tudi nadaljuje v slovenskih srednjih šolah, saj so bližje kot hrvaške, izbira pa je večja.
- ⁸ Ena od težav, s katero se srečujejo pripadniki slovenske manjšine, ko že presežejo birokratske ovire, je iskanje ustreznega kadra. Kot primer naj omenimo, da se je prav zaradi te težave zaprla možnost učenja slovenskega jezika po modelu C v Gimnaziji Pulj, medtem ko ima Škola primijenjenih umjetnosti i dizajna že dve šolski leti zapored nestrokovno zamenjavo. Konec februarja 2021 so končno dobili ustrezen kader. Podobna situacija je tudi v drugih šolah, kjer se izvaja pouk slovenskega jezika po modelu C. Kot edino izjemo je treba omeniti Drugo gimnazijo v Varaždinu, kjer predava profesor slovenskega jezika, ki je fakulteto končal v Zagrebu. Vsekakor je pozitivno, da so druge učiteljice rojene govorkerice slovenskega jezika (Intervjuvanec 10). Žal učitelji slovenskega jezika pogosto ne delajo v svoji stroki, ampak so profesorji drugih tujih jezikov, zato se bodo, ko bodo imeli priložnost, verjetno zaposlili na drugem delovnem mestu. Tako se bo ponovno odprlo vprašanje pomanjkanja ustreznih kadrov (Intervjuvanec 12).
- ⁹ V prikazane številke niso vključeni dijaki, vključeni v pouk slovenskega jezika, ki se izvaja v srednji šoli v Čakovcu. Slovenski jezik v tej šoli ima status tujega in ne materne jezika. V prejšnjih letih se je izvajal kot izbirni in fakultativni predmet, medtem ko se v šolskem letu 2020/21 izvaja kot izbirni predmet po dve uri tedensko v gimnazijskih programih (drugi, tretji in četrti letnik gimnazije). Trenutno ga obiskuje 65 učencev (pisna komunikacija z Ano Keršina, MIZ, 19. september 2021, vir hrani avtorica).

Financiranje

Prispevek je nastal v okviru dveh programskih skupin Inštituta za narodnostna vprašanja: Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja in Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-0081), ki ju financira Javna Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Anja Zorman

Bilingual Education as an Instrument of Ethnic Minority Protection: The Case of Italian L2 in the Slovene Littoral

The educational system is an essential form of institutional support to ethnolinguistic vitality. In the bilingual areas of the Slovene Littoral, Italian as minority language is offered in schools with Slovene as language of instruction as a compulsory subject with the aim of educating learners for interethnic and intercultural communication. The article discusses the relationships between social and individual factors in the development of communicative competence in the minority language. Data were collected by means of a Likert scale questionnaire. The results reveal the language behaviour of Slovene speakers as age related and strongly associated to the subjective relevance of Italian in their private life. Differences in contact with Italian were also observed, however they appear to be more related to levels of language proficiency than age.

Keywords: ethnolinguistic vitality, bilingual education, Slovene Littoral, Italian L2.

Dvojezično izobraževanje kot instrument varovanja narodnostnih manjšin: Primer italijanščine J2 v slovenski Istri

Sistem vzgoje in izobraževanja se uvršča med pomembne oblike institucionalne podpore zagotavljanju vitalnosti manjšinskih etničnih skupnosti. V slovenski Istri se na dvojezičnem območju italijanščina poučuje kot obvezen predmet tudi v šolah s slovenskim učnim jezikom s ciljem razvijanja sporazumevalne in medkulturne zmožnosti učečih. Prispevek se ukvarja z odnosi med dejavniki razvoja sporazumevalne zmožnosti v manjšinskem jeziku. Opravljena je bila raziskava, v kateri smo stališča vprašanih merili z Likertovo lestvico. Rezultati kažejo, da je raven dvojezičnosti pri slovenskih govornih v tesni povezavi s starostjo in pomenom, ki ga ima italijanščina v njihovem zasebnem življenju. Pokazale so se razlike v stiku z italijanščino, vendar so te tesneje vezane na raven znanja jezika kot na starost.

Ključne besede: etnolingvistična vitalnost, dvojezično izobraževanje, Slovensko primorje, italijanščina J2.

Correspondence address: Anja Zorman, Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Titov trg 5, SI-6000 Koper, e-mail: anja.zorman@fhs.upr.si.

1. Introduction

The protection of linguistic diversity, and thus of minority languages, is one of the core principles of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), the Council of Europe (COE), and the European Union (EU). In the Republic of Slovenia, the right to preserve and develop the languages and cultures of historical ethnic communities is enshrined in the Constitution (1991) and regulated by laws and other documents, both at the national and local levels.

In Slovenia, the special rights of the autochthonous Italian and Hungarian national communities include the right to education in their language (Constitution 1991, Art. 64). The language of instruction in minority schools in the Slovene Littoral is Italian, while in bilingual schools in the Prekmurje region the languages of instruction are Slovene and Hungarian. In schools in the Slovene Littoral situated in areas defined as bilingual (Statute of the Municipality of Koper 2000, Art. 7; Statute of the Municipality of Izola 2018, Art. 4, Par. 3; Statute of the Municipality of Piran 2014, Art. 3; Statute of the Municipality of Ankaran 2015, Art. 4, Par. 1), pupils (aged 6 to 15) and students (aged 15 to 19) in Slovene schools are offered compulsory learning of Italian while those in Italian schools learn Slovene (Basic School Act 1996, Art. 6; General Upper Secondary School Act 1996, Art. 8; Vocational Education Act 2006, Art. 6).

Access to education in the minority language is key for maintaining and developing its vitality. The inability to develop academic language skills in L1 is seen as a major risk factor for minority group assimilation (Giles et al. 1977; Harwood et al. 1994; UNESCO 2003; Ehala 2009; Bourhis & Landry 2012). In line with UNESCO, COE, EU, as well as national language policies, we argue that also fluency in L2 of the majority language speakers provides significant support in the effort to maintain and further enhance the ethnolinguistic vitality of minorities. The ability to interact in both languages facilitates communication in social environments shared by two linguistic communities and is a sign of respect as well as recognition of the right of the other ethnic group to use its L1, or two languages in case of native bilinguals. We thus argue that the “burden of bilingualism” should not be “borne entirely by one of the mother-tongue groups, while the other group expects to be addressed in its own language in all cases of inter-group communication” (Weinreich 1968, 89).

Starting from the assumption that learning the second language of the environment by majority L1 speakers is an important contribution to better intercultural communication and to minority L1 vitality, we suggest that a permanent monitoring of communicative competence and attitudes is needed, followed by a careful analysis of the trends in levels of competence, the identification of causes and correlations, as well as the search for plausible solutions to be tested in practice. Continuous change in social and thus linguistic and cultural contexts

of bilingual education requires constant adaptation in scientific research and in the professional study of the field.

2. Types and Degrees of Bilingualism in Areas of Linguistic Contact

Most studies on ethnolinguistic vitality of minorities discuss the role of education for minority children, arguing that those who receive instruction in the language of the majority are more likely to assimilate (Giles et al. 1977; Harwood et al. 1994; Ehala 2009; Bourhis & Landry 2012). Accessibility to materials for language education and literacy is a major evaluative factor of language vitality (UNESCO 2003, 7).

Landry and Allard (1992) studied factors in the development of different types and degrees of bilingualism in two linguistic communities that share the same social environment. According to the authors, different types and degrees of bilingualism develop in interactive and complementary processes between society and the individual. Ethnolinguistic vitality influences and is in turn influenced by an individual network of linguistic contacts (INLC), represented by interpersonal contacts, contacts through the media, and educational support. These then influence an individual's competence in L1 and L2 as well as their cognitive-affective willingness to learn the languages. Individual language behaviour depends, directly and indirectly, on all previously mentioned factors, and in turn

feeds back to the INLC since behaviour is always a part of the individual's network of linguistic contacts. Language behaviour is simultaneously a part of the INLC and a result of past experiences with the INLC [...]; the INLC refers to the network of opportunities provided to the individual to use the language whereas language behaviour is the actual use of the language within the network (Landry & Allard 1992, 230).

The result of the interplay between society and the individual is the development of either additive or subtractive bilingualism. Additive bilingualism results from any L2 experience that "complements L1 experience without jeopardizing the full development of L1" (Landry & Allard 1992, 226). When the development of L1 is compromised, for example by a lack of education in L1 that hinders the development of academic language skills, bilingualism is a subtractive process.

Relying on the model developed by Landry and Allard (1992), we argue that INLC for minority language L1 speakers is wider and more complex if the language is learned by majority language L1 speakers. According to curricula for elementary (Šečerov et al. 2011) and secondary education (Šečerov & Zorman 2008) in the Slovene Littoral, learning Italian as minority language aims at

developing proficiency in Italian at a level that allows Slovene speakers to interact with Italian ones, as well as at developing intercultural sensitivity and the ability to cohabitate in a social context characterised by language and culture contact. At the end of the nine-year elementary education (630 teaching hours) (Zudič Antonič & Zorman 2004), pupils should have developed a communicative competence in Italian L2 at the A2 level and at the B1 level at the end of the four-year general secondary education (420 teaching hours) (Zudič Antonič & Zorman 2004). After thirteen years of learning Italian at school, graduates should have achieved a sound fluency in the language and thus become highly proficient bilinguals.

Similar levels of proficiency in Italian are achieved along the Slovene-Italian border, from the Littoral, across Karst and in the Goriška region, where Italian enjoys a special status due to historically important relations within the region that continue to be frequent and intense. Although the area is not officially bilingual, a number of elementary and upper-secondary schools offer Italian as optional or additional subject, thus fostering the achievement of higher levels of communicative competence in Italian. The trends in proficiency and the problems discussed in this paper are most likely common to the whole western territory of Slovenia and would certainly deserve attention in future research. Here, however, we discuss levels of bilingualism in an ethnically mixed area as an important factor of maintaining and enhancing Italian minority vitality and will therefore not be able to consider areas along the Slovene-Italian border outside the Slovene Littoral.

The levels of bilingualism, theorised by Landry and Allard (1992) range from (1) monolingualism in L1, (2) bilingualism with predominate L1, (3) balanced bilingualism, (4) bilingualism with predominate L2, to (5) monolingualism in L2. In social environments shared by two linguistic communities it is highly unlikely to find L2 monolinguals or majority community members as bilingual with predominate L2, since the predominate presence of the majority language in society is bound to contaminate the individual's use of L1. We suggest that in social environments where INLC are determined by contacts with minority L2 at least in education, such as in the bilingual Slovene-Italian educational model in the Littoral, it should also be unlikely to find L1 monolinguals among the members of the majority community. The general opinion among the residents of the Slovene Littoral is that the area is no longer truly bilingual due to a decrease in proficiency in Italian L2 among the young. If language behaviour of Slovene L1 is indeed age related, we should be able to identify age related differences in contacts with Italian L2, as well as in the cognitive-affective attitude towards the language. We are nevertheless also interested in individuals' self-perception of fluency in Italian L2, of the role the language has in their life, and of their cognitive-affective attitude towards Italian culture.

3. Research Method

3.1 Design and Procedure

199

To study the subjective evaluation of Italian L2 proficiency, language behaviour, and cognitive-affective attitude towards Italian language and culture, data were collected by means of a 32-item Likert scale questionnaire. Participants were addressed through mailing lists and social media using snowball sampling. The questionnaire was published online and was accessible from all types of electronic devices from 1 October to 31 December 2020. It was submitted in Slovene. Following the questionnaire, focus group discussions were also planned in order to obtain more in-depth data. However, due to the Covid-19 pandemic, all human activity, including research, needed to be reorganised (Sorgo & Novak Lukanovič 2020) and the follow-up focus group discussions were postponed.

3.2 Participants

The participants sample consisted of 105 residents of the Slovene Littoral with Slovene as L1. 52 participants were male and 53 were female. 43 participants were aged 20 or younger, 26 belonged to the age range between 21 and 40, and 35 to the age range between 41 and 60. One participant was older than 60. The latter two age ranges were merged: they will be discussed as the group of participants aged 41 and older. All participants currently receiving education attend schools in bilingual settings with Italian as a compulsory subject. In order to enhance young respondents' participation to research projects, pupils and secondary education students are usually addressed through cooperation networks between schools, the National Institute of Education, and universities. Due to the Covid-19 pandemic, all participants were addressed electronically, using the snowball sampling method. Consequently, the number of respondents is lower than expected and corresponds to approximately 1.5 % of the whole secondary school population, including students who learn Italian as L2 and students from parts of the Slovene Littoral that are not declared as bilingual, students from other parts of Slovenia, immigrants, and foreigners who learn Italian as a foreign language. According to a report issued by the Slovene Ministry of Education, Science and Sport (Černoša & Rački 2020), in the school year 2018/2019, 953 students were enrolled in secondary schools and 1903 in vocational schools in the Littoral. The number of participants and a general lack of data on the matter addressed in this article definitely call for further research on a larger scale.

3.3 Data Analysis

Quantitative data analysis was performed through basic statistic and correlation coefficient calculations.

4. Results and Discussion

200 4.1 Italian L2 Proficiency

The respondents were asked to evaluate their proficiency in Italian as L2 on a five-level scale with 1 corresponding to the lowest and 5 to the highest value. The results, expressed in the frequency and percentage of answers, are shown in Table 1: the rows show data for individual age groups and the columns present data on individual levels of proficiency in Italian L2.

Table 1: Proficiency (f/%) in Italian in individual age groups

		Proficiency in Italian L2											
		no		basic		average		good		excellent		TOTAL	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Age	< 20	8	18.6	19	44.2	10	23.2	3	7.0	3	7.0	43	100
	20–40	2	7.7	7	26.9	6	23.1	5	19.2	6	23.1	26	100
	> 40	0	0.0	2	5.6	7	19.4	14	38.9	13	36.1	36	100
	TOTAL	10	9.5	28	26.6	23	21.9	22	21.0	22	21.0	105	100

Source: Own editing.

The results in Table 1 show that more than half of the youngest respondents declared to have no (18.6 %) or basic (44.2 %) proficiency in Italian, while merely one seventh evaluate their proficiency as good (7.0 %) or excellent (7.0 %). In contrast, three-fourths of the oldest respondents consider their proficiency in Italian as good (38.9 %) or excellent (36.1 %). The results clearly suggest an age-related decrease in levels of proficiency in Italian L2 on the Slovene Littoral: the younger the respondent, the lower the language proficiency.

Based on the results in Table 1, an emerging group of monolingual Slovene L1 can be observed despite the constant contact with Italian in schools. The trend towards an increase of majority monolingual speakers calls for further analysis aiming at clarifying whether INLC in education is truly insufficient for the development of at least basic fluency in Italian L2 or whether the results in Table 1 can be ascribed to some other factor, for example, comparison of fluency in Italian and other languages spoken, excessive self-criticism, or simply unreliability of answers given by the respondents.

Should bilingual education in schools with Slovene as language of instruction prove to be insufficient, immediate intervention didactics is required, both at research and teaching levels. Due to a continuous decrease in proficiency in Italian L2 observed in the last decades, such intervention is probably needed in any case. In the discussion below, some potential shortcomings in the current didactics in Italian L2 will be presented, together with suggestions for their improvement.

According to teachers and parents, the decrease of proficiency in Italian L2 among children and youth is in inverse correlation with the proficiency in English. To investigate the validity of the observation, all respondents were asked to evaluate their proficiency in English as well. Results are presented in Table 2: rows show data on the average proficiency in individual age groups, while data in columns are related to the two languages under consideration.

Table 2: Average (M) proficiency in Italian and English in individual age groups

		Proficiency					
		Italian		English		TOTAL	
		M	SD	M	SD	M	N
Age	< 20	2.40	1.09	4.19	0.76	3.30	43
	20–40	3.04	1.26	4.39	0.66	3.72	26
	> 40	4.03	0.84	3.26	0.78	3.65	36
	TOTAL	3.16	1.28	3.95	0.89	3.56	105

Source: Own editing.

The results support teachers' and parents' observations. With the youngest respondents, the difference between the average value in Italian ($M = 2.40$) and English proficiency ($M = 4.19$) is 1.79 points in favour of proficiency in English. In the medium age group, the same trend can be observed: the average proficiency in English is higher than in Italian, but the difference decreases to 0.99 points. In the oldest age group, the difference in language proficiency is even smaller (0.77), however only in this age group the proficiency is higher in Italian than in English. The correlation between age and language proficiency observed proved to be significant: between age and proficiency in English, the correlation is medium $r = -.457$, p (two-tailed) < 0.01 , while the correlation between age and proficiency in Italian is strong $r = .549$, p (two-tailed) < 0.01 .

The results in Table 2 suggest that proficiency in English, although it decreases with age, is relatively high across all age groups. The phenomenon can certainly be ascribed to globalisation, communication technologies, and the status of English as lingua franca in professional and private life worldwide.

Although supporting teachers' and parent's observations on the relationship between the proficiency in the two languages, English is hardly to blame as a cause for the decrease in proficiency in Italian. The two variables are in a negative correlation, but this is extremely weak and not statistically significant $r = -.169$, p (two-tailed) > 0.05 .

Results in Table 1 and Table 2 distinctly prove that the mere contact with a language, in this case Italian as L2, either in school or in the social environment, does not result in spontaneous language learning. The same was proved for literacy acquisition, where in the past children were supposed to learn to read

and write while being exposed to the written language and learn a language by listening to songs in that language. Research shows that these expectations are realistic for a handful of learners, while the majority need explicit instruction to learn the code (written language) or to be able to transcode a linguistic variety, such as lyrics language, to the variety of language used in communication. The above results seem to suggest that the teaching of Italian L2 in the Slovene Littoral is somehow not able to meet the objectives stated in the curricula.

4.2 Frequency and Variety of Contact with Italian as L2

The respondents were asked to evaluate the frequency of their contact with Italian, namely through TV programmes in Italian (TV), TV programmes in Italian with subtitles in Slovene or some other language (TVsub), radio (R), Internet sites in Italian (I), Internet sites in Italian with a dictionary or a translator (Itrans), active listening to music (M), for example, by singing along or listening and looking at lyrics, accidental contact with an Italian speaker (S), for example in the street, official institutions (O), and in their private life (P). Table 3 shows correlations between various potential sources of contact with Italian (rows) and respondents' age and fluency in Italian (columns).

Table 3: Correlations between individual networks of language contacts (INLC), age and fluency in Italian

	Age	Fluency in Italian
TV	.435**	.573**
TVsub	.138	.282**
R	.468**	.293**
I	.530**	.644**
Itrans	.051	.153
M	.395**	.439**
S	.260**	.435**
O	.306**	.306**
P	.365**	.526**

Source: Own editing.
** Correlation is significant at the 0.01 level (two-tailed).

As expected, the correlation was found to be statistically significant between age/ fluency in Italian and the respondents' contact with Italian through television programmes in Italian (TV), radio (R), Internet (I), music (M), and accidental (S), official (O) and private (P) interactions. The strongest correlation appears to be between Internet, age $r = .530$, p (two-tailed) < 0.01 and fluency in Italian $r = .644$, p (two-tailed) < 0.01 . A strong correlation is also found between fluency

in Italian and TV programmes in Italian without subtitles $r = .573$, p (two-tailed) < 0.01 and respondents' private life $r = .526$, p (two-tailed) < 0.01 . Data in Table 3 suggest that contact with Italian is more closely linked to fluency in the language than to age. The higher the fluency in Italian, the more frequent and various the contact with the language. To these respondents INLC represents a network of opportunities to use Italian L2, and they benefit most of all respondents from the opportunities provided by the network.

If language behaviour in relation to TV programmes, radio, Internet, and interactions in private life largely depends on the individuals themselves, the participants' subjective perception of the frequency of casual contacts with Italian speakers is quite interesting. This is in a medium correlation with the respondents' fluency in Italian $r = .435$, p (two-tailed) < 0.01 and in a weak correlation with their age $r = .260$, p (two-tailed) < 0.01 , suggesting that older respondents and particularly those who are more fluent in Italian are far more likely to come into contact with an unknown Italian speaker. Whether this is evidence of a different language behaviour, with less fluent speakers avoiding contact with Italians, or evidence of a different perception of the social environment is a question that is certainly worth investigating. Answers would then direct intervention in specific areas of education and language policy. The level of perception of the linguistic landscape (Landry & Bourhis 1997; Gorter 2013) in a bilingual or a plurilingual setting, namely of the language use in road signs, street names, commercial signs and signs on public buildings, or even in the spoken communication, is evidence of the individuals' cognitive-affective attitude toward their social environment. Adequate intervention could raise the individuals' awareness of ethno-linguistic diversity in their social context and educate them to interact appropriately with members of all ethnic groups that share that same social environment.

4.3 Relevance of Italian as L2

Learning can take place if the language is a part of learners' identity or is somehow considered relevant to their life. To be able to establish a correlation between levels of proficiency in Italian L2 and the level of relevance attributed to the language by respondents, these were asked to state to what extent Italian L2 is significant in their private life (P) given the bilingual environment in which they live (E) and for their future (F).

Results in Table 4 suggest a consistent correlation between age (A), level of proficiency in Italian (PI) and the significance of the language in respondents' private life (P), due to its presence in the area (E) and for their future (F). Namely, the older the respondent, the higher their level of competence in Italian, as well as the significance of the language, particularly in their private life and due to the cohabitation with the Italian ethnic group in their environment. Individual language behaviour is thus closely related to cognitive attitude toward

language: the perception of Italian as insignificant in their private life (34.9 %) among the young certainly does not promote the learning of the language. Although the young do recognise the significance of Italian as language of their social environment (27.9 % stated that it is slightly important, 23.2 % that it is of medium importance and 23.2 % that it is rather important) and the relevance of the language for their future (27.9 % declared it is of medium and 27.9 % that it is of high importance), learning does not take place because Italian as L2 is not a part of their identity. They associate the active Slovene-Italian bilingualism to their parents' generation, rather than to their own.

Table 4: Correlations between respondents' age, level of proficiency in Italian and English, and relevance of Italian L2

	A	PI	PE	P	E	F
A						
CI	.549**					
CE	-.457**	-.232*				
PI	.419**	.610**	-.290**			
EI	.280**	.381**	-.112	.569**		
FI	.202*	.380**	-.032	.471**	.486**	

Source: Own editing.

** Correlation is significant at the 0.01 level (two-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (two-tailed).

A positive cognitive-affective attitude is the major driving force in L2 learning. When the motivation for L2 learning comes from the environment, for example, as a compulsory subject in the school system or parents' choice, or when it is instrumental, for example during a study exchange, it is temporary, not pervasive, and content-restricted to an individual learning experience. When that experience comes to an end, L2 learning usually ceases. A permanent lifelong and permeative L2 learning always derives from emotion and is thus internally motivated. In the Slovene Littoral, in the 1970s and 1980s Slovene speakers, particularly the young, learned Italian due to a massive input they received from the media, mainly television, and due to compulsory learning in school that supported learners in organising that input in coherent categories and systems. A relatively sound communicative competence in Italian in time became an important aspect of these bilingual speakers' identity that in turn became a motivation to maintaining and furthering their proficiency. In contrast, children and youngsters today learn English much like their parents learned Italian. English is the part of their identity that distinguishes them from their parents, whose levels of proficiency in English is generally lower. In the young generation's mind, Italian is associated to older generations and has less bearing on their lives.

In truth, the varieties of languages that cohabit in the same area for as long as Slovene and Italian have in the Slovene Littoral share many features that distinguish them from other varieties of those languages. In ethnically and linguistically mixed areas languages influence each other, softening boundaries between them. Raising awareness of the traits that the Slovene coastal variety shares with Italian, particularly lexical, phonological but also syntactical ones, could generate a shift in the young people's perspective on their identity, an identity that integrates the Italian feature already present in their environment.

In addition, a shift in the perception of the second language acquisition (SLA) and its objective is also needed if we are to aspire to a reversal in the current trend in Italian L2 proficiency levels. Traditionally, a second language (L2) learner has been seen "as somebody who aims at becoming a native speaker [...] making progress along a never-ending road and as being inferior to the native speaker" (Cenoz & Gorter 2019, 131). This view is still strongly held by teachers in different contexts of L2 acquisition, including in the Slovene Littoral. As Cenoz and Gorter (2019) suggest, the focus should shift from an unreachable goal, such as becoming a perfect native speaker, to real people "who are not deficient speakers but multilinguals or emergent multilinguals who can be native speakers of other language(s)" (Cenoz & Gorter 2019, 131). Teaching languages should thus "move from the didactics of a specific language to the didactics of languages, or the didactics of multilingualism" (Zudič Antonič 2018, 92).

Today, in a globalised world, children come to school with a rich and dynamic variety of linguistic repertoires that inevitably influence their L2 learning. Two decades ago, Cummins (2000) pointed out that the level of linguistic and communicative competence a learner achieves in L2 is partially in function of the competence level he had achieved in his L1 before he was intensively exposed to L2. Today we are aware all language learning is affected not only by L1, but all languages a speaker uses, has learned/has been learning, namely their entire linguistic repertoire. Raising the awareness on commonalities shared by Italian and English or some other language in their repertoire could generate a shift in the cognitive-affective attitude towards Italian L2 and promote its learning. Highlighting the commonalities shared by languages allows students not only to enhance their motivation, but also to benefit in the learning process itself by leaning on their multilingual repertoire (Cenoz & Gorter 2019).

With the idealised native speaker as a point of reference, a multitude of variables that influence the outcome of L2 learning are ignored, such as a learner's motivation, learning needs, objectives, fundamental inclination to language learning, as well as the attitude towards L2.

5. Conclusions

206

Potential contacts with a language, or INLC, and language behaviour of individual speakers are interrelated and their development is mutually interactive, on the condition that the cognitive-affective attitude towards the language and its learning is positive. A wide INLC provides a variety of opportunity for contacts with a language, and if these are psychologically acceptable by learners, they foster learning, which in turn widens the INLC offering an even larger and more complex variety of opportunities for (further) learning. At the base of promoting a positive cognitive-affective attitude towards learning a language is therefore a carefully knit INLC to be offered to learners.

In social environments where INLC is determined by contacts with minority as L2 at least in education, such as in the bilingual Slovene-Italian educational model in the Littoral, it should be unlikely to find L1 monolinguals among members of the majority community. The results of our research show that the emergence of Slovene L1 monolinguals in the Slovene Littoral is a reasonable future prospect. In our research almost one fifth of the respondents aged 20 or younger declared to have no fluency in Italian. The problem is certainly partly aggravated by a continuous flow of immigration to the Littoral since the 1980s: first from former Yugoslav republics for economic reasons, during and after the war in the former Yugoslavia, and in most recent decades from other countries. These families come from various linguistic, cultural, and social backgrounds and have little or no relationship to the local bilingual reality. The potential emergence of truly monolingual speakers should be further examined. In any case, the result presented here is evidence of a trend that should be closely monitored and hopefully reversed by focused intervention.

The general opinion among the residents of the Slovene Littoral is that the area is no longer truly bilingual, due to a decrease in proficiency in Italian L2 among the young. Our research confirmed that language behaviour of Slovene L1 speakers in the Slovene Littoral is indeed age related. The younger the respondents, the lower the level of their proficiency in Italian, the less frequent and varied their contact with Italian, and the lower the relevance they ascribe to the language, particularly with respect to their private life.

The current legal and formal regulation has been to a large extent inherited from the previous Socialist Republic of Slovenia. Despite a long-lasting and stable regulation of protection of Italian minority in the Littoral, a significant drop in proficiency in Italian as minority language can be observed in the last two decades. Similar tendencies emerge in other European areas, characterised by a similar historically important imprint of Italian language and culture, but with a significantly lower institutional support as compared to that of the Slovene Littoral (Kazazi & Laçež 2020; Lika 2020; Drakouli & Milioni 2020).

Since INLC of the young seems to rely strongly on the educational system, we should try to find out what kind of language input is appropriate and how it should be offered in schools. Textbooks' language and culture contents are designed to reach the largest range of users possible, and as such cannot meet specific communication needs of a single user or even of a single group of users. Education systems rarely address learners about their interest, hobbies, ambitions, plans for the future and/or expectations related to individual subjects. All young respondents interviewed in our research, except one, named at least one field of interest related to Italian culture, chosen from the following: cuisine, fashion and design, sports, architecture, figurative art, performing arts, literature, history, science, traditions and customs, politics, religion. Differentiating work in class by topics would increase learners' motivation for the study. Emotion is the driving force in learning, and motivation is closely related to learning success. The more positive the perception of the learning process, the stronger the motivation for further learning. Appropriate language input combined with the relevant tasks is critical in learning. Further on, the idea of the learning process and its outcome should be revised. A strict purist idea of a perfect speaker ought to be replaced by the more realistic idea of a plurilingual speaker who relies on and benefits from all past experience in learning languages. Translanguaging teaching and communicative strategies allow learners and teachers to use languages in their repertoire as an integrated communication system and thus to resort to previous knowledge in their repertoire to gain new knowledge in the language learned and taught.

Finally, a reference should be made to the social context of the bilingual education in the Slovene Littoral. The presence of Italian speakers and institutions, including schools at all levels except the tertiary level, represents a live laboratory for learning Italian L2. Currently, familiarising learners with the peculiarities of their environment, which is shared by two historical ethnolinguistic groups, is mostly limited to individual schools' participation in research projects and to the initiative, ingenuity and, most of all, intercultural sensitivity of individual teachers (Zorman & Zudič Antonič 2019). If pupils and students attending schools with Slovene as language of instruction in the Littoral perceive Italian language as irrelevant it is because they are not able to actualise its use in their lives. Whoever is involved in their education should be committed to contributing to the development of a positive cognitive-affective attitude of the young towards the Italian language and culture, towards a language and a culture that are closely related to and actually inherent to the Slovene Littoral diatopic variety through interference and the historical contact between the two languages and cultures.

References

208

- Basic School Act*. Official Gazette of the Republic of Slovenia 12 (1996), 29 February 1996.
- Bourhis, R. Y. & Landry, R., 2012. Group Vitality, Cultural Autonomy and the Wellness of Language Minorities. In R. Y. Bourhis (ed.) *New Canadian Perspectives: Decline and Prospects of the English-Speaking Communities of Quebec*. Canadian Heritage; Canadian Institute for Research on Linguistic Minorities, Ottawa, 23–69.
- Cenoz, Y. & Gorter, D., 2019. Multilingualism, Translanguaging and Minority Languages in SLA. *The Modern Language Journal* 103, 130–135, DOI: 10.1111/modl.12529 0026-7902/19/130–135.
- Constitution of the Republic of Slovenia*. Official Gazette of the Republic of Slovenia 33 (1991).
- Cummins, J., 2000. *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Černoša, D. & Rački, T. (eds.), 2020. Podatki z analizo za srednje šole in dijaške domove (šolsko leto 2018/2019). Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Ljubljana, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Srednja-sola/Publikacije/Podatki-z-analizo-za-SS-in-DD-2018_2019.pdf (accessed 18 October 2021).
- Drakouli, A. & Milioni, G., 2020. L'utilizzo delle nuove tecnologie nell'insegnamento dell'italiano in Grecia: la situazione attuale, problematiche, proposte metodologiche. In A. Zorman & J. Cergol (eds.) *La lingua italiana nell'educazione in contesti plurilingui: diritto, scelta, opportunità*. Založba Univerze na Primorskem, Koper, 139–155.
- Ehala, M., 2009. Ethnolinguistic Vitality and Minority Education. *Journal of Linguistic and Intercultural Education* 2 (1), 37–48, DOI: 10.29302/jolie.2009.2.1.3.
- General Upper Secondary School Act*. Official Gazette of the Republic of Slovenia 12 (1996).
- Giles, H., Bourhis, R. Y. & Taylor, D., 1977. Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. In H. Giles (ed.) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Academic Press, London, 307–348.
- Gorter, D., 2013. Linguistic Landscapes in a Multilingual World. *Annual Review of Applied Linguistics* 33, 190–212, DOI: 10.1017/S0267190513000020.
- Harwood, J., Giles, H. & Bourhis, R. Y., 1994. The Genesis of Vitality Theory: Historical Patterns and Discoursal Dimensions. *International Journal of the Sociology of Language* 108, 167–206, DOI: 10.1515/ijsl.1994.108.167.
- Kazazi, L. & Laçe, E., 2020. Bilinguismo, educazione linguistica e interculturalità: il caso delle sezioni bilingui italo-albanesi a Scutari, Albania. In A. Zorman & J. Cergol (eds.) *La lingua italiana nell'educazione in contesti plurilingui: diritto, scelta, opportunità*. Založba Univerze na Primorskem, Koper, 51–61.
- Landry, R. & Allard, R., 1992. Ethnolinguistic Vitality and the Bilingual Development of Minority and Majority Group Students. In W. Fase, K. Jaspaert & S. Kroon (eds.) *Maintenance and Loss of Minority Languages*. John Benjamins Publishing, Amsterdam, Philadelphia, 223–251.
- Landry, R. & Bourhis, R. Y., 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology* 16 (1), 23–49, DOI: 10.1177/0261927X970161002.
- Lika, A., 2020. Il ruolo del film italiano nell'apprendimento della lingua italiana LS nel contesto albanese. In A. Zorman & J. Cergol (eds.) *La lingua italiana nell'educazione in contesti plurilingui: diritto, scelta, opportunità*. Založba Univerze na Primorskem, Koper, 111–118.
- Sorgo, L. & Novak Lukanovič, S., 2020. The Italian National Community in Slovenia during the Covid-19 Epidemic. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies* 85, 101–117, DOI: 10.36144/RiG85.dec20.101-117.

- Statute of the Municipality of Ankaran*. Official Gazette of the Republic of Slovenia 17 (2015), 13 March 2015.
- Statute of the Municipality of Izola*. Official Bulletin of the Municipality of Izola 5 (2018).
- Statute of the Municipality of Koper*. Official Bulletin 40 (2000).
- Statute of the Municipality of Piran*. Official Gazette of the Republic of Slovenia 5 (2014), 20 January 2014.
- Šečerov, N. & Zorman, A., 2008. *Učni načrt. Italijanščina kot tuji in kot drugi jezik na narodno mešanem območju Slovenske Istre*. Ministrstvo za šolstvo in šport; Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/media/pdf/ucni_nacrti/UN_ITALIJANSCINA_tuji_drugi_jezik_gimn.pdf (accessed 18 October 2021).
- Šečerov, N., Zorman, A., Race, T., Mihalič, T. & Grbas, T., 2011. *Učni načrt. Osnovna šola z slovenskim učnim jezikom na narodnostno mešanem območju slovenske Istre. Italijanščina kot drugi jezik*. Ministrstvo za šolstvo in šport; Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/Narodno-mesano-obmocje-Slovenske-Istre/S-slovenskim-ucnim-jezikom/Italijanscina-kot-drugi-jezik.pdf> (accessed 18 October 2021).
- UNESCO Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages, 2003. *Language Vitality and Endangerment*. International Expert Meeting on the UNESCO Programme Safeguarding of the Endangered Languages, Paris-Fontenoy, 10–12 March 2003, https://pure.mpg.de/rest/items/item_1468187/component/file_1468185/content (accessed 18 October 2021).
- Vocational Education Act*. Official Gazette of the Republic of Slovenia 79 (2006), 27 July 2006.
- Weinreich, U., 1968. *Languages in Contact: Findings and Problems*. Mouton, The Hague.
- Zorman, A. & Zudič Antonič, N., 2019. Intercultural Sensitivity of Teachers. *Annales. Series Historia et Sociologia* 29 (2), 247–258, DOI: 10.19233/ASHS.2019.17.
- Zudič Antonič, N., 2018. Teaching in Plurilinguistic Environments with a Minority Language: Analysis of a Pre-service Training Project. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies* 80, 89–103.
- Zudič Antonič, N. & Zorman, A., 2004. Linguistic and Sociocultural Transition in Slovenia: The Italian Ethnic Group, Past and Present. *Transition Studies Review* 11 (3), 171–184, DOI: 10.1007/s11300-004-0010-3.

Suzana Todorović

Istrobeneščina med pripadniki italijanske narodne manjšine v slovenski Istri

V času dialektoloških raziskav, ki smo jih v preteklih letih opravili v več istrskobeneških krajih, smo iz pogovorov z narečnimi govorci razbrali, da je istrskobeneško narečje najverjetneje občevalni jezik večine pripadnikov italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri. Ker smo želeli pridobiti natančnejši uvid v rabo istrskobeneškega narečja med pripadniki omenjene skupnosti, smo izvedli kvantitativno raziskavo z anketami, pri kateri je sodelovalo 232 naključno izbranih anketirancev, in kvalitativno raziskavo s petdesetimi intervjuji. Izpraševanci so odgovarjali na različna vprašanja o jezikih, ki jih uporabljajo v vsakdanjem življenju. Raziskavi sta pokazali, da je istrskobeneško narečje prevladujoč idiom med pripadniki italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri, razen v komunikaciji z neitalijanskimi sogovorci in v uradnih ustanovah, kjer je kljub pravici do rabe italijanskega jezika prevladujoči sporazumevalni kod slovenščina.

Ključne besede: italijanska narodna skupnost, sporazumevalni jezik, istrskobeneško narečje, italijanski jezik, slovenski jezik.

Istrian-Venetian Dialect among the Members of the Italian National Minority in Slovene Istria

During the dialectological research carried out in recent years in some Istrian-Venetian localities (towns), we have learned from conversations with dialect speakers that the Istrian-Venetian dialect is most probably the language of communication of most members of the Italian national community in the coastal part of Slovene Istria. In order to get a more accurate and detailed insight into the use of the Istrian-Venetian dialect spoken by Italians in formal and informal speech situations, we conducted a quantitative survey with 232 randomly selected respondents and a qualitative survey with 50 interviews. The respondents answered various multiple-choice questions about the languages they use in their daily lives. Research has shown that the Istrian-Venetian dialect is the predominant idiom among members of the Italian national community in Slovene Istria, except when communicating with non-Italian interlocutors and in official institutions where, despite the right to use their language, i.e., Italian, the predominant language is Slovene.

Keywords: Italian ethnic group, language of communication, Istrian-Venetian dialect, Italian language, Slovene language.

Correspondence address: Suzana Todorović, Pedagoška fakulteta, Univerza na Primorskem, Cankarjeva ulica 5, SI-6000 Koper, e-mail: suzana.todorovic@upr.si.

1. Uvod

V preteklih letih smo v slovenski Istri opravili več dialektoloških raziskav, v sklopu katerih smo se posvetili predvsem določitvi območja govora istrskobeneškega narečja ter njegovemu besedišču in slovnici. Iz številnih pogovorov z informanti¹ smo razbrali, da je to lokalno italijansko narečje najverjetneje sporazumevalni jezik večine v Istri živečih Italijanov in da ga njegovi govornici uporabljajo tudi v formalnih govornih položajih. Zaradi ciljev dialektoloških raziskav in specifičnih dialektoloških raziskovalnih metod pa nismo pridobili natančnejših podatkov o dejanski rabi istrobeneščine med pripadniki italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri. Obenem velja izpostaviti, da so nekatere raziskave, ki so se posvetile jeziku in kulturi italijanske narodne skupnosti v Sloveniji (cf. Sorgo & Novak-Lukanovič 2020; Mikolič 2004; Sedmak 2002), spregledale pomen, ki ga ima istrobeneščina za Italijane, ki živijo v Istri. Sedmak (2002, 46), ki je v Istri raziskovala (tudi) prevladujoči izid medkulturnega soočenja med slovensko-italijanskimi etnično mešanimi zakoni, tako poudarja, da se “v primeru italijanske manjšine predvsem italijanski jezik izkaže kot edini znak skupinske identifikacije in hkratne diferenciacije”. Mikolič (2004), ki sicer nazorno in obširno prikazuje družbeno-zgodovinsko ozadje sobivanja slovenskega in italijanskega naroda v Istri ter slovenski in italijanski jezik v zrcalu dveh kultur, prav tako ne omenja istrskobeneške kulture in istrskobeneškega narečja kot temeljnih elementov identifikacije večine tu živečih Istranov italijanskega izvora. Nasprotno pa Baloh (1995) v študiji o položaju slovenščine pri italijanski narodnostni skupnosti v slovenski Istri poudarja, da

znotraj enega samega jezika prihaja do stikov pri enem samem govorniku, ki obvlada več jezikovnih vrst; največkrat gre za stik med dvema socialnima zvrstema, npr. med knjižnim jezikom in narečjem. Posledica tovrstnega jezikovnega stika je nastajanje številnih različic pogovornega jezika, ali še več, nastajanje idiolektov v okviru pogovornega jezika (Baloh 1995, 137).

Posledično je položaj, v katerem se pripadniki italijanske narodne skupnosti največkrat nahajajo, položaj bilingvizma in diglosije: obvladajo dva različna knjižna jezika in istrskobeneško narečje, saj je “jezikovna kompetenca v italijanščini omejena na narečje in zborni jezik, izbira posamezne vrste pa je odvisna od govornega položaja” (Baloh 1995, 143).

Območje govora istrskobeneškega narečja se na zahodu razteza od Kolombana vzdolž obale do Dragonje – njegove skrajne vzhodne točke na Piranskem, od tod do vznožja Šareda, ki na Izolskem predstavlja konec istrskobeneškega in začetek šavrinskega govornega območja, vse do Bertokov, ki so njegova najvzhodnejša točka na Koprskem. Istrskobeneški areal na svoji vzhodni meji zajema še Hrvatine, Valmarin, Cerej, Premančan in se, ponovno, sklene z njegovo najsevernejšo točko, Kolombanom (Todorović 2019, 120). V nekaterih istrskih

krajih, denimo v Hrvatinih, Bertokih, Dragonji, Cereju in Premančanu, sobivata oba naroda – romanski in slovanski, vsaka skupnost pa neguje svojo materinščino. Italijani, ki živijo v omenjenih krajih, so pretežno receptivno dvojezični, starejši Slovenci pa obvladajo obe narečji, ker je bilo v preteklosti poznavanje nekdanje istrske *koiné* pomembno pri komunikaciji z enojezičnimi meščani obalnih mest in Trsta (Todorović 2019, 21).

Istrobeneščina, ki je danes sicer najbolj razširjen romanski idiom v Istri (Filipi 1993), ni avtohtono istrsko narečje. Edini avtohtoni romanski istrski idiom, ki mu pravimo tudi istriotsko narečje ali istrska romanščina, je v Istri prisoten že od druge polovice 2. stoletja pr. n. št. To narečje se je na istrskem polotoku razvilo iz vulgarne latinščine, ki so jo prinesli Rimljani v času romanizacije. Do prihoda Slovanov okoli 6. ali 7. stoletja je bila Istra po vsej verjetnosti enojezična. V času Beneške republike je večina avtohtono naseljenih Istranov ob morju svoj jezik zamenjala z beneškim narečjem. Do konca druge svetovne vojne je bilo mestno – istrskobeneško prebivalstvo večinoma narečno govoreče; s knjižno italijanščino se je večina Istranov seznanila v času italijanske nadvlade in po letu 1947, ko je italijanščina ob slovenščini postala uradni jezik v slovenski Istri. V času eksodusa, ko je Istro zapustilo okoli 90 % mestnega prebivalstva, je istrobeneščina izgubila znatno število svojih govorcev.

2. Jezikovna podoba slovenske Istre skozi čas

Začetki romanske jezikovne tradicije sežejo v leto 178/177 pr. n. št, ko so Rimljani pri Vizačah nadvladali prvotne istrske prebivalce Histre. Ko je v Istri zavladala rimska država, so se staroselci romanizirali in prevzeli krščansko vero, ki je v deželo prodirala do 3. stoletja n. št. Romanski značaj se je močno ukoreninil predvsem v antičnih in zgodnesrednjeveških mestih in utrjenih krajih zahodne Istre (cf. Todorović 2015a; 2015b; 2019), njegova tradicija pa se je ohranila in utrdila tudi v nadaljnjih stoletjih, ko so se antične in zgodnesrednjeveške mestne naselbine razvile v srednjeveška mesta – obrtna in trgovska središča, ki jih je gospodarski razvoj ločil od fevdalnega agrarnega zaledja (Mihelič 2007, 16; Darovec 2001, 75). Oblast v Istri so kmalu prevzeli Vizigoti in Ostrogoti, kasneje pa še Bizantinci (538/539) in Langobardi (752). Leta 744 so ponovno nadvladali Bizantinci, ki so jih v letih 787 in 788 premagali Franki. Ti so na zapuščeno zaledje istrskih mest načrtno naseljevali Slované in druga ljudstva (predvsem s Kranjske, Koroške in Bavarske). Slovani so romansko govorečo severozahodno Istro naseljevali počasi in ekstenzivno v treh kolonizacijskih obdobjih (Kos 1950, 12–15; Darovec 2001, 75). Do njihovega prihoda okoli 7. stoletja so prebivalci Istre najverjetneje govorili le istrski romanski jezik, ki se je razvil iz vulgarne latinščine, govorne na istrskih tleh. Jezikoslovci mu pravijo tudi istrska romanščina, istroromanščina ali istriotščina. Filipi (1993, 299) poudarja, da je bil omenjeni postlatinski jezik enoten v Istri, Furlaniji in

Dalmaciji. Slovani, ki so se na istrska tla naseljevali v različnih obdobjih, niso povsod dospeli do obale. S svojim naseljevanjem so ločili tedanje romansko prebivalstvo med seboj. Slovansko-romanska dvojezičnost na istrskem polotoku ima svoj izvor prav v tem obdobju.

Beneška republika, ki je z istrskimi mesti začela tkati prijateljske vezi že v 10. stoletju, si je Koper, Izolo in Piran podredila v letih 1279, 1281 in 1283. Do leta 1420 so vsa istrska mesta priznala beneško nadoblast, ki je zajela približno tri četrtine istrskega polotoka, in sicer njegov zahodni in južni del z izjemo Trsta, ki je leta 1382 sprejel nadoblast Habsburžanov (Mihelič 2007, 17, 28, 31). Beneška republika je s svojo kulturo, prestižem in politično nadvlado v Istro (in druge pokrajine) prinesla tudi svoj jezik. Istrani so svoj avtohtoni istroromanski jezik polagoma nadomestili z jezikom Benečanov. Ta se je skozi stoletja oblikoval v samostojno narečje – istrobeneščino, ki jo je Bidwell (1967, 13–30) poimenoval *colonial Venetian*, tj. “kolonialna beneščina”. Benečanščina oziroma njena istrska različica, istrobeneščina, se je uveljavila kot jezik kulture, trgovine in administracije. Skozi stoletja je prekrila skoraj vse prej obstoječe romanske oz. predbeneške idiome, ki so se do danes ohranili le še v šestih krajih v hrvaškem delu Istre, in sicer v Rovinju, Vodnjanu, Šišanu, Fažani, Balah in Galizani. Jezikovna venetizacija istrskega polotoka se je udejanjala v treh fazah (Crevatin 1989, 552–553; Todorović 2015b).

Med 9. in 15. stoletjem se je zaledje Kopra, Izole in Pirana postopoma povsem sloveniziralo, tako da je Istra postala pravi etnični mozaik, v katerem so se oblikovale tri jezikovne skupnosti – hrvaška, italijanska in slovenska. Jezikovna pripadnost tedaj še ni pomenila narodne zavesti, temveč prej socialni status. Obenem se je z doseljevanjem slovanskega življa in njegovim umeščanjem ob romanske staroselce in mednje postopno izoblikovala za Istro tipična etnična dihotomija, za katero je značilen italijanski etnični značaj mesta na eni in pretežno slovanski značaj podeželja na drugi strani (Mihelič 2007, 31, 39–40; Darovec 2008, 151). Slovansko prebivalstvo je v zalednem in podeželskem delu Istre oblikovalo narečje slovenske geneze – slovensko istrsko narečje. V šavrinskem podnarečju slovenskega istrskega narečja se prepletajo slovenske, hrvaške in srbske narečne prvine (zaradi uskoške kolonizacije Istre), za rižansko podnarečje pa je značilno zlitje pojavov, ki pripadajo notranjskim in beneško-kraškim govorom. Glasoslovna osnova šavrinskih in rižanskih govorov je notranjščina, ki pa je poleg beneškoslovenskih doživela vplive sosednjih hrvaških govorov (Logar 1996, 88–92).

Po kapitulaciji Italije je bila Istra priključena k Federativni ljudski republiki Jugoslaviji (FLRJ). Z devinskim sporazumom leta 1945 so prejšnjo italijansko obmejno deželo Julijsko krajino razdelili na dve operativni območji – cono A na zahodu pod angloameriško upravo in cono B na vzhodu in jugu pod Vojaško upravo Jugoslovanske armade (VUJA). S podpisom londonskega memoranduma 5. oktobra 1954 je bila cona A dodeljena Italiji, cona B pa Jugoslaviji. 8. člen spomenice je določal, da lahko prebivalci obeh območij izberejo, v kateri državi

želijo živeti (v Jugoslaviji ali Italiji), in se v času enega leta od parafriranja memoranduma preselijo. Rok za izselitev je bil 5. januar 1956, a so ga podaljšali do novembra leta 1957. Po drugi svetovni vojni, predvsem v času eksodusa, se je iz obmorskih istrskih krajev izselila večina avtohtonega prebivalstva, in sicer v Italijo in drugam po svetu. Lavrenčič (2012, 524) ugotavlja, da so od časa podpisa sporazuma do izteka roka izselitve koprski okraj zapustili skoraj vsi obrtniki, duhovniki, precejšni del inteligence, pa tudi lastniki tovarn in večjih zemljiških posesti, njihovo premoženje pa je bilo večinoma nacionalizirano.

Ker so mesta izgubila znatno število govorcev italijanskega narečja, ne preseneča dejstvo, da jih je danes v Kopru, Izoli in Piranu ter v njihovem bližnjem zaledju le še peščica. V izpraznjene hiše Italijanov so se sprva priselile družine iz notranjosti Istre in iz drugih, zlasti manj razvitih predelov Slovenije, kasneje pa tudi iz drugih jugoslovanskih republik. Istrani iz istrskega podeželja so v mesta pripeljali rižanske in šavrinske narečne govore, Slovenci iz različnih regij svoja narečja, prebivalci z območij nekdanje Jugoslavije pa predvsem narečne in pogovorne variante hrvaškega, makedonskega, srbskega, črnogorskega, bosanskega in albanskega jezika. Zaradi heterogenosti kultur in jezikov, ki so preplavili mesta v desetletjih, ki so sledila množičnemu priseljevanju, je bila prevlada kulture, narečja ali jezika ene skupine priseljencev pravzaprav nemogoča. Najstarejša istrska idiomna v slovenskem delu Istre – istrobeneščina in slovensko istrsko narečje – sta se sicer v zadnjih desetletjih spreminjala kot vsa ostala narečja, a jeziki novih prebivalcev niso ogrozili njunega obstoja. Ti se danes kot neuradni v mestih uporabljajo ob pogovorni obmorski slovenščini, ki je skupen jezik večine Istranov in priseljencev, in ob dveh uradnih jezikih – slovenščini in italijanščini – ter istrskobeneškem narečju, ki ga še ohranjajo redki potomci meščanov, ki v času eksodusa niso zapustili svojih domov (Todorović 2019). Tudi Filipi (1999, 292) opozarja, da tri slovenska obalna mesta (Koper, Izola in Piran) niso nikoli imela svojega avtohtonega slovenskega dialekta in da so slovenski priseljenci po drugi svetovni vojni prevzemali izraze od (prav tako) v mesta priseljenih vaščanov iz istrskega zaledja, s katerimi so v nadaljnjih desetletjih oblikovali obmorsko² pogovorno slovenščino. V času dialektoloških raziskav, ki smo jih opravili v letih 2018 in 2019 v obmorskih krajih slovenske Istre (Todorović 2019), so nam priseljenci prve generacije povedali, da so ob priselitvi govorili skoraj izključno svoje materne jezike. Kljub temu, da so izhajali iz različnih krajev Slovenije in Jugoslavije, so se med seboj relativno dobro razumeli. Knjižno slovenščino so takrat gojili in širili predvsem uradniki, šolniki in kulturniki, ki so pomembno prispevali k slovenizaciji prvotno italijanskega prostora. V govoru priseljencev je še danes zaznati štajerske, brkinske, kraške, notranjske in druge narečne prvine, a je pri govorcih njihova prisotnost različna. Usvajanje slovenskega jezika pri priseljenicah iz nekdanjih jugoslovanskih republik je bilo odvisno predvsem od želje, da bi se ga naučili, izobrazbe, poklica in provenience partnerja (Todorović 2019, 69).

3. Izhodišča raziskave

216

Med zadnjim štetjem slovenskega prebivalstva leta 2002 se je za pripadnike italijanske narodnosti opredelilo 2.258 oseb – 1.840 izprašancev, ki so se opredelili kot Italijani, je živelo v slovenski Istri, in sicer 712 v koprski in ankaranski občini,³ 430 v Izoli s pripadajočimi naselji in 698 na Piranskem.⁴

Preglednica 1: Pripadniki italijanske narodne skupnosti po letih

Leto popisa	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Skupaj prebivalci	1.391.873	1.466.425	1.591.523	1.679.051	1.838.381	1.913.355	1.964.036
Italijanska narodnost	1.458	854	3.072	2.987	2.138	2.959	2.258

Vir: Šircelj (2003, 141).

V času popisov, ki jih prikazuje zgornja preglednica, se je število deklariranih pripadnikov italijanske skupnosti spreminjalo. Oblak Flander (2008) na podlagi študij etnične literature in demogeografske analize ugotavlja,

da je italijanska narodna manjšina (skupnost) v Sloveniji še bolj kot večinsko prebivalstvo soočena z demogeografskimi izzivi 21. stoletja. Še bolj kot večinsko prebivalstvo mora italijanska narodna manjšina (skupnost) v razmerah individualizacije, ob izgubljanju kolektivne zavesti na individualni ravni, relativizaciji prostora in vse večji individualni in prostorski mobilnosti iskati mehanizme, ki ji bodo omogočili preživetje v slovanskem okolju. Italijanska narodna manjšina (skupnost) v Sloveniji je namreč po spremembi državnih meja med Italijo in Jugoslavijo ter političnih dogajanjih po drugi svetovni vojni v Sloveniji doživela hud udarec (Oblak Flander 2008, 74).

Titl (1961, 19) navaja, da je v času eksodusa število Italijanov v Istri upadlo za 92 %, od konca druge svetovne vojne leta 1945 do februarja 1957 se je – kot prikazuje Titl (1965, 126) – iz slovenske Istre izselilo okoli 24.400 ljudi, med katerimi je bilo 70 % Istranov italijanskega rodu in 30 % Istranov slovenskega rodu. Kalc (2019, 150) izpostavlja, da so bile demografske spremembe zato najbolj vidne v mestih, kjer je do leta 1954 živelo večinoma italijansko prebivalstvo. Medtem ko je leta 1945 v Kopru živelo 87,4 %, v Izoli 95 % in v Piranu 91,3 % Italijanov, je bilo leta 1957 v Kopru le še 8,3 %, v Izoli 9 % in v Piranu 15,8 % pripadnikov italijanske narodne skupnosti. Kalc (2019, 147) beleži tudi, da se je v desetletju po drugi svetovni vojni z repopulacijo in izgradnjo novega družbenega sistema v istrskih mestih začelo vzpostavljati popolnoma drugačno življenje od prejšnjega, ki je vplivalo tudi na jezikovno podobo istrskih mest.

Iz zadnjega popisa prebivalstva (SURS 2002) na Slovenskem izhaja, da je bila italijanščina materinščina 1.059 Koprčanov in Ankarancanov, 620 Izolanov in 1.174 Pirančanov, pogovorno (v domačem gospodinjstvu oz. v družini) je italijanščino uporabljalo 1.488 prebivalcev Slovenije – za 31,7 % ljudi je bil pogovorni jezik doma enak maternemu jeziku, ena tretjina je v zasebnem življenju govorila le slovensko, 35 % pa se je z bližnjimi pogovarjala v italijanščini in slovenščini (Šircelj 2003, 107). Leta 1991 je bila italijanščina materni jezik 3.882 prebivalcev Slovenije, v tem jeziku se je v domačem okolju sporazumevalo 45,6 % ljudi, ki so za materni jezik izbrali italijanščino, delež tistih, katerih pogovorni jezik (v domačem okolju) je bila slovenščina, je bil bistveno nižji (19,6 %), enakovredna raba slovenščine in italijanščine pa v primerjavi s podatki iz leta 1991 ne izstopa bistveno (Šircelj 2003, 97). Prikazani podatki iz leta 1991 in 2002 o maternem in pogovarjalnem jeziku pripadnikov italijanske narodne skupnosti v Sloveniji ne ponujajo jasnega uvida v rabo jezikovnih zvrsti med Italijani v Istri. Konkretnega podatka o rabi istrobeneščine med pripadniki italijanske narodne manjšine ne zasledimo niti pri drugih jezikoslovnih raziskavah, ki so potekale v istrskobeneškem govornem območju; te so se namreč osredinile predvsem na izbrano narečno besedje (cf. Cossutta 2015; Filipi 1992) in na prikaz zgodovinske prisotnosti istrobeneščine ter njeni vlogi splošnosporazumevalnega jezika vseh Istranov (Filipi 1993). Nekatere druge jezikoslovne in sociološke raziskave, ki so proučevale jezik in kulturo italijanske narodne skupnosti (cf. Mikolič 2004; Sedmak 208), so kot jezik identifikacije Italijanov v slovenski Istri prepoznale le italijanski jezik.

4. Metodologija

Pri uvodnem oz. teoretičnem delu raziskave se opiramo na temeljna zgodovinska in dialektološko-jezikoslovna spoznanja, s pomočjo katerih prikazujemo izvor, obstoj in položaj istrobeneščine v večjezični Istri skozi čas. Obenem velja izpostaviti, da rabo italijanskega knjižnega jezika in narečja v preteklosti v Istri lahko razumemo le ob poznavanju dejstva, da je bila Italija vsaj do 60. let prejšnjega stoletja izrazito dialektofona⁵ (De Mauro 1979), pri čemer obmorski del Istre, čigar narečje pripada italijanskim narečjem, ni (bil) nikakršna izjema. Večina Istranov romanskih (in slovanskih) korenin se je namreč s standardno in knjižno italijanščino prvič srečala v času Italije, ko je bila italijanščina jezik izobraževanja in administracije, kasneje – intenzivneje – pa tudi v obdobju vzpostavitve italijanščine kot uradnega jezika (ob slovenščini) na dvojezičnih območjih v Istri.

Na podlagi podatkov, ki smo jih pridobili med dialektološkimi raziskavami, ki smo jih opravili med letoma 2014 in 2020 v Kopru, Izoli, Piranu, Sečovljah, Strunjanu, Dragonji, Bertokih in Hrvatinih, smo iz pogovorov z narečnimi govorniki razbrali, da je istrobeneščina najverjetneje sporazumevalni jezik večine

pripadnikov italijanske narodne skupnosti – opazili smo, da jo nekateri govorci uporabljajo tudi v formalnih govornih položajih, a natančnejših podatkov med samimi raziskavami nismo pridobili, saj je sodelovalo manjše število govorcev, in sicer od tri do pet informantov v vsaki raziskovalni točki.

Da bi pridobili natančnejši uvid v rabo istrskobeneškega narečja med pripadniki italijanske narodne manjšine v slovenski Istri, smo opravili raziskavo, ki temelji na naslednjih hipotezah:

- za večino pripadnikov italijanske narodne skupnosti je materni jezik istrsko-beneško narečje;
- njihov jezik komunikacije – tudi v formalnih govornih položajih – je večinoma istrobeneščina;
- italijanski jezik uporabljajo predvsem s tistimi sogovorci, ki ne razumejo istrskobeneškega narečja, in z Italijani, rojenimi v Italiji;
- manjši delež anketirancev in intervjuvancev komunicira samo v istrsko-beneškem narečju;
- znanje slovenščine med pripadniki italijanske narodne manjšine je relativno slabo, izvzemši mlajše pripadnike, ki se v šoli učijo tudi slovenščine in jo uporabljajo v vsakdanji interakciji z neitalijanskimi govorci;
- večina udeležencev se istoveti bodisi z istrskobeneško oz. istrsko kulturo bodisi z italijansko kulturo.

Raziskovali smo s kvantitativnim in kvalitativnim pristopom, in sicer z anketami in pogovori oziroma intervjuji, s katerimi smo pridobili vsebinsko bogatejše odgovore. Anketni vprašalnik smo posredovali predsednikom skupnosti Italijanov, ki delujejo v Kopru, Hrvatinih, Bertokih, Ankaranu, Izoli in Piranu, ti pa so svoje člane pozvali k sodelovanju pri raziskavi. V raziskavo smo vključili tudi skupino pripadnikov italijanske narodne skupnosti, s katerimi smo opravili intervjuje, in sicer v Kopru, Izoli, Piranu, Strunjanu, Sečoveljah, Bertokih in Hrvatinih.

V raziskavo, ki je potekala od oktobra do decembra 2020, smo tako vključili 232 naključno izbranih anketirancev, 87 moških in 145 žensk, starih med 19 in 98 let, in 50 intervjuvancev, starih od 25 do 90 let, med katerimi je bilo 30 žensk in 20 moških, ki so bili izbrani s strategijo snežne kepe. Glede na starostno strukturo je bilo število udeležencev v raziskavi z anketo sledeče: od 19 do 30 let – 21 anketirancev, od 31 do 45 let – 62 anketirancev, od 46 do 55 let – 52 anketirancev, od 56 do 70 let – 60 anketirancev in od 71 do 98 let – 39 anketirancev. Pri intervjujih je sodelovalo osem oseb, starih med 19 in 30 let, devet oseb, starih od 31 do 45 let, enajst oseb, starih med 46 in 55 let, dvanajst oseb, starih med 56 do 70 let, in deset oseb, starih od 71 do 98 let.

Udeležence pri raziskavi smo spraševali o njihovem maternem jeziku, o jeziku matere in očeta, o jezikih, ki jih uporabljajo doma, na delovnem mestu ali v šoli, o rabljenih jezikih v izvorni družini, o jeziku partnerja, o jezikih, ki jih uporabljajo z otroki ali nečaki, sorodniki, vnuki, sonarodnjaki, znanci in

prijatelji slovenskega rodu; izprašanci so določili tudi stopnjo razumevanja istrskoslovenskega narečja in ocenili svoje znanje slovenskega in italijanskega knjižnega jezika – določili so jezike, ki jih uporabljajo v uradnih ustanovah, in okoliščine, v katerih govorijo le italijansko; označili so tudi jezike, v katerih razmišljajo, sanjajo in berejo. Anketiranci in intervjuvanci so pri večini vprašanj, ki se nanašajo na rabo jezikov v njihovem vsakdanu, lahko izbirali med naslednjimi narečji in jeziki: istrskobeneško narečje, istriotsko narečje, tržaška italijanščina, neko drugo italijansko narečje, slovensko istrsko narečje, knjižna italijanščina, pogovorna italijanščina, knjižna slovenščina in pogovorna slovenščina. Pri omenjenih vprašanjih so lahko vsakič dopisali tudi druge rabljene jezike, ki niso bili navedeni med odgovori (na primer čakavsko istrsko narečje, hrvaški jezik, srbski jezik idr.). Udeležene v raziskavi smo spraševali tudi po televizijskih programih, ki jih spremljajo, o pogostosti daljših obiskov Italije, o kulturni in domovinski pripadnosti ter o pomenu, ki ga pripisujejo ohranjanju bodisi narečja bodisi italijanskega jezika. Anketa je bila izpisana v italijanskem jeziku, z intervjuvanci smo se prav tako pogovarjali v italijanščini. Odgovori v istrskobeneškem narečju, ki smo jih pridobili med intervjuji, so v prispevku zapisani v poenostavljeni fonetični transkripciji.

5. Rezultati raziskave

5.1 Istrskobeneško narečje v vsakdanjem življenju pripadnikov italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri

Iz rezultatov raziskave izhaja, da je istrskobeneško narečje materni jezik 65 % anketiranih – 7 % jih je za svojo materinščino izbralo pogovorno različico italijanščine, za dodatnih 7 % anketiranih je materinščina slovensko istrsko narečje, 6 % vprašanih pravi, da je njihov materni jezik knjižna italijanščina, za ostale vprašane pa je materni jezik pogovorna slovenščina, knjižna slovenščina, istriotščina, italijansko tržaško narečje, neko drugo italijansko narečje ali kakšen drug jezik. Med tistimi anketiranci, ki izhajajo iz jezikovno mešanih družin, je 43 % istrskobeneško narečje opredelilo kot jezik matere, 31 % pa kot jezik očeta. Starši anketirancev kot materni jezik govorijo (oz. so govorili) poleg istrskobeneškega narečja tudi pogovorno italijanščino, slovensko istrsko narečje, pogovorno slovenščino, tržaško italijanščino, istriotsko narečje, čakavsko istrsko narečje, druga italijanska narečja in druge jezike.

Za vse pripadnike italijanske narodne skupnosti, s katerimi smo opravili intervjuje, je istrobeneščina materni jezik in obenem jezik, v katerem se najbolj spontano izražajo; knjižno italijanščino, ki jo prav tako večinoma dojemajo kot svoj jezik, pa večinoma uporabljajo le z Italijani, ki prihajajo iz Italije, obenem pa je italijanski jezik za intervjuvance tudi vez z italijansko državo in kulturo:

Litaljan že inportante, že la lingua dela noštra patrija, pero la me lengua del kuor že solo el noštro dijaletto, de picì non šavejmo parlar altro [...] (Intervju 11).

Italijanščina je pomembna, ker je jezik naše domovine, jezik mojega srca pa je samo naše narečje, kot otroci nismo poznali drugega jezika [...]

 (Intervju 11, prevod).

Za 74 % anketiranih je istrobeneščina jezik družine, iz katere izhajajo – večina od teh je v družini govorila/govori le istrskobeneško, preostali vprašanci pa so poleg omenjenega narečja doma uporabljali ali uporabljajo tudi druge jezike, na primer pogovorno slovenščino, pogovorno italijanščino, slovensko istrsko narečje, tržaško italijansko narečje, istriotsko narečje, hrvaško čakavsko narečje, neko drugo italijansko narečje, bosanski jezik, srbski jezik itd.

36 % anketirancev je označilo, da se doma pogovarja samo v istrskobeneškem narečju, slaba tretjina vprašanih govori doma istrskobeneško narečje ter druge jezike in narečja, manj kot 30 % vprašanih pa doma govori izključno v drugih jezikih. Jeziki, ki jih anketiranci govorijo samostojno ali ob istrskobeneškem narečju, so pogovorna slovenščina, pogovorna italijanščina, knjižni slovenščina in italijanščina, slovensko istrsko narečje, tržaška italijanščina, istriotščina, hrvaščina in srbsčina. Materni jeziki partnerjev vprašanih so pogovorna slovenščina (26 %), istrskobeneško narečje (19 %) ali knjižna slovenščina (15 %). Drugi navedeni jeziki (kot materinščina partnerja) so tudi slovensko istrsko narečje, istriotščina, italijansko tržaško narečje, hrvaščina, madžarščina, furlanščina idr.

O jeziku sporazumevanja v njeni družini nam je pripovedovala intervjuvanka iz Izole, rojena leta 1935. Njen oče je bil Italijan iz Izole, mati pa se je še kot otrok priselila iz Sočerge. Kmalu po prihodu v Izolo se je priučila istrskobeneškega narečja, saj se je – po intervjuvankinem mnenju – po navadi jezikovno prilagodil tisti, ki se je priselil v nek kraj ali hišo.

Me pare jera izolano, la mama la jera nada a Sočerga. De pikola la jera venjuda abitar a Izola e ga inpara el dijaletto izolan. A kaža še parlava šolo in izolan [...]. Prima dela gwera, la gente ke la venjiva de fora, la še datava aj italjani. Dopo la gwera i parlava kome i voleva [...] (Intervju 23).

Oče je bil Izolan, mama pa se je rodila v Sočergi. V Izolo je prišla kot deklca in se je naučila izolskega narečnega govora. Doma smo govorili samo izolsko [...]. Pred vojno so se priseljenci prilagajali Italijanom, po vojni pa so govorili, kot so hoteli [...]

 (Intervju 23, prevod).

Intervjuvankin mož, ki je izhajal iz Dornberka, sicer učitelj v izolski italijanski osnovni šoli, je z njo govoril italijansko, ona je uporabljala le istrobeneščino, s hčerama pa sta govorila vsak v svojem jeziku:

Delala sem v izolski bolnišnici. Do leta 1952 sem govorila samo italijansko, nisem poznala niti ene slovenske besede. Moj mož, ki je bil iz Dornberka, je znal italijansko, saj je bil učitelj v italijanski osnovni šoli v Izoli. Vedno je pravil: "Kar govori v tvojem narečju, saj te razumem." On je govoril italijansko, jaz pa istrskobeneško. S hčerama sva govorila vsak po svoje – jaz v izolskem narečnem govoru, on v slovenščini. Starejša hči je obiskovala italijansko šolo, mlajša pa slovensko (Intervju 23, prevod istrskobeneškega besedila).

Večina (60 %) vprašanih se z otroki ali nečaki, v kolikor nimajo otrok, pogovarja le v istrskobeneškem narečju, v odgovorih drugih anketirancev pa opazimo tudi pretežno rabo pogovorne italijanščine, pogovorne slovenščine, knjižne italijanščine, knjižne slovenščine, slovenskega istrskega narečja, nekega drugega italijanskega narečja, istriotščine, hrvaščine, hrvaškega čakavskega narečja idr.

O jezikih, ki jih uporablja z domačimi, smo se pogovarjali tudi z intervjuvanko iz Hrvatinov (Intervju 3), ki nam je povedala, da se z možem in sinovoma pogovarja le v istrskobeneškem narečju, ko sta prisotni tudi njuni partnerki, ki sta Slovenki, govorijo le pogovorno slovensko, z vnukinjama pa govori italijansko, s pogosto rabo narečnih besed, kot na primer *karega* (stol), *kotola* (krilo), *šugaman* (brisača).

Med anketiranci, ki imajo vnuke, se 70 % z vnuki pogovarja v istrskobeneškem narečju – med njimi 85 % govori z vnuki le istrskobeneško, drugi pa poleg omenjenega narečja govorijo pretežno pogovorno slovensko, pogovorno italijansko, knjižno italijansko, tržaško italijansko in istriotsko, kar lahko povežemo z jezikom partnerja.

Intervjuvanci, ki z vnuki ne govorijo v narečju, razlog za to pripisujejo bojzni svojih otrok, da bi narečje vplivalo na kvaliteto znanja italijanskega jezika otrok, še posebej tistih, ki obiskujejo italijansko šolo. Iz analize anket izhaja, da v komunikaciji med partnerjema in njunim otrokom/otroki prevladuje pogovorna slovenščina (kot jezik okolja), ki jo govorijo predvsem pripadniki italijanske narodne skupnosti, mlajši od 60 let.

V istrskobeneškem narečju se s sorodniki pogovarja kar 73 % anketiranih; tretjina izmed teh s sorodniki govori poleg istrobeneščine tudi druge jezike, in sicer pogovorno slovensko, pogovorno italijansko, knjižno italijansko, slovensko istrsko, hrvaško, srbsko idr., odvisno od izvora sorodnikov.

Največ vprašanih (okoli 60 %) sanja in razmišlja v istrskobeneškem narečju – manjši delež znotraj omenjenega sanja tudi v knjižni in pogovorni italijanščini, drugi vprašani pa razmišljajo in sanjajo v slovenskem istrskem narečju, tržaški italijanščini in istriotščini. Med jeziki, v katerih anketiranci razmišljajo in sanjajo, so tudi hrvaščina, srbsčina, čakavsko istrsko narečje idr.

Velik delež anketirancev (okoli 70 %) se s sonarodnjaki pogovarja le istrskobeneško, preostali anketiranci pa z v Istri živečimi Italijani govorijo tudi pogovorno in knjižno italijansko ter tržaško italijansko. Neznaten delež vprašanih se s sonarodnjaki pogovarja v pogovorni slovenščini ali v slovenskem knjižnem

jeziku. Kriterij izbire med narečno in zborno italijanščino v komunikaciji s sonarodnjaki je po mnenju nekaterih intervjuvancev odvisen od govornega položaja.

Med anketiranci in intervjuvanci, ki govorijo le istrskobeneško narečje, prevladujejo posamezniki, ki so starejši od 70 let. Večina je delo opravljala pretežno doma in niso imeli stikov s slovenskim prebivalstvom, obenem pa niso imeli dejanske potrebe, da bi se naučili knjižne italijanščine.

Intervjuvanka iz Izole, ki govori le istrskobeneško narečje, nam je razložila:

Še mi voleši parlar in lingua me konfondeši. Še mi voleši parlar in lingua non la šaveši naenka parlar. Non go maj parla l'italjan ġusto. Forsi lo parlaši ankora pežo žloven. Non me sento de parlar in lingua, in lingua non son mi, ma šarija un altra (Intervju 15).

Če bi želela govoriti knjižno, bi se zmedla. Če bi želela govoriti knjižno, sploh ne vem, če bi znala kaj povedati. Nikoli nisem govorila prave italijanščine. Morda bi jo govorila slabše kot slovenščino. Če bi govorila knjižno, bi se počutila nelagodno, v knjižni italijanščini ne bi bila jaz, bila bi nekdo drug (Intervju 15, prevod).

Domačinka iz Pirana nam je pojasnila, da je njena mati, ki se je rodila leta 1921 v Parecagu, poznala samo nekaj slovenskih besed.

Moja mati je poznala samo tri slovenske besede, in sicer palačinke, saj jih je vedno pekla za sosedove otroke, in še dve, ki se jih sedaj ne spomnim (Intervju 44, prevod italijanskega besedila.).

Za 56 % vprašanih je ohranjanje istrskobeneškega narečja zelo pomembno, za 41 % je pomembno, za 3 % vprašanih pa je ohranjanje narečja nepomembno. Tudi iz pogovorov z intervjuvanci smo razbrali, da je želja po ohranjanju materinščine prisotna pri večini govorcev; ti pristne lokalne narečne posebnosti negujejo v pogovoru z najbližjimi, kot izhaja iz pričevanja intervjuvanke iz Izole:

Moja mati, ki je živela do 94. leta, je govorila samo istrskobeneško. Imela sem srečo, da sem lahko dolgo negovala svojo materinščino, in sicer tisto različico, ki sem jo govorila kot otrok v Izoli (Intervju 40, prevod istrskobeneškega besedila).

5.2 Raba italijanskega knjižnega jezika med pripadniki italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri

Iz raziskave izhaja, da je le 24 % vprašanih knjižno italijanščino prvič slišalo v domačem okolju; kar 53 % vprašanih se je s knjižno italijanščino prvič srečalo v vrtcu ali v osnovni šoli, med njimi prevladujejo posamezniki, ki so starejši od 60 let, 23 % pa se jih je z italijanskim jezikom seznanilo preko televizije in radia.

Tudi intervjuvanka iz Bertokov nam je razložila, da je knjižno italijanščino prvič slišala po radiu in televiziji, kasneje pa v šoli.

Oče je govoril bertošansko italijansko,⁶ mati pa je govorila 'pu dumače' – slovensko narečje. Italijanski in slovenski knjižni jezik sta bila pri nas doma kot tuja jezika (Intervju 33, prevod italijanskega besedila).

Zanimalo nas je tudi, s kom se pripadniki italijanske narodne skupnosti pogovarjajo izključno v italijanskem knjižnem jeziku. Med odgovori se najpogosteje pojavlja razlaga, da italijansko govorijo le z Italijani iz Italije, v službi ali pa italijanskega jezika sploh ne uporabljajo.

48 % anketirancev svoje znanje italijanskega jezika ocenjuje kot odlično, 34 % kot prav dobro, 16 % kot dobro, 2 % pa kot zadostno. Le en vprašani ocenjuje svoje znanje italijanščine kot nezadostno. Nasprotno pa Izolan Silvano Sau (Beržan 2008, 110) poudarja, da "večina mladih, ki obiskujejo italijanske šole, na ravni izraznosti, izgovarjave in naglasa poseduje govor, ki je tuj italijanskemu in ki uničuje naravno muzikalnost, melodioznost in organskost ne le izvirnega narečja, ampak tudi italijanščine".

Iz odgovorov lahko razberemo, da se ohranjanje knjižne italijanščine zdi zelo pomembno 63 % anketirancev, 35 % jih meni, da je ohranjanje omenjenega jezika pomembno, 2 % pa menita, da ohranjanje knjižne italijanščine sploh ni pomembno.

Za standardni jezik in narečje je po navadi značilno diglosično razmerje, ki implicira rabo dveh zvrsti jezika za različni funkcijski področji, na primer standardni jezik v javni sferi in narečje v domačem okolju. Italijanski jezik in istrskobeneško narečje sta, nasprotno, v dilaličnem razmerju, saj se njuna raba glede na govorni položaj pogosto prekriva in ni vezana na formalne in neformalne komunikacijske situacije. 21 % vprašanih ima možnost istrskobeneško narečje negovati tudi na svojem delovnem mestu – poleg omenjenega narečja v službi govorijo tudi pogovorno italijanščino, knjižno italijanščino, knjižno in pogovorno slovensko, slovensko istrsko narečje, čakavsko narečje in tržaško italijanščino.

Intervjuvanci so nam razložili (Intervju 2; Intervju 11; Intervju 26), da se v italijanskih vrtcih in šolah večina vzgojiteljev, učiteljev in profesorjev pogovarja v istrobeneščini, z otroki, učenci in dijaki pa govorijo knjižno italijansko. Istrobeneščino v uradnih govornih položajih uporabljajo tudi nekateri uradniki in predstavniki italijanske narodne skupnosti, njeno rabo pa prilagajajo posameznim situacijam. Intervjuvanec (Intervju 4), ki je član skupščine Italijanske unije, najvišjega organa italijanske skupnosti, nam je pojasnil, da potekajo sestanki skupščine vedno v narečju, zapisniki pa so napisani v knjižni italijanščini.

Intervjuvanka iz Hrvatinov, ki je bila zaposlena na italijanskem programu Radia Koper, nam je razložila:

Po uveljavitvi dvojezičnosti so italijanske institucije potrebovale kader, s pomočjo katerega bi okrepili italijanski jezik in kulturo. V italijanskih šolah in drugih ustanovah so zato zaposlili tudi intelektualce iz hrvaškega dela Istre in Italije. Z Istrani iz Hrvaške smo se pogovarjali v istrobeneščini, s kolegi iz slovenske televizije in radia v slovenščini, z Italijani iz Italije pa v italijanščini (Intervju 3, prevod istrskobeneškega besedila).

Starejši intervjuvanci, ki še pomnijo povojna priseljevanja v mesta, so nam razložili, da so takrat prvič slišali tudi druge jezike. Podobno nam je povedala domačinka iz Kopra:

Večina mestnega prebivalstva je govorila samo istrskobeneško. Tisti, ki so bili šolani, so govorili tudi knjižno italijansko. Priseljenci iz raznih slovenskih krajev (veliko je bilo učiteljev in kulturnikov) so govorili svoja narečja in knjižno slovensko, tisti, ki so prihajali s Primorske so znali tudi italijansko. V prazne hiše, ki so jih zapustili Italijani, so se kasneje priselili tudi Hrvati, Bosanci, Srbi, Črnogorci in drugi Jugoslovani. Po vojni so začeli graditi nove bloke v predmestju Kopra, Izole in Pirana [...] (Intervju 26, prevod italijanskega besedila).

5.3 Raba slovenskega knjižnega in pogovornega jezika med pripadniki italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri

Vprašani pripadniki italijanske narodne skupnosti se z znanci slovenskih korenin večinoma pogovarjajo v pogovorni ali knjižni slovenščini, ostali pa pretežno v istrobeneščini (22 %), pogovorni italijanščini (19 %) in slovenskem istrskem narečju (16 %). 91 % vprašanih razume slovensko istrsko narečje, govori pa ga le polovica anketirancev – za nekatere izmed njih (7 %) je omenjeno narečje materni jezik.

Anketirance smo spraševali tudi po samooceni lastnega znanja slovenskega knjižnega jezika – 2 % vprašanih sta odgovorila, da slovenščine sploh ne obvladata, 2 % sta svoje znanje slovenščine ocenila z oceno 1 (od 5), 12 % vprašanih svoje znanje ocenjuje kot zadostno, 34 % meni, da slovenski jezik poznajo dobro, 35 %, da obvlada slovenski jezik zelo dobro, 15 % pa je mnenja, da je njihovo znanje odlično.

Med anketiranci in intervjuvanci, ki svoje znanje slovenščine ocenjujejo kot zelo slabo ali slabo, prevladujejo posamezniki, ki so starejši od 70 let. Pri večini intervjuvancev smo zaznali močno interferenco z italijanščino in/ali istrobeneščino – denimo raba imenovalniške oblike namesto rabe sklonov, italijanska sintaksa, pogosto zatekanje k italijanizmu ipd.

Intervjuvanka iz Sečovelj nam je pojasnila, da se je s slovenskim jezikom prvič srečala, ko je bila stara šestnajst let:

Delati sem začela pri šestnajstih letih in nisem poznala niti ene slovenske besede. Obiskovala sem italijansko šolo, doma smo govorili samo v italijanskem narečju. Slovenščino sem se naučila v službi, s sodelavkami (Intervju 7, prevod istrskobeneškega besedila).

Tudi intervjuvanka iz Izole je pojasnila, da se je slovenščine naučila v službi, kjer je govorila istrskobeneško s tistimi sodelavci, ki so jo razumeli:

A kaža parljamo sempre italjan, el noštro italjan, el dijalet, kwel ke dešo i študjoži i čama istroveneto. Noj parljamo el dijalet italjan, kwej šu dej monti i parlava el dijalet žloven. Al lavor parlavo in dijalet italjan, ma kon čerte dovevo parlar in šloven. Kuando lavoravo in Mekano gavevo un kapo ke parlava šolo šloven e pošo dir ke kon lu go inpara un po de šloven, na šaj volte diževo: 'O, dio, kome se diži [...]', e lu rideva (Intervju 15).

Doma smo govorili vedno italijansko, v našem narečju, ki mu strokovnjaki pravijo istrobeneščina. Mi smo govorili italijansko narečje, tisti gor s hribov pa slovensko narečje. V službi sem govorila v italijanskem narečju, z nekaterimi (sodelavci) pa sem pogovarjala v slovenščini. Ko sem delala v Mehanotehniki, sem imela nadrejenega, ki je govoril samo slovensko in lahko rečem, da sem se prav z njim naučila slovenščine, a sem pogosto rekla: 'O, bog, kako se že reče [...]' in on se je smejal (Intervju 15, prevod).

Podobno nam je povedala tudi intervjuvanka iz Pirana, ki se spomni, da so nekateri Italijani v letih po koncu druge svetovne govorili zelo slabo slovensko:

Zaposlila sem se v banki. Da bi izboljšala svojo slovenščino, sem šla na trimesečni tečaj. Ker sem delala s številkami in nisem imela neposrednega stika s strankami, sem se v službi kljub neznanju slovenščine dobro znašla. V tistem času smo Italijanke v službi govorile nekako tako: 'Dame le škarje!' ('Daj mi škarje!') ali 'Pasime i trakci!' ('Podaj mi trakce!') ipd. (Intervju 44, prevod italijanskega besedila).

Polovica vprašanih bere leposlovje le v italijanskem jeziku, polovica pa tako v slovenščini kot v italijanščini – pri slednji izstopajo anketiranci, ki so stari od 19 do 45 let.

V raziskavi smo se posvetili tudi vprašanju jezikov, ki jih pripadniki italijanske narodne skupnosti uporabljajo v uradnih institucijah, kjer lahko (na podlagi zakona o dvojezičnosti) uporabljajo italijanski jezik. 56 % izprašanih v uradnih govornih položajih govori pogovorno in knjižno slovensko, okoli 30 % govori pogovorno in knjižno italijanščino, 9 % pa govori le istrskobeneško.

Intervjuvanci, ki v uradnih ustanovah ne govorijo italijansko ali narečno italijansko, so nam pojasnili, da bi se sicer želeli sporazumevati v italijanskem jeziku, a da je raba slovenskega jezika v sicer dvojezičnih uradnih ustanovah samoumevna in veliko bolj praktična, saj se jim je večkrat zgodilo, da je bila njihova komunikacija s slovensko govorečimi uslužbenci v italijanskem jeziku otežkočena zaradi nepripravljenosti in neznanja uslužbencev. Iz raziskave izhaja,

da se anketiranci in intervjuvanci, ki svoje znanje slovenščine ocenjujejo kot dobro, zelo dobro in odlično, pogosteje odločijo za rabo slovenskega jezika v uradnih ustanovah. Nekaj intervjuvancev (Intervju 3; Intervju 18; Intervju 49) je poudarilo, da kljub razmeroma dobremu znanju slovenščine zahtevajo rabo italijanskega jezika, da bi ohranili svoj jezik in pravice na dvojezičnem območju slovenske Istre.

Vedno smo bili prisiljeni govoriti slovensko, ker italijansko govori zelo malo ljudi. Za nekatere uradnike je italijanščina kot arabščina. Če je le možno, govorim italijansko (Intervju 18, prevod italijanskega besedila).

Nekateri intervjuvanci so izpostavili (Intervju 2; Intervju 26; Intervju 49), da v italijanščini govorijo le s tistimi uradniki, ki jih poznajo že vrsto let, z drugimi pa se sporazumevajo v pogovorni ali knjižni slovenščini. Tudi Baloh (1995/1996) ugotavlja, da bo pripadnik italijanske narodne skupnosti slovenščino rabil povsod tam, kjer mu bo raba italijanskega jezika iz kakršnega koli vzroka onemogočena. Eden najpogostejših vzrokov je nepoznavanje manjšinskega jezika s strani večine.

Intervjuvanka iz Kopra, ki v uradnih ustanovah vedno uveljavlja pravico do rabe italijanskega jezika, nam je pojasnila:

Parlo sloveno, ma non lo parlo bene. Lo parlo quando proprio devo perché altrimenti non si riesce a vivere [...]. Di regola uso la lingua italiana nelle istituzioni ufficiali, qualche volta non mi capiscono e dovrebbero avere l'obbligo di andare a chiamare una persona che mi capisce. In posta l'altra volta ho avuto problemi. L'addetta mi ha detto: 'Ne razumem.' e ha cominciato a parlare in inglese. Se uno non mi capisce e me lo dice in modo educato posso anche passare allo sloveno [...] (Intervju 2).

Govorim slovensko, a ne dobro. Slovenščino govorim, ko moram, sicer je težko preživeti [...]. Italijanščino vedno uporabljam v uradnih ustanovah, kakšenkrat me ne razumejo, a bi morali poklicati koga, ki zna italijansko. Zadnjič sem imela na pošti težave. Uslužbenka mi je rekla: 'Ne razumem.' in je začela govoriti angleško. Če me kdo ne razume in se odzove na prijazen način, lahko tudi preidem na slovenščino [...]

(Intervju 2, prevod italijanskega besedila).

Intervjuvanka iz Pirana nam je pojasnila, da njen osebni zdravnik ne zna italijanščine, zato se pred pregledom seznani z ustreznimi izrazi za simptome,⁷ ki ji jih med pregledom razloži:

Moj zdravnik govori samo slovensko. Da bi mu opisala simptome, sem zadnjič na spletu poiskala, kako se po slovensko reče *brividi* (tresenje, mraz) in *prurito* (srbež). Preden grem k zdravniku, v italijanščini zapišem težave, ki jih imam, in tam postopoma prevajam besede v slovenščino (Intervju 44, prevod italijanskega besedila).

5.4 Kultura in domovinska pripadnost pripadnikov italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri

227

50 % anketirancev spremlja samo italijanske televizijske programe, in sicer RAI, Mediaset in TV Koper-Capodistria (italijanski program), druga polovica anketirancev poleg omenjenih programov spremlja tudi slovenske programe, in sicer TV Koper-Capodistria (slovenski program), TV SLO 1 in POP TV; anketiranci so ob omenjenih prevladujočih programih navedli še vrsto drugih programov (v različnih jezikih), ki jih spremljajo. Iz pogovorov z intervjuvanci smo razbrali, da v italijanskem jeziku spremljajo predvsem razvedrilne programe, v slovenščini pa večinoma le informativne oddaje, da bi se seznanili s pomembnimi informacijami, povezanimi z življenjem v Sloveniji.

Anketirance smo spraševali tudi po kulturi, s katero se identificirajo: večina vprašanih se poistoveti z istrskobeneško oz. istrsko obmorsko kulturo, sledijo italijanska, splošna istrska in slovenska kultura. Velik odstotek vprašanih se identificira z dvema kulturama, na primer z istrskobeneško in italijansko kulturo, istrsko in italijansko kulturo, istrskobeneško in slovensko kulturo ipd.

Intervjuvanka iz Strunjana nam je svoje dojemanje italijanske in istrskoitalijanske kulture razložila takole:

Mislim, da smo skoraj vsi Italijani iz Istre pravzaprav istrski Italijani, naš jezik in kultura se bistveno razlikujeta od jezika in kulture Italijanov, ki so se rodili v Italiji, čeprav smo z Italijo močno povezani (Intervju 9, prevod italijanskega besedila).

Podobne odgovore smo dobili tudi na vprašanje o domovinski pripadnosti. Polovica anketiranih kot svojo domovino dojema le obmorski del Istre, kar lahko razumemo kot subregionalno opredelitev prebivalcev; drugi vprašani pa so izbrali več možnosti, na primer Istro in Italijo, Italijo in obmorski del Istre, Slovenijo in Italijo ipd. Nekaj vprašanih svojo domovino enači z rodnim krajem (Medica 1998; Zupančič 1997), na primer s Piranom, Izolo, Koprom ipd. Tudi Kerma in Plesec (2001) ugotavljata, da sta lokalnoteritorialna oziroma regionalna opredelitev prebivalcev v slovenski Istri dominantni in se le v določenih kontekstih povsem umakneta nacionalni opredelitvi.

6. Zaključek

Italijani, ki živijo na istrskem polotoku, svoje jezike in kulturo negujejo od 2. stoletja pr. n. št., in sicer od časa romanizacije dalje. Sprva so govorili le istrsko romanščino, ki se je razvila iz govorjene latinščine, kasneje, v času Beneške republike, pa je večina govorcev svoj jezik nadomestila z beneščino, ki se je v Istri utrdila kot istrskobeneško narečje. Ob romanskem prebivalstvu vsaj od 7.

stoletja dalje bivajo tudi Istrani slovanskih korenin, ki svoje narečje ohranjajo v zaledju istrskih mest. Do konca druge svetovne vojne je bila istrobeneščina glavni sporazumevalni jezik za vse Istrane, maloštevilni domačini romanskih korenin pa so poznali tudi italijanski knjižni jezik, ki je leta 1947 ob slovenščini postal uradni jezik v izbranih – dvojezičnih krajih obmorskega dela Istre.

Raziskava, ki smo jo izvedli med pripadniki italijanske narodne skupnosti, ki živijo v slovenski Istri, je potrdila, da je istrobeneščina materni in splošnosporazumevalni jezik večine istrskih Italijanov. Ohranjajo jo v neformalnih in formalnih govornih položajih in jo prenašajo na svoje potomce. Posebnosti posameznih istrskobeneških govorov (npr. koprski narečni govor, strunjanski narečni govor idr.) narečni govorci negujejo v domačem krogu in s sonarodnjaki, splošno istrobeneščino, za katero je značilno opuščanje posameznih jezikovnih oz. lokalnih posebnosti, pa uporabljajo s sogovorci, ki prihajajo iz drugih istrskobeneških krajev.

Pridobljeni podatki prav tako potrjujejo hipotezo, da pripadniki italijanske narodne skupnosti govorijo italijansko večinoma le z Italijani iz Italije in v izbranih – izrazito formalnih – govornih položajih, na primer v radijskih in televizijskih oddajah, v pisni komunikaciji, z otroki v vrtcih ter z učenci in dijaki v šolah ipd. Iz anket in intervjujev izhaja tudi, da se nekateri vprašani v italijanskem narečju pogovarjajo tudi v službi; predvsem gre za tiste pripadnike italijanske narodne skupnosti, ki so – kot omenjeno – zaposleni v različnih italijanskih institucijah, kot denimo na radiu, televiziji, v vrtcih, šolah, skupnostih Italijanov, raznih političnih in kulturnih ustanovah ipd.

V raziskavi smo potrdili hipotezo, da manjši delež vprašanih komunicira samo v istrskobeneškem narečju, pri čemer velja poudariti, da med njimi izrazito prevladujejo govorci, stari med 71 in 98 let.

Večina govorcev (69 %) ocenjuje svoje znanje slovenskega jezika kot dobro ali prav dobro. Analiza anket in intervjujev je potrdila, da uporabljajo pretežno istrskobeneški in italijanski jezik s sporadično rabo slovenskih (pogovornih) besed in stavkov predvsem govorci, stari med 71 in 98 let. Samoocena znanja slovenskega jezika je boljša pri mlajših anketirancih, ki v stiku s Slovenci govorijo pretežno pogovorno in knjižno slovensko. To so predvsem govorci, stari med 19 in 55 let, ki so se v italijanski osnovni in srednji šoli učili tudi slovenščine.

Večji delež anketirancev in intervjuvancev v uradnih, sicer dvojezičnih ustanovah govori pogovorno in knjižno slovensko; med pogovori, ki smo jih opravili, so nam udeleženci pojasnili, da uradniki pogosto ne poznajo italijanskega jezika in niso pripravljeni govoriti v italijanščini, zato se jim večinoma jezikovno prilagodijo sami.

Raziskava je tudi potrdila, da večina anketirancev in intervjuvancev svojo kulturo in domovino definira subregionalno in regionalno, a se zato ne odreka matični domovini in se poleg z Istro, obmorsko Istro ali s svojim domačim krajem istoveti tudi z italijansko kulturo in državo.

Istrskobeneško narečje je po koncu druge svetovne vojne z množičnim izseljevanjem mestnega italijanskega prebivalstva izgubilo kar 90 % svojih govorcev. Od takrat v mestih sobiva s številnimi prinesenimi (priseljenimi) slovanskimi jeziki in narečji, a je kljub temu ostalo glavni sporazumevalni kod avtohtonih meščanov. Kot vsa druga narečja se je tudi to narečje od sredine prejšnjega stoletja spreminjalo – njegovi govorci so opustili številne izraze, ki ne odsevajo več nekdanjega načina življenja, v svoje narečje pa spretno vpeljujejo neologizme iz standardne italijanščine, ki pričajo o sodobnem načinu življenja.

Italijanska unija, pravno registrirana kot društvo v Sloveniji (s sedežem v Kopru) in na Hrvaškem (s sedežem na Reki), se zavzema za ohranjanje in razvoj narodne, kulturne in jezikovne identitete pripadnikov italijanske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji in v Republiki Hrvaški (Diabaté et al. 2012, 29–30). V času popisa hrvaškega prebivalstva, ki je potekal septembra in oktobra 2021, je z različnimi aktivnostmi spodbujala njene člane k izrekanju italijanske identitete. V ta namen so pripravili več posnetkov, v katerih pripadniki italijanske narodne skupnosti v krajših videih povejo, da so ponosni na svoj jezik, kulturo in identiteto, in sicer v italijanskem knjižnem jeziku: *Sono fiero di dichiarare la mia lingua, la mia cultura e la mia identità* (Ponosna sem, da lahko izrazim svoj jezik, svojo kulturo in svojo identiteto) (Unione italiana 2021b) in v istrskobeneškem narečju: *Mi so fiera de dikjarar la mija lingua, kultura e identita* (Ponosna sem, da lahko izrazim svoj jezik, kulturo in identiteto) (Unione italiana 2021a).

Kako dolgo bo istrskobeneško narečje, ki je bilo leta 2021 vpisano v uradni Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije, ostalo solidarnostna vez med pripadniki italijanske narodne skupnosti in osrednji element v procesu socializacije tu živečih Italijanov, je odvisno od pomena in vloge, ki mu ju bodo pripisali potomci današnjih govorcev v prihodnosti.

Intervjuji

Intervju 2 – O. G., Koper, 2020.

Intervju 3 – N. B., Hrvatini, 2020.

Intervju 4 – D. F., Koper, 2020.

Intervju 7 – P. R., Sečovlje, 2020.

Intervju 9 – M. S., Strunjan, 2020.

Intervju 11 – D. Z., Izola, 2020.

Intervju 15 – A. M. Š., Izola, 2020.

Intervju 18 – A. D., Izola, 2020.

Intervju 23 – E. C., Izola, 2020.

Intervju 26 – G. P., Koper, 2020.

Intervju 33 – B. N., Bertoki, 2020.

Intervju 40 – D. B., Izola, 2020.

Intervju 44 – O. L., Piran, 2020.

Intervju 49 – O. D., Koper, 2020.

Literatura in viri

230

- Baloh, B., 1995. Položaj slovenščine pri italijanski narodnostni skupnosti v Slovenski Istri. *Jezik in slovstvo* 41 (3), 129–148.
- Beržan, D., 2008. *Scoi e onde de vita: poesie in dialetto isolano*. Il Mandracchio, Isola.
- Bidwell, C. E., 1967. Colonial Venetian and Serbo-Croatian in the Eastern Adriatic: A Case Study of Languages in Contact. *General Linguistics* 7 (1), 13–30.
- Cossutta, R., 2015. *Ribiška jezikovna in kulturna dediščina v Tržaškem zalivu*. Založba Annales, Koper.
- Crevatin, F., 1989. Istroromanzo. V G. Holtus, M. Metzeltin & Ch. Schmitt (ur.) *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, Vol. 3. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 549–562.
- Darovec, D., 2001. Koprška škofija in Slovani od srednjega do novega veka. *Acta Histriae* 9 (1), 73–120.
- Darovec, D., 2008. *Kratka zgodovina Istre*. Založba Annales, Koper.
- De Mauro, T., 1979. *Lingue e dialetti*. Editori Riuniti, Roma.
- Diabaté, C., Vincoletto R. & Tremul, M., 2012. *Conoscere.it: un viaggio nel mondo delle istituzioni italiane in Slovenia e in Croazia*. Unione italiana, Capodistria.
- Filipi, G., 1992. *Ornitološki slovar slovenske Istre*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper.
- Filipi, G., 1993. Istriotski jezikovni otoki v Istri. *Annales. Series Historia et Sociologia* 3 (3), 275–284.
- Filipi, G., 1999. Diahrono in sinhrono prepletanje govorov v slovenski Istri na primerih ornitonijskega gradiva. V Z. Zorko & M. Koletnik (ur.) *Logarjev zbornik: referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Slavistično društvo, Maribor, 287–297.
- Kalc, A., 2019. The Other Side of the “Istrian Exodus”: Immigration and Social Restoration of Slovenian Coastal Towns in the 1950s. *Dve domovini / Two Homelands* 49, 145–162.
- Kerma, S. & Plesec, T., 2001. Slovenska Istra – laboratorij za preučevanje regionalne identitete. *Annales. Series Historia et Sociologia* 11 (26), 309–318.
- Kos, M., 1950. O starejši slovanski kolonizaciji v Istri. V *Razprave 1 – Razred za zgodovino in društvene vede*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, [1–28].
- Krmac, N., Fon, A. & Lepičnik Vodopivec, J., 2019. The Development of Health Literacy Factors and Their Impact on National Minorities in the Slovenian-Italian Border Region. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 82, 65–84.
- Lavrenčič, L., 2012. Demografska slika italijanske manjšine v Kopru po poteku roka za izselitev leta 1956. *Acta Histriae* 20 (3), 505–532.
- Logar, T., 1996. Slovenski govori v Istri in njihova geneza. V K. Kenda-Jež (ur.) *Dialektološke in jezikoslovnogodovinske razprave*. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, 86–92.
- Medica, K., 1998. “Kategorija istrijanstva” – između “centra” i “periferije”. *Annales. Series Historia et Sociologia* 8 (12), 31–38.
- Mihelič, D., 2007. *Ribič, kje zdaj tvoja barka plava?* Založba Annales, Koper.
- Mikolič, V., 2004. *Jezik v zrcalu kultur: jezikovna sporazumevalna zmožnost in (med)etnična ozaveščenost v slovenski Istri*. Založba Annales, Koper.
- Oblak Flander, N., 2008. Demogeografsko proučevanje narodnih in etničnih manjšin – primer italijanske narodne manjšine v Sloveniji. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 55, 50–76.

- Sedmak, M., 2002. Etnično mešane zakonske zveze kot oblika medkulturnega soočenja. *Družboslovne razprave* 18 (39), 35–57.
- Sorgo, L. & Novak Lukanovič, S., 2020. The Italian National Community in Slovenia during the Covid-19 Epidemic. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 85, 101–117, DOI: 10.36144/RiG85.dec20.101-117.
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, <https://www.stat.si/statweb> (dostop 7. 2. 2021).
- Šircelj, M., 2003. *Verska, narodna in jezikovna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921–2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Titl, J., 1961. *Populacijske spremembe v Koprskem primorju: koprski okraj bivše cone B*. Diplomaska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Titl, J., 1965. *Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju*. Lipa, Koper.
- Todorović, S., 2015a. *Slovensko istrsko izrazje v zaledju Kopra*. Libris, Koper.
- Todorović, S., 2015b. *Šavrinško in istrskobeneško besedje na Piranskem*. Libris, Koper.
- Todorović, S., 2019. *Istrobeneščina v krogu drugih jezikov in govorov v slovenskih obmorskih krajih*. Libris, Koper.
- Unione italiana, 2021a. *Facendo la spesa, parliamo liberamente la nostra madrelingua, la nostra identità italiana* [Video], Unione italiana, 16. 9. 2021, https://www.youtube.com/watch?v=FUL_uJYdDLI (dostop 20. 9. 2021).
- Unione italiana, 2021b. *Nelle scuole italiane i discenti studiano e apprendono in italiano* [Video], Unione italiana, 16. 9. 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=XgxML5r4pSY> (dostop 20. 9. 2021).
- Zupančič, J., 1997. Razsežnosti regionalne identitete na primeru Istre in Koroške. *Annales. Series Historia et Sociologia* 7 (10), 307–316.

Opombe

- ¹ Narečni govorniki, ki so sodelovali pri dialektoloških raziskavah.
- ² Ta se razlikuje od srednjeprimorske in severnoprimorske pogovorne slovenščine.
- ³ V času popisa Občina Ankaran še ni bila ustanovljena.
- ⁴ Po podatkih iz leta 2002 živijo pripadniki italijanske narodnosti tudi v Ljubljani (107), Novi Gorici (56), Sežani (19), Mariboru (15), Tolminu (10) in drugod po Sloveniji (211).
- ⁵ Narečno govoreča.
- ⁶ Bertoški istrskobeneški govor.
- ⁷ Cf. Krmac et al. (2019).

Jadranka Cergol

Čustveni vidiki pri izbiri jezikovnega koda slovenskih literarnih ustvarjalcev v Italiji

Članek obravnava vprašanje izbire jezikovnega koda pri slovenskih literarnih ustvarjalcih v Italiji. Tudi pri tej manjšinski skupnosti, podobno kot pri Slovencih na avstrijskem Koroškem, lahko opazimo premik pri izbiri jezika, saj se nekateri odločajo za pisanje v svojem drugem jeziku oz. jeziku okolja ali za dvojezično oz. translingvalno pisanje. V članku avtorica ta pojav poveže s psiholingvističnimi teorijami o čustvenih vidikih izbire jezikovnega koda, ki dokazujejo, da obstajajo različne stopnje čustvenega doživljanja jezika, na katerega seveda vplivajo zelo različni (tako notranji kot zunanji) dejavniki. Ker je odzivov na literarni večjezični pojav precej in ker sami avtorji v različnih oblikah utemeljujejo svojo izbiro, jo želi prispevek na podlagi ugotovitev psihologije večjezičnega govorca uokviriti in razložiti na primeru slovenskih avtorjev v Italiji.

Ključne besede: dvojezični pisci, izbira jezikovnega koda, čustveni vidiki, Slovenci v Italiji.

Emotional Aspects in the Choice of the Language Code among Slovene Writers in Italy

The article explores the choice of language code among Slovene writers in Italy. During the last decade, there has been a shift in the choice of language, just like among Slovenes in Austrian Carinthia, as some writers choose to write either in their second language or language of the environment or opt for bilingual or translingual writing. In the article, the author connects this phenomenon with psycholinguistic theories on the emotional aspects of language code choice, proving that there are different levels of emotional experience of language, which of course is influenced by very different (both internal and external) factors. Since there are many responses to the literary multilingual phenomenon and because the authors themselves justify their choice in various forms, the article attempts to frame and explain it based on the findings of the psychology of multilingual speakers on the example of Slovene writers in Italy.

Keywords: bilingual writers, choice of language code, emotional aspects, Slovenes in Italy.

Correspondence address: Jadranka Cergol, Inštitut za medkulturne študije, Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Titov trg 5, SI-6000 Koper/Capodistria, e-mail: jadranka.cergol@fhs.upr.si.

1. Uvod

Znanstvena stroka priznava, da je literarno ustvarjanje eno najtežjih kognitivnih sposobnosti človeške rase. Prav tako lahko pritrdimo ugotovitvi, da literarno pisanje razkriva najgloblja in najbolj intimna čustva, ki so po navadi povezana z maternim oz. prvim jezikom. Angleški pisatelj George Orwell je trdil, da je pisanje literature "grozljiv, naporen boj, podoben dolgemu napadu neke boleče bolezni" (Kelman 2003, 19). In vendar obstajajo številni literarni ustvarjalci, ki so se v preteklosti in se še danes odločajo za pisanje v jeziku, ki so ga usvojili kot drugi ali tuji jezik. Skoraj paradoksalno zveni misel filozofa Georgea Santayana, ki je pisal v angleščini kljub španskemu maternemu jeziku, da je "nemogoče pisati poezijo, razen v jeziku, v katerem ti je mati pela uspavanke" (Kelman 2003, 20). Zato pa se raziskovalcem poraja vprašanje, kako in zakaj "pisatelji in pesniki v ustvarjalni nuji razčlenjujejo notranji dialog, misli in čustva v različnih jezikih" (Pertot 2012, 79).

Pojav večjezičnih literarnih ustvarjalcev ni nov, ker je ta praksa uveljavljena že od samega začetka literarne vede. Treba pa je dodati, da so bili razlogi, ki so v preteklosti privedli avtorje k pisanju v drugem jeziku, pretežno praktične narave: tej odločitvi je botrovala predvsem želja, da bi literarno besedilo lahko doseglo večje število bralcev. Nedvomno je ta vzgib prisoten tudi v sodobnem času, a pri analizi večjezičnega pisanja lahko zaznamo še druge razloge, ki so tesneje povezani z vprašanji identitete, jezika in izvirne pripadnosti določeni narodni skupnosti. Raziskovanje večjezičnega pisanja je na področju psihologije povezano predvsem z raziskavami o procesiranju jezikov, z jezikovno veščino, prenosom znanja itd., to je s kognitivno-afektivnimi ter družbenimi faktorji, ki so soudeleženi pri pisanju (Manchón 2013). S temi raziskovalnimi vprašanji so se začeli v zadnjih desetletjih ukvarjati ne samo psihologi, temveč tudi psiholingvisti in literarni teoretiki: večjezično pisanje ni več nuja, temveč je postala zavestna odločitev. Zgolj v 20. stoletju lahko naštejemo kar nekaj primerov velikih literarnih večjezičnih literarnih ustvarjalcev, kot so npr. Joseph Conrad, Samuel Beckett, Vladimir Nabokov ter Nobelova nagrajenca Isaac B. Singer in Czesław Miłosz.

Na področju psihologije večjezičnega govornika je ta pojav vezan na vprašanje emocionalnih vidikov pri izbiri jezikovnega koda. Nekatere raziskave namreč kažejo, da "dvojezični govorniki doživljajo večjo čustveno vpletenost, ko se pogovarjajo v svojem prvem jeziku, [...] spet druge raziskave, ki uporabljajo objektivna merila, pa prinašajo nasprotujoče si rezultate" (Pertot 2020, 91). Vprašanje izbire jezika pri literarnem ustvarjanju lahko posledično povežemo ravno z emocionalnimi vidiki dvojezičnih govorcev.

Primer slovenskih literarnih ustvarjalcev v Italiji v tem pogledu jasno kaže na pomembne sociološke premike pri dojemanju in odnosu do svojega maternega oz. prvega jezika in do svojega drugega jezika oz. jezika okolja. Medtem ko

je še pred desetletjem veljalo nenapisano pravilo, da predstavniki slovenske manjšinske skupnosti v Italiji pišejo in ustvarjajo v svojem prvem jeziku, torej v slovenščini, (tudi) zato, da bi dokazovali obstoj ter ohranjali in uveljavljali manjšinski jezik, je v zadnjih desetletjih opaziti premik v tej smeri, saj se nekaj literarnih ustvarjalcev odloča za pisanje v večinskem jeziku.

Kajti metaforičnih Homerjev, pesnikov predvsem, a tudi pripovednikov in dramatikov, ki se v Italiji danes občasno ali trajno, izmenično ali kontinuirano selijo iz svoje slovenske ali mešano jezikovno-identitetne narojenosti v sosednje, italijansko leposlovno izrazilo za besednoumetniško izpovedovanje svoje duhovno-čustvene biti, ni ravno malo. Signum temporis, bi dejali Latinci. V čedalje bolj globaliziranem, multikulturnem, narodno hibridnem, zdonsko razseljenem in kreoliziranem svetu postaja pač posledično tudi pojav literarnega pisanja v dveh ali več jezikih vse bolj običajen, pogost, vsakdanjik (Košuta 2020, 189).

V pričujočem prispevku želi avtorica razčleniti ta pojav in ga povezati z raziskavami na področju psihologije večjezičnega govorca o emocionalnih vidikih pri izbiri prvega ali drugega jezika, upoštevajoč pri tej razpravi samo tisto skupino literarnih ustvarjalcev, ki so usvojili dva jezika že od zgodnjega otroštva, natančneje samo tiste literarne ustvarjalce, ki so člani slovenske narodne skupnosti v Italiji.

2. Znanstvena izhodišča

2.1 Dvojezični literarni ustvarjalci

Izraz dvojezični pisci (ang. *translingual writers*) je v literarni in psiholingvistični stroki relativno sodoben izraz, saj se je začel uveljavljati šele v 21. stoletju z deloma Stevena G. Kellmana *The Translingual Imagination* (2000) in *Switching Languages: Translingual Writers Reflect on Their Craft* (2003); v prvem je avtor definiral večjezične pisatelje kot tiste, ki "pišejo v več kot enem jeziku ali pa v jeziku, ki ni njihov materni jezik" (Kellman 2000, xi). Antologija vsebuje trideset različnih del različnih avtorjev s celega sveta, vključno z deli afriških, južnoameriških, kitajskih in evropskih literarnih ustvarjalcev. Zanimanje za večjezično pisateljevanje pa se je pravzaprav razvijalo že prej, po izidu Hoffmanove knjige *Lost in Translation: A Life in a New Language* (1989).

Od takrat se namreč preučujejo značilni primeri del, avtobiografij (e.g. Uhlman 1960; Canetti 1977), biografij in intervjujev. Na osnovi hipoteze, da lahko dela teh avtorjev odkrijejo edinstven in pomemben vidik pri preučevanju odnosa med jezikom/jeziki in čustvenimi odnosi (Besemeres 2006), se poraja vprašanje, kako ti pisatelji in pesniki v ustvarjalni nuji razčlenjujejo notranji dialog, misli in čustva v različnih jezikih (Pertot 2012, 79).

Izid Kellmanove monografije, ki dokazuje, da se večjezični literarni ustvarjalci s pisanjem v različnih jezikovnih sistemih ponašajo s svobodo odločitve in vračajo omejitve ene same kulture, je predvsem v ameriškem kulturnem okolju sprožil vrsto drugih raziskav. Nekateri so ta pojav začeli povezovati s Sapir-Whorfovo teorijo o jezikovni relativnosti, po kateri jezik vpliva na človekovo percepcijo sveta in način mišljenja. Kellmanova antologija je vsekakor sprožila tudi nasprotujoče si reakcije: Kellmanu so predvsem očitali, da ni ločeval med terminoma translingvalni in multilingvalni. To vrzel so nato drugi poskušali zapolniti, tako je npr. A. Suresh Canagarajah definiral večjezično pisanje kot nov pojav v jezikoslovju in literarni teoriji in psihologiji, ki se prilagaja hibridnim praksam in poudarja kulturno raznolikost, pri tem pa upošteva tudi zgodovinske in sociološke okoliščine (Canagarajah 2013). Drugi raziskovalci so izraz translingvalni predstavili kot orodje za raziskovanje pisanja in pismenosti (e.g. Horner et al. 2011). Večina pa vsekakor pritrjuje, da izbira jezika ni izbira nevtralnega orodja, ker je "jezik prepojen z mislimi, dejanji, mnenji, ki jih podedujemo iz preteklosti" (Todorov 2011, 15).

V zadnjih dveh desetletjih so se nato pojavili še drugi raziskovalci, ki so pojem večjezičnega pisanja uokvirjali še v druge vsebine. Tako Grosjean (2010) meni, da večjezični pisatelji preprosto sledijo vedenjskemu modelu, ki je skupen vsem dvojezičnim govorcem: tako kot se pri izbiri jezika prilagajajo sogovorniku, se pisatelji prilagodijo ciljni publikli, izberejo jezik bralcev in pri tem upoštevajo, da izbira jezika države, v kateri avtor živi, torej jezika večine, zagotavlja večje število bralcev. Ta ugotovitev, kot ugotavlja Pavlenko (2005), ne velja za vse: Solženicin se na primer ni nikoli naučil angleščine dovolj dobro, Kundera pa je med dvajsetletnim izgnanstvom v Franciji vedno pisal v češčini. V nekaterih primerih avtorji jezikovnih skupin, ki imajo manjšo moč v primerjavi z ekonomsko dominantno skupino, izberejo dominantni jezik, da bi pridobili več moči in s tem večjo prepoznavnost, pomembnost, vpliv v družbi. Tannenbaum (2003) meni, da je to primer pisateljev, katerih prvi jezik je arabščina in ki se v Izraelu odločajo za pisanje v hebrejščini. Taki in podobni primeri kažejo neko politično premoč, ki posledično pripelje do asimilacije tako manjšinskih kot priseljenjskih literarnih ustvarjalcev. Tako stanje pa ima tudi nasproten učinek, saj lahko privede do uzaveščenosti, do upora in do volje po ohranitvi lastnega jezika (Pertot 2012).

V slovenskem okolju se je zanimanje za večjezično literarno ustvarjanje rodilo nekaj več kot desetletje nazaj, še najprej na primeru migrantskih in priseljenjskih skupnosti (Žitnik Serafin 2008; 2012), leta 2016 pa je na pobudo graškega Inštituta za slavistiko stekel projekt, ki je prvič obravnaval ta pojav znotraj manjšinskih skupnosti, natančneje na avstrijskem Koroškem, z naslovom Dvojezična literarna praksa na Koroškem po ukinitvi literarne revije *Mladje* (1991) in njen položaj v nadregionalnem interakcijskem literarnem prostoru. Eden od rezultatov tega projekta je izid znanstvene monografije

Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu (Koron & Leben 2020), ki prinaša poglobljene študije o tem literarnem pojavu na avstrijskem Koroškem, poleg tega pa tudi več primerjalnih analiz s književnostjo priseljen-skih avtoric in avtorjev (Dimkowska 2020), z literarnim dvojezičjem med Slo-venci v Italiji (Košuta 2020) in z Italijani v Istri (Zudič Antonič 2020). Monogra-fija izhaja iz spoznanja, da je tradicionalni monolingvalni pogled na literaturo v luči novih epistemoloških in metodoloških dognanj, pa tudi spričo dogajanj v literarni praksi, potreben dopolnitve in razširitve. Razprave obravnavajo li-terarno večjezičnost s temeljnega literarnosistemskega vidika, prilagojenega za raziskave nadregionalnih literarnih interakcijskih prostorov, in pri tem odpirajo sveže pristope k malim, manjšinskim, nadregionalnim, priseljenkim oziroma migrantskim in transkulturnim literaturam. Raziskave o večjezičnosti znotraj slovenskih manjšinskih skupnosti, ki so bile doslej objavljene, kažejo, da lahko imamo

literarno dvojezičnost, menjavo in kreativno mešanje jezikov danes že kar za identi-fikacijski znak literature koroških Slovencev. Poleg tega ugotavljamo na regionalni kot na nadregionalni ravni nove in povsem različne oblike slovensko-nemške literarne interakcije in sodelovanja, ki povezujejo literarno prakso z nekim razširjenim literarnim prostorom (Köstler & Leben 2017, 149).

Nekaj manj je bilo do sedaj objavljenih raziskav o Slovencih v Italiji. Izpostaviti velja predvsem zbirko prispevkov v kulturni reviji *Mladika* (Mladika 2018; Purič 2018) in nekatere druge razprave v sklopu raziskav o širših vprašanjih, vezanih na književnost Slovencev v Italiji (Košuta 2008; Bandelj 2009; 2010; Pirjevec 2014; Smotlak 2016; Purič 2020), predvsem pa dva novejša prispevka, ki razčlenjujeta ravno obravnavano vprašanje (Košuta 2020; Cergol 2020) in posebej poudarjata, da je bilo pri Slovencih v Italiji

že pri nekaterih avtorjih starejše (npr. Ivan Tavčar), predvsem pa srednje generacije, mogoče opaziti znaten premik v smeri izbire obeh jezikovnih kodov pri pisanju (tako npr. pri Dušanu Jelinčiču, Tatjani Rojc, Eleni Cerkvenič, Mihi Obitu, Vesni Primožič in Liliani Visintin) ali pa v smeri izbire izključno italijanskega knjižnega jezika (npr. Claudia Voncina in Nelida Ukmari) (Cergol 2020, 334).

Mednarodna stroka je do sedaj zaznala zelo raznolike skupine večjezičnih li-terarnih ustvarjalcev in jih razdelila v več podskupin. V eno so bili uvrščeni avtorji, ki so se kljub poznavanju več jezikov in uporabi več jezikovnih kodov v vsakdanjem življenju odločali izključno za pisanje v svojem prvem jeziku. V drugo skupino spadajo tisti ustvarjalci, ki so se odločili, da bodo svoja čustva opisovali samo v drugem jeziku ali jeziku okolja. Še največ zanimanja pa vzbujajo tisti literarni ustvarjalci, ki so začeli s pisanjem v enem jeziku, po nekajletnem

literarnem delovanju pa so se odločili za drugi jezikovni kod, s tem da so se večinoma vračali v rabo svojega prvega jezika. Miran Košuta v svoji zadnji razpravi ta pojav razčleni nekoliko drugače:

Niti pod književnoteoretsko, niti pod sociološko ali narodnostno lupo namreč ni postransko, da je med slovenskimi leposlovci v Italiji ta hip možno uzreti in tipološko sežeti zlasti štiri opaznejše rodove dvojezičnikov: avtorice in avtorje, ki ustvarjajo izključno v italijanščini; take, ki ustvarjajo v italijanščini, a se občasno sami prevajajo v slovenščino; avtorice in avtorje, ki ustvarjajo v slovenščini, a se občasno sami prevajajo v italijanščino; in take, ki ustvarjajo tako v italijanščini kot slovenščini (Košuta 2020, 192).

2.2 Emocionalni vidiki pri izbiri jezikovnega koda

Pri analizi dvojezičnih literarnih ustvarjalcev se v znanstveni literaturi pojavlja tudi vprašanje emocionalnih vidikov pri izbiri prvega ali drugega jezika, predvsem zaradi različnih čustev, občutkov in življenjskih dogodkov, ki so vezani na en ali drugi jezik, zlasti pa na obdobje in na okolje, ko je dvojezični govorec prišel v stik s tema dvema jezikovnima kodoma. Nekateri raziskovalci so se ukvarjali z vprašanji, ali večjezični govorci sebe percipirajo kot različne osebe ali se celo obnašajo različno, ko govorijo v enem ali drugem jeziku, oziroma ali jih okolje drugače dojame, ko govorijo v enem ali drugem jeziku (Kellman 2000; Pavlenko 2005; 2006; 2012; Besemeres 2006; Grosjean 2010; Dewaele 2010; Anastassiou 2020). Še najbolj so raziskave poskušale dokazovati, ali so čustva, ki jih literarni pisci opisujejo, enako močna, če so opisana v prvem ali drugem jeziku. Naj pri tem dodamo še pomemben vidik, ki je izpostavljen pri obravnavanju tega vprašanja, in sicer da besedišče za opisovanje čustvenih vidikov ni v vseh jezikih enako bogato (Altarriba 2014), prav tako pa je treba poudariti, da sam sporočevalec oziroma v našem primeru literarni ustvarjalec lahko ne poseduje tako razvite jezikovne kompetence, da lahko v prvem ali drugem jeziku izraža emocionalne vidike. Splošna ocena v literarni stroki je, da so emocionalni vidiki izrazitejši, če so opisani v prvem oz. v maternem jeziku, čemur pritrjuje tudi Košuta.

Obe kategoriji samoprevajalskih dvojezičnikov izkazujeta namreč klenejšo literarno obvladovanje izvirnega kot prevodnega jezika, s čimer nevede pritrjujeta mnenju, ki ga je v članku *Why write in English?* (Čemu pisati v angleščini?) prepričljivo argumentiral Tim Parks na spletnih straneh *The New York Review of Books*: "The second language never seems to mean quite as much as the first" ("Zdi se, da ni drugi jezik nikdar toliko pomenljiv kakor prvi") [prevod M. K.] (Košuta 2020, 198–199).

V zadnjem desetletju so bili emocionalni vidiki prvega in drugega jezika pri dvojezičnih govorcih raziskani tako s kvalitativnimi kot s kvantitativnimi teh-

nikami in metodami in to bodisi z introspektivnimi metodami bodisi z laboratorijskimi preizkusi. Rezultati teh raziskav so si nasprotujoči, saj ene raziskave dejansko potrjujejo, da je prvi jezik emocionalno močnejši, druge raziskave pa so dokazale, da med jezikoma ni razlike (Pertot 2020). Po Freeman et al. (2016, citirano v Pertot 2020) odsotnost enotnih rezultatov ne sme čuditi ali zavajati: dovolj je, da pomislimo, kaj se zgodi dvojezičnemu govorniku, ko v enem jeziku ne najde semantično ali leksikalno enakovrednega izraza in se počuti izgubljenega v prevodu (ang. *lost in translation*). Pri obravnavi emocionalnosti enega ali več jezikov je treba vzeti v poštev še obdobje usvajanja prvega in/ali drugega jezika. Omenjene raziskave so bile izvedene na vzorcih poznih zaporednih dvojezičnih govorcev in so dejansko beležile razliko med stopnjo emocionalnosti med prvim in drugim jezikom. Druge laboratorijske raziskave, ki so bile izvedene na vzorcih simultanih in zgodnjih dvojezičnih govorečih, ki so drugi jezik usvojili v zgodnjem otroštvu, pa ne beležijo razlik v stopnji čustvene obarvanosti (Ferré et al. 2010; 2014; Grabovac & Pléh 2014).

Danes ena najbolj uveljavljenih teorij, ki lahko razloži nedoslednost rezultatov, je povezana s teorijo o utelešenem jeziku (ang. *embodied language*). Po tej teoriji govorec istočasno, ko usvoji neko besedo, usvoji tudi njen čustveni in senzorično-motorični vidik; ko pa se iste besede nauči v drugem jeziku, čustveni vidik ni več tako izrazit (Pertot 2020, 94). To je razvidno predvsem pri zgodnji socializaciji, ko se v možganih ustvarjajo povezave med jezikom in senzorično-motoričnimi ter čustvenimi izkušnjami. Usvajanje maternega jezika je v zgodnjem otroštvu povezano tudi z določenimi telesnimi gibi in dejanji in zato vsaka beseda nosi v sebi tudi senzorične, kinestetične, avtobiografske in čustvene informacije (Pavlenko 2012, citirano v Pertot 2020). Materni jezik je po navadi usvojen v čustvenem okolju, v katerem je uporabljen vsakodnevno. Drugi jezik oziroma jezik okolja pa je usvojen kasneje, na podlagi prvega jezika in po navadi v formalnem okolju (npr. šola, službeno mesto), kjer emotivna plat ni tako izrazita (Pertot 2020, 109). Eksperimentalne raziskave v zvezi z utelešenim jezikom so v zadnjih letih ponudile nekaj empiričnih dokazov in teoretično podlago za razvoj njenega raziskovanja, niso pa dokončno dokazale še natančnega položaja drugega jezika oziroma kolikšna je čustvena participacija drugih jezikov, v katerih je manj čustvenih izkušenj (Pavlenko 2017). Te raziskave so nato sprožile vrsto drugih domnev, in sicer ali je lahko emocionalna vpletenost enako pomembna tudi v primerih, ko je drugi jezik v odrasli dobi prekosil prvega in postal dominanten jezik, prvi pa je v primerjavi z drugim šibkejši. V tem primeru so raziskave dokazale, da imajo jeziki, ki jih otroci usvojijo v zgodnjem otroštvu (okvirno do sedmega leta starosti), podobno težo pri emocionalnosti. Raziskovalci so poskusili ta vidik razložiti tako, da so predlagali tri kategorije mehanizmov, pri katerih starost usvajanja jezika ni več pomembna determinanta: zorenje možganov, povezave na avtobiografski spomin in kontekst učenja, pri čemer je slednji najbolj pomemben dejavnik (Harris et al. 2006).

Tesno povezano z vprašanjem utelešenega jezika je lahko tudi vprašanje identitete, kot dokazuje razmišljanje nekaterih pisateljev ob literarnem ustvarjanju: "Če bi pisal v angleščini, to ne bi bil več jaz" (Green 1993, 62). Podobno razmišljanje je opisal tudi bolgarski raziskovalec Tzvetan Todorov, ko se je vračal v svojo rodno Bolgarijo, potem ko je po osemnajstih letih predaval v Parizu: "Moje občinstvo se je spremenilo. In v tistem trenutku sem dojel, da bolgarski intelektualci, katerim je bil moj prispevek namenjen, ne bi razumeli, kaj sem želel povedati" (Todorov 1994, 210). Obema je kasneje še pritrdil avtor temeljne knjige o večjezičnosti v literaturi:

Pisati v angleščini je kakor gledati na svet skozi drugi par očal: prisili te v različno miselnost. Ko pišem v španščini, so moji stavki kakor baročni retablo. Ko pišem v angleščini, so moji stavki jasni in enostavni, ker želim biti natančen in praktičen (Kellman 2003, 139).

Na podlagi takih ugotovitev je bila med letoma 2001 in 2003 na Univerzi v Londonu izvedena spletna raziskava *Bilingualism and emotions* (Dewaele & Pavlenko 2001–2003), s katero so želeli raziskovalci ugotoviti, kako večjezični govorci uporabljajo jezike pri komuniciranju čustev. Pisanje se v vprašalniku pojavlja skupaj z govorom, razumevanjem in branjem (vprašanje št. 12), nato v zvezi s pisanjem pisem in e-mailov (vprašanja 21b in 24b) in osebnega dnevnika (vprašanje št. 30). Zaključki te raziskave so pokazali, da lahko poznavanje več jezikov za njihove govorce ustvarja tudi različne svetove, govorci pa čutijo, da se njihove identitete spreminjajo, ko spreminjajo jezike. Raziskave v psihoanalizi, psihologiji in jezikovni antropologiji dokazujejo, da transkulturna večjezičnost lahko povzroči različno jezikovno obnašanje in je lahko tudi različno dojeta s strani prejemnikov sporočil, kar je odvisno od uporabljenega jezika v različnih okoljih. Tisti pa, ki živijo v dvo- ali večjezičnem okolju, ne doživljajo nujno tako ostre razlike pri svoji večjezični identiteti. Pavlenko (2006) vsekakor dokazuje, da dvojezični govorci ne doživljajo sveta na isti način kot enojezični. Doživljajo ga različno, ker spreminjajo zorne kote, način mišljenja ter verbalno in neverbalno obnašanje, ko uporabljajo različne jezike. Pri prehajanju iz enega jezika v drugega se nekateri počutijo zelo sproščeno, drugim pa to predstavlja težavo, ker doživljajo neprijetne občutke krivde, sramu, zatajitve (Pavlenko 2006). V nekaterih drugih primerih pa smo opazili, da so se literarni ustvarjalci odločili za pisanje v drugem jeziku, ker so potrebovali tančico (ang. *veil*), ki bi si jo nadel in preko nje ustvarili filter, skozi katerega bi bolj racionalno gledali na svojo opisano preteklost, "kot da bi se v njegovih izboklinah, v preprostem in zapletenem pisanju lahko nekoliko skrivala, zavedajoč se zunajliterarne radovednosti, ki bi jo moje pisanje vzbudilo, še preden bi sploh začela" (Djebbar 2003, citirano v Li 2007, 266). Alžirska pisateljica Djebbar je želela ohraniti razdaljo med sabo in svojim pisanjem tako, da je pisala v drugem jeziku in hkrati ustvarjala v svojih

literarnih delih družbeno angažirane like, prek katerih je želela, da bi bil slišan njen protestni glas. Protestirala je proti krivicam življenja, ki so jo pripeljale v izgnanstvo in posledično v izbiro drugega jezika (Li 2007, 266).

Dokaj pogosto čustvo, ki ga je možno zaznati pri dvojezičnih piscih, je občutek izdaje. Pisatelji o sebi razmišljajo, da so se z oddaljitvijo od svojega prvega jezika oddaljili od svoje kulture in od svojih korenin, z izbiro drugega jezika pa so izdali svoj prvi, materni jezik. Čustvo izdaje pa nekatere literarne ustvarjalce občasno privede k vrnitvi pisanja v svojem prvem jeziku, s čimer iščejo nekakšno ravnovesje med enim in drugim jezikom (Li 2007, 268).

Raziskav, ki bi obravnavala čustvene vidike med Slovenci v Italiji, ni veliko; v večini primerov gre za ankete, ki jih Slovenski raziskovalni inštitut Slori opravlja z maturanti slovenskih višjih šol v Italiji (Bogatec 2017; 2018). V doslej opravljenih študijah so bili vsi vpleteni sogovorniki že od zgodnjega otroštva dvojezični govorci, saj so obiskovali šole s slovenskim učnim jezikom in so imeli enakovredne jezikovne kompetence pri izražanju čustev v obeh jezikih. Raziskave so pokazale, da je mogoče maturante na slovenskih šolah razdeliti v dve večji skupini: prva, številčnejša (76,9 %) je sestavljena iz mladih, ki uporabljajo pretežno slovenski jezik in ga občasno mešajo z italijanskim, drugo (32,1 %) pa sestavljajo taki, ki uporabljajo pretežno italijanski jezik in ga občasno mešajo s slovenskim. Raziskava je bila izvedena trikrat (v letih 1992, 2005 in 2012) in v vseh treh letih so bili rezultati zelo podobni: v prvi skupini so mladi izjavili, da raje uporabljajo slovenščino in mešanico obeh kodov pri izražanju svojih čustev v vseh situacijah, mladi iz druge skupine pa za izražanje svojih čustev raje uporabljajo italijanščino: rezultati torej kažejo, da je jezik, ki ga mladi Slovenci v Italiji pretežno uporabljajo, istočasno tudi tisti, ki se jim zdi najbolj prikladen za izražanje čustev; prav tako ni bilo zaznati posebnih premikov v teku let (Pertot 2020, 111–113), kar dodatno potrjuje, da mladi Slovenci v Italiji doživljajo kot bolj čustveni tisti jezik, ki so se ga naučili v zgodnjem otroštvu, torej kot prvi jezik (Pertot 1996; Pertot & Kosic 2014).

2.3 Metodološka izhodišča in hipoteza

V nadaljevanju bo težišče razprave osredinjeno na vprašanje, kako svoje dvojezično pisanje dojemajo sicer redki dvo- in večjezični slovenski ustvarjalci v Italiji. Za raziskavo čustvenih vidikov pri večjezičnih piscih bomo analizirali pretežno tiste pisce, ki se zavestno odločajo za pisanje izvirnih literarnih besedil v obeh jezikih, ne bomo pa obravnavali tistih, ki so se doslej odločili le za prevajanje svojih literarnih del iz enega v drugi jezik, ker pri tem procesu čustveni vidiki ne pridejo do izraza. Izbrani so bili tisti literarni ustvarjalci, ki so doslej v javnosti poznani kot pripadniki slovenske manjšinske skupnosti, v zadnjih letih pa so objavili eno ali več literarnih del (poezijo, prozo in dramatiko) tudi (ali izključno) v jeziku večinskega naroda, torej v italijanščini. Izbrani avtorji so uvrščeni v

skupino poznih zaporednih dvojezičnih govorcev, ker so v svoji rani mladosti s starši in sorodniki komunicirali pretežno v slovenskem jeziku, italijanščine pa so se naučili iz okolja in ob vstopu v izobraževalni sistem slovenskih šol v Italiji od tretjega leta dalje. Avtorica članka zato postavlja hipotezo, da se bo pri analizi izbranih literarnih del pokazala različna stopnja emocionalnosti pri pisanju v prvem ali drugem jeziku.

3. Primer slovenskih literarnih ustvarjalcev v Italiji

Pojav večjezičnih literarnih ustvarjalcev znotraj slovenske skupnosti v Italiji predstavlja dokajšnjo dilemo za literarne zgodovinarje in teoretike, ker gre za relativno nov pojav, ki lahko občasno vzbuja skrb. Nekateri namreč navajajo, da bi lahko bil ta pojav znak poostrenega tihega asimilacijskega pritiska ali čedalje slabšega obvladovanja slovenskega jezika in hegemoničnih vplivov večinskega okolja (Košuta 2006, 50).

Gre zgolj za osamljeno, osebno umetniško izbiro jezikovno nadizobraženih in več-kulturno kompetentnih piscev ali tudi za splošnejši literarni odsev socialno napredujoče narodnostne asimilacije Slovencev v Italiji? Kakšni vzgibi sprožajo in podžigajo tovrsten literarni 'code-switching': identitetni, kulturni, izobrazbeni, tržni, recepcijski? So tudi ali pretežno v italijanščini pišeči slovenski pesniki in pisatelji iz Furlanije - Julijske krajine literarno povsem enakovredno dvojezični? In kam sodi navsezadnje njihova izpoved: v italijansko, slovensko, hibridno primorsko, obmejno književnost? (Košuta 2020, 190).

V doslej objavljenih antoloških zbirkah slovenske poezije v Italiji je bilo dvojezičnim pesnikom posvečeno malo prostora. V antološki zbirki *Drugačni verzi / Versi diversi* (Košuta 2006) najde svoje mesto samo Miha Obit in to predvsem s svojimi poezijami v beneškem narečju. Majhen premik je opaziti v antologiji *Rod lepe Vide* (Bandelj 2009), ki vključuje tudi nekaj dvojezičnih sodobnih slovenskih pesnikov. Bandelj si dvojezično literarno ustvarjanje razlaga drugače, namreč kot možnost novega izražanja, ki dokazuje željo po odprtosti in novo razumevanje časa in prostora. Njemu pritrjuje tudi Silvija Borovnik, ki vidi v teh jezikovnih premikih vzorčni primer medkulturnosti v književnosti (Borovnik 2017, 71). Nove jezikovne izbire predstavljajo take dileme, ker

pregled biografij kaže, da so slovenski avtorji v Italiji, ki ustvarjajo v tujem jeziku, v vsakdanjem življenju večinoma povezani z manjšinskim tkivom: na slovenski jezik jih veže kraj bivanja, opravljeno šolanje, delovanje v slovenskih društvih, v večini primerov tudi poklic. [...] Izbire italijanskega izrazila torej ne moremo utemeljiti kot izraz izgubljenega odnosa z etnično narodenostjo ali s pomanjkljivimi stiki s slovensko jezikovno in kulturno danostjo. Avtorji celo potrjujejo svojo pripadnost slovenskemu kolektivu z vsakdanjim življenjem, delovanjem, sodelovanjem pri navadah in prireditvah manjšine (Purič 2020, 293).

Pri analizi izbire različnih jezikovnih kodov je treba vzeti v poštev tudi širši kulturno-zgodovinski kontekst in z njim povezano vprašanje kolektivne travme, ki se v literarnem sistemu Slovencev v Italiji kaže na dva načina, in sicer skozi normativni del spomina na omenjeno travmo ter skozi pojavnost travme, ki prodira v pripovedno strukturo (Toroš 2021). Iz pregleda slovenskih piscev v Italiji, ki se odločajo za pisanje v več jezikih in pri katerih so izključeni tisti, ki svoja dela samo prevajajo iz enega jezika v drugega, je tako potrebno naštetih sledeča imena. Med literarnimi ustvarjalci slovenskega rodu, ki so se odločili, da bodo pretežno pisali v italijanščini, so Tatjana Rojc, Elena Cerkvencič, Liliana Visintin, Claudia Voncina, Tatjana Križmančič, Nelida Ukmar, Antonella Bukovaz in Anja Zobin. Med tistimi, ki so doslej objavili izvirna dela v več jezikih, pa so Ivan Tavčar, ki piše poezije v slovenskem, italijanskem in nemškem jeziku, Miha Obič, ki je svojo pesniško pot začel v italijanščini, nato pa prešel tudi v rabo beneškega narečja in pa tudi knjižne slovenščine, Igor Pison, ki je doslej izdal dve zbirki kratke proze, eno v italijanščini in eno v slovenščini, ter dve dramski besedili v slovenščini, ter Igor Gherdol, ki objavlja svoje poezije pretežno v italijanskem jeziku, dve pesniški zbirki pa sta napisani v slovenščini.

Nekateri izmed naštetih literarnih ustvarjalcev so tudi sami reflektirali svojo izbiro in si jo razlagali na različne načine. Pri generacijsko najmlajšem predstavniku Igorju Pisonu (roj. 1982) se izbira jezika zdi pravzaprav naravna: ne gre več za ideološko ali politično izbiro, temveč za izbiro tistega jezikovnega koda, ki se bolje prilega okoliščinam, domnevni publiki in literarni zvrsti: jezik ni več vrednota, temveč orodje, s katerim razpolaga.

Priznati moram, da nimam še razčiščenega mnenja o svojem odnosu do pisanja v italijanščini ali slovenščini. Oba jezika sta zame orodje, s katerim lahko svoje ideje prelijem v vsakomur razumljivo zgodbo. Ne mislim pa, da bi z rabo jezika zanimal ali potrdil svojo narodno pripadnost. V svojih nastopih sem večkrat poudaril, da je pravzaprav zgodba, ki določa jezik. Če bom pisal nekaj o Trstu, se tekst rodi v slovenščini. V italijanščini zveni moj opis Trsta zlagan in patetičen. Z leti sem opazil, da se dramski teksti razvijajo hitreje v slovenščini, zadnje čase celo v nemščini. Fantastične in nadrealistične zgodbe pa se prilegajo italijanski sintaksi in besedam. Vprašanje abstrakcije jezika v družbi, ki komunicira v glavnem preko vizualnega, ustvarja še večji izziv avtorjem, da se poslužijo kateregakoli jezika in se dotaknejo zamolčanih (torej nevidnih) globin človeka (Pison 2018, 10).

Da je izbira jezika naraven proces, se strinja tudi predstavnik starejše generacije Ivan Tavčar (roj. 1943), ki je rojen v slovenski družini, odrasčal je v italijanskem okolju, sorodstvene vezi pa ga tesno vežejo tudi z nemški svetom. Med temi tremi jeziki ne čuti razlike, prosto izbira med njimi: "Občevanje in pesnjenje v treh jezikih je zame danost, nekaj povsem naravnega" (Novi glas 2013).

Z nekoliko drugačnim pristopom pa se je lotila pisanja v italijanskem jeziku literarna teoretičarka Tatjana Rojc, ki je leta 1995 izdala pesniško zbirko *Terra*,

rossa e infinita, leta 2017 pa svoj prozni prvenec, kratek roman *La figlia che vorrei avere*. Vzgibi, ki so Rojčevo pripeljali do te izbire, so tako praktične kot vsebinske narave. K pisanju jo je spodbudila italijanska nacionalna založba, kateri je nameravala predstaviti usodo slovenskega človeka na Krasu, obenem pa je želela med sabo in pisanjem ustvariti neko racionalno tančico (ang. *veil*), da lahko z večjo mero svobode in distance opiše zgodbo, kar je ena od naštetih znanstvenih izhodišč za dvojezično pisanje. Na vprašanje novinarke o izbiri italijanskega jezika je namreč odgovorila:

Ko pišeš zgodbo, imaš pred sabo bralca, predvsem pa sebe pred notranjim ogledalom. Moja junakinja je vzrasla iz arhetipa, ki očitno tli v meni, ki pa ni samo del mene, ampak predstavlja zaznamovanost, usidrano v tržaško in širše primorsko okolje. Med seboj in vsebino sem potrebovala nekakšen filter, da sem lahko bolj svobodno izpovedala Sanjino preizpraševanje o življenju in smrti, identiteti, jeziku, praznini in spominu. Napisati slovensko zgodbo v italijanščini je bil povrh zame velik izziv: soočiti se z uglednim založnikom, številnimi potencialnimi bralci in italijansko kritiko (Zgonik 2018).

Drugačen zorni kot predstavlja pomenljiva pesniška izpoved Claudie Voncina, ki pa svojo izbiro italijanskega jezika pojasnjuje kot zatajitev. "Na predstavitvi pesniške zbirke *Emozioni* (2017) je vzrok za pesnjenje v jeziku drugega prisodila povojnim družbenim in političnim razmeram, ko so lokalne in državne oblasti [...] 'preprečile velikemu številu slovenskih otrok, da bi obiskovali šolo v slovenskem jeziku' " (Purič 2020, 297). Voncina priznava, da je na nek način zatajila svoj narod, ne more pa se izražati v slovenskem jeziku, ker nima dovoljšne jezikovne kompetence za pesnjenje v svojem prvem jeziku. Pesnica se je slovenski narodni skupnosti vsekakor želela približati tako, da je doslej objavila dve dvojezični pesniški zbirki (*Mosaico / Mozaik* in *Fantasia / Fantazija*) ter zbirko kratkih zgodb v slovenščini *Meja na vzhodu 1915–1991* (1999), v katerih je svoje poezije sama prevedla v slovenščino. S svojo izbiro Voncina pritrjuje razširjenemu občutku zatajitve, ki je prisoten tudi pri drugih večjezičnih pisateljih – temu občutku se večjezični pisci zoperstavljajo s prevajanjem svojih del v svoj prvi jezik in s tem delno potešijo občutek krivde in iščejo ravnovesje med prvim in drugim jezikom (Li 2007).

S podobnimi vprašanji se sooča tudi analiza pesniških izpovedi slovenskih tržaških pesnic, ki jih je natančno in pregledno obdelala Vilma Purič v svoji monografiji (2020), v kateri je vzela v pretres tudi tiste pesnice, ki pišejo izključno v italijanščini. Tak je primer literarnega glasu Elene Cerkvnič, ki je doslej izdala dve pesniški izbirki v italijanščini, opisuje pa tematike, ki so vezane tudi (a ne samo) na slovensko narodno skupnost v Italiji, kot npr. podobo gorečega Narodnega doma. "Pesnica skuša pojav izvzeti iz slovenskega okvira in ga vključiti v seznam genocidnih dejanj, ki jih je v zgodovini izvršil evropski človek" (Purič 2020, 294). Cerkvničeva dogodka ne pojmuje kot napad na slovensko besedo v

Italiji, temveč kot zločin, ki je zaznamoval celotno tržaško skupnost. Pripadnost obema kulturama pesnica potrjuje tudi v svoji drugi pesniški zbirki, v kateri opeva svojo zasidranost v dveh kulturah, "lik Danteja prepleta s Prešernom, opozarja na skupne značilnosti obeh pesnikov in njunih pesniških stvaritev" (Purič 2020, 295). Pesnica zagovarja skratka medkulturno izmenjavo tržaškega kulturnega miljeja, kar dokazuje tudi s tem, da se v nekaterih poezijah odloča za preklapljanje iz enega jezikovnega koda v drugega:

predragi / medota nikakor ne umoriti / Erjavec bi tega ne želel storiti // cacciarli
perché? / naj živijo nekje, zakaj ne? // orsetti protetti / caris // simi / indicar loro dove /
possan viver altrove (Purič 2020, 295).

Jezikovno večjezičnost izpričuje tudi ronška pesnica Liliana Visintin, ki svoje poezije piše pretežno v italijanščini, občasno jih prevaja v slovenščino, v svoje poezije pa vključuje tudi španščino in hrvaščino.

Sproščeni plurilingvizem izvira iz potenciranja sporazumevalne funkcije jezika; pesnica namreč izbira tiste načine izražanja, ki učinkovito nagovarjajo drugega, iz kulturnih vzorcev privilegira primerljive, skupne in podobne lastnosti in opušča specifično, z narodnostjo zaznamovano besedišče, etnično opredeljeno podoben, enoznačne kulturne pojme in nacionalne napetosti (Purič 2020, 297).

Poezija Igorja Gherdola je pisana pretežno v italijanskem jeziku, mladi pesnik je izdal že več kot dvajset knjižnih zbirk, od katerih jih je samo nekaj v slovenskem jeziku. Pri analizi vsebinske plati poezij izstopa predvsem razlika v izbranih tematikah, ki jih obravnava v enem ali drugem jeziku. Gherdolova poezija je predvsem intimna, poje o nežni sladkosti in uporablja preprosto, a globoko in pronicljivo besedišče, s katerim pesnik išče notranjo harmonijo. V slovenskih pesmih izstopajo nekatere teme, ki jih v italijanskih ni, te pa so pretežno vezane na slovensko narodno skupnost v Italiji. Tako npr. v poeziji *Slovenska kri* piše:

V telesu se / moja slovenska / kri pretaka, ne / morem jo kriti, / ne morem jo / skriti. Moja
kri, / je glas našega / naroda, / prepolna / doživetij in / spominov. V / telesu, se moja
/ in vaša kri, / pretaka in zato / se moje srce / veseli od / radosti (Gherdol 2008, 12).

Ob potrditvi svojih slovenskih korenin se pojavi še ena poezija, ki opeva za Slovence temeljni dogodek požiga Narodnega doma v Trstu: "Zagorel je v / hudem plamenu / naš Narodni / dom zagorel je" (Gherdol 2008, 15). Gherdolini verzi potrjujejo teorijo, da večjezični pesniki v svojem prvem jeziku lažje opevajo tematike, ki so vezane na čustveno doživljanje jezika, zato je motiv slovenskih korenin in požiga Narodnega doma opisan v slovenščini. V pesniških zbirkah, napisanih v italijanskem jeziku, pa takih motivov ni bilo zaznati, prevladuje intimna tematika, ki je kvečjemu vezana na naravne lepote tržaškega mesta.

Največ možnosti za globljo analizo pesniške izpovedi in z njo povezanih čustvenih vidikov ponuja pesniški opus tržaškega trijezičnega pesnika Ivana Tavčarja, ki že več desetletij objavlja pesniške zbirke v slovenščini, italijanščini in nemščini. V njegovi lirski izpovedi lahko izpostavimo predvsem nenehno prehajanje pesniškega izražanja iz svetlobe v temo, iz svetlorumenih sončnih zatonov v občasne spuste v temine noči in nejasnih čudnih sanj, v katerih so "jekleni jezdec dirjali skozi žolto luč, / odeti v apokaliptične obrise" (Tavčar 2018, 22). Slovenska in italijanska literarna kritika označuje Tavčarja za intimističnega ustvarjalca, ki pa je obenem vpet tudi v svetovljansko razsežnost. Njegovi verzi kažejo predvsem na boleče razkrivanje lastnega jaza, ki se stalno znajde na življenjskih razpotjih in na njih išče pot resnice in življenja. Tavčarjeva poezija je prežeta s simboli in vrednotami, predvsem duhovnimi vrednotami življenja in ohranjanja svobode, ki jih ima za največji dar življenja. Pesniška govorica Ivana Tavčarja potrjuje širok razpon avtorjeve intimistične izpovedi, ki niha med razmišljujočimi trenutki, tu pa tam prekritimi s tančico sivine in grenkobe, in pa bolj vedrim doživljanjem lepote sveta. Ivan Tavčar svojih poezij ne prevaja, zato pa je globlja analiza vsebin v njegovi pesniški izpovedi lahko zanimiv primer čustvenega doživljanja jezika. Pri analizi nekaterih od teh se namreč poraja misel, da so tiste, ki so napisane v italijanskem jeziku, nekoliko bolj melanholične, v njih opeva temeljno brezizhodnost, kakor npr. v uvodni poeziji zbirke *Il profumo delle memorie* / *Čarobna piščal* / *Das schiff der ewigkeit tutet ungeduldig*, v kateri pravi:

Le ferite del cuore / non accennano a rimarginarsi. [...] Vorrei arrendermi / al languore dell'anima, / all'attonita clessidra del tempo (Rane srca / ne kažejo znakov zdravljenja. [...] Želel bi se predati / otožnosti duše / začuden klepsidri časa) [prevod J. C.] (Tavčar 2017, 13),

cikel poezij v italijanščini pa nadaljuje z mislijo, da bi rad izginil v noči teme, blodil v brezčasju, večno žejen ljubezni.

Vorrei con la notte svanire, / errare senza tempo, / inquieto e inappagato viandante, / eternamente assetato d'amore (Želel bi izginiti z nočjo / bloditi brezčasno, / nemiren in neizpolnjen popotnik, / večno žejen ljubezni) [prevod J. C.] (Tavčar 2017, 28).

Sicer tudi slovenske poezije ne prikrivajo teme in praznin, ki se kdaj pa kdaj pojavijo, a v slovenskem jeziku pesnik odgovori na te praznine z večjim zanosom in energijo, kot kaže prav tako uvodna poezija k slovenskemu delu iste zbirke:

Bojim se edino / praznin, / ki se kdaj pa kdaj / pojavljajo / v duši. // A pesmi in barve, / ki jih takoj zapolnijo, / so mi poroštvo / za nekaj, / kar beseda ne more / razkriti (Tavčar 2017, 63).

Tako kot odkriva pesnik v besedi in barvah potešitev za svojo praznino, v slovenski poeziji dobi tudi nekoga, ki mu lahko napolni samoto pustega, sivega, zaprašenega dne:

Z nekom, / kateremu bom lahko odprto / pogledal v oči, / pri katerem / se bom lahko
z užitkom napil / prasketajočih sokov, / s katerimi / se bom lahko drzno povzpел / do
še neosvojenih vrhov (Tavčar 2017, 72).

Iz teh sicer maloštevilnih primerov se namreč zdi, da Tavčarjevo pisanje poezije v slovenskem jeziku izraža neko drugačno, bolj pozitivno naravnost, ki je v poeziji, napisani v italijanskem jeziku, ni zaznati.

Tem opažanjem pritrjuje tudi Miran Košuta, ki je vzel pod drobnogled dve različni poeziji tržaškega pesnika, in sicer poezijo *Sam*, ki je izšla v slovenski zbirki *Odselitev* (2012), in poezijo *Solo* iz pesniške zbirke *Dilagante eternità* (2015). Kljub temu da imata poeziji isti naslov, je izpovedovanje lastnega jaza v njiju popolnoma različno.

Medtem ko se lirski jaz slovenske izpovedi *Sam* izjavlja za ekstatično vzradoščenega in neizrekljivo srečnega ob svoji individualni, vendar v 'burnošumeče valovanje / vsemirskih širjav' vpeti osami, puščavniški protagonist italijanske pesmi *Solo* z globljenjem v lastno intimo do tolikšne mere dosluti nesmiselnost etične introspekcije, puhlost besedništva in bivanjski absurd, da prek podrazumljenega epilognega izklopa stikala resignirano ugasne v temo pozabo (Košuta 2020, 197–198).

Gre torej za povsem diametralno nasprotujoče si doživljanje lastne samote, ki v enem jeziku dobiva pozitivne konotacije:

Jaz sem bil vedno sam / s svojimi sanjami. / Neusmiljeno sam. / In vendar / neizrekljivo
srečen (Tavčar 2012, 43),

v drugem pa negativne:

Solo / tra le costellazioni / che non hanno nome / sospeso tra passato e futuro, / nel
vano tentativo / di pareggiare / i conti in sospeso, / di riempire / il vuoto delle parole, /
spengo la luce / e tento / di dimenticare il mondo / e me stesso (Sam / med ozvezdij, /
ki nimajo imena, / razpet med včeraj in jutri / v brezplodnem naponu, / da poravnam /
neporavnane račune, / da napolnim / praznino besed, / ugasnem luč / in poskusim /
pozabiti na svet / in nase) [prevod M. K.] (Tavčar 2015, 16).

Čeprav v samorefleksiji tržaški pesnik ni opozoril na opaženo razliko pri rabi dveh jezikovnih kodov, lahko iz te krajše analize pritrdimo teoretičnim izhodiščem, ki postavljajo prvi jezik kot čustveno močnejši jezik oziroma tisti, ki je vezan na čustveno bolj doživeta obdobja, v primeru Ivana Tavčarja na družinski krog

otročkih let, in imajo zato poezije v slovenskem jeziku nekoliko pozitivnejši prizvok.

V svojih kratkih zgodbah, ki se odvijajo pravzaprav v nedefiniranem času in prostoru, Igor Pison opisuje vsakdanjost mladega človeka. Pri analizi teh literarnih besedil ni zaznati nobene posebne razlike med rabo enega ali drugega jezika. Vsebinsko, tematsko in motivno se kratke zgodbe skorajda prekrivajo. Le v zbirki kratkih zgodb, napisani v slovenskem jeziku, Zasilni izhodi, lahko v nekaterih manjših detajlih prepoznamo podobo tržaškega mesta. Sami protagonisti pa ne kažejo kakšnih narodnostnih ali jezikovnih posebnosti: gre za brezupne literarne protagoniste, večinoma srednjih let, ki ne najdejo prave poti, ne prevzemajo posebne odgovornosti v življenju in sprejemajo danost tako, kot se jim ponuja. Vse to pa je opisano tako v slovenskem kot italijanskem jeziku na povsem enakovredni ravni.

4. Zaključek

Predstavljeni in analizirani primer večjezičnega literarnega ustvarjanja znotraj slovenske manjšinske skupnosti v Italiji predstavlja novo literarno paradigmo, ki jo je treba primerno vrednotiti in analizirati. Pojav sicer še ni zelo markanten in je nedvomno manj izrazit kot med Slovenci na avstrijskem Koroškem. Nenazadnje je bilo tudi argumentirano, da je ta pojav bolj prisoten med pripadniki srednje in starejše generacije Slovencev v Italiji, izrazito manj pa med pripadniki najmlajše generacije literarnih ustvarjalcev (Cergol 2020).

Iz odzivov in samorefleksij omenjenih avtorjev je mogoče priti do različnih zaključkov. Nekateri zaznavajo jezik le kot sredstvo, ki ga uporabljajo za svoja literarna dela, o čustvenih vidikih te izbire pa ne razmišljajo (Tavčar, Pison). Pri ustvarjalki, ki se je odločila izključno za pisanje v italijanskem jeziku, je mogoče zaznati tudi občutek krivde in zatajitve, ki pa ga povečini pripisujejo zunanjim političnim in socialnim dejavnikom (Voncina). Pri tržaški Slovenki Tatjani Rojc pa je že mogoče zaznati čustveno zaznamovan odziv na izbiro, ko pravi, da je želela z njo vzpostaviti racionalni filter med sabo in pisanjem. Podoben odgovor je pred leti dala tudi Maja Haderlap, ki je svoj roman *Engel des Vergessens* (*Angel pozabe*) napisala v nemščini. S tem se dokazuje, da ima izbira jezika tudi čustveni vidik: v nekaterih primerih se literarni ustvarjalci oddaljujejo od svojega prvega jezika, ki ga zaznavajo bolj čustveno, ker trdijo, da za opisovanje željenih dogodkov potrebujejo tančico (ang. *veil*), ki jo pri obravnavanem primeru predstavlja izbira italijanskega jezikovnega koda (Mehrer et al. 2003).

Pri literarni analizi nekaterih izbranih pesniških in proznih sestavkov pa je bilo mogoče razbrati subtilno razliko pri izpovedovanju lastnih čustev v rabi obeh jezikovnih kodov. Tak je primer večjezičnega tržaškega pesnika Ivana Tavčarja, pri katerem se je izkazalo, da vsebujejo poezije, napisane v slovenskem jeziku, torej v prvem jeziku, pozitivnejši čustveni naboj, tiste, napisane v italijanskem

jeziku, pa bolj melanholično noto brezizhodnosti. Ta analiza potrjuje avtoričino hipotezo, da je pri poznih zaporednih dvojezičnih govornikih mogoče v nekaterih primerih razbrati različno emocionalnost, pri čemer je čustveni vidik bolj izrazit kot pri pisanju v drugem jeziku ali jeziku okolja. Sicer pa ta ugotovitev ne more biti pripisana vsem naštetim primerom, ker se je pri nekaterih tudi izkazalo, da je pisanje v obeh jezikih povsem enakovredno.

Iz zbranega in analiziranega gradiva na primeru dvojezičnih literarnih ustvarjalcev znotraj slovenske manjšinske skupnosti v Italiji je torej mogoče zaključiti, da je tudi v tem literarnem sistemu prisotnih nekaj različnih odzivov na ta nov literarni pojav. Nekateri pojmujejo svoje pisanje v drugem jeziku kot zatajitev lastnih korenin, šibke jezikovne kompetence pa ne dovoljujejo izražanja v prvem jeziku; kljub temu skušajo ti avtorji omiliti svoj občutek krivde s prevajanjem svojih besedil v svoj prvi jezik. Drugi literarni ustvarjalci si svojo izbiro razlagajo s potrebo po vzpostavitvi nekega racionalnega filtra, skozi katerega z večjo distanco lahko opisujejo dogodke, ki so jim čustveno blizu. Tretja skupina literarnih ustvarjalcev pa izbiro jezika pojmuje kot izbiro najprimernejšega sredstva za izbrane okoliščine, publiko, cilje in literarne zvrsti. Čeprav je pojav znotraj slovenske skupnosti v Italiji še relativno redek, bo s časom morda postal izrazitejši po zgledu tega, kar se dogaja med Slovenci na Koroškem ali pa tudi med drugimi manjšinskimi skupnostmi, zato ga bo treba še dodatno razčlenjevati, saj bo pomemben pokazatelj v premikih znotraj vprašanj identitete, čustvenih vidikov jezika in narodnostne naravnosti bodisi znotraj manjšinske skupnosti kakor tudi v sozvočju s širšim regionalnim, nadregionalnim in mednarodnim literarnim dogajanjem.

Literatura in viri

- Altarriba, J., 2014. *Emotion, Memory and Bilingualism*. V R. R. Heredia & J. Altarriba (ur.) *Foundations of Bilingual Memory*. Springer, New York, 185–203.
- Anastassiou, F., 2020. The Effect of Multilingualism on Cognition, Memory and Emotions: A Review. *International Journal of Learning and Development* 10 (4), 68–76.
- Bandelj, D., 2009. *Rod Lepe Vide*. Študentska založba, Ljubljana.
- Bandelj, D., 2010. Literature of Slovenians in Italy: A Subsystem of Slovenian Literature or a Supranational System? *Interlitteraria* 15 (2), 432–441.
- Besemeres, M., 2006. Language and Emotional Experiences: The Voice of Translingual Memoir. V A. Pavlenko (ur.) *Bilingual Minds: Emotional Experience, Expression, Preservation*. Multilingual Matters, Clevedon, 34–58.
- Bogatec, N., 2017. Izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji. V *Koledar: za leto 2017*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 267–276.
- Bogatec, N., 2018. Izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji. V *Koledar: za leto 2018*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 236–247.
- Borovnik, S., 2017. *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, Maribor.

- Canagarajah, S. (ur.), 2013. *Literacy as Translingual Practice: Between Communities and Classrooms*. Routledge, New York.
- Cergol, J., 2020. Izbira jezika pri avtorjih mlajše generacije Slovencev v Italiji. V J. Vogel (ur.) *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 331–336.
- Dewaele, J.-M., 2010. *Emotions in Multiple Language*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, New York.
- Dewaele, J.-M. & Pavlenko, A., 2001–2003. *Web Questionnaire Bilingualism and Emotion*. University of London, <https://link.springer.com/content/pdf/bbm%3A978-0-230-28950-5%2F1.pdf> (dostop 25. 10. 2021).
- Dimkovska, L., 2020. Književnost priseljenskih avtoric in avtorjev v kontekstu slovenske književnosti in kulture. V A. Koron & A. Leben (ur.) *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Založba ZRC, Ljubljana, 179–188.
- Ferré, P., García, T., Fraga I., Sánchez-Casas, R. & Molero, M., 2010. Memory for Emotional Words in Bilinguals: Do Words Have the Same Emotional Intensity in the First and in the Second Language? *Cognition & Emotion* 24 (5), 760–785.
- Ferré, P., Fraga I., Comesaña, M. & Sánchez-Casas, R., 2014. Memory for Emotional Words: The Role of Semantic Relatedness, Encoding Task and Affective Valence. *Cognition & Emotion* 29 (8), 1401–1410.
- Gherdol, I., 2008. *Plamen gori v srcih*. The Boopen, Pozzuoli.
- Grabovac, B. & Pléh, C., 2014. Emotional Activation Measured Using the Emotional Stroop Task in Early Hungarian-Serbian Bilinguals from Serbia. *Acta Linguistica Hungarica* 61 (4), 423–441.
- Green, J., 1993. *The Apprentice Writer*. Marion Boyars Publishers, New York, London.
- Grosjean, F., 2010. *Bilingual Life and Reality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Harris, L. C., Gleason, J. B. & Ayçiçeği, A., 2006. When Is a First Language More Emotional? Psychophysiological Evidence from Bilingual Speakers. V A. Pavlenko (ur.) *Bilingual Minds: Emotional Experience, Expression, Preservation*. Multilingual Matters, Clevedon, 257–283.
- Hoffman, E., 1989. *Lost in Translation: A Life in a New Language*. Vintage, London.
- Horner, B., Lu, M., Royster, J. & Trimbur, J., 2011. Language Differences in Writing: Toward a Translingual Approach. *College English* 73, 303–321.
- Kellman, S. G., 2000. *The Translingual Imagination*. University of Nebraska Press, Lincoln, London.
- Kellman, S. G., 2003. *Switching Languages: Translingual Writers Reflect on Their Craft*. University of Nebraska Press, Nebraska.
- Koron, A. & Leben, A., 2020. *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Košuta, M., 2006. *Drugačni verzi: pesniki dveh manjšin / Versi diversi: poeti di due minoranze*. Unione italiana, Koper.
- Košuta, M., 2008. *E-mejli: eseji o mejni literaturi*. Litera, Maribor.
- Košuta, M., 2020. O literarnem dvojezičju slovenskih leposlovcev v Italiji. V A. Koron & A. Leben (ur.) *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Založba ZRC, Ljubljana, 189–204.
- Köstler, E. & Leben, A., 2017. Dvojezična literarna praksa koroških Slovencev po ukinitvi "Mladja" (1991) in njena pozicija v nadregionalnem prostoru literarne interakcije. V *Koroški koledar 2017*. Drava, Celovec, 148–158.

- Li, W., 2007. Souls in Exile: Identities of Bilingual Writers. *Journal of Language, Identity and Education* 6 (4), 259–275.
- Manchón, R. M., 2013. Writing. V F. Grosjean & L. Ping (ur.) *The Psycholinguistics of Bilingualism*. Wiley-Blackwell, Malden (MA), 100–115.
- Mehrer, A., Argentieri, S. & Canestri, J., 2003. *La babele dell'inconscio. Lingua madre e lingue straniere nella dimensione psicoanalitica*. R. Cortina, Milano.
- Mladika, 2018. Kdo je slovenski pisatelj? *Mladika* 62 (9), 4–17.
- Novi glas, 2013. Nobena poezija ne more biti dokončna. *Novi glas*, 15. 4. 2013, <https://www.noviglas.eu/nobena-poezija-ne-more-biti-dokoncna/> (dostop 26. 2. 2021).
- Pavlenko, A., 2005. *Emotions and Multilingualism*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Pavlenko, A., 2006. Bilingual Selves. V A. Pavlenko (ur.) *Bilingual Minds: Emotional Experience, Expression, Preservation*. Multilingual Matters, Clevedon, 1–33.
- Pavlenko, A., 2012. Affective Processing in Bilingual Speakers: Disembodied Cognition?. *International Journal of Psychology* 47 (6), 405–428.
- Pavlenko, A., 2017. Do You Wish to Waive Your Rights? Affects and Decision Making in Multilingual Speakers. *Current Opinion in Psychology* 17, 74–78.
- Pertot, S., 1996. J1 proti J2: iskanje referenčnega modela / L1 versus L2: in cerca di un modello di riferimento. IRRSAE, Trst.
- Pertot, S., 2012. La produzione letteraria in una lingua non materna: interpretazioni psicologiche / Literarno ustvarjanje v nematerinem jeziku: psihološke interpretacije. *Gruppo 85: bollettino* 26/27, 78–87.
- Pertot, S., 2020. Gli aspetti emozionali della scelta del codice linguistico. Quale lingua: prima, seconda o entrambe? V M. Grgič, M. Kosic & S. Pertot (ur.) *Da sistema a simbolo: la lingua slovena in Italia tra linguistica, sociologia e psicologia*. Aracne editrice, Roma, 91–124.
- Pertot, S. & Kosic, M., 2014. *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri treh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. SŁORI, Trst.
- Pirjevec, M., 2014. *Tržaški književni razgledi*. Mladika, Trst.
- Pison, I., 2013. *Zasilni izhodi*. Mladika, Trst.
- Pison, I., 2018. [Priznati moram ...]. *Mladika* 62 (9), 10.
- Purič, V., 2018. Izbira italijanščine v pisanju avtorjev: zatajitev ali odprtost do drugega? *Mladika* 62 (9), 4–15.
- Purič, V., 2020. *Sodobne tržaške pesnice*. Mladika, Trst.
- Smotlak, M., 2016. *Narodna identiteta v sodobnem slovenskem romanu v Italiji*. Mladika, Trst.
- Tavčar, I., 2012. *Odselitev*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica.
- Tavčar, I., 2015. *Dilagante eternità*. Aletti Editore, Villanova di Guidonia.
- Tavčar, I., 2017. *Il profumo delle memorie; Čarobna piščal; Das Schiff der Ewigkeit Tutet ungeduldig: raccolta di poesie trilingue*. Il Convivio, Castiglione di Sicilia.
- Tavčar, I., 2018. *Vrnili bom svoj obraz*. Mladika, Trst.
- Tannenbaum, M., 2003. The Narrative of Language Choice: Writers from Ethnolinguistic Minorities. *The Canadian Modern Language Review* 60 (1), 7–26.
- Todorov, T., 1994. Dialogism and Schizophrenia. V A. Arteaga (ur.) *An Other Tongue: Nation and Ethnicity in the Linguistic Borderlands*. Duke University Press, Durham, London, 203–214.
- Todorov, T., 2011. Il multiculturalismo non è il vero pericolo. *Vita e pensiero* 11 (2), 12–22.

- Toroš, A., 2021. Minority Literature and Collective Trauma: The Case of Slovene Triestine Literature. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 86, 65–81, DOI: 10.36144/RiG86jun21.65-81.
- Zgonik, A., 2018. Mala tržaška Slovenka, ki si upa biti iskrena. *Delo* (Sobotna priloga), 12. januar 2018, <https://old.delo.si/sobotna/mala-trzaska-slovenka-ki-si-upa-biti-iskrena.html> (dostop 26. 2. 2021).
- Zudič Antonič, N., 2020. Sodobna italijanska književnost v Istri. V A. Koron & A. Leben (ur.) *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Založba ZRC, Ljubljana, 205–220.
- Žitnik Serafin, J., 2008. *Večkulturna Slovenija: položaj migranjske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. ZRC SAZU, Ljubljana.
- Žitnik Serafin, J., 2012. *Bridges and Walls: Slovenian Multietnic Literature and Culture*. P. Lang, Frankfurt am Main.

Andrej Leben, Felix Oliver Kohl

Literatura in nacija: Kako slovenska je slovenska literatura?

Sodobne razprave – od diskusije prešernovske strukture do vprašanja, kaj je slovenska literatura oziroma literatura na Slovenskem in kdo je lahko slovenski avtor – ponazarjajo, da je vprašanje literature eno izmed osrednjih diskurzivnih polj, ki se neposredno dotikajo tako problematike pojmovanja in opredeljevanja slovenske nacije kot tudi vprašanja narodnostnih manjšin. Avtorja osvetlujeta funkcionalnost, uporabnost in arbitrarnost konceptov, kot so skupni slovenski kulturni prostor, matična in zamejska književnost, manjšinska književnost, nadregionalni literarni interakcijski prostor in literarna pripadnost. Na primeru sodobne literature koroških Slovencev in z ozirom na literarno večjezičnost v današnji Sloveniji opozarjata na problematičnost etničnih, identitetnih in jezikovno-kulturnih opredelitev in oznak, ki ne odslikavajo raznolikosti sodobnih literarnih praks.

Ključne besede: slovenska književnost, narodna identiteta, večjezičnost, nacionalizem, literarni sistemi, koroški Slovenci.

Literature and Nation: How Slovene is Slovene Literature?

Contemporary discussions often focus on questions such as What is Slovene literature and Who can be considered a Slovene writer. This shows that literature is one of the central fields of discourse related to topics including the understanding and definition of the Slovene nation and questions concerning national minorities. The authors discuss the functionality, practical value and arbitrariness of concepts such as the common Slovene cultural space, “matična” (kin-state literature) and “zamejska literatura” (literature of Slovenes living in neighbouring countries), minority literature, the supra-regional sphere of interaction, and literary affiliation. On the example of Carinthian Slovenes’ literature and with due consideration of contemporary literary multilingualism in Slovenia, the authors show that the common ethnic, identity and lingo-cultural discourses are highly problematical and do not reflect the diversity of contemporary literary practices.

Keywords: Slovene literature, national identity, multilingualism, nationalism, literary systems, Carinthian Slovenes.

Correspondence address: Andrej Leben, Univerza v Gradcu, Institut für Slawistik / Inštitut za slavistiko, Merangasse 70/I, A-8010 Graz/Gradec, e-mail: andreas.leben@uni-graz.at; Felix Oliver Kohl, Univerza v Gradcu, Institut für Slawistik / Inštitut za slavistiko, Merangasse 70/I, A-8010 Graz/Gradec, e-mail: felix.kohl@uni-graz.at.

1. Uvod

Koncept “prešernovske strukture” (Pirjevec 1978), po katerem je literatura 19. stoletja dokazovala obstoj slovenskega naroda, in teza o “slovenskem kulturnem sindromu” (Rupel 1976), ki literaturi odreja funkcijo nacionalne emancipacije, sta mogoče najprominentnejši teoriji, ki izpostavljata narodotvorno vlogo in politično poslanstvo literature, napisane v slovenskem jeziku. Obe teoriji, ki sta sicer služili kot izhodišče za kritično analizo posledic tega poslanstva za literaturo samo, sta razloge za posebno mesto književnosti v slovenskem nacionalnem okviru videli v odsotnosti lastne nacionalne države in njenih političnih institucij, novejša literarnovedne raziskave pa so pokazale, da ta izpostavljena vloga literature v narodotvornih procesih ni kakšna slovenska posebnost, temveč ena izmed različic evropskega kulturnega nacionalizma, ki se pojavlja od konca 18. stoletja naprej (cf. Dović 2007, 272–279; Juvan 2012, 297–346; Dović 2016, 282–292).

Ceprav je bilo leposlovje z uveljavitvijo državne suverenosti in po logiki kulturnega sindroma odvezano “od tradicionalnega služenja narodu” (Juvan 2012, 298), ideja o njenem pomenu za slovenski narod oziroma nacijo, slovensko identiteto in še posebej za tako imenovano slovenstvo po razglasitvi samostojne Slovenije ni izgubila pomena. Prilagajanje nove države t. i. evropskim in zahodnim standardom in kapitalističnemu sistemu je v letih tranzicije dodobra spremenilo podobo in okvirne pogoje za delovanje prej v jugoslovanski prostor umeščenega slovenskega literarnega sistema, prav tako so se spremenili in namnožili konceptualni pristopi v slovenskem literarnovednem diskurzu. Kar pa se v bistvu ni spremenilo, je prevladovanje etno- in lingvocentrične paradigme znotraj osamosvojene slovenske družbe. S tem je Slovenija, ki – tako kot v globalnem pogledu večina državnih tvorbo – ni ne etnično ne jezikovno homogena in katere meje se ne prekrivajo s prostorom, v katerem so v preteklosti potekali procesi t. i. slovenske etnogeneze, ter kjer sta se v 19. stoletju z nacionaliziranjem kulture izoblikovala “zamišljeni” (Anderson 1998) slovenski narod in zamisel slovenskega knjižnega jezika (cf. Kosi 2013; Kosi & Stergar 2016), sledila vzoru drugih evropskih narodov, ki so “svojo” “nacionalno” državo dobili že prej.

Če pustimo ob strani zmedo, ki jo v strokovnih diskurzih povzročajo protislovne opredelitve in rabe pojmov, kot so nacija, narod in etnija (Zadel 2020, 35–36), se zdi z ozirom na slovensko družbeno in politično realnost utemeljeno govoriti o tem, da je “[s]lovenski narod [...] družbena danost, določljivo in nesporno etnično dejstvo”, s katerim se “v sodobnem zgodovinskem trenutku samoidentificira velika večina prebivalstva Republike Slovenije” (Kržišnik-Bukić 2008, 121). “Slovenski narod” kot “etnično dejstvo” potemtakem zaobjema “celotno slovensko tako imenovano narodno telo, ki ga tvorijo: Slovenci v Sloveniji, slovenski zamejci, slovenski zdomci in slovenski izseljenci” (Kržišnik-Bukić 2007, 216). Etnonacionalna paradigma pa je merodajna tudi za razumevanje termina slovenska nacija, če sledimo na primer preprosti enačbi

“Slovenski narod + država = slovenska nacija” in etnično kategoriziranje prenesemo na priznane in dejanske (neustavne) narodne manjšine v Sloveniji, pri čemer je mogoče nekoliko moteče, da se takšnemu kategoriziranju izmika “nemali delež stalnega prebivalstva v Republiki Sloveniji, ki se narodnostno sploh ne opredeljuje (več)” (Kržišnik-Bukić 2007, 217–218). Vsekakor lahko na osnovi etnične paradigme trdimo, da je Slovenija “kot večina sodobnih držav večetnična oziroma večkulturna” (Kržišnik-Bukić 2008, 121).

Drugačno pojmovanje načeloma omogoča civilnopravni vidik, ki slovensko nacijo opredeljuje kot “družben[o] danost, ki jo po nastanku samostojne slovenske države sestavljajo vsi njeni državljani s stalnim bivališčem v RS” (Kržišnik-Bukić 2008, 132–133, op. 23). Če slovensko nacijo pojmujeemo “kot politični in ne kot etnični konstrukt” (Komac 2003, 7), je najmanjši skupni imenovalac, ki odloča o pripadnosti posameznika slovenski naciji, slovensko državljanstvo, državljanstvo pa je praviloma tudi pogoj za polnovredno participacijo posameznika znotraj dotične državne tvorbe. Glede na to, da je Slovenija uvedla določene ugodnosti za tuje državljane, med drugim za pripadnike slovenskih manjšin v sosednjih državah, ki v civilnopravnem pogledu niso del slovenske nacije, razen če imajo dvojno državljanstvo, je evidentno, da je za slovensko ustavno zakonodajo značilna “državljska/narodnostna (etnična) dihotomija” (Kržišnik-Bukić 2017, 171).

Odnos slovenske države do pripadnikov slovenskega naroda in slovenskih manjšin zunaj republiških meja temelji povsem na kriteriju etnojezikovne pripadnosti in etnonacionalne miselnosti, ki jo zrcali tudi v ustavi uporabljena terminologija. Po 5. členu Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (2006) so “Slovenci v zamejstvu in po svetu [...] enakovreden del enotnega slovenskega naroda”, Republika Slovenija pa je “matična domovina vseh Slovencev zunaj njenih meja in tudi država zaščitnica avtohtonih slovenskih narodnih skupnosti v sosednjih državah”; 6. člen določa še, da “[o]bmočja sosednjih držav, kjer prebiva avtohtona slovenska narodna skupnost, in Republika Slovenija tvorijo skupni slovenski kulturni prostor” (Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja 2006). Podobna je dikcija na spletišču državne uprave gov.si, kjer so pripadniki slovenskih manjšin v sosednjih državah označeni kot “Slovenci v zamejstvu ali zamejski Slovenci” ter kot “rojaki, ki prebivajo [...] na zgodovinskem poselitvenem območju slovenskega naroda” in za katere se “enakovredno uporabljajo pojmi Slovenci v sosednjih državah, Slovenci v sosedstvu in avtohtone slovenske narodne skupnosti oziroma manjšine” (Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu).

Slovenska ustava odmerja določene pravice tudi nekaterim domačim, tako imenovanim avtohtonim narodnim skupnostim,¹ to je Italijanom, Madžarom in romski skupnosti, medtem ko pripadniki tako imenovanih novih manjšin – naj gre za priseljence iz nekdanjih jugoslovanskih republik ali druge migrantske

skupnosti – kljub številnim pobudam za njihovo ustavno priznanje zaenkrat nimajo posebnih pravic, razen temeljnih ustavnih. Posledično obravnava slovenska država znotraj državljanske/etnične dihotomije svoje notranje in zunanje manjšine po različnih merilih in pokaže posebno skrb za slovenske etnične skupnosti in posameznike izven Slovenije, medtem ko se za nekatere etnične manjšine znotraj lastnih meja, ne glede na njihovo številčnost, ne čuti pristojna.

2. Narod, nacija, država in literatura

Kaj to pomeni za polje literature in v naslovu zastavljeno vprašanje? Ali je slovenska samo tista literatura, ki je napisana v slovenščini? Ali njeno slovenskost določa etnična pripadnost piscev? Ali slovenska literatura sploh ni vezana na rabo slovenščine in je sestavljena iz korpusa besedil, ki jih pišejo slovenski državljani in drugi prebivalci Slovenije? Ali pa razsežnost slovenske literature določajo literarnovedni diskurzi, kulturna javnost in prakse znotraj slovenskega literarnega sistema?

Obravnave, interpretacije in sistematizacije slovenske literature s strani slovenske literarne vede in slovenske javnosti so bile v preteklosti posredno ali neposredno tesno vpete v etno- in lingvocentrične okvire kot dediščino kulturnega nacionalizma 19. stoletja. Oznaka slovenska literatura zato tako v slovenskem kot tudi mednarodnem kontekstu kulturne komunikacije nemara še danes praviloma in najprej označuje literaturo, ki je napisana v slovenskem jeziku in načeloma vključuje tudi literaturo pripadnikov slovenskih manjšin v sosednjih državah ter književnost slovenskih izseljencev in njihovih potomcev. Hkrati so se z novimi, nadnacionalnimi in transnacionalnimi pristopi v novjšem času uveljavili koncepti, ki nacionalno monojezikovno paradigmo presegajo ali zavračajo ter poudarjajo transkulturnost, hibridnost in večjezičnost literatur, prav tako pa tudi slučajnost konstrukcij nacionalnih jezikov. Tretji vidik, ki je z ozirom na pojmovanje oznake slovenska literatura pomemben, se tiče razmerij med centrom in periferijo, in sicer tako v sklopu nacionalne matične paradigme kot z vidika slovenske državnosti, saj država in njene literarne institucije na zelo specifičen način urejajo odnose do priznanih in nepriznanih manjšin znotraj državnih meja in do slovenskih skupnosti zunaj Slovenije, kar vpliva tudi na položaj in status teh in drugih literatur znotraj slovenskega literarnega sistema.

Če bi pojem slovenska literatura opredelili z ozirom na konvencije nacionalne paradigme slovenskega naroda, bi, strogo vzeto, zaobjemal literaturo, ki jo pišejo tako imenovani etnični Slovenci znotraj ali zunaj Slovenije v slovenskem jeziku. Toda sama praksa pokaže, da se vanjo, kot že v preteklosti (npr. Louis Adamič),² vključuje tudi avtorje in avtorice, ki šele preko prevodov svojih del v slovenščino postanejo oziroma ostanejo del slovenske literature, hkrati pa literaturo v slovenskem jeziku pišejo tudi avtorji, ki niso etnični Slovenci (npr. Dušan Jovanović, Josip Osti, Goran Vojnović ali Ludwig Hartinger). Če

usmerimo perspektivo na državno-republikanski vidik, bi pojem slovenska literatura označeval literarne pisave državljanov in prebivalcev Slovenije, ki pišejo bodisi v slovenskem ali katerem koli drugem jeziku; slovenska literatura bi bila potemtakem sama po sebi večjezična (in v etničnem pogledu večnacionalna). Vendar se postavlja vprašanje, kako sistematizirati tisti del slovenske literature, ki je nastal v predhodnih državno-političnih okvirih, in kako v današnji državni okvir vključiti avtorje in avtorice, ki sicer pišejo v slovenščini, a niso ne slovenski državljani ne prebivalci Slovenije, hkrati pa so s svojimi objavami v Sloveniji del slovenskega literarnega sistema, pri čemer se spet odpira vprašanje, ali razumemo slovenski literarni sistem kot sistem, ki ga določajo državne meje in državne ustanove ali pa relacije do drugih (nacionalnih) literarnih sistemov. Literatura koroških Slovencev bi bila po republikanskem modelu kot celota del večjezične, več- ali transnacionalne avstrijske literature.

Vse te razčlenitve opozarjajo na aporije, ki se pojavijo pri kategoriziranju literature zdaj po jezikovnih, zdaj po etničnih, narodnih in nacionalnih, zdaj po državnih ali literarnosistemskih kriterijih. Prav gotovo je razumevanje slovenske literature v smislu literature iz Slovenije manj uveljavljen model, za katerega pa se kljub temu zdi, da je lahko funkcionalen, če gre za odpravljanje nesorazmerij, ki jih je zaznati glede položaja in vidnosti literatur in literarnih ustvarjalcev, ki ne pišejo v slovenščini, in tudi glede nepriznanih manjšin, na kar sociologija, antropologija, zgodovina, literarna veda, medkulturna slovenistika in druge stroke že dolgo opozarjajo. Odnos države do svojih literatur je za literarne ustvarjalce v Sloveniji vsekakor temeljnega in lahko tudi eksistencialnega pomena, saj država v veliki meri skrbi za (so)financiranje in delovanje nacionalnega literarnega sistema, njegovih institucij in akterjev, z zakonodajo in simbolnimi dejanji pa lahko skrbi za odpravljanje demokratičnih deficitov in "preseganje nacionalnega ekskluzivizma" (Luthar 2011, 15), ki ga je opaziti tudi na področju literature.

Ena izmed osnovnih ovir pri razumevanju oznake slovenska literatura z državnega vidika je sovpadanje etnonimske in glotonimske oznake z ozemeljsko oznako in imenom države, saj republikanska perspektiva samodejno trči ob nacionalno literarno paradigmo in miselnost, da je slovenska literatura sinonim za literaturo, ki je napisana v slovenščini, uradnem državnem jeziku, in ne v kakem drugem, tujem jeziku. V nekoliko drugačnem položaju je v tem pogledu Avstrija oziroma avstrijska literatura, v katero spada tudi literatura koroških Slovencev. Toda prav primer avstrijske literature pokaže, da republikanski pogled na literaturo ni nič samoumevnega. Znan primer je "neprijetna afera" (Jung 2017) okoli podelitve Velike avstrijske državne nagrade za literaturo Florjanu Lipušu, ki mu je pristojni nacionalni gremij leta 2016 še ni hotel dodeliti, češ da Lipuš ne piše v nemškem jeziku (Jung 2017), a jo je slovensko pišočič avtor in avstrijski državljani vendarle prejel dve leti kasneje, ko je svoje veselje izrazil med drugim s pikrimi besedami: "*Slowenisch ist Österreich zumutbar*"³ (Gmünder 2018). Tudi 100 let po ustanovitvi države potemtakem ni povsem jasno, kaj je

avstrijska literatura, kateri so njeni jeziki, kdo so avstrijski avtorji. Novejše raziskave kažejo, da je literatura, ki ni napisana v nemščini, znotraj avstrijskega literarnega sistema slej ko prej porinjena na rob, kar še posebej velja za literaturo priseljenih avtorjev (Sievers 2016, 30–35), razmeroma privilegirano mesto na tem obrobju pa pripada literaturi iz vrst avtohtonih avstrijskih narodnih skupnosti. Največ je na ugledu prav gotovo pridobila v slovenščini napisana literatura koroških Slovencev s Florjanom Lipušem na čelu. Tudi na Koroškem je v slovenščini napisana literatura v zadnjih letih postala vidnejša, povečalo pa se je tudi število literarnih, revijalnih, gledaliških in kulturnih institucij in iniciativ, ki upoštevajo koroško dvojezičnost.⁴ Druge literature avtohtonih avstrijskih manjšin – gradiščanskih Hrvatov, Madžarov, Čehov, Slovakov in romske skupnosti – so v primerjavi z literaturo koroških Slovencev znatno manj zaznavne. Prav nasprotno velja za priseljene avtorje in avtorice prve ali druge generacije, ki pišejo (tudi) v nemščini in so soočeni z neprimerno manj problemi pri integraciji v avstrijski literarni sistem in avstrijsko literaturo kot njihovi vrstniki, ki pišejo v kakem drugem jeziku.⁵ Ne glede na svojo vidnost ali obrobnost so manjšinske, migrantske in nomadske pisave sestavni del sodobne avstrijske literature in utrjujejo zavest, da je avstrijska literatura lahko napisana v več jezikih. Skladno s tem tudi avstrijska literarna zgodovina ugotavlja, da sta večjezičnost in večkulturnost na začetku 21. stoletja spet postali “pomembni prvini avstrijske literature” (Kriegleder 2011, 571), in literaturo v drugih jezikih načeloma upošteva, čeprav pogosto zgolj na deklarativni ravni.⁶

Podobne so v bistvu tudi razmere znotraj literarnega sistema v Sloveniji, vendar kaže, da je integracija manjšinskih, priseljenjskih in nomadskih avtorjev, pa tudi avtorjev iz tako imenovanega zamejstva nekoliko težja. Po slovenski ustavi so pripadniki slovenskih manjšin v sosednjih državah sicer del enotnega slovenskega naroda in skupnega slovenskega kulturnega prostora, Slovenija pa je njihova matična domovina, toda podrobnejši pogled pokaže, da so bili na primer avtorji iz vrst slovenske manjšine na Koroškem v zadnjem tridesetletju Jugoslavije v tedanji slovenski literarni sistem integrirani v dosti večjem številu, kot so v prvem tridesetletju slovenske državne samostojnosti. Čeprav je sistemskih in institucionalnih ovir na videz manj, so v slovenskem literarnem sistemu dejansko uveljavljeni in dejavni samo redki koroškoslovenski literarni ustvarjalci. Značilno je, da gre za pripadnike starejše in srednje avtorske generacije, medtem ko so avtorji in avtorice, ki so v javnost stopili šele okoli leta 2000 ali pozneje, v Sloveniji bolj ali manj neznani in tam praviloma nimajo knjižnih objav ter so tudi le redko zastopani v slovenskih literarnih revijah. Pri tem je zanimivo, da je integracija možna tudi preko prevodov v slovenščino; primer je Maja Haderlap, ki se je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja uveljavila kot slovenska pesnica in se po daljšem premolku na literarno prizorišče vrnila z v nemščini napisanim romanom *Engel des Vergessens* in pesniško zbirko *langer transit*. Obe knjigi sta bili že kmalu po izidu prevedeni v slovenščino, *Angel pozabe* v prevodu

Štefana Vevarja pa je bil leta 2019 celo tema za esej na maturi iz slovenščine. K prepoznavnosti romana je v Sloveniji prispevala tudi njegova dramska priredba za SNG Drama Ljubljana, ki je bila krstno uprizorjena leta 2014, nedavno pa je roman botroval dvojezični fotografski razstavi *Po sledih Angela pozabe* Andreja Blatnika v Cankarjevem domu. Ob vseh dosežkih in priznanjih pa vendarle ne gre zamolčati preglavic, ki jih je Angel pozabe ob svojem izidu povzročil slovenski literarni javnosti. Odločitev za nemščino kot ustvarjalni jezik je namreč sprožila vprašanje, ali je Maja Haderlap s tem zapustila slovenski literarni prostor. V intervjuju za Dnevnik je bila npr. deležna vprašanja, “ali vas smem imenovati slovenska avtorica?” (Lesničar-Pučko 2011, 26), saj naj bi Haderlap po mnenju novinark postala avstrijska pisateljica. Ob izidu pesniške zbirke *langer transit* je Ivan Dobnik postavil podobno vprašanje in obžaloval “izgubo zelo pronicljive ter rafinirano senzibilne ustvarjalke” (Dobnik 2016).

Druga avtorja, ki sta nedvomno del literarnega sistema v Sloveniji, sta Florjan Lipuš in Cvetka Lipuš. Oba pišeta v slovenskem jeziku, objavljata pri slovenskih založbah in sta za svoja dela prejela prestižne nagrade. A tudi tukaj se institucionalnemu priznanju ne smemo pustiti preslepiti, saj slovenska literarna javnost oba avtorja, kakor je Cvetka Lipuš izpostavila na več mestih, pogosto gleda “skozi prizmo manjšine” (Lipuš, citirano v Kozin 2008). V primeru njenega očeta je to še razumljivo, saj v svojih delih obravnava koroško stvarnost, medtem ko je poezija Cvetke Lipuš vsebinsko locirana daleč od Koroške, avtorica namreč že dolgo živi in ustvarja v Salzburgu. V intervjujih in člankih (cf. Žigon et al. 2020) je sicer pogosto predstavljena kot vzorčni primer večkulturne pesnice, ki ustvarja zunaj slovenskega prostora, a je vendar slovenska. Kljub temu si glede svojega položaja v slovenski književnosti ne dela utvar:

Sama kot slovenska pesnica še vedno zasedam posebno mesto, ker ne živim v slovenskem okolju, kar se Slovincem zdi nenavadno, zato najbrž igram vlogo ‘outsiderke’. Na ameriški literarni sceni poznam avtorje, ki so razseljeni po svetu in jih ne sprašujejo, ali so ameriški avtorji. Pri nas pa je to stalnica – slovenska javnost me ne pozna, ker pač nisem fizično prisotna in se zato ne pojavljam v tukajšnjih medijih (Lipuš, citirano v Petrič 2015, 16).

Tudi Fabjan Hafner, ki je bil v slovenskem literarnem prostoru zelo dejaven, je gojil zelo trezen pogled na položaj koroškoslovenske literature v Sloveniji. Sebe je videl kot avtorja, ki v Slovenijo prihaja od zunaj in tam tudi ostaja, Lipuševu literaturo pa je označil kot “avstrijsko literaturo v slovenskem jeziku” (Kravos & Hafner 2015), saj naj bi v avstrijskem prostoru delovala ter se prodajala boljše kot v Sloveniji in v Avstriji posledično tudi uživala večji ugled. V zvezi z literaturo Florjana Lipuša in Maje Haderlap je Petra Vidali slovensko javnost leta 2019 pozvala k večji strpnosti oziroma nenacionalističnemu pogledu na literaturo:

Če bi bili sposobni razumeti slovensko kulturo nenacionalistično, kot krog, ki ima v središču ustvarjalnost v slovenščini, na zunanjih robovih pa hibridne forme – literaturo slovenskih avtorjev, ki pišejo v tujih jezikih, in tujih avtorjev, ki pišejo v slovenskem jeziku, ali tudi tujih avtorjev, ki tukaj pišejo v tujih jezikih –, če ne bi eden druge zmerjal z izdajalko, no, potem bi bili slovenski koroški avtorji – Haderlap, Lipuš in Handke – najmočnejši avstrijski literarni fenomen in eden najmočnejših evropskih (Vidali 2019).

Njen poziv k opuščanju nacionalističnega razumevanja slovenske literature je sicer nedvoumen, hkrati pa tudi pokaže, kako močno je esencialistično razmišljanje zasidrano v slovenski kulturni zavesti, saj je po tem modelu vse, kar je slovenskega, v središču, vse drugo pa na “zunanjih robovih” (Vidali 2019).

Takšno obrobno ugotavljajo raziskovalci tudi glede literature narodnostnih manjšin in priseljencev v Sloveniji že od preloma v novo tisočletje naprej. Tako literatura iz vrst italijanske, madžarske in romske skupnosti kot tudi večina priseljenjskih književnikov, ki prihajajo iz nekdanjih jugoslovanskih republik ali drugih delov sveta in jih je po evidenci Lidije Dimkovske več kot 140, obstaja in ostaja na obrobju slovenskega literarnega življenja (cf. Žitnik Serafin 2008; Dimkovska 2014; 2020). Vprašanje, kdo sme biti slovenski pisatelj, ki ga je pred nekaj leti zastavila Erica Johnson Debeljak (2013), je še vedno virulentno, s tem pa tudi vprašanje o jezikih slovenske literature. Lidija Dimkovska, urednica sploh prve antologije sodobne manjšinske in priseljenjske književnosti v Sloveniji (Dimkovska 2014), ugotavlja v reviziji svoje prve raziskave o položaju literarnega dela priseljencev v Sloveniji (Dimkovska 2008), da je jezik “še vedno najpomembnejša slovenska ideološka in kulturna meja, zaradi katere ostali avtorji, ki ne pišejo v slovenskem jeziku, ne morejo postati del slovenske nacionalne književnosti in kulture” (Dimkovska 2020, 182). Zavzema se za izboljšanje položaja priseljenjskih pisateljev v Sloveniji in “dejansko izvajanje multikulturne politike slovenskih kulturnih institucij, odpiranje velikih in ne samo majhnih vrat slovenske kulture, da bi v njej našli svoje mesto vsi, ki živijo in ustvarjajo v Sloveniji, ne glede na njihovo nacionalno in jezikovno pripadnost” (Dimkovska 2020, 182). S svojo kritiko se nanaša na literarno-institucionalne razmere v okviru slovenskih državnih meja in s tega vidika vidi tudi potrebo po novem opredeljevanju in osmišljanju termina nacionalna književnost:

Zgodovinska naloga slovenske nacionalne književnosti je brati, afirmirati in integrirati književnost priseljencev v skupno literaturo, ki ne bo več “slovenska za Slovence”, temveč literatura večkulturne Slovenije za vse, ki živijo v Sloveniji. [...] Ko bo dojemanje pojma “nacionalna (slovenska) književnost” ustrezno dopolnjeno, med eno- in dvojezičnimi avtorji ne bo več kulturnega prepada, pretok literarnih del, informacij, vrednotenj in bralnih pričakovanj pa bo svobodno krožil in bogatil slovenski literarni prostor in čas (Dimkovska 2020, 186–187).

Dimkovska predvideva, da sprememba pogoja jezika za pripadnost določenemu literarnemu polisistemu ne bi samo sprostila “meje nacionalne književnosti”,

ampak tudi njeno definicijo in označbo, ob uveljavitvi takšnega “nacionalnega” pojmovanja slovenskega literarnega sistema in literatur v Sloveniji pa se ji spričo prostorske in jezikovne mobilnosti vse več avtorjev zdi “v neki daljni prihodnosti tudi ne nemogoče, da bo poreklo avtorja le nepomembna informacija, kar bo v prid literaturi in avtorjem” (Dimkovska 2020, 186–187).

Dosedanje razprave o manjšinski in priseljski književnosti v Sloveniji kažejo, da se vprašanje literature praviloma povezuje z vprašanjem manjšinskih pravic in manjšinske zaščite, tako da etnična, nacionalna in jezikovna pripadnost zaenkrat ostajajo temeljne kategorije tega diskurza. Janja Žitnik Serafin je v svoji prelomni monografiji Večkulturna Slovenija predstavila model nacionalne slovenske književnosti, ki temelji na podmeni, da so polisistemi nacionalnih kultur sestavljeni iz bolj ali manj avtonomnih sistemov večinske (ali večinskih) in manjšinskih sokultur (Žitnik Serafin 2008, 252). Polisistem slovenske nacionalne književnosti po tem modelu zaobjema v obliki koncentričnih krogov “književnost nacionalne večine”, “književno delo ‘avtohtonih’ in ‘priseljskih’ manjšin” ter “zamejsko slovstvo” in “izseljsko slovstvo”, ki je locirano zunaj državnih meja, literature “avtohtonih manjšin” pa so hkrati del polisistema svojih “matičnih” literatur (Žitnik Serafin 2008, 256). Meje slovenske “matične” kulture sovpadajo z državno mejo, pri čemer je književna produkcija nacionalne večine pretežno enojezična, vse ostale literature pa so dvojezične. Po tem modelu so literarna dela v slovenskem jeziku (npr. literatura zamejcev in izseljencev) lahko sestavni del različnih literatur, slovenska književnost pa postaja “vse bolj mnogoetnična in večjezična” (Žitnik Serafin 2008, 257). Miselnost, “ki se oklepa arhaičnega pojma nacionalne države in z njim povezanega zastarelega monokulturnega razumevanja pojma narod”, označuje avtorica kot “enega od mnogih anahronizmov v slovenski kulturni zavesti”, perspektivo pa vidi v tem, da

bi tudi v kontekstu pojmovanja svojega naroda (s tem pa tudi narodove kulture, literature in drugih umetnosti) stopili v korak z drugimi sodobnimi narodi in razširili pojem slovenstva, tako da bo – ne le na ravni naše nacionalne oziroma državljanske zavesti, ampak tudi na ravni naše kulturne zavesti – vključeval vso svojo dejansko mnogoetničnost, večjezikovnost in večkulturnost (Žitnik Serafin 2008, 257).

Podobno je tudi Marijanca Ajša Vižintin svojo definicijo slovenske književnosti izpeljala iz etnojezikovne oziroma etnokulturne paradigme in jo razčlenila na šest kategorij avtorjev in avtoric, ki s svojim literarnim delom predstavljajo slovensko književnost. To so (1) “književnost t. i. matične kulture večinskega naroda v Sloveniji”, (2) “t. i. zamejska književnost”, (3) “t. i. slovenska izseljska književnost”, (4) “t. i. manjšinska književnost ustavno priznanih manjšin”, (5) “priseljska književnost t. i. druge/tretje generacije priseljencev oz. potomcev priseljencev” in (6) “t. i. priseljska književnost novopriseljenih oz. književnost priseljencev prve generacije” (Vižintin 2014, 505).

V obeh modelih se slovenski državni okvir, iz katerega izhaja potreba po razpravi o novem, sodobnem razumevanju (nacionalne) slovenske literature in po integraciji manjšinskih in priseljenjskih literarnih pisav, prepleta s tradicionalno nacionalno literarno paradigmo, ki je v časovnem pogledu državnemu okviru predhodna in ga hkrati presega. Hote ali nehoti se ohranja kulturni esencializem oziroma nacionalizem, ki "dojema slovensko književnost na podlagi nacionalnega ekosistema [...] kot temeljno družbeno vez, ki v javnih medijih poenoti razredno, teritorialno, upravno-politično in dialektalno razcepljeno skupnost Slovencev" (Juvan 2020, 35).

Tudi z ozirom na integracijo manjšinskih literatur ostajata oba modela povezana nacionalni paradigmi, njegovi terminologiji in esencialističnim kategorijam, saj temeljita na razporeditvi in sopostavljanju večjih in manjših nacionalnih ali manjšinskih literatur, ki naj v skupnem seštevku predstavljajo slovensko (nacionalno) književnost. Ob tem se postavlja ne samo vprašanje, koliko je model večnacionalne (nacionalne) literature perspektiven z vidika teženj po preseganju etničnih in nacionalnih kategorij v literarni vedi, ampak tudi dvom, ali lahko bistveno spremeni razmerje sil znotraj slovenskega literarnega sistema, ki temelji na prevladovanju ene same nacionalne kulture, druge pa odrinja na rob.

3. Potreba po terminološki prenovi in njene dileme

Razprave o drugačnem in novem razumevanju slovenske (nacionalne) literature in prizadevanja za integracijo vseh piščočih v Sloveniji v slovenski literarni sistem so nedvomno vezani na slovenski državni prostor, na njegove institucije in akterje – od političnih in kulturnih do strokovnih in medijskih. Gre torej za diskurz, ki se prvenstveno tiče literarnih razmerij znotraj slovenske države, medtem ko se razprava o pojmovanju slovenske literature neposredno dotika vendarle tudi slovenskih jezikovnih in kulturnih periferij, ki so sicer v preteklosti igrale vidno vlogo pri zamišljanju slovenskega naroda in razvoju slovenske nacionalne miselnosti. V obeh kontekstih smo soočeni s pojmovnim aparatom, ki se je razvil v preteklih dveh stoletjih na osnovi slovenske nacionalne ideologije in je še danes globoko zasidran tako v slovenski literarni in kulturni zavesti kakor tudi v literarni vedi. V tej terminologiji se jasno zrcali hierarhični ali celo pokroviteljski odnos osrednjeslovenskega prostora do svojih sosednjih obrobij in do enklav slovenske kulture in literature, ki so nastale z emigracijskimi tokovi. Slednje je razvidno tudi iz poimenovanja literatur v zgoraj omenjenih modelih ali iz tistih odstavkov slovenske ustave, ki urejajo odnose s Slovenci zunaj republiških meja. Gre za termine, kot so matica, matični narod, matična kultura, zamejci, zamejstvo, zamejska književnost,⁷ skupni ali enotni slovenski kulturni prostor, poselitveno območje slovenskega naroda, slovensko etnično ozemlje ipd. Dejstvo, da se tovrstne oznake in sintagme po eni strani uporabljajo z veliko samoumevnostjo

v javnem in znanstvenem diskurzu, da se pa po drugi strani neredko zapisujejo v narekovajih ali pa jih spremlja besedna zveza tako imenovani, pokaže, da je njihova raba sicer pogosta, a hkrati tudi vprašljiva, iz česar je načeloma razvidna potreba po novi in drugačni terminologiji.

Z novimi pristopi – npr. s sistemsko-empiričnimi raziskavami, s koncepti transkulturne komunikacije, medialnosti in intermedialnosti, kulturne in jezikovne hibridnosti, transnacionalnosti in večjezičnosti – so se pogledi na slovenski jezikovni, literarni, kulturni in umetniški prostor bistveno pluralizirali. Z odmikom od nacionalne in etnojezikovne paradigme pa se je spremenil tudi pogled na predsamostojno slovensko literarno zgodovino, do “velike zgodbe” slovenske literature, ki je nekoč “vzniknila in se potem do ‘včeraj’ razvijala pod silovitim pritiskom narodnega samodokazovanja” in bila dokaz “naravne” pravice do samoodločanja, tudi državnosti” (Kmecl 2004, 7, citirano v Hladnik 2013, 315). Zgovoren je v tem sklopu podatek, da je žanr slovenskega literarnega zgodovinopisja po dosegu državne samostojnosti doživel pomenljiv upad, saj po objavi zadnjega zvezka tridelne Slovenske književnosti iz leta 2001 v Sloveniji ni bila natisnjena nobena reprezentativna slovenska literarna zgodovina več, izid omenjenega zvezka pa je odprl temeljno razpravo o tem, kako pisati literarno zgodovino danes (Dolinar & Juvan 2003).

Kdor se zanima za slovensko literarno zgodovinopisje in njegov predmet, potemtakem nima izbire in mora poseči po obravnavah, ki so bile napisane še v skladu z dominantno nacionalno paradigmo in pogosto tudi s prezirljivostjo do deleža slovenskih pisateljic. Hkrati to pomeni, da slovensko literarno zgodovinopisje še ni doživelo celovite revizije, (re)konstrukcije, (re)interpretacije ali nadgradnje, ki bi upoštevala sodobne uvide in vodila, kot jih predstavljajo “demokratizem, večjezičnost, večpredstavnost in medkulturnost” (Hladnik 2013, 318). Prav tako ni reprezentativnega pregleda literarnega ustvarjanja v samostojni Sloveniji, ki letos vendarle slavi že svojo 30-letnico, vse bolj pa narašča število razprav, ki se kritično spopadajo s specifičnimi vidiki nacionalne literarnozgodovinske dediščine in opozarjajo na kulturno in jezikovno mnogovrstnost ter pluralnost slovenske literature skozi vsa obdobja.

Kot omenjeno, predstavlja terminologija, ki izvira iz slovenske različice evropskega kulturnega nacionalizma, posebej vztrajno problemsko polje. Novi pristopi v literarni in kulturni vedi sicer omogočajo neesencialistično poimenovanje literarnih pojavov (npr. literarno polje, literarni sistemi, prostori literarne kulture), vendar ne morejo nadomestiti običajnih oznak, kot so slovenska literatura, slovenska književnost, slovensko slovstvo. Njihova raba je neizbežna, potrebna in legitimna tudi glede na to, da mednarodna komunikacija o literaturah temelji pretežno na konvencionalnem razločevanju med posameznimi nacionalnimi literaturami in jezikovnimi kulturami, za katere predstavljajo državne meje prej oviro kot kakšno smiselno razmejitev. Hkrati pa spričo vse večje kritike monokulturnega in enojezičnega razumevanja slovenske literature

vendarle obstaja očitna potreba po zamejitvi in preseganju esencialističnih, etnonacionalnih implikacij tovrstnih pojmov.

Medtem ko se nekaterim nacionalistično obeleženim oznakam v smislu preseganja tradicionalne nacionalne paradigme lahko izognemo, predstavljajo pojmi, ki se nanašajo na slovenskost nečesa, jedro terminološke problematike. Da so izgledi za uspešno, to se pravi v slovenski družbi splošno sprejeto pomenko posodobitev oziroma razširitev oznake slovenski kot nadnacionalne, integrativne, republikanske kategorije zaenkrat dokaj skromni, je sklepati iz predloga Mirana Hladnika, da bi bilo namesto "do zdaj samoumevnega termina slovenska literatura" primerneje uporabljati pojem "literatura na Slovenskem", da se sploh "odprejo možnosti za emancipirano obravnavo različnih vrst književnosti v tem prostoru" (Hladnik 2016, 49). Vendar sintagma "na Slovenskem", ki je v slovenskih strokovnih in javnih diskurzih že dolgo uveljavljena in se uporablja tudi v literarni vedi, ne odpravlja dilem okoli vprašanja o razsežnostih termina slovenska literatura. "Na Slovenskem" je tudi oznaka, ob kateri najprej pomislimo na čase, ko Slovencev kot modernega političnega naroda še sploh ni bilo oziroma se je šele vzpostavljala, hkrati pa tudi po svoje slovenificira geografske prostore, na katere se nanaša, tako da se v njej vendarle ohranja tudi etnonacionalna paradigma, kar še bolj velja za oznake skupni slovenski kulturni prostor, slovensko etnično ozemlje ipd. V vseh teh primerih je poudarjena "slovenska plat zgodbe" (Gabrič 2017, 33), ne glede na to, da ti prostori nikoli niso bili "zgolj slovenski, niti ne v veliki meri večinsko slovenski, temveč izrazito večnacionalno obarvan[i]" (Gabrič 2017, 28).

Nedvomno kliče "celokupna književna tvornost na Slovenskem, tudi tista v drugih jezikih [...] po novi [...] definiciji literarnih pojavov", kot ugotavlja Miran Hladnik (2020), vendar je vprašanje, ali naj bo izhodišče novih definicij zgolj "nacionalnospecifičen[o]" (Hladnik 2020) ali pa že v osnovi nadnacionalno.

4. Slovenska literatura kot večjezična (in transnacionalna) literatura

Predlogi za preseganje etno- in lingvocentričnih konceptov na področju literature so pogosto usmerjeni v sintezo tradicionalnega nacionalnega vidika in sodobnega večnacionalnega republikanskega pogleda na slovenski literarni kontekst. Takšno sintezo je zaznati že v razmišljanjih Aleša Debeljaka (2004, 205), ko je ugotavljal, da se sodobna slovenska država "poskuša osvoboditi navezanosti na organsko pojmovanje naroda, da bi se približala normativom modernih evropskih držav", hkrati pa izpostavil pomen slovenske kulturne tradicije, za katere "nenehno revitalizacijo" pri oblikovanju novih načinov "kolektive pripadnosti" ne bi smele biti edini kriterij državne meje. Zato se mu je zdela potreba po iskanju ravnotežja "republikanske in narodne identitete [...]" sodobna slovenska potreba

par excellence” in se je izrekel za obnovitev “predpostavke enotnega slovenskega kulturnega prostora”, da bi “v viziji slovenskega kolektivnega izkustva kot celote” lahko prišlo tudi “do smiselne uresničitve takega policentričnega razvoja, v kateri središče slovenske ustvarjalnosti ni izključno Ljubljana, ampak tudi Trst in Maribor, Gorica in Celje, Novo mesto in Celovec” (Debeljak 2004, 205).

Vendar se zdi, da je prav obnavljanje in poglobljanje povezav med literaturo, jezikom, narodom in narodno identiteto v resnici tudi ena glavnih ovir za integrativno razumevanje oznake slovenska literatura, saj tovrstni koncepti potrjujejo status quo ter konkurenčnost in hierarhičnost med dotičnimi nacionalnimi literaturami v slovenskem kulturnem in državnem okviru. Integrativno razumevanje oznake slovenska literatura bi potemtakem lahko omogočilo samo dosledno izločanje nacionalnih kategorij vsaj na področju literature. Če narodne, identitetne in pripadnostne kategorije stopijo v ozadje, preostaneta kot opredeljena kriterija jezik (ki je sicer rezultat procesov etniziranja in nacionaliziranja kultur) in država kot politična in civilno-pravna kategorija, tako da bi slovenska literatura označila dvoje: (1) literaturo, ki se manifestira v eni izmed zgodovinskih ali sodobnih različic slovenskega jezikovnega sistema in ni vezana ne na obstoj in meje slovenske države ne na narodno pripadnost, in (2) literaturo, ki nastaja v Republiki Sloveniji in jo pišejo njeni državljani ali prebivalci ne glede na svojo etnično pripadnost ter ne glede na to, v katerem jeziku jo pišejo.

Takšno razumevanje bi slovensko literaturo vsaj do določene mere osvobodilo iz etnonacionalne zanke, s poudarkom na današnji Sloveniji kot geografsko-političnem in literarnem prostoru pa hkrati implicira enakovredno, demokratično upoštevanje jezikov, ki jih uporabljajo literarni ustvarjalci v Sloveniji kot akterji slovenskega literarnega sistema. Poudarek na republikanskem vidiku, torej na literaturi v Sloveniji, ne pomeni, da bi bilo slovensko literaturo smiselno obravnavati po kriterijih državnosti ali državljske pripadnosti ali asociiranosti pišočih, a državni okvir lahko ustvari trdne funkcionalne koordinate za nadnacionalno razumevanje sodobne slovenske literature in njene večjezičnosti. Obstoječe razlike v hierarhiji in vidnosti literarnih jezikov s tem niso odpravljene, se pa poudarek prenese na samo literaturo, na individualnosti literarnih ustvarjalcev in na literarnosistemske pogoje njihovega ustvarjanja. Post-nacionalno, transjezično razumevanje literature v Sloveniji pa bi lahko tudi omogočilo, da bomo v prihodnje, ko bomo govorili o književnosti, govorili čim manj “tudi o nečem drugem” (Verč 2010, 50).

5. Večjezičnost slovenske literature in slovenskega literarnega sistema

Slovenska literatura, naj jo razumemo kot zbir nacionalnih in manjšinskih literatur, ki sestavljajo nacionalno literaturo na osnovi nacionalnega literarnega

sistema ali v smislu transnacionalne književnosti na republiški podlagi, je izrazito večjezična in večkulturna, kakor je bila slovenska literatura večjezična in večkulturna tudi v predhodnih političnih okvirih, ki so povezani z današnjo Slovenijo. Tudi z vidika dogajalnih prostorov in literarnih likov slovenska literatura še zdaleč ni le slovenska. Od Cankarjevih dunajskih tekstov prek Zupanovega *Menueta za kitaro*, v katerem se v Španiji srečujeta bivši slovenski partizan in bivši nemški vojak, do sodobnih besedil, kot je na primer kresnikova nagrajenka *Ivana pred morjem* Veronike Simoniti, katere protagonistka živi v Franciji. To je le peščica nešteti primerov; pravzaprav so večkulturne prvine v slovenski literaturi prej stalnica kot redkost.

Tudi večjezičnost slovenske literature – ne samo v smislu literature, ki nastaja v Sloveniji, temveč literature, napisane v slovenščini – se pokaže na besedilni ravni, saj številni avtorji v svojih delih uporabljajo prijeme eksplicitne literarne večjezičnosti, kot na primer Andrej Skubic v *Fužinskem bluzu*, Dino Bauk v prvencu *Konec. Znova*, Goran Vojnović v malodane vsem svojem dosedanjem proznem ustvarjanju, Vinko Möderndorfer v nekaterih dramah in v freski *Druga preteklost* ali pa Boris A. Novak v svojem monstuoznem eposu *Vrata nepovrata* in Miklavž Komelj v več svojih pesniških zbirkah. Zaenkrat smo daleč od tega, da bi imeli približno evidenco, koliko slovenskih literarnih besedil je s tega vidika večjezičnih. Podobno večjezični kot slovenska literatura pa so tudi slovenski film, slovenska glasba, slovensko gledališče itd.

Slovenski literarni sistem soustvarjajo tako osebe, ki ne pišejo v slovenskem jeziku, kot tudi take, ki jim slovenščina ni prvi jezik, a pišejo v slovenščini. Seznam sodobnih slovenskih avtorjev, ki ne pišejo in objavljajo (samo) v slovenščini je dolg,⁸ zato se dotaknimo samo nekaj primerov. Erica Johnson Debeljak je vse svoje knjige sicer prej napisala v angleščini in so bile potem prevedene v slovenščino, vendar jih objavlja najprej v Sloveniji in v njih vseskozi najdemo slovenski imaginarij. Tudi Lidija Dimkova sicer piše v makedonščini, a je prav tako pomembna akterka na slovenskem literarnem polju. Prištejemo lahko tudi Noaha Charneyja, ameriškega pisatelja, ki je poleg svojih dejavnosti na področjih organizacije literarnih dogodkov in novinarstva objavil uspešnico *Slovenologija*. Zanimivo je tudi, da slovenski literarni javnosti ne povzroča težav Brina Svit, ki že desetletja živi v Parizu, svoje knjige že nekaj časa piše v francoščini in s slovenskim literarnim prostorom sodeluje bistveno manj kot vsi trije ravnokar omenjeni. Kljub drugemu prvemu jeziku so se za pisanje v slovenščini odločili na primer Dušan Jovanović, Goran Vojnović, Josip Osti ali Avstrijec Ludwig Hartinger, ki objavlja tudi v Sloveniji. Tukaj se znova izkaže, da je najpomembnejše merilo za uvrščanje v slovensko literaturo jezik ustvarjanja, saj so bili vsi naštetni označeni oziroma se jih še naprej označuje kot slovenske pisatelje, medtem ko se Erici Johnson Debeljak, Lidiji Dimkovski in Noahu Charneyju to načeloma ne dogaja.

6. Mehčanje etničnih, nacionalnih in identitetnih pripadnosti in opredelitev na primeru koroških Slovencev in njihove literature

267

Kako nam lahko literatura koroških Slovencev pomaga pri vprašanju, kaj je slovenska literatura in kdo so slovenski pisatelji? Tudi tukaj so v rabi različne oznake: koroškoslovenska oziroma koroška slovenska literatura, literatura koroških Slovencev, slovenska literatura na Koroškem in – predvsem iz osrednjeslovenske perspektive – zamejska književnost.

Koroški Slovenci so vzorčni primer za semantično pomanjkljivost etnonimov in toponimov, saj gre za skupino, ki ni več nujno vezana ne na slovenski jezik ne na Koroško. Od šestdesetih let preteklega stoletja naprej so se možnosti izobraževanja in poklicnega napredovanja za koroške Slovence začele znatno večati, kar je bilo pogojeno tudi s preseljevanjem iz ruralnega okolja v večja mesta (npr. Beljak, Celovec, Gradec in Dunaj) (cf. Prunč 2008, 151–152). Mobilnost je pomenila tudi večji vpliv nemškega jezika, saj so ljudje zapustili slovensko govorečo skupnost ter bili v službi in izobraževalnih ustanovah primorani govoriti nemško. Tako so koroški Slovenci že desetletja dvojezični, slovensko enojezičnost pa je bilo že leta 1989 mogoče zaznati le še med starejšimi od 60 let (Busch 2008, 55–56). Danes gre torej za socialno in prostorsko izredno mobilno skupino (Obid 2020, 39), kar velja tudi za njihovo literaturo.

S strani Slovenije kot tudi iz lastnih vrst je bila literaturi vrsto let dodeljena narodnoafirmativna vloga, kar se je z nastopom druge mladjevske generacije, zbrane okoli Janija Oswalda, Maje Haderlap, Cvetke Lipuš in Fabjana Hafnerja, že prej pa z Jankom Ferkom, bistveno spremenilo. Če so avtorji dotlej izhajali iz razumevanja, da pišejo v službi manjšine in ogroženega slovenskega jezika, se je s tedanjo mlado avtorsko generacijo izoblikovala nova pisateljska samopodoba. Njihov imaginarij je bil vse manj koroški in vse manj vezan na slovenski jezik. Maja Haderlap (1996, 27) je v tej zvezi govorila o “krizi identitete”, ki je zajela njo in njeno generacijo: z vse bolj dvojezičnim ustvarjanjem so izgubili možnost enoznačnega samoopredeljevanja, saj so teoretično pripadali dvema jezikovnim prostoroma, a so se hkrati nahajali na obrobju obeh. Občutek pripadnosti nacionalni literaturi oziroma narodni skupnosti je začel usihati in razširil se je občutek, da ustvarjajo v nekem vmesnem prostoru. Kako zapleten je tak vmesni položaj na ravni osebne identitete, pokaže izjava Janka Ferka, ki je o svojem samorazumevanju menil sledeče:

Moja identiteta je povsem jasna. Jaz bi rekel, da sem Korošec in Slovenec, kot koroški Slovenec pa sem pripadnik avstrijskega naroda. Koroški Slovenci smo del tega avstrijskega naroda, ki nedvomno obstaja, jaz pa sem v tem smislu koroški Slovenec in Avstrijec hkrati. Tudi za svojo literaturo želim, da bi jo dojemali kot tako. Sem pisatelj, ki je

del koroškoslovenske literature, vendar ne želim, da me reducirajo zgolj na to. Prav tako želim živeti v avstrijski – ali v širšem smislu gledano – v nemški literaturi, kot nemško in slovensko pišočim pisatelj. To zame pomeni biti dvojezični pisatelj [prevod F. O. K.] (Wischenbart 1988, 147-148).

Identitetne opredelitve pisateljev se seveda med seboj razlikujejo, saj so odvisne od več dejavnikov, kot na primer jezika ustvarjanja ali kraja bivanja. Ferkov primer vsekakor nazorno odpira vprašanje, kako poimenovati literaturo avtorjev, ki se nočejo ali ne morejo (več) vezati ne na en literarni prostor ne na en jezik. Medtem ko je Ferk dobesedno del svojega (literarnega) življenja preživel na Koroškem in tam še vedno ustvarja, se v primeru drugih pisateljev z geografskega vidika še bolj zapleta. Cvetka Lipuš že več kot 25 let ustvarja zunaj Koroške (najprej v ZDA, potem v Salzburgu) in tudi večina mlajše generacije živi na Dunaju (Elena Messner, Stefan Feinig, Nikolaj Efendi, Verena Gotthardt idr.) ali drugje zunaj Koroške. Je v zvezi s tem sploh še smiselno govoriti o **koroškoslovenski** literaturi?

Koroški Slovenci danes razpolagajo z razmeroma razvito mrežo literarnih in drugih za literaturo pomembnih institucij (založbe, periodične publikacije, gledališke skupine, društva itd.), ki so bolj ali manj vse dvojezične ter sodelujejo z nemško pišočimi in drugimi avtorji. Hkrati je na Koroškem tudi vse več drugih literarnih, umetniških in kulturnih ustanov, ki upoštevajo dvojezičnost dela koroškega prebivalstva. Toda po drugi strani piše velik del srednje in predvsem mlajše avtorske generacije pretežno v nemškem ali v obeh jezikih. Zato se upravičeno poraja tudi vprašanje: koliko slovenska je literatura koroških Slovencev? Spet lahko vzpostavimo vzporednico s sociološkimi fenomeni, kajti novejša raziskava identitetnih opredelitev pokažejo, da ponuja pripadnost slovenski manjšini zaradi njenega socialnega napredka danes visok simbolni kapital, ki prihaja do izraza v t. i. simbolični etničnosti, tj. zavednem opredeljevanju do etničnega porekla in ukvarjanju z njim kot delom identitete in brez instrumentalnih funkcij (Obid 2020, 45–46). Z drugimi besedami: slovenščina ima med mladimi visoko simbolno vrednost, toda nizko funkcionalnost, a tudi starejši avtorji priznavajo, da je pisanje v slovenščini hkrati boj proti pozabljanju jezika in šepanju jezikovnih sposobnosti zaradi pretežno nemškega vsakdana (npr. Rezka Kanzian v Gotthardt 2020).

V jezikovnem pogledu literatura koroških Slovencev morda res izgublja slovenskost, vendar lahko ta pride do izraza tudi v drugih oblikah. Čeprav gledajo na prakse narodnostnega opredeljevanja načeloma kritično, se na primer Elena Messner, Stefan Feinig, Dominik Srienc, Verena Gotthardt in Nikolaj Efendi označujejo kot koroškoslovenski avtorji, čeprav pišejo pretežno v nemščini oziroma dvojezično. Svoje opredeljevanje razumejo kot politični angažma proti zatiranju manjšine in pozabljanju njene zgodovine, prav tako na različne načine sodelujejo z dvojezičnim literarnim poljem na Koroškem. Tudi vsebinsko se

ukvarjajo z značilnimi koroškoslovenskimi tematikami: v glasbenem opusu Nikolaja Efendija najdemo na primer pesmi o Koroški in o partizanstvu njegovega starega očeta, Elena Messner je v svoj prvi roman *Das lange Echo* vpletla lik slovenske babice, dogajalni prostor njenega tretjega romana *Nebelmaschine* pa je sploh dvojezična Koroška. Tudi slovenski jezik nastopa v novih oblikah, na primer v romanih Elene Messner, kjer najdemo številne jezikovne interference iz slovenščine, ali v proznem ustvarjanju Ferdinanda Skuka, ki je po lastnih izjavah do šestega leta starosti govoril izključno v slovenskem narečju (Kohl et al. 2021, 127), pisati pa začel šele kot upokojenec, z željo, da bi s svojimi romani opozoril na položaj manjšine. Prav tako lahko zabeležimo številne oblike manifestne večjezičnosti, tj. slovenske jezikovne prvine v nemških besedilih. Najbolj znan primer je zagotovo Handkejevo dramsko besedilo *Immer noch Sturm* (2010), prevedeno v slovenščino pod naslovom *Še vedno vihar* (2011).

Poleg tega je v zadnjem času moč opaziti vse večje število avtorjev iz Avstrije ali Nemčije, ki posegajo po snoveh iz koroškoslovenskega okolja; tukaj predvsem izstopa pokol na Peršmanovi domačiji aprila leta 1945, ki je predmet številnih literarnih in gledaliških besedil (Köstler 2020, 84). Poseben pojav so koroški Slovenci ali potomci mešanih družin, ki se slovenščine niso več naučili v družini ali so jo iz različnih razlogov na neki točki opustili in se prek literarnega udejstvovanja vračajo k svojim družinskim in jezikovnim koreninam. Tako se je Maria Luise Ruhdorfer, ki je po zgodnji smrti matere slovenščino opustila in od takrat govorila izključno nemško, pri petdesetih odločila za študij slovenščine. Danes se znanstveno ukvarja z literaturo koroških Slovencev ter sama piše poezijo in spominsko prozo v obeh jezikih. Sandra Innerwinkler se je za materni jezik svoje babice navdušila po srečanju s pisateljem Jankom Messnerjem in je leta 2000 izdala dvojezično pesniško zbirko *Heimatlieder und andere Bosheiten / Domovinske pesmi in druge zbadljivke* (za prevod v slovenščino je poskrbel Janko Messner), pod katero se je podpisala z dodatkom slovenskega vzdeyka Saška. Tudi dunajska pesnica Maria Graff, ki je na branjih nastopala skupaj z Dominikom Sriencom, si je ob tej priliki nadela koroškoslovenski psevdonim Marija Nagrobnigg, čeprav nima slovenskih korenin. Po drugi strani na Koroškem delujejo in v slovenščini ustvarjajo tudi Slovenci iz Slovenije, ki so se na Koroško preselili, kot na primer Aljaž Pestotnik in Amina Majetić. Oba sta se na Koroškem literarno uveljavila in se zato označujeta kot koroškoslovenska avtorja (Kohl et al. 2021, 160) – ob to se ni obregnil še nihče, vsaj ne v javnosti. Navedeni primeri prikazujejo, da prihaja do življenjskih in ustvarjalnih praks, ki prekoračujejo etnično, nacionalno ali geografsko poreklo in jih ni več mogoče zajeti z enoznačnimi opredelitvami.

Podobno kot za sodobno literarno produkcijo v Sloveniji so tudi za opis literarnega ustvarjanja v dvojezičnem koroškem kontekstu običajne jezikovne in etnične kategorije postale preozke. V raziskovalnem projektu, ki smo ga izvajali med letoma 2016 in 2018 na Inštitutu za slavistiko Univerze v Gradcu,

smo zato razvili model nadregionalnega literarnega interakcijskega prostora. Zasnovan je kot načeloma odprt diskurzivni prostor, ki nima pravega geografskega korelata in konceptualno presega nacionalne, etnične in jezikovne opredelitve, njegovo središče pa predstavlja literarno ustvarjanje koroških Slovencev, ki ta prostor bistveno sooblikujejo (Kohl et al. 2021, 51–57). Najmanjši skupni imenovalac za umestitev avtoric in avtorjev v ta prostor je njihovo dialoško razmerje do literature koroških Slovencev ali neposredno sodelovanje z njimi in (njihovimi) dvojezičnimi literarnimi ustanovami, ne glede na poreklo ali jezik, v katerem pišejo in objavljajo.

Ne samo z vidika nadregionalnega prostora literarne interakcije, temveč tudi z ozirom na mobilnost, literarno socializacijo in ustvarjalne prakse tudi literatura koroških Slovencev ni ekskluzivno vezana na en jezik ali na določeno poreklo ali kraj bivanja pišočih. Koroškoslovenska literatura je potemtakem literatura, ki jo pišejo koroški Slovenci, lahko pa tudi drugi avtorji, ki se s svojimi besedili in interakcijami vanjo vključujejo ali se zanjo opredelijo. Pri tem koroškoslovenska literatura ni niti izključno koroška niti izključno slovenska v smislu, da je napisana le v slovenščini. Etnična ali biografska pripadnost avtorjev k slovenski manjšini na Koroškem ali raba slovenščine na besedilni ravni pa tudi še ne pomeni, da jih je mogoče brez zadržkov označiti kot koroškoslovenske pisatelje. Naj to ponazoriva na primeru Petra Handkeja: Handke je nedvomno najpomembnejši posredovalec in konsekrator koroškoslovenske literature (cf. Kohl 2018). Prevedel je Florjana Lipuša, Gustava Januša in Fabjana Hafnerja; poleg tega je z *Immer noch Sturm* napisal pomembno delo o usodi koroških Slovencev med drugo svetovno vojno, ki ga lahko umestimo v koroškoslovensko literaturo. Ampak je Handke zato tudi koroškoslovenski pisatelj?

Etnične oznake niso nespremenljive danosti, temveč so proizvod družbene prakse, predvsem pa tudi vprašanje izbire. Nazoren primer arbitrarnosti identitetnih opredelitev je naslednja izjava koroške pisateljice Lydie Mischkulnig:

Prevzelo me je, da so moji starši poučevali slovenščino, a z nama s sestro niso govorili slovensko, ker je bilo preveč mučno. Živelimi smo na nemškogovorečem območju. Prav tako me je prevzelo, da sem hodila v nemškogovorečo šolo in sem se zaradi svojega priimka in rojstnih krajev mojih starih staršev, ki so v bistvu govorili samo slovensko, počutila izolirano, ko je mlada profesorica nemščine z Dunaja na mojem primeru pojasnila, da sem v nasprotju z mojimi prijateljicami z nemškimi priimki Slovanka. Saj sem vendar poznala dovolj Slovencev z nemškimi priimki. Vse je bilo zelo zapleteno in grozno med gonjo okoli spora glede dvojezičnih krajevnih napisov v Velikovcu, kjer sem bila pogosto na obisku pri družinskih prijateljih. Te smo imenovali teta in stric, njune otroke pa sestrične. Tako sem spoznala, da je sorodstvo arbitrarno, in sem zabredla v lojalnostni konflikt s svojo dejansko sestrično, ki je slovenščino zelo dobro razumela, ker je živila v isti hiši z našo babico. Ob svojem čustvenem kaosu sem bila zelo zmedena, dokler nisem razumela nesmisla izjav o poreklu. Od takrat me vprašanja identitete le še spravljajo v smeh [prevod F. O. K.] (Fischer 2016).

Posebej na jezikovno mešanih območjih, kot je Koroška, so narodnostne oznake in opredelitve pripadnosti v resnici bolj kot ne proizvodi življenjske prakse, predvsem pa so odločitev posameznika. Enoznačne opredelitve ne morejo zadostovati večjezični stvarnosti, kakor se tudi biografske in literarne interakcije ne ozirajo na narodnostne kategorije. Če označevanje prepustimo izbiri posameznika, lahko koroškoslovenski pisatelj postane vsakdo, ki si to želi, ne glede na svoje poreklo ali jezik ustvarjanja. V tej luči je tudi smiselno razlikovati med (koroško-)slovensko literaturo in (koroško-)slovenskimi pisatelji, saj imata sintagmi različna pomena. V tem smislu so besedila Petra Handkeja lahko del koroškoslovenske literature, ni pa s tem rečeno, da je Peter Handke koroškoslovenski pisatelj. Dvojezično literarno polje lahko torej služi kot vzorčni primer, kako se lahko opredeljevanje literature in literarnih ustvarjalcev odveže od jezikovne in etnične enoznačnosti in se njihova literatura umešča v prostor žive literarne interakcije.

S tem da literatura koroških Slovencev oziroma koroškoslovenska literatura v praksi ni več ekskluzivno vezana ne v jezikovnem, ne v geografskem, ne v etničnem pogledu, je postalo vprašljivo, koliko je sploh še mogoče govoriti o slovenski literaturi na Koroškem. Tudi v tem sklopu se zdi potrebna redefinicija pojma slovenska literatura, fenomenologija literature koroških Slovencev pa tudi zahteva drugačen pristop k njihovi literaturi s strani Slovenije. Že v drugem poglavju je bilo omenjeno predalčkanje literature manjšinskih, zamejskih avtorjev. Vendar ne gre samo za to, da so samo nekateri avtorji dejansko vidni tudi v Sloveniji, medtem ko so drugi mogoče neidentificiran del imaginacije skupnega slovenskega kulturnega prostora. Opaziti je tudi diskriminatoren odnos do koroških Slovencev na ravni jezika, saj precejšen del koroških Slovencev /r/ izgovarja kot uvularni [r], kar odstopa od izgovorjave Slovencev v Sloveniji, ki ga izgovarjajo kot apikalni [r] (Reindl 2008, 56–57). Ta pojav je v Sloveniji znan pod imenom “koroški r” in je obravnavan kot govorna napaka, ki jo zdravijo logopedi (Fidermuc 2018). O tem piše tudi Dominik Srienec (2015, 121) v svoji pesmi R: “čemu govorim / ko mi napaka / uničuje vsak soglasnik / kot pove že ime / realizacija ni realizacija / križanje ni križanje”. Pesem je bila objavljena leta 2015 v številki revije *IDIOT*, ki je izšla v okviru mednarodnega festivala, posvečenega nemškojezični literaturi kot pojavu migracije. Dejstvo, da je bilo slovensko besedilo uvrščeno v to kategorijo, je že samo po sebi zgovorno, poleg tega so s Srienecem na predstavitvi govorili angleško (intervju F. O. Kohla z Dominikom Srienecem, 14. februar 2020).⁹ Že ta primer opozarja na neskladja med teorijo in prakso koncepta skupnega kulturnega prostora, ki obstaja bolj na papirju.

Za spremembo praks in mišljenj so potrebni akterji, ki te spremembe družbeno uveljavijo. Primer Koroške pokaže, kako se sodobni literarni prostor odpira transkulturni, večjezični in transnacionalni resničnosti, kar zahteva tudi konceptualne, terminološke in praktične spremembe. Da je pot do postnacio-

nalnega razumevanja literatur in enakovrednosti (literarnih) jezikov vseeno še dolga in negotova, ponazarja premislek Marka Juvana, ki jemlje v pretres oblastnost globalnih literarnih sistemov, ki težijo k enojezičnosti:

Pravi izziv je torej v tem, kako spremeniti obstoječi svetovni sistem navkljub njegovi velikanski premoči. Ravno svetovno-sistemski kapital namreč prek institucij kulture trga pritiska na jezike, jih sili k (literarni) enojezičnosti in v javnem diskurzu onemogoča zamisljivost alternativ obstoječi hegemoniji. Če odmislimo levo-liberalno akademsko kritiko, ta sistem v zadnjih desetletjih zbujajo dejanske upore le v sporadičnih nadnarodnih protikapitalističnih gibanjih, verskem fundamentalizmu in terorizmu ter nacionalistično-rasističnih populizmih. Zato bo treba v naprednih družbenih praksah razviti drugačen teoretski jezik, ga uveljaviti v javnosti in v njem zasnovati alternativni ekosistem, če hočemo, da bo večjezičnost postala izraz dejanske enakovrednosti in enakosti ljudi (Juvan 2020, 40).

7. Sklep

Odgovorov na vprašanje, kako slovenska je slovenska literatura, je veliko. Vsak od njih je odvisen od izhodišč in relacij, iz katerih zastavljeno vprašanje izhaja ali na katera se nanaša. Nobeden od odgovorov ne bo preprost, kaj šele enoznačen ali dokončen, temveč bo povzročil vrsto novih, lahko tudi družbeno izzivalnih vprašanj. V tem članku sva vprašanje o slovenskosti slovenske literature poskusila osvetliti z vidika nacionalne etnojezikovne paradigme in njene kritike ter z vidika, ki ga predstavlja okvir slovenske države v smislu republikanskega literarnega sistema. Hkrati sva se ozrla na sodobne pisateljske prakse, za katere so značilne različne oblike prehajanja med jeziki, s primerom avtorjev iz avstrijske Koroške pa sva opozorila na arbitrarnost pripadnostnih opredelitev in tudi na mehanizme, ki jih – podobno kot avtorje v Sloveniji, ki ne pišejo v slovenščini – odrivajo na rob slovenske literature, naj bo to v republikanskem in literarnosistemskem pogledu ali z ozirom na tradicionalno nacionalno paradigmo. V tem smislu gre ustanovam in akterjem, ki delujejo na področju literature in knjižnega trga v Sloveniji, na primer dotičnim državnim institucijam, izobraževalnim ustanovam, založnikom, literarnim revijam, literarnim kritikom, masovnim medijem in tudi literarni vedi, posebna odgovornost, saj s svojimi dejavnostmi in konkretnim ravnanjem bistveno vplivajo tudi na razumevanje slovenskosti in slovenske literature.

Oznake, kot so slovenska literatura, slovensko gledališče, slovenski film, so v praksi že davno večznačne in relativirajo ali presegajo njihove esencialistične ali ekskluzivistične kulturno-jezikovne in nacionalne implikacije. Vendar vztrajanje pri etničnih in nacionalnih kategorijah, preko katerih se regulirajo odnosi med večinsko in manjšinskimi skupnostmi ter med večinskimi in manjšinskimi ali drugojezičnimi literarnimi pisavami, ni močno zasidrano le v slovenskem

kontekstu. Zato si ni treba delati utvar – ali skrbi, da bi nacionalna paradigma in dominantnost večinskega naroda in njegovega jezika izgubili na veljavi in diskurzivni premoči. Tako se tudi pri izpogajanju pomenskega razpona sintagme slovenska literatura kot ena glavnih ovir za večjo samoumevnost republikanskega razumevanja slovenskega literarnega prostora in slovenske literature izkazuje prepletanje nacionalne in republikanske paradigme, kar v praksi otežuje tako integracijo literature, ki ni napisana v slovenščini, kot tudi literature, ki jo pišejo avtorji zunaj Slovenije v slovenskem jeziku in ki so v koroškoslovenskem primeru danes znatno boljše integrirani v avstrijski literarni prostor kot v slovenski.

Prav republikansko razumevanje slovenske literature se zdi zato tudi ključnega pomena za avtorje, ki ostajajo zaradi rabe drugih jezikov ali svojega porekla na obrobju slovenskega literarnega sistema in nimajo ustreznih možnosti za enakovredno sodelovanje v njem, četudi si to želijo. Nacionalni esencializmi, kjerkoli se pojavijo, so do literature nasilni, medtem ko je literatura sama v številnih pogledih večjezična in transkulturna in se tudi avtorji glede na svoje biografije in mobilnosti praviloma izmikajo enoznačnim opredelitvam. Države, njihove ustanove in družbene prakse so osrednji dejavniki, ki omogočajo ali pa preprečujejo participacijo literarnih ustvarjalcev v literarnih sistemih, pa naj gre za državljane, prebivalce ali začasne goste. Bolj ko neka družba skrbi za pluralne razmere na področju literature, tem večja je verjetnost, da bo literarno življenje splošno sprejeto in zaznavano v njegovi raznolikost. Na takšni podlagi bo slovenska literatura dejansko lahko postala tudi samoumevna oznaka literature vseh, ki živijo v Sloveniji, kar bo koristilo tudi slovensko piščim zunaj Slovenije.

Literatura in viri

- Anderson, B., 1998. *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Studia humanitatis, Ljubljana.
- Borovnik, S., (2020). Slovenska književnost v srednjeevropskem prostoru in položaj drugega. *Slavia Centralis* 13 (2), 134–148.
- Busch, B., 2008. Slovenščina na Koroškem: jezik manjšine, a ne le to. V M. Košuta (ur.) *Slovenščina med kulturami*. Slavistično društvo Slovenije, Celovec, 55–63.
- Debeljak Johnson, E., 2013. Bi se zrušilo nebo, če bi kresnika dobila Maja Haderlap? Kdo sme biti slovenski pisatelj? *AirBeletrina*, 15. oktober 2013, <http://www.airbeletrina.si/clanek/bi-se-zrusilo-nebo-ce-bi-kresnika-dobila-maja-haderlap-kdo-sme-biti-slovenski-pisatelj> (dostop 18. 11. 2021).
- Debeljak, A., 2004. *Evropa brez Evropejcev*. Sophia, Ljubljana.
- Dimkovska, L., 2008. Položaj literarnega dela priseljencev v Sloveniji. V J. Žitnik Serafin *Večkulturna Slovenija: položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Založba ZRC, Ljubljana, 75–108.
- Dimkovska, L. (ur.), 2014. *Iz jezika v jezik: antologija sodobne manjšinske in priseljske književnosti v Sloveniji*. Društvo slovenskih pisateljev, Ljubljana.
- Dimkovska, L., 2020. Književnost priseljskih avtoric in avtorjev v kontekstu slovenske književnosti in kulture. V A. Koron & A. Leben (ur.) *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Založba ZRC, Ljubljana, 179–188.

- Dobnik, I., 2016. Dolgo odhajanje. *Poetikon* 12 (69/70), 196–197.
- Dolinar, D. & Juvan, M. (ur.), 2003. *Kako pisati literarno zgodovino danes? Razprave*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Dovič, M., 2007. *Slovenski pisatelj: razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Dovič, M., 2016. *Prešeren po Prešernu: kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. Literarno-umetniško društvo Literatura, Ljubljana.
- Fidermuc, K., 2018. Logopedov je premalo, zato nastajajo vrste. *Delo*, 2. marca 2018, <https://www.delo.si/nedelo/logopedov-je-premalo-zato-nastajajo-vrste.html> (dostop 10. 3. 2020).
- Fischer, M., 2016. Lydia Mischkulnig: Lust an der Irritation. *Kleine Zeitung*, 25. oktober 2016, https://www.kleinezeitung.at/kultur/buecher/5107815/Interview_Lydia-Mischkulnig_Lust-an-der-Irritation (dostop 10. 3. 2021).
- Gabrič, A., 2017. Med slovenstvom in svetovljanstvom. V B. Orel (ur.) *Uprizoritvene umetnosti, migracije, politika: slovensko gledališče kot sooblikovalec medkulturnih izmenjav*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 25–42.
- Gmünder, S., 2018. *Autor Florjan Lipus: Slowenisch ist Österreich zumutbar*, <https://derstandard.at/2000090533738/Autor-Florjan-LipusSlowenisch-ist-Oesterreich-zumutbar> (dostop 10. 2. 2021).
- Gotthardt, V., 2020. V trenutku izgubiš vero in besedo: Rezka Kanzian bo v kratkem predstavila dvojezično pesniško zbirko "Angst/Strah". *Nedelja*, 5. marca 2020, <https://www.kath-kirche-kaernten.at/dioezese/detail/C2646/v-trenutku-izgubish-vero-v-besedo> (dostop 20. 3. 2020).
- Haderlap, M., 1996. Von den Mühen des Verschwindens: Die slowenische Literatur in Kärnten. *Informationen zur Deutschdidaktik* 20 (3), 16–28.
- Hladnik, M., 2013. Slovenska literarna zgodovina danes. *Slavistična revija* 61 (1), 315–327.
- Hladnik, M., 2016. Vključevanje drugega in drugačnega v slovensko literarno zgodovino. V A. Zupan Sosič (ur.) *Drugačnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 46–53.
- Hladnik, M., 2020. Kvantitativna literarna veda in interpretacija. *Umjetnost riječi* 64 (3/4), 285–300.
- Josipovič, D., 2014. Avtohtonost, etničnost, narodnost in definicija narodne manjšine. V V. Kržišnik-Bukić & D. Josipovič (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 9–34.
- Jung, J., 2017. Peinliche Affäre rund um Österreichischen Staatspreis: Wie slowenischsprachigem Autor eine verdiente Würdigung versagt wurde. *Die Presse*, 3. januar 2017, <http://diepresse.com/home/meinung/gastkommentar/5149018/Peinliche-Affaere-rund-um-Oesterreichischen-Staatspreis> (dostop 10. 2. 2021).
- Juvan, M., 2012. *Prešernovska struktura in svetovni literarni sistem*. Literarno-umetniško društvo Literatura, Ljubljana.
- Juvan, M., 2020. Enojezičnost in večjezičnost literarnih sistemov. V A. Koron & A. Leben (ur.) *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Založba ZRC, Ljubljana, 27–42.
- Kleindienst, K. (ur.), 2017. *O slovenski književnosti v Italiji in Avstriji*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Kohl, F. O., 2018. Nemški prevodi Lipuševih del ob in po Tjažu v luči konsekracije. *Primerjalna književnost* 41 (3), 17–35.
- Kohl, F. O., Köstler, E., Leben, A. & Srienc, D., 2021. *Überregional, mehrsprachig, vernetzt: Die Literatur der Kärntner SlowenInnen im Wandel*. Praesens, Wien.

- Komac, M., 2003. Varstvo "novih" narodnih skupnosti v Sloveniji. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 43, 6–33.
- Koron, A. & Leben, A. (ur.), 2020. *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Kosi, J., 2013. *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Sophia, Ljubljana.
- Kosi, J. & Stergar, R., 2016. Kdaj so nastali "lubi Slovenci"? O identitetah v prednacionalni dobi in njihovi domnevni vlogi pri nastanku slovenskega naroda. *Zgodovinski časopis* 70 (3/4), 458–488.
- Košuta, M., 2020. O literarnem dvojezičju slovenskih piscev v Italiji. V A. Koron & A. Leben (ur.) *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Založba ZRC, Ljubljana, 189–203.
- Kozin, T., 2008. "Po naravi sem sezonsko družabno bitje z dolgimi fazami osame": pogovor s Cvetko Lipuš. *Literatura* 20 (210), 88–105.
- Köstler, E., 2020. Kraji memorije koroških Slovencev in njihov pomen za slovensko-nemško literarno interakcijo. V M. Šekli & L. Rezoničnik (ur.) *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru*. Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 83–91.
- Kravos, M. & Hafner, F., 2015. Na pesniškem tandemu – Marko Kravos in Fabjan Hafner [Video], 22. oktober 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=E1DowAPhmnI> (dostop 2. 3. 2021).
- Kriegleder, W., 2011. *Eine kurze Geschichte der Literatur in Österreich: Menschen – Bücher – Institutionen*. Praesens, Wien.
- Kržišnik-Bukić, V., 2007. Terminološke dileme ob vsebinski aplikaciji atributov narodni in nacionalni v povezavi s sintagmo slovenska identiteta. *Anthropos* 39 (3/4), 205–221.
- Kržišnik-Bukić, V., 2008. Narodnomanjšinsko vprašanje v Sloveniji po razpadu Jugoslavije: o družbeni upravičenosti vprašanja statusa narodnih manjšin Albancem, Bošnjakom, Črnogorcem, Hrvatom, Makedoncem in Srbom v Republiki Sloveniji s predlogi za urejanje njihovega narodnomanjšinskega položaja. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 56/57, 120–156.
- Kržišnik-Bukić, V., 2017. Ustavnostatusni položaj kot družbenosistemski ločevalni kriterij v vrednotenju (manjšinskih) narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji. V M. Žgur, N. Kogovšek Šalamon & B. Koritnik (ur.) *Izzivi ustavnega prava v 21. stoletju: liber amicorum Ciril Ribičič*. Inštitut za lokalno samoupravo in javna naročila, Maribor, 169–188.
- Lesničar-Pučko, T., 2011. Zdaj sem vse: slovenska pesnica in avstrijska pisateljica!. *Dnevnik*, 27. avgust 2011, <https://www.dnevnik.si/1042468294> (dostop 2. 3. 2021).
- Luthar, O., 2011. Misliti domoljubje = misliti s svojo glavo. V T. Petrović (ur.) *Ugrabljena ljubezen: priručnik za pouk o domoljubju / Oteta ljubav: priručnik za nastavo građanskog vaspitanja / Abducted Love: Workbook for the Teaching about Civic Education*. Založba ZRC, Ljubljana, 8–37.
- Obid, M., 2020. Jezik in identiteta pri Slovencih na avstrijskem Koroškem. V M. Šekli & L. Rezoničnik (ur.) *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru*. Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 37–48.
- Petrič, T., 2015. Če bi bila rojena v Španiji, bi bila španska pesnica: Cvetka Lipuš, pesnica. *Pogledi* 6 (12), 16.
- Pirjevec, D., 1978. *Vprašanje o poeziji. Vprašanje naroda*. Obzorja, Maribor.
- Prunč, E., 2008. "Ich entkleide mich der Sprache": Jani Oswald als Migrant zwischen den Sprachen. V G. Vorderobermeier & M. Wolf (ur.) *"Meine Sprache grenzt mich ab ...": Transkulturalität und kulturelle Übersetzung im Kontext von Migration*. Lit Verlag, Wien, Berlin, 147–166.

- Reindl, D. F., 2008. *Language Contact: German and Slovenian*. N. Brockmeyer, Bochum.
- Rupel, D., 1976. *Svobodne besede: od Prešerna do Cankarja*. Lipa, Koper.
- Sievers, W., 2016. Grenzüberschreitungen: Ein literatursoziologischer Blick auf die lange Geschichte von Literatur und Migration. V W. Sievers (ur.) *Grenzüberschreitungen: Ein literatursoziologischer Blick auf die lange Geschichte von Literatur und Migration*. Böhlau, Wien, Köln, Weimar, 10–39.
- Srienc, D., 2015. R. *IDIOT/DE* 17, 121.
- Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu. Zamejstvo. Portal GOV. SI, <https://www.gov.si/podrocja/zunanje-zadeve/slovenci-zunaj-slovenije/zamejstvo/> (dostop 20. 2. 2021).
- Verč, I., 2010. *Razumevanje jezikov književnosti*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Vidali, P., 2019. Ja, literatura včasih spremeni svet. *Večer*, 30. november 2019, <https://www.vecer.com/ja-literatura-vcasih-spremeni-svet-10098066> (dostop 2. 3. 2021).
- Vižintin, M. A., 2014. Kdo vse piše in (so)ustvarja slovensko književnost?. V A. Žbogar (ur.) *Receptcija slovenske književnosti*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 503–512.
- Wischenbart, R., 1988. “Meine Art Leben und die roten Rosen sind zweierlei”: Kärntner slowenische Autoren und Literatur. V V. Sima, V. Wakounig & P. Wieser (ur.) *Slowenische Jahrbücher 1986–1988*. Drava, Klagenfurt/Celovec, 139–154.
- Zadel, M., 2020. *Transkulturnost v objemu nacionalizma*. Annales ZRS, Koper.
- Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list Republike Slovenije 43 (2006).
- Žigon, T., Kondrič Horvat, V. & Udovič, B., 2020. Vprašanja identitet, migracij in transkulturnosti: primer pesnice Cvetke Lipuš. *Dve domovini / Two Homelands* 51, 185–200.
- Žitnik Serafin, J., 2008. *Večkulturna Slovenija: položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Založba ZRC, Ljubljana.

Opombe

- ¹ O problematiki rabe termina avtohtonost glej Josipovič (2014), ki ugotavlja, da Slovenija po letu 1991 ni posodobila zakonodaje na področju prepoznavanja narodnih manjšin in je z uvedbo anahronističnega koncepta avtohtonosti v novo slovensko ustavo tozadavni položaj še zapletla (Josipovič 2014, 9).
- ² Glede nedorečene definicije narodne književnosti, obravnave pojma slovenska književnost, ki je že v preteklosti obsegal tudi nekatere avtorje, ki niso pisali v slovenskem jeziku, in prevladujočega enoznačnega pojmovanja slovenske literature kot literature v slovenskem jeziku glej Žitnik Serafin (2008, 238–239).
- ³ Slovenščina je za Avstrijo sprejemljiva (prev. A. L.).
- ⁴ K institucijski in medijski infrastrukturi širšega dvojezičnega literarnega polja glej Kohl et al. (2021, 237–291).
- ⁵ Med osrednje protagoniste sodobne avstrijske in tudi nemške literature sodijo na primer Zdenka Becker, Ann Cotten, Seher Çakır, Dimitré Dinev, Alma Hadžibeganović, Anna Kim, Radek Knapp, Denis Mikan, Julya Rabinowich, Doron Rabinovici, Michael Stavarič, Stanislav Struhar in Vladimir Vertlib.
- ⁶ O literarni večjezičnosti v avstrijskem in slovenskem kontekstu glej Koron in Leben (2020, 9–25).

- ⁷ Smiselnost in upravičenost kategorije zamejskosti se zdi sporna tudi z vidika zavesti "o celovitosti slovenske kulture", kot je zapisal tedanji predsednik Slovenske matice Milček Komelj, češ da je razmejevanje med matično in zamejsko kulturo in literaturo "danes najbrž v resnici neprimerno oziroma preseženo, saj smo Slovenci v kulturnem pogledu ne glede na politične razmejitve nedeljiva narodna enota, kar je še posebej evidentno v književnosti, ki jo najbolj očitno povezuje že slovenski jezik" (Kleindienst 2017, 7).
- ⁸ Naj eksemplarično opozoriva na avtorje in avtorice, ki jih navajajo Žitnik Serafin (2008), Dimkowska (2014), Vižintin (2014) in Borovnik (2020), iz izseljenskih, priseljenskih in manjšinskih krogov ter na avtorje in avtorice iz vrst slovenske manjšine v Avstriji (Kohl et al. 2021) in Italiji (Košuta 2020), ki s svojimi izvirnimi ali prevodnimi besedili sodelujejo v slovenskem literarnem sistemu.
- ⁹ Neobjavljeni intervju hrani avtor.

Guidelines for Contributors

General — The editorial board of *Treatises and Documents, The Journal of Ethnic Studies* welcomes the submission of scholarly articles in the field of ethnic and minority studies, especially on racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, the protection of (ethnic, national, linguistic, religious, and other) minorities, migration, multiculturalism and related subjects. The journal is particularly interested in discussions regarding ethnic and minority issues in the so-called Alpine-Adriatic-Pannonian area and all comparative studies, which include – only partially or as a whole – this geographic area. This area comprises the Alpine arc, the hinterland of the eastern Adriatic and Pannonian Basin. More technically, this area includes the following countries: Albania, Austria, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Czech Republic, Italy, Germany (especially the southern part), Hungary, Kosovo, Montenegro, Romania, Serbia, Slovakia and Slovenia. Also Macedonia and Bulgaria may be interesting cases.

Two issues of the journal are published every year, usually in June and December.

Articles that are submitted must be original, unpublished material and should not be simultaneously under consideration – either in whole or in part – for publication elsewhere.

The journal encourages the submission of articles in English, since this enables authors to present their ideas and work to a broader public. However, articles in other languages – with a special emphasis on the Slovenian language – are also welcome. The abstracts of the articles are always published in the language of the article and in English.

Authors who do not have native or equivalent proficiency in English must prior to submission have the article read by someone with this proficiency. This step ensures that the academic content of your paper is fully understood by journal editors and reviewers. Articles which do not meet these requirements will most likely not be considered for publication.

Manuscripts should be submitted in electronic form and must include:

- the submitted article, with the title in the language of the article and in English;
- an abstract of the article in the language of the article and in English; this should include a brief presentation of the issues discussed, the methodology used, the main findings and the conclusions;
- 3 – 7 key words in the language of the article and in English.

The length of the title, the abstract and the key words in one language should not exceed 1,100 characters (including spaces). More detailed information about the form of submitted manuscripts is presented in the prescribed template, available at the journal's website (<https://rig-td.si>).

In a separate document please submit: the author(s) name, the title of the article, any acknowledgement of research funding and a brief biographical note on each author with full contact information (for publication in the journal). Please refer to the template (at the journal's website) for further detailed information.

All submitted manuscripts are subjected to peer-review procedure by at least two reviewers. The review procedure is double blind. Authors may be asked to revise their articles bearing in mind suggestions made by the editors or reviewers. The final decision on publication rests with the editorial board.

Manuscripts should be submitted through our journal's website <https://rig-td.si> or sent by e-mail, in Word (.doc), to editor-in-chief: editortd@guest.arnes.si.

Format and Style — The preferred **length for articles** is between 30,000 and 45,000 characters, including spaces (between approx. 4,500 and 6,500 words). Longer articles may be accepted at the discretion of the editorial board. A limited number of endnotes are permitted, if they are used for explanatory purposes only. They should be indicated serially within the article.

Authors should take into careful consideration also the **style and format requirements** of the journal, which are presented in the template (available at <https://rig-td.si>) in more detail. Particular attention should be paid to the formatting of references, single spacing throughout and the inclusion of keywords and abstracts. Articles that do not meet these requirements will be returned for modification before being read and reviewed.

Referencing Style — The **Harvard author-date system** of referencing must be used for bibliographical references in the text and in the alphabetical list of references at the end of the article. Authors should ensure that all and only those references cited in the text appear in the list of references. General bibliographies should not be provided. Authors must also follow the requirements regarding referencing style and format as presented in the table of examples, available at the journal's website (<https://rig-td.si>).

